MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

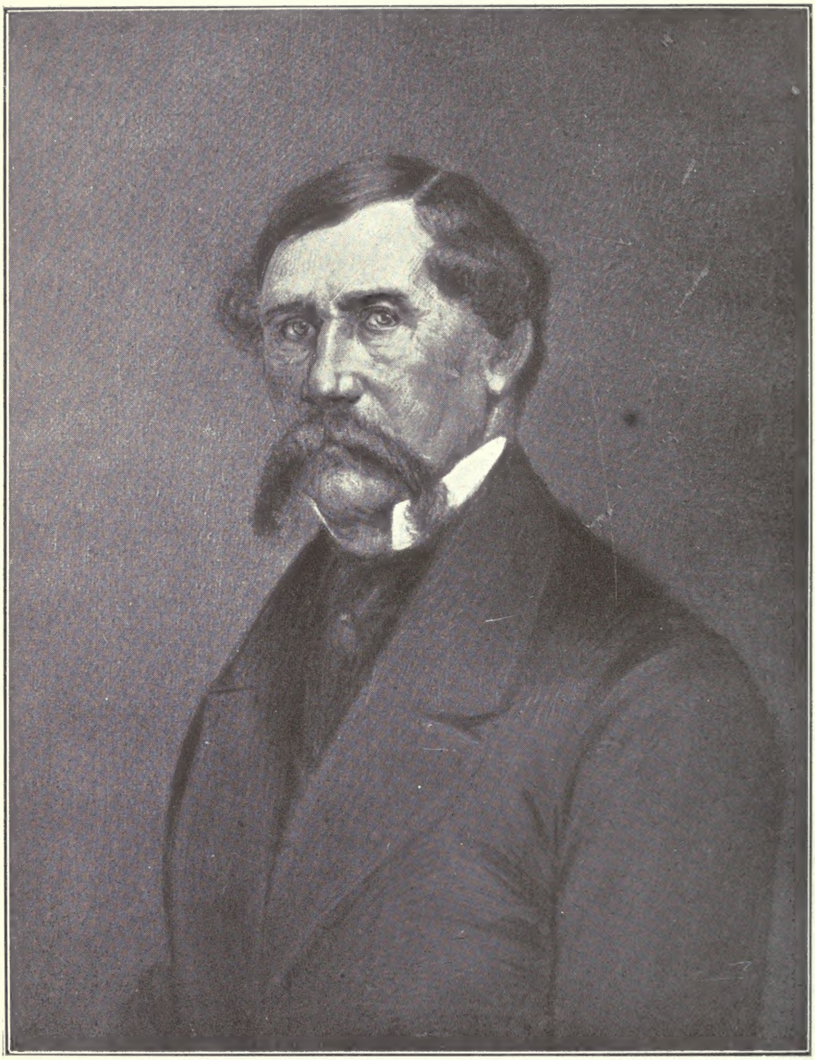
SZERKESZTI

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1916

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

(Abonyi Lajos olajfestménye báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

BÁRÓ
JÓSIKA MIKLÓS

1794—1865.

IRTA

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA
1916

BÁRÓ

JÓSIKA MIKLÓS

IRTA

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM NYOMÁSA
1916

ELŐSZÓ.

RÉGI VÁGYAM VOLT, hogy Erdély két kiváló fiának, Misztótfalusi Kis Miklós könyvnyomtatónak s Pápai Páriz Ferencznek, a tudós tanárnak életrajza után megírjam annak életrajzát is, a ki legtöbbet tett Erdély népszerűsítésére. Ez a vágyam még erősbödött, mikor magam is ide kerültem, de elhatározássá csak akkor érlelődött, midőn az egyetemen előadást tartottam Jósika regényeiről.

Még mielőtt munkához fogtam volna, tisztában voltam azzal, hogy Jósika életrajzának megírásához levéltári kutatásokra van szükség. Midőn ezzel az óhajtásommal megjelentem *báró Jósika Sámuel* főrendiházi elnök úrnál, a valódi nagyúr szíves készségével nyitotta meg hitbizományi levéltárát előttem, sőt nejével *báró Jósika Irénnel,* a költő unokájával együtt igaz magyaros vendégszeretettel hívtak meg szurduki kastélyukba s páratlan előzékenységgel engedték meg az itt levő kép- és könyvtár áttanulmányozását és felhasználását. Nekik köszönhetem, hogy a szurduki vad-

regényes parkban sétálgatva, zavartalanul szövögethettem az életrajzra vonatkozó tervemet, melynek megvalósulását meleg érdeklődésük és útbaigazításuk is hathatósan előmozdította.

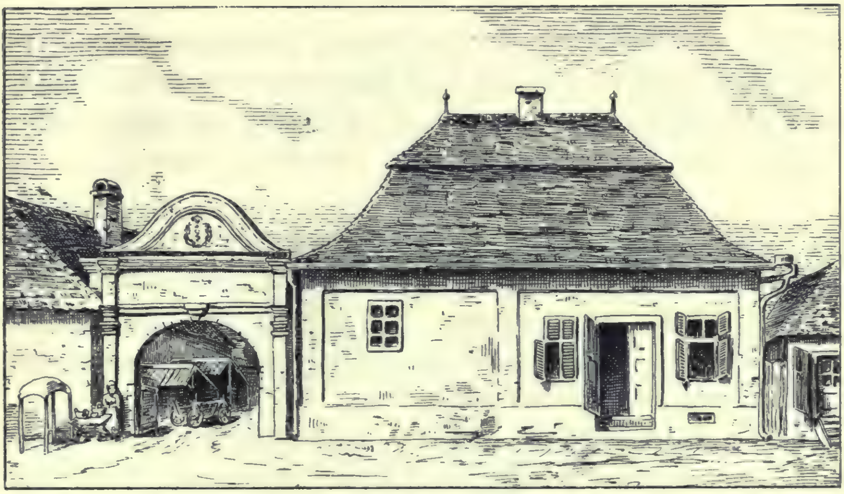
Hálás köszönettel emlékezem meg *dr. Szily Kálmán* min. tanácsos, akad. könyvtárnok úrról, aki Jósikának Fejérváry Miklóshoz intézett másfélszáz levele felhasználását megengedte; *Rietly Károly* főgymn. igazgató úrról s a kolozsvári Egyetemi Könyvtár és Erdélyi Nemzeti Múzeum tisztviselőiről, különösen *dr. Erdélyi Pál* udv. tanácsos, könyvtárigazgató, *dr. Gyalui Farkas* egy. magántanár és cz. igazgató s *dr. Szádeczky K. Béla* könyvtárőr urakról, kik részint az illusztrálásban, részint a levéltári kutatásban voltak segítségemre. De hosszú névsor lenne, ha mind felsorolnám azok neveit, kik adatokkal vagy útbaigazítással és egyéb felvilágosítással járultak hozzá feladatom megkönnyítéséhez.

Még csak azt említem meg, hogy művem az előre megszabott terjedelem miatt a Jósika regényírói működésével nem foglalkozik olyan részletesen, a mint azt terveztem. Ha némelyek ezt hiánynak tartják, viszont olyanok is lesznek, a kik e folyóirat hagyományai által megokoltnak fogják tekinteni.

ELSŐ KÖNYV.

A GYERMEKKOR.

1794—1811.

2. JÓSIKA TORDAI SZÜLŐHÁZA.

I.

Szellemi művelődésünk első munkásai sorában a jámbor szerzetesek és papok, az énekmondók, vándorlantosok és buzgó iskolamesterek között korán megjelenik résztvenni a nemes munkában a főrangú magyar is. Nem hiúságból vagy dicsőségkeresésből, hanem hazafias buzgalomból, irodalomszeretettől ösztönöztetve, a szív nemes belső sugallatát követve. Nem örökölt nevük, hanem tehetségük, költői erejük és hatásuk emeli ki közülök a szerelem finom érzésű lantosát báró Balassát, a kardot a tollal felváltva forgató hősköltőt gróf Zrínyit.

Az irodalom országgyűlésébe azután ez a rend is állandóan küld követeket, kik ott nem felsőházzá különülnek, hanem a munkások közé elvegyülnek. Olyan követeket, mint gróf Széchenyi vagy báró Eötvös József.

Erdélynek itt is külön országgyűlését lehetne megkülönböztetni: itt az irodalom mívelésére és pártolására a fejedelmek adják a jó példát s a főrangúak viszik a vezetőszerepet: a tör-

ténetíró gróf Bethlenek, Kemény János, Apor, a tudománypártolást hitbizományként apáról fiúra hagyományozó gróf Telekiek, a szinházalapító báró Wesselényi s a regény két erdélyi fejedelme: *báró Jósika Miklós* és báró Kemény Zsigmond.

*

A magyar nemzeti szokások és hagyományok kegyeletes ápolása, a hazafias érzés a Jósikák családi jellemvonása volt. A család tagjai nemzedékeken át a politikai vagy vitézi pályán kerestek vagy találtak babérokat, az irodalom tisztelt házában első követül regényírónk jelent meg.[1]

A család eredetéről többféle hagyomány keringett: hogy Kantakuzeno János görög császártól származott volna, hogy oláh eredetű,[2] hogy nevét Zsigmond királytól kapta volna, a ki ezen a vidéken jártában egyszer egy katonásdit játszó gyermekcsoporttal találkozott s megkérdezte vezérüktől a nevét. A vezér, a kis «Jósika» — ennek a családnak őse — kapta volna azután bátor feleletéért erre a névre Zsigmondtól a nemességet.[3] Ezeknek a naiv családi «hagyományoknak» természetesen nincs semmi alapjuk, utólag kitalált anekdoták, a milyen csaknem minden

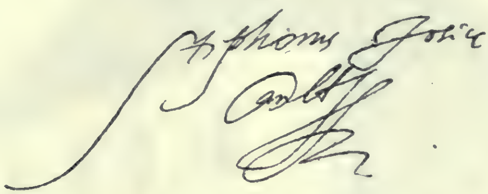
[1] Nincs ezzel ellenmondásban az, hogy egyik-másik Jósika alkalomadtán megpróbálkozott a versírással is, pl. a nagyenyedi deákoknak 1744-ben a br. Kemény Sámuel dobokamegyei főispán halálára kiadott gyászversei között (CERVUS PALMATUS | CAELESTIBUS ADDITUS SIGNIS | ILLUSTRISSIMUS ATQUE MAGNIFICUS DOMINUS | SAMUEL KEMÉNY | ... CLAUDIOPOLI *Anno* CIƆIƆCCXLIIII.) ott találjuk Jósika Imrének ezt a poétai kisérletét is: «Infiftit Fortuna Globo malefana fugaci, Futilis, inque uno nefcia ftare loco, Nam modo quos cingit Trabeis, et fafcibus ornat, Illis mox adimet, furripietque Decus. O Fortuna ferox, vitreisque fugacior undis, Versutos agitas cur tot in Orbe dolos? KEMENYIO nuper ridebas fronte ferena, Et tuus erga Illum Calculus albus erat. Cur modo nunc Illum, fraudem meditata malignam, Deferis in medio deftituisque vado? Aft quid ago? Non eft tantae Fortuna ruinae Fabra, fed aeterni Dexteri fancta DEI. Dextera KEMENYIUM rutilis Hæc intulit Aftris, Dextera fuppliciter deveneranda mihi. Ill. et Magn. Herois Honoribus Noviffimis triste hoc | Minifterium peregit *Emericus Josika, L. B.* | *de Branyitska,* Poë'. Cultor.» (Szabó Gy. közl.)

[2] Bethlen Farkas szerint egyszer Báthory Zsigmond is oláhnak nevezi Jósika Istvánt. (Hist. 2. ed. IV. [Cibinii 1785] 45. l. Szamosközi is Jósikát «Ex Karam-Sebesso Valachorum oppido» származottnak mondja (Szamosközi tört. m. II. 135. l.). Karánsebes lakossága ez időben magyar, oláh és rácz volt. V. ö. «A két mostohá»-val.

[3] Mindezt Jósika maga felsorolja (Emlékir. I. 13—19. l.). Itt azért is megemlítjük, mert «Jósika István» cz. regényében e hagyomány egy részét, pl. a görög eredetet, maga is felhasználja. L. «Két királynő».

régi család eredetéhez fűződik.[4] Az azonban valószínű, hogy a Jósika név olyan családnévvé vált személynév, mint a karánsebesi Gyuricska vagy Gyuricsko, Gyurkicza,[5] Ivánka, Laczkó, Mikó stb.[6]

A család a tizenhatodik században Jósika Gábor fiával[7] *János*sal tűnik fel először, a ki Szörény vármegyében, illetőleg a szörényi bánságban Karánsebesen volt birtokos s a család valószínűen már jóval korábban telepedett itt le.[8] Karánsebesi Jósika János neve 1559-től kezdve több oklevélben szerepel,

3. JÓSIKA ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

1589—90-ben Jósika János Simon Jánossal együtt Szörény vármegye alispánja,[9] 1593- és 1597-ben karánsebesi főbíró, ha ugyan ez adatok mind egy személyre vonatkoznak.[10] Jósika

4 L. Nagy Iván, «Magyarorsz. családai» cz. művében számos család történetét.

5 Pesti Fr. A szörényi bánság és Szörény vm. tört. II. köt. (Bp. 1878.) 251., 252., 24. l.)

6 Nagy Gyula, Magyar onomasticon III. Századok 1872. 489—490. l. A név különböző írásai: Josyka, Josicha, Josica, Josika. A név eredetét megmagyarázhatjuk, ha a karánsebesi lakosok 16. és 17. századi névsorán végigtekintünk, pl. Pesti Frigyes id. művében ilyen rácz vagy rácz hatásra valló nevekre akadunk: Stephaniga Miklós (1609) 239. l., Czercsericza Miklós (259), Muraska Gergely (264), Gyuraka Lőrincz (266) stb. Az ilyen névből, mint pl. a -szky végűekből nem lehet rácz, még kevésbbé oláh *eredetre* következtetni. A nevek eredetének sokszor különös módjára jellemző példa a Kabos-család neve, mely egy Jacobus nevű ősük nevét örökítette meg. L. Csánki D. Magyarorsz. földr. IV. köt. 512. l.

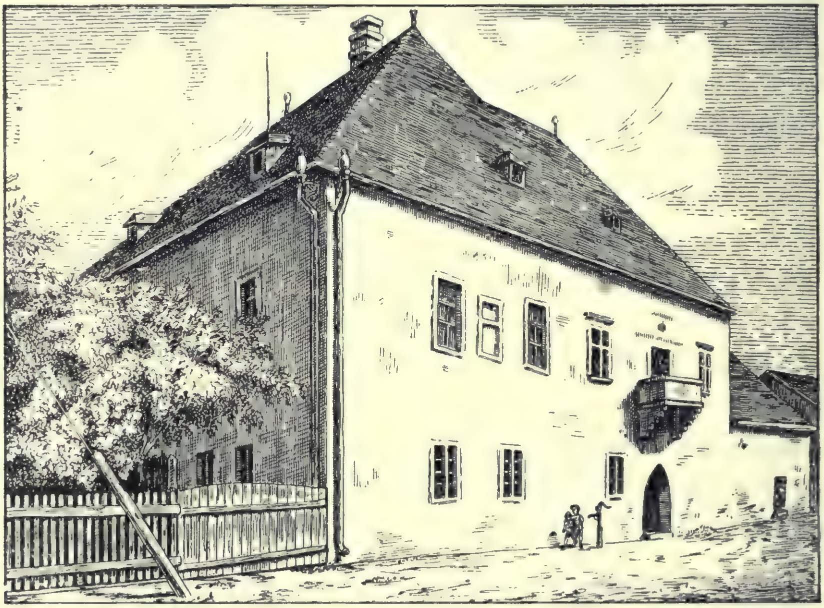
7 Az 1598. febr. 4-iki oklevél «Reversales etc.» cz. másolatában: Joannem filium Gabrielis Josika de Branyicska-t említ. (A br. Jósika-hitbiz. levélt.)

8 A Fábián Gábortól (Arad vármegye tört. 34. l.) említett *Jósika Albertet*, a ki Zaránd vármegyében Gelváczon (1561) volt birtokos, nem tudjuk e genealogiában elhelyezni. L. Nagy Iván, Magyarorsz. csal. V. köt. 357. l. Ez adatot Márki S. is csak innen ismeri. Arad vármegye és Arad sz. kir. város története I. rész. (Arad 1892) 353. l. Ezenkívül még kétszer emlékezik meg a Jósikákról, egyik helyen Jósika István aradi birtokairól, másik helyen a XVIII. századi aradmegyei birtokos Jósika családról (J. Zsigmond 1732) id. mű II. rész (Arad 1895) 193. és 685. l.

9 Castellanus. Pesti Fr. id. m. I. 323. V. ö. 470. l.

10 Pesti id. m. II. 261. A Pesti Frigyes által említett Jósika Ferenczet, ki 1554-ben

Jánosnak hat fia, ú. m. *István,*[11] Miklós, Ferencz, György, László és Farkas[12] közül különösen István emelkedett magasra, egészen az erdélyi kanczellárságig. Apja fiának olyan nevelést adott, miben rendesen csak előkelők gyermekei részesültek ebben az időben, t. i. olasz egyetemre is kiküldte.[13]

4. A TORDAI FEJEDELMI KURIA.

Igy jutott a Báthoryakkal közelebbi ismeretségbe s lett Báthory Zsigmondnak kegyeltje, ki kedvelt apródját belső kama-

született s Tóth Gáspár leányát, Magdolnát vette feleségül s 1584-ben és 1591-ben szerepel, valamint 1590-ből özv. Jósika Márthát, Vajda Péternét, miként Pesti Frigyes (id. m. I. 470.), mi sem tudtuk a genealogiában elhelyezni.

[11] Jósika szerint (Emlékir. I. 19.) nem lehet világosan kideríteni, hogy Dávid vagy János volt-e a J. István atyja. Egy családi legenda elmondásában Dávidot (Emlékir. II. 57.), «Jósika István» cz. regényében (I.4 61. l.) Dánielt említ. Hogy János volt a neve, kétségtelenül kiderül az 1584. április 15-iki oklevél e szavaiból: «(fidelibus servitiis) nobilis Stephani Josika filii egregii Joannis Josika de Karansebes.» (A gyulafehérvári kápt. 1779-iki átírása a br. Jósika-hitbiz. lltárban.); valamint az 1589. márcz. 6-iki oklevélből: «Memorato Stephano Josika, per eum Joanni genitori suo ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis dedimus» (1699. okt. 13-iki másolat u. o.).

[12] A hat testvért a sidóvári donationalis oklevél említi. L. alább.

[13] Bethlen Farkas (Hist. III.2 2. l.) E szerint Báthory Boldizsár küldte Olaszországba («Stephanus Josika de Karan-

rásává (cubicularius), majd kanczellárrá tette meg s elhalmozta birtokokkal, neki adományozta Sidóvárt,[14] Branyicskát, mely azelőtt Szalánczy Lászlóé volt[15] és még számos várat és birtokot s mivel e nagy vagyont neje, a «Tanácstükör» írójának, az eszes Gyulai Pálnak özvegye Füzi Borbála, Báthorynak is rokona, szintén tekintélyes birtokokkal gyarapította, kétségtelen, hogy a család vagyoni alapját ő vetette meg s vele emelkedik a család a főrangúak sorába. Ő használja először a *branyicskai* előnevet[16]

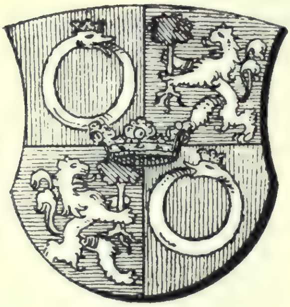
sebes) per Balthasarem in Italiam ad discendas bonas litteras transmissus, post vero promotus, et Sigismundo in numerum famulorum commendatus.»)

14 «Totale et integrum castrum nostrum Sidovar unacum tormentis aliisque bellicis instrumentis in eo habitis nec non totalibus similiter et integris oppido Sidovaros, domoque et curia nobilitari ibidem ac possessionibus Sidomerfalva, Zederjés et Nadragh vocatis, omnino in Comitatu Zeoreniensi et districtu Caransebesiensi existentibus habitis; totum item et omne jus regium memorato Stephano Josÿka ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis, illis vero deficientibus, vel forte non existentibus egregiis Nicolao, Francisco, Georgio, Ladislao et Volfgango similiter Josÿka, fratribus suis carnalibus ipsorumque haeredibus et posteritatibus itidem universis dederimus.» Báthory Zs. 1590. febr. 8-án kelt oklevele másolatban a br. Jósika-hitbiz. llt.

15 Ezért maradtak fenn Szalánczyra von. oklevelek a Jósika-lltárban.

16 A branyicskai (régi nevén: Brancska, Brancsika) donat. oklevélből idézzük a következőket: Nos Sigismundus etc. quia Sp[ectabi]lis, et Mag[nifi]cus quoq[ue] do[mi]nus Stephanus Joſika Cancellarius, et Conſiliari[us] noſter, | quantumvis interdùm multa, et adverſa, moleſtaq[ue] evenirent, in utraq[ue] tamen fortuna ſemper ſui ſimilis, his quoq[ue] ela- | pſis temporib[us] perturbatis, ſtatuq[ue] noſtro adverſo, cum quorundam infidelium n[ost]rorum, vitæ n[oſt]ræ inſidiantium fraude, | et dolo peteremur, nihil prius potiusq[ue] duxiſset, quam ut omnia ſua ſtudia, curas, & labores ad noſtram ſalutem, di- | gnitatem & authorit[a]tem tuendam conferret, imò in hoc quoq[ue] graviſsimo, quo non ſine laude funditur munere, in dies | etiamnum fruimur, fructu, labor[um], curarum, vigiliarumq[ue] ipſius, partim itaq[ue] his merit[is] ſuis id exigentib[us], partim quia | totales & integras poſseſsionem Abafaÿa, ac portiones poſseſsionarias in poſseſsionib[us] Magyarfeŭlpeos, et Kis nyu- | las vocatis, in Comit[a]tu Thorden[si] exiſten[tes] habitis, quas pro Caſtello et bonis infraſcriptis ad idem attinentib[us] in ratio- | nem nostram assignavit, et collationi nostræ ſubmiſit. Totale et integrum Caſte[llum] Branitska, nec non totales, & integras poſseſsiones Branitska Repas, Byko, Tarnowicza, Tarnawa, Kabeſt [...]akucza, Oláhbóóz, Dalamare, | Lungſora, Furſora, Bareſt, Dumeſt, Fenes, Valielonga, Zerb, Orbest, Pakura, Bat[...], Vlagiest, ac totales et inte- | gras portiones poſseſsionarias, in poſseſsionib[us] Puſtalehan, Plop, Fonto agh, Keófalu, Hoſuligeth, Balſeſt, Felſeóla- | pugy, Alſo lapugy, Ohaba, Alſofalu, Ligrest in Hunyadien[si], nec non totales ſimil[i]ter, et integras portiones poſseſsionarias, in Poſseſsionib[us] Perro, Posoga, Zelchowa, Phŭlepkeŏ, Baltha, Zpin, [Z]latina, item totales Portiones | prædiales, in prædiis Koſeſt, Baſtia, Grosannia, Waja, Zaka vocatis, in Orodien[si] Comit[a]tib[us] existentes habitas... (Itt elmondja Szalánczi László pártütését és a Geszti Ferencznek adományozást.) memorato domino Stephano Josika ipſiusq[ue] hæredib[us], et posterita- | tibus utriusq[ue] ſexûs univer[sis], illis verò deficientib[us] vel forte non existen[tibus], Generoſis ac

a karánsebesi helyett, ő a család első bárója.[17] Báthory Zsigmondnak sok ideig nélkülözhetetlen embere volt; fontos családi ügyben[18] és politikai, diplomatiai megbízásokkal többször küldte Olaszországba és Prágába, reá bízta (1597) Temesvár ostromát,[19] mely nem sikerült, részt vett a Rudolffal folytatott tárgyalásokban s annak a politikának volt híve, mely a török szultán helyett Rudolf fenhatósága alá kívánta helyezni Erdélyt.[20] Az állhatatlan, holdkóros és beteg idegzetű Báthory Zsigmond, midőn megúnta a fejedelemséget s arra törekedett, hogy azt az oppelni és ratibori herczegséggel cserélje fel,[21] neki is hajlandó lett volna átadni azt, csakhogy hamarabb szabaduljon tőle. Jósika az ígéretet komolyan vette, mint a mely megfelelt nagyravágyásának,[22] azért, hogy időt nyerjen, míg tervének szilárd alapot vet, ellenfeleit elmozdítja útjából, a török segélyét biztosítja stb. húzni-halasztani akarta a Rudolffal kötött szerződés végrehajtását. Ez volt veszte, mert a türelmetlen fejedelem az 1598 áprilisi országgyűlésen Rudolf követei előtt ráhárította a fele-

5. A JÓSIKA-CZÍMER.

Egregiis Nicolao, Francifco, | Georgio, Ladiflao & Wolfl[gango] Jofika, fratrib[us] ipfius carnalib[us], ipsorumq[ue] [hære]dib[us], et posteritatib[us] univer- | fis clementèr dan[das] donan[das] [et confe]ren[das] duximus... Datum Albae Juliæ, prima Augufti, Anno Domini Millesimo, Quingentefimo Nonagesimo quinto. (A gyulafehérvári káptalan 1635. máj. 21-iki másolata a br. Jósika-hitbiz. levéltárban.)

17 Az 1698-ik évi bárói diploma (l. alább) szintén utal erre, midőn a régi bróságot megújítja. V. ö. Emlékir. 1. 19. l.

18 Szádeczky L., Báthory Zsigmondné, Mária Krisztierna. (Bpest 1883) 12. l.

19 Böhm L. Délmagyarország v. az u. n. Bánság tört. (Pest 1867) 1. 258. l.

20 V. ö. Szerdahelyi Mihály énekével (Századok 1871) 257. kk. és «A törökökről» cz. hist. énekkel. (Kalazantinum v. évf.)

21 Veress E., Báthory Zs. és Bethlen G. viszonya az oppeln-ratibori herczegségekhez. Kol. 1897.

22 Hiuságára nézve jellemző az, a mit Kornis György 1592. márcz. 13-án írt Páduából Kornis Farkasnak: «Izente vala Josika István uram, hogy ő neki kedves dolgot cseleküdnénk, ha vélle elmennénk, és az uton az inasok tisztit subeálnók, mindenütt Ill[ustrissi]mus dominusnak hínuk, ugy megtisztölnük; bizony dolgot irok Kegyelmednek, mint szolga kegyelmes urát szokta.» Veress: Matricula et acta Hung. in universitatibus Ital. stud. I. vol. (Bp. 1915) 243. l.

lősséget az átadás késedelméért, április 7-én pedig elfogatta s őrizet alá vétette. A Báthory lemondása után Kővárra s onnan Szatmárra vitették s a vár kapuja előtt lefejezték.[23] Szatmári

6. BÁRÓ JÓSIKA JÁNOS.

fogságában magához hívatta feleségét s vele együtt végrendelkezett. Ebből azt látjuk, hogy két fiának Zsigmondnak és

[23] Jósika történeti szerepéről. Istvánfi, ki ezen az országgyűlésen követként részt is vett, Szamosközy és Bethlen Farkas a részletekben egymástól eltérőleg írnak, legbővebben ez utóbbi foglalkozik vele. Az újabb történetírók közül l. Szilágyi S. Carillo Alfonz diplom. működ. s az Erdélyi Orsz. Eml. III., IV. kötetét (Bp. 1877–8.) kül. IV. 20–37. l. stb.

Gábornak különösen Branyicskát és Gerendet kívánta biztosítani.[24]

Jósika özvegye 1600 táján Sarmasági Zsigmondhoz, Báthory Zsigmond kedves emberéhez ment nőül.[25] Ez a házasság és Báthory rokonsága biztosította volna neki és két fiának Gerend birtoklását, ha Sarmasági cserébe nem adja azt Kemény Boldizsárnak, a ki aztán adománylevelet eszközölt ki rá Bethlen Gábortól (1618).[26] Jósika István kanczellár testvérei Ferencz és Miklós Báthory Gábornak kedves emberei voltak s nekik adta Bethlen Gábornak Roskány és Fonácza nevű birtokait (1612), midőn ez «a fejedelem iránt való köteles hűségről megfeledkezett s a keresztyének legnyilvánvalóbb ellenségéhez, a törökhöz futott».[27] Sarmasági és mostohai fia, Jósika Zsigmond Bethlen ellen a Homonnai pártjára állottak s a dési csatában (1616)

[24] Az 1598. jun. 28-án kelt végrendelet 1839. szept. 19-iki hiv. másolata megvan a br. Jósika-hitbiz. levéltárban. Álljon itt belőle maga a végrendelkezés: Látom sok irigyeim, sok gonosz akaroim miatt ártatlanul véletlen fogságban estem, bátor Lelkem esméreti, a' Hazám és Fejedelmem ellen meg tett gonoszsággal nem vádol, és ha országunk törvénye szerént megh itéltetném szabadulásomat bizonyofsan remélleném: mindazáltal az előttem most bizonytalan lévén, ezen jelen lévő kedves Feleségemmel Fűzÿ Borbárahval együtt, mostan életbe lévő két gyermekeimre Sigmond és Gáborra nézve tettünk illyen meg változhatatlan Rendelést, u. m. Nemes Hunyad Vmgyében Branyickát, és az ahoz tartozo falukat, és az egész Jószágot acquiraltuk vala ugyan mi a' fellyebb mult Efztendőkben mind Fiu, mind Leány Ágra az akkori circ[um]stantiainkra nézve, de azok meg változván, most mint primus acquirensek regulazzuk ezen Branyickai acquisitiónkat általunk Isten kegyelméből a' Josika familiában most lévő, és ezután következhető férjfiu ágra, olyan formán, hogy mig férjfiui ág lészen a Josika familiában, addig ezen meg irt Joszágbol a' Leány ág semmi részt ne vehessen, és még Leány negyedet is ne prætendalhafson. Mely regulationknak erőt ad az, hogy a' Branickai Joszágot midőn a Fejedelemtől impetraltuk, ezen Joszágért mi az Fejedelemnek tseréhben botsátottunk más Jo'sicha fiu ágra biratott Joszágot, melyből a' Léányi negyed már régen ki ment volt az előtt. Hasonlo képpen Ns Thorda Vgÿben a' Gerendi, és ahoz acquiralt portiobéli Joszágunkat akarjuk, hogy egyedül a' fiu ágat illesse, a' melly ha deficialna a' Jo'sicha familiában illyenkor a' Léány is belé mehessen. Taliter coram nobis Magnificus Dnus Cancellarius Baro Stephanus Jo'sicha, Magnifica item ejusdem Consors Barbara Fűzy vivæ vocis suæ oraculo retulerunt, harum nostrarum Vigore et Testimonio Literarum mediantibus. Datum Albae Juliæ vigesima Junÿ Anno Domini Millesimo Quingentesimo Nonagesimo octavo.

[25] «A Gerendi Dominiumnak cum appertinentiis deductioja az ahoz való levelekből, melyek találtattak Mlságos Báró Josika Dániel úr úr (!) eő nsga keze alatt a' Kaptalanok felhányattatasai után» cz. kézirat a Jósika-hitbiz. lltárban.

[26] U. o.

[27] Az 1612 deczember 7-iki (Roskány-ra von.) s az 1612 október 16-iki («Fanacz»-ra von.) oklevelek a Jósika-hitbiz. llt.

mindketten fogságba is estek.[28] E miatt könnyű volt Kemény Boldizsárnak adománylevelet nyerni Bethlentől Gerendre, habár Sarmasági neje fiai nevében tiltakozott ez ellen (1618).[29] Bethlen utóbb megkegyelmezett Jósika Zsigmondnak (1618), de Gábor tovább is Bethlen ellenfeleivel tartott.[30] Gábor utódai[31] közül

7. BÁRÓ JÓSIKA IMRE.

I. Leopold branyicskai Jósika Gábort, Imrét, Istvánt és Dánielt a bárói rangba, melyet elődei is élveztek, de az idők mostoha-

28 Szilágyi: Erdélyorsz. tört. II. 129. l. csak Sarmaságit említi. V. ö. Kővári: Erdély tört. IV. 224. l. Turul 1900. 181. l.

29 «Gerendi Dominium» etc.

30 A Jósika-genealogiák rendszerint Zsigmondtól vezetik le a családfát, de a «Gerendi Dominium» cz. kézirat sz. «Meghal Jósika Sigmond absque solatio haeredum». Pesty F. is így javította ki a J.-genealogiát «A Szörényi bánság» I. köt. 470–1. l., de téved mikor azt mondja, hogy a család nemzedékrendében egyetlen Dániel sem fordul elő, l. pl. a bárói diplomát.

31 Nem czélunk itt a teljes genealogiát közölni, de megjegyezzük, hogy úgy a

sága miatt elveszítettek, 1698 április 12-ikén visszahelyezte.[32] Az első helyen említett Gábor az erdélyi királyi ítélőtáblának asszesszora s erdélyi főkomisszarius volt, «jámbor, emberséges ember» Cserei szerint,[33] de nem erre a hivatalra termett; tőle származtak a magas hivatalokat viselt Jósikák, ú. m. unokája *László* hunyadmegyei főispán, ennek fia, *Antal* főkormányszéki titkár (1778), a mely hivatalban fia, *János* még magasabbra emelkedett, t. i. 1822-ben annak elnöke lett; mint a kormány emberének politikai működése s az 1841/2-ik országgyűlésen szereplése eléggé ismeretes. Egyik fia, *Lajos* főkormányszéki tanácsos, a másik, *Sámuel* 1844-től 1848-ig erdélyi udvari kanczellár volt.

A bárói oklevél a Jósika Gáborén kívül a *Jósika Imre* katonai érdemeit emeli ki, t. i. hogy midőn Tököly török és tatár segélyhada Kolozsvárt ostromolta, a Dunánál állomásozó császári had vezérének, Badeni Lajos herczegnek ő vitt hirt erről, 1696-ban pedig a katonai szállítás és élelmezés igazgatója, ezeres kapitány és Torda vármegye főispánja volt. Első neje halála után[34] gróf Bánffy György kormányzó leányát,

Kővárié (Erdély nev. csal.), mint a Nagy Ivánié (Magyarorsz. csal. v. 357–9. l.) hézagos és hibás.

[32] Vos Gabrielem, Emericum, Stephanum, et Danielem Jó'sika de dicta Branyitska tanquam aliquando etiam in majoribus vestris Baronis titulo quidem gaudentes, sed per injuriam temporum dignitate illa exutos... denuo in ordinem et consortium regni nostri Hungariae... haereditariorum Magnatum sive Liberorum Baronum rubra cera in litterarum suarum obsignatione utentium recipiendos, evehendos, aggregandos... consvetoque Baronum titulo donandos duximus... A Jósika hitbiz. lltárban levő más. után. U. o. van ennek a négy Jósikának a folyamodványa a Neoaquistica Ministerialis Commissiohoz, mely különösen a Bethlen Gábortól üldözött Jósika Gábornak III. Ferdinánd alatt teljesített 14 évi katonai szolgálatát is felemlíti; a kanczellárról azt írja, hogy az «fidem suam et promptitudinem erga Rudolphum Secundum gloriosae memoriae satis fuerat contestatus.» A hitbizományi levéltárban van egy 1698 február 4-ikén Karánsebesen kelt érdekes okirat, mely szerint az alispán 40-ed magával a szörénymegyei főbánságra Bercsényit, Jósika Gábor fiát, Jánost és Macskási Pétert «denominálja, specificálja, eligálja, adscribálja, adoptálja». A Jósika-czímerre von. l. a «*Megjegyzések*»-et a *képekről.*

[33] Históriája 438. l. — L. Jósika Gábor emlékezete. (Verses bucsuztató 1713-ból.) Tört. Lapok. I. 1874. 34. sz. 542–4. l. és U. o. 15. sz. 238–9. l. (A czímben tévesen említi a Torma Éva nevét.)

[34] L. Az Irod. Közl. 1908. évf. 81–95. l. a Hellebranttól közölt verses halotti bucsuztatót (Kol. 1726.). Apor, Metaph. 278. l. Verses művei I. 104, 179. l. II. 86, 535. l.

Zsuzsánnát vette feleségül. A Gábor ágát a hivatali, Imréét *a katonai* pálya kedvelése jellemzi. Imrétől egyenes ágon származott le a regényíró Jósika.[35] *Mózes* nevű fia a székely huszároknál szolgált s az alezredességig vitte fel. Felesége Wesselényi

8. BORNEMISZA ANNA MÁRIA LEÁNYKORI ARCZKÉPE.

Mária volt.[36] Fia, *Imre* előbb a testőröknél, később a székely huszároknál szolgált, de jobbnak látta ezt felcserélni az erdélyi

35 Ezt az ágat *szurduki* ágnak szeretik nevezni, Jósika Miklós sz. (Emlékir. I. 22. l.), helyesebb lenne az ófenesi ág elnevezés; a *branyicskai* és *várfalvi* (tévesen váraljait ír) elnevezést sem helyesli. A magyar nemzetségi zsebkönyv a Gábor vagy «conservativ» Jósikák ágát *idősebb*, az Imréét *ifjabb* ágazatnak nevezi két alosztálylyal, u. m. a költő és Pál (1819—1861) családfájával. (I. köt. Bpt. 1888. 351. kk.) A karánsebesi Jósikákat l. Pesty id. m.

36 Emlékir. I. 24. A hitbiz. lltárban számos oklevélben s gazdasági jegyzetben szerepel. Egy 1724 május 6-ikán kelt okirat szerint Jósika Mózes «filius quondam Stephani Josika de Branicska ex nobili olim foeminâ Annâ tunc consorte sua, filia vero egregii quondam Stephani

ítélőtábla asszesszori vagy székülői állásával.[37] Valószínüen testőr korában Mária Terézia hatására tért át a katholikus vallásra.[38] Feleségül báró Bornemissza János és gróf Csáky Kata leányát, Anna Máriát vette el, ettől született *Miklós* nevű fia, írónk apja.[39]

II.

Idősb Jósika Miklós kilenczéves gyermek volt, midőn apját (1776) elvesztette. Anyja, Bornemisza Anna Mária, a legszebb korában, fiatalon, harminczhárom éves korában maradt özvegyen s ritka önfeláldozással egész életét egyetlen gyermeke nevelésének szentelte. Hét éven át (1779/80—1785/6) a kolozsvári r. kath. lyceumba járatta s egyszersmind beadta a convictusba is, azonkivül nevelőt is tartott mellette, pl. pár évig Gull piarista tanár is nevelője volt[1] s latinul, németül[2] annyira megtanult, hogy mindkét nyelven beszélni és írni is tudott. Nevelése főleg arra irányult, hogy fia minél előbb meg tudjon állni a maga lábán és hogy jó gazda legyen, kire a családi birtok kezelését nyugodtan rá lehet bízni. Számítása fényesen be is vált: ha Jósika István a családi vagyon megalapítója, az idők során elidegenített, elhanyagolt birtokokat ez az utóda szedte újra rendbe. Már huszonkét éves korában megjelenik a gyulafehérvári káptalan előtt s bejelenti ellenmondását[3] a gerendi

filii egregii pridem Georgii Szalánczi de Szent Thamas suscepti et progeniti...» Nagy Iván és az Emlékirat (I. 24.) tévesen nevezik *Katá*-nak.

37 Az 1758 augusztus 31-ikén kelt kinevezési okirat sz. «eximiarum praeterea ipsius etiam Baronis *Emerici Josika* animi dotum, fideliumque Nobis per aliquot annos in statu militari praestitorum servitiorum benignam habentes rationem, eundem Baronem *Emericum Josica* ad officium Tabulae nostrae Regiae in Transylvania Judiciariae supernumerarii assessoratus secundae classis... benigne nominandum... duximus». (A Jósika-hitbiz. levéltárban.)

38 Emlékir. I. 24—25. l.

39 A Jósika Miklós családfáját l. e mű végén.

1 A kolozsvári piarista gymn. «LIBER Continens Nomina, et Historias Convictorum Claudiopoli Anno 1:7:0:3:» cz. kéziratában, rendesen a «Convictores Iae Mensae» közt fordul elő a neve. A kéziratot Rietly K. igazgató úr szívességéből használtuk. Emlékir. I. 100—1. l.

2 1777 július 15-én Nagyszebenből nagyanyjához gr. Bethlen Miklósné, szül. gr. Csáky Katalinhoz írt német levele a Jósika-Albumban 83.

3 Az érdekes contradictionalis okirat a br. Jósika-hitbiz. lltárban.

csere ügyében, melyet szerinte a kanczellár fiai cseréltek el a Kemény Boldizsár gyermekeivel; megtámadja apjának testvéreivel tett birtokosztozását stb. Majd leánynézőbe ment Meggyesfalvára özvegy gróf Lázár Antalné kastélyába s (1789) feleségül vitte haza onnan a tizennyolcz éves Eleonórát. Az ifjú asszony bájos volt fehér arczával, fekete fürtjeivel, kedves szemeivel, finom kis kezével s mindenkit lebilincselő okosságával, nyájasságával s derült

9. MAGYARFENES LÁTKÉPE.

kedélyével. A mellett gyenge, törékeny, férjéhez odaadással simuló, ki előtt semmiben sem volt nagyobb tekintély, mint hitvese; az erélyes, kissé nyers, szilárd akaratú s már gyermekkorától fogva maga lábán járni szerető Jósikának épen ellentéte. Neki ilyen feleség kellett s házasságuk valóban boldog is lett volna, ha a gyenge asszony betegeskedése derüjét gyakran meg nem zavarta, korai halála kíméletlenül meg nem semmisítette volna.

A tízévi házasság alatt [4] hét gyermekük, a korán elhalt

[4] Tiz évig és négy hónapig. A férj gyászjelentésében hibásan áll 8 év. V. ö. Emlékir. I. 13, 30.

Zsigmond, Rozália, a szintén zsenge korban elhúnyt Kata, *Miklós*, Imre, Zsuzsánna és Samu született.

Költőnk Jósika Miklós Imre Farkas 1794 április 28-ikán született [5] a tordai Jósika-házban.[6] A gyermekkor emlékei, évei azonban nem e történeti nevezetességű városhoz, hanem más családi birtokokhoz, főleg Ó-Feneshez és Bilakhoz fűződnek.[7]

Ó-Fenes, Kolozsvártól nem messze, regényes fekvésű vidéken fekszik, hátterében messze húzódó hegylánczolattal, közvetlen közelben a Csicsal nevű csúcscsal, távolabb havasokkal és tölgyes erdejével, a létai várrommal, alatta a Jára vizével. Messze kiterjedésű kertben feküdt a kastély, mely ódon várra, vagy a tekintettől ridegen elzárkozó zárdára emlékeztetett, pedig nem volt olyan rideg halastavával és kertjében «mindenféle ültetett sok különbféle gyümölcsfáival» s műbarlangjával, melyről patak zuhogott alá.[8]

Bilak, Beszterczéhez közel, volt különösen kedvelt tartózkodási helye a családnak, mely gyakran volt zajos a vendégektől. Az ott levő «gyönyörüséges szép épületet» is a fiatal gazda emeltette, felszerelve tiszti házakkal, konyha-, sütő-, mosóházzal, hintószínnel és huszonnégy lóra való istállóval.[9]

Branyicskát is ő hozta rendbe, mely a Hora-lázadás alatt sokat szenvedett, régi Martinuzzi-kastélya is akkor pusztult el, — most főleg gazdasági épületekkel, tiszti házakkal és szőlőültetvénynyel egészítette ki.[10]

5 Keresztszülei br. Kemény Farkas és Torma Éva grófnő voltak. Azt a téves adatot, hogy 1796-ban született volna, már írónk megczáfolta, de kétségtelen bizonyíték ellene keresztlevele. V. ö. Szaák L. B. Jósika M. élete és m. (Bp. 1891. 2., 361. l.)

6 Valószinűen ezt a házat azon a telken emelték, melyet szántófölddel, kaszálórét-tel és szőlővel együtt 1715 november 6-án vett meg Zalányi Sámuel Dobay Pétertől és nejétől s úgy a mint vette t. i. száz forintért 1717 április 25-én átadta Jósika Imrének. A szerződés szerint: eladja «Nemes Thorda vármegyében Torda városában a Piaczutczában napkelet felől való szeren, egyfelől Nemzetes Szaniszló Sigmond Uram, más felől Nemes Székely István Uramék ő Kegyelmek házörökségek felé, kőházokat az utcza felől való első részen feleudvarával hozzátartozandó szántó földeivel, kaszáló rétjeivel és ugyan az tordai határban Aranyos Mál nevű szőlőhegyben levő puszta szőlőjökkel együtt . . .» (br. Jósika-hitbiz. lltárban.)

7 Emlékir. I. 22. II. 54.

8 U. o. II. 5. és id. Jósika M. végrendeletében. Most Magyar-Fenes. V. ö. Egy magyar család stb. I. 3. kiad. (1897) 98. l.

9 Végrendelet.

10 U. o.

Mihálczfalván, Küküllő megyében, szintén boldog gyermekévek teltek el. Az itteni udvarház és kertje helyén régen temető volt s a környék népe szinte kifogyhatatlan volt a legkülönfélébb kísérteties történetek mesélésében. Az apa ide ritkán látogatott el, bármennyire járt is kedvében Benkő nevű udvarbírája.[11]

A Szamos mellett *Szurdukon* (Szolnok-Doboka vármegye) is

10. A TORDAI FEJEDELMI KURIA KAPUJA.

emeltetett a fáradhatatlan gazda egy új épületet. Az őrmezei és Rákóczihegy között festői fekvésű völgyben fekszik a Jósika-kastély, közel hozzá a magas sziklatető, hol II. Rákóczi Ferencz Csáky Istvánnal a zsibói csata napján (1705 november 11-ikén) ebédelt.[12] Itt a Csákyakról, a korábbi birtokosokról regélt a

[11] Emlékir. I. 145—6. 148. Ha mégis ellátogatott, rendesen «Domine Benkő, beütött a mennykő» szavakkal köszöntött be.

[12] Emlékir. II. 7. V. ö. Végrendelet. Márki S. II. Rákóczi F. I. köt. 468. l. Kádár J. Szolnok-Doboka vármegye mon. V. köt. (Deés 1903) 519—20. l.

nép sokat. Ezekkel még koránt sincs kimerítve a Jósika-birtokok száma, ilyenek még Szamosfalva, Aranyos-Lóna, Csehtelke stb., de ezek, az utóbbit kivéve, keveset szerepelnek írónk életében. Állítólag maga a tulajdonos se ismerte minden birtokát s a létai várromot látva, prefektusától kérdezte meg, hogy kinek a tulajdona s csodálkozott, mikor az övének mondotta.[13]

II. RÉSZLET A MAGYARFENESI JÓSIKA-KASTÉLYBÓL. I.

A gyermek Miklós anyját alig ismerte, hiszen ötéves mult, mikor elvesztette s alig emlékezhetett vissza rá. Emlékezett egy vigano-divatú vadgalambszínű ruhájára, melyben elragadó volt; hogy czifra ruhát csináltatott számára, nehéz rózsaszínbrokát, elől kerekre kivágott, kék rókaprémes, ezüstzsinóros mentét, vadalmaszínű mellénynyel és ezüstpaszomántos nadrággal, melyeket sarkantyús csizma és fekete selyem csákó egészített ki. Ezt kellett felvennie, ha vendégek voltak s félrecsapott csákóját mindig helyreigazította. A szász cselédektől a szász dialektust is

[13] Emlékir. II. 6.

elsajátította, a vendégek előtt e nyelven kellett szavalnia. Arra is vissza tudott emlékezni, hogy egyízben anyja mentette meg életét, mikor a torkán akadt halszálkától már-már kékülni kezdett.

Anyja napjai ekkor már meg voltak számlálva. Már Miklós születése előtt is betegeskedett,[14] Imre fia születése még inkább megviselte. Az utolsó négy év lassú hervadás volt:[15] gyenge szervezete a tüdőbajjal nem tudott megküzdeni, anyjához kívánkozott Meggyesfalvára s annak karjai között (1799 szeptember 29-ikén) lehelte ki lelkét.[16]

14 Férje 1792 május 21-én Mihálczfalván kelt levelében: «Az Feleségem csókolja Nagyságod kezeit s ugyan betegen fekszik.» (Br. Jósika hitbiz. lltár.)

15 L. a Gyászjelentést.

16 Közöljük itt a gyászjelentést, mely életrajzi értékkel bir, eltérve a mostani chablonos gyászlapoktól. «OH melly ſzomorú foglalatoſságra véſzem kezemben iró tollamat! de a közönséges ſzokás, és azon reménység, hogy ſzomorú eſetemet máſoknak panaſzólván, az által keſerüségemben némünémü enyhüléſt nyerhetek, kénſzerit olly fájdalmamnak ki-jelentésére, mellynek nagyságát ha minden képzelhetné, bizonyoſon ollyanra nem találnék, ki abban réſzt nem venne. Mi is lehet annál keſerveſebb, mint egy ollyan meg-válás, a' millyent ſorſom véllem éreztet? Két egymáshoz hív barát, tsak ha kevés napokra-is egymáſtol el-válik, melly nagy búba kerül, kiki vélheti, a' ki tud jó barát lenni. Hát még az örökös meg-válás mi kinos következéſt nem vonſzhat maga után? Nagy értelmü ſzó: Jó barát! 's ezen a' meg-romlott világon ritka dolog. Én voltam ollyan ſzerencsés, a'ki ditsekedhettem egy jó barátnál többel, a' töllem meg-vált, nemtſak Feleségem, hanem igaz barátom is lévén, örömeimben réſzt vévö, kedvetlenségeimben vigaſztalom, minden kedvét, minden igyekezetét kedvem' keresésére, öt apró gyermekeinknek apolgatáſokra, azoknak jól neveléſekre, az házi bajoknak leg-jobb renddel, 's móddal való igazgatáſokra forditván. Maga kedveltetéſe nem tſak engem hoditott-el, de minden Felebaráttyit-is, úgyannyira, hogy egy ſem vólna ollyan a' ki ismérvén ne betsülte vólna. A' Közönséges társaságban ſzelid, nagyobbhoz és kiſsebbhez magát nyájoſon alkalmaztató. Egy ſzóval: egy tökélletes Aſzſzony. Illyen vólt az a' társ Gróff Szárhegyi Lázár Eleonora, a'kitöl meg-foſztott az emberiségnek puſztitója a' kegyetlen halál, midön véle tſak tíz eſztendöket, és négy hólnapokat óllyan bóldogul el-töltöttem vóllna, hogy azok tſak annyi ſzerentsés napoknak tettzenének, ha közben közben jövö nyavalyái bóldogságomat meg-nem zavarták vólna. Ezen jó Aſzſzony az egéſséggel keveſet ditſekedhetett, kivált négy eſztendöktöl fogva, a' benne lappangó ſzáraztó nyavallya, laſsanként érelte, óránként gyengülö teſtét az el-hervadáſra. Két hólnapok elött ágyban ejtvén, ezen moſt el-tölt Szent-Mihály Havának *29-dik* napján: életének *28-dik* esztendejében dél-után négy és öt óra között *Megyes-falván* az Édes Annya lakó joſzágában (minekutánna az illendö ſzentségekkel való éléſsel, Teremtöjéhez vezetö virtuſsaival már el-kéſzitett úttyát egéſz bizodalmoſsá tette vólna,) meg-ſzünt lenni! Oda vagyon már, 's *Maros-Vásárhellyen* a' Tiſztelendö ſzoroſsabb renden lévö Szent Ferentz Fiainál levö temetkezö bóltban várja bóldog fel-támadásának óráját. El-hagyott engemet, három Fiu és két leány árváit, ſebeimnek mint annyi újjitóit, midön látom az utánna esdeklö két nagyóbbnak ſirását, ha tekintem az három

A fiatalon, huszonnyolcz éves korban elhúnyt jó feleség halála nemcsak a férjet borította gyászba, de még jobban sujtotta az öt apró gyermeket, kik közül a legidősebb (Rozália) hatéves volt. A két nagyanya még élt, mindkettő korán jutott özvegységre s mindkettő gyakorlott volt a gyermeknevelésben. Az apa köztük osztotta föl gyermekeit: Rozáliát, *Miklóst* és Samut saját anyja, özv. br. Jósika Imréné ófenesi nagyasszony, a két legkisebbet, Imrét és Zsuzsánnát Meggyesfalvára gr. Lázár Antalné gondjaira bízván.

A kis Miklós, ki ekkor ötéves gyermek volt, hamar beletalálta magát az új helyzetbe. Nagyanyja, ekkor már élemedett matróna, de jóltevő, vendégszerető és «vidám volt, még késő öregségében is». Valószínűen az ő házát mutatja be «Abafi»-ban, a Mikola-ház rajzában. «Akár falun — úgymond — akár városon mulatott ezen érdekes család, feltűnt körében azon egyszerű szíves emberszeretet, a fitogtatás nélküli vendégbecsülés, azon bájló mód, mely mindenkit kényelmes helyzetbe tud tenni, s kevés perczek alatt házinak, ismerősnek varázsolja a legidegenebbeket . . . Nem volt Erdélyben látogatottabb, szeretettebb, becsültebb háznép akkor, . . . s oly varázszsal bírt azon kedves elfogadó szellem, mely rajta elömlött, hogy kiki azt magáénak

kifsebbnek olly fzorgalmatos és igaz Anya el-vefztéséből réájok háromolható hijánofságokat. El-hagyta ötet egy formán és ahoz hafonlithatatlanul fzeretö édes Annyát, Méltóságos *Tsitso-Kereszturi TORMA ÉVA* Afzfzonyt, Gróff *Szárhegyi* Néhai *LÁZÁR ANTAL* Ur Özvegyét, és Anyoffát, *Káfzoni* L. Bároniffa *BORNEMISZA ANNA MÁRIA* Afzfzonyt Méltóságos *Brányitskai* Néhai L. Báró *JO'SIKA IMRE* Ur Özvegyét. Mind hárman kéfzek lettünk vólna életét a' magunkéval fel-váltani, de a' nagy Felségnek akarattya ellen nem rugodozhatunk, réánk mért bánatokkal kivánnya értésünkre adni, hogy bóldogabb tartományban várhattyuk az állandó bóldogságot. Azért irgalmafságára bízom életemet, 's öt gyermekeimnek pállya-futáfokat: ő az árváknak közönséges Attyok, hifzem hogy fzentséges kezeit róllok el-nem véfzi. Ezen benne való bizodalmom az egy vigafztaláfom! Mellyet midőn sérelmes fzível jelentek [Nagytságodnak] egyfzersmind egyenes indulattal kivánom-is: őrizze és óltalmazza az Ur ISTEN [Nagytságodat, és fzerelmefseit minden hafonló és másféle kedvetlenségektől, és vagyok állandóúl [Nagytságos Aszfzony Néném Nagytságodnak] [Bilak 10k Octobris 799.] méllyen meg-keferedett alázatos Szólgája. [engedelmes Attyafia] B. Josika Miklós m[anu]p[ro]pria.» Az Erd. Múzeumban őrzött példány a férj aláírásával van ellátva s gróf Gyulai Józsefnének van czímezve. Megszólítása: «Méltóságos Groffné Nagyságos Aszszonyam Néném!» A zárójelbe tett szavak mind kézzel vannak beírva a nyomtatványba.

tekinté.» Az ófenesi kastély sokszor hangos volt a vendégektől s a kis Miklós később sem tudta feledni a híres Rozália-névnapokat, mikor zene s énekszó mellett a közeli s távoli rokonság, ismerősök, jó barátok összeseregiettek a nagyasszony mostoha nőtestvére ünneplésére.[17] Miklós, az eleven eszű élénk gyermek, különösen kedvébe férkőzött, csakhamar ő lett a nagymama kényeztetett kedvencze. Ünnep és szórakozás mellett a nevelés komoly munkája is csakhamar megkezdődött. Nevelők jöttek a

12. RÉSZLET A MAGYARFENESI JÓSIKA-KASTÉLYBÓL. II.

házhoz a fiúkhoz s nevelőnők a leányokhoz. Az első nevelő egy kegyetlen ember, csak kevés ideig volt mellettük,[18] ezt követte Mihálcz páter. Jósika írja «Abafi»-jában, hogy a Mikola-család háztartásához hozzátartozott egy tisztes, vidámtekintetű, nyájas, udvari lelkész: ilyen volt az ófenesi minorita udvari káplán «magas, vaskos, piros,» nem nagytudományú, de «tekintélyes kinézésű férfiú», a ki szintén nagyon szigorú, de egyébként nyájas, vidám ember volt. A szigoruságra szükség is volt, mert a két

17 Emlékir. I. 32.
18 Nevét nem árulja el, csak W...-nek írja Emlékir. I. 35.

kényeztetett gyermek rendkívűl eleven és pajkos volt, s ebben épen Miklós járt elől jó példával. Sokszor túljárt nevelője eszén, de néha rajtavesztett, mint pl. akkor, midőn apja szobájában kutatva, egy nem neki való képeskönyvre bukkant s Mihálcz páter megdöbbenésére azt nagy érdeklődéssel lapozgatta.[19]

Egy másik nevelője Wicht abbé volt: afféle várományos, szalon-abbé, a milyen a forradalom előtt sok volt Francziaországban, a forradalom szele azután hozzánk is többet elsodort belőlök s itt főúri családokban rendesen mint franczia nyelvmesterek vagy nevelők nyertek alkalmazást. Ilyen volt ez az abbé is, ki csak rövid ideig tudta a Jósika-fiúk pajkosságát kiállani s Brassóba ment papnak. Vele történt meg, hogy pajkos tanítványa egyszer éjjelre rozsolisos palaczkját tentásüveggel cserélte ki s a belőle gyanutlanul kortyintó tentás szájjal szidta a csínytevőt.[20]

A franczia menekültek más fajához tartozott, — szintén sok került belőle külföldre és Magyarországba, úgyhogy szinte színpadi és regényalakká vált — a Wicht nevelőutóda Lenoir Dubignon, baron d'Armand ezredes, anyai ágon állítólag Napoleon rokona, ki dicsekedett vele, hogy részt vett az egyiptomi hadjáratban is. Szabadkőmíves volt, mire szintén nagyon büszke volt, egyébként igen nagyműveltségű ember, a ki szép szóval többre ment tanítványaival, mint elődei a nyírvesszővel és túlszigorral. Az apa előtt főként mint katona volt nagy tekintély. Utóda Holsmay zászlótartó lett, a ki talán kövérsége miatt hagyta ott a katonaságot, a ki latinul, németül, francziául, olaszul és angolul is tudott s mint nevelő is megállta helyét s azt a helyes oktatási elvet alkalmazta, hogy növendékei olvasmányaiban fokozat és rendszer legyen, kevésbbé szerencsés elve volt bizonyos mnemotechnikai gyakorlat az olvasottak megőrzésére. Később br. Jósika Jánosnál, sőt volt növendéke gyermekei mellett is nevelősködött.[21]

19 U. o. 63.

20 Emlékir. I. 61–2.

21 Ez utóbbit Jósika Emlékiratában nem említi, de Kállay Leóhoz írt leveleiben többször van szó róla, ebből tudjuk, hogy különösen Kállay Leóval nem tudott megférni. Emlékir. I. 66.

Természetesen a tanítás mellett a sportot és testi ügyességet sem hanyagolták el. Az apának nevelési elvében benne volt a testedzés is; hidegről vagy melegről nem volt szabad panaszolkodniok; ezt az elvét néha talán túlságba is vitte, de az a czél lebegett előtte, hogy gyermekei ne legyenek puha, kényes üvegházi növények.[22] Miklósunk már hatéves korában jól megülte «Csak annyi» nevű egérszőrű kis lovát.[23] Sőt, midőn de Bach

13. A MAGYARFENESI JÓSIKA-KASTÉLY.

és a Price-testvérek híres műlovasok Kolozsvárra is lerándultak, leczkét is vett az egyik Pricetól, a műlovaglást is elsajátította egy fogáson kívül, t. i. hátulról a ló hátára ugorva jobb lábbal félkört alakítani a nyereg fölött s földre ugrani.[24]

Miklós gyorsfelfogású gyermek volt s a mint leczkéjét megtanulta, sietett a szabad levegőre s csikorgó télen, a hóban hempergett, hólabdázott,[25] vagy testvérével lovagolt. Bizonyos

[22] Emlékir. I. 57.
[23] U. o. I. 36.
[24] U. o. II. 29. A műlovaglás főbb figurái ma is megvannak a szurduki kastélyban berámázott fali képekben.
[25] U. o. I. 57.

túlzással úgy jellemzi magát, hogy nála garázdább és vásottabb gyermek nem volt talán széles e világon s ha eszébe jut az a sok csíny, melyet elkövetett, az a tömérdek bors, melyet tanítói s nevelői orra alá tört, szinte bámulja, hogy elevenen négyfelé nem fűrészelték. Olyan volt — szintén saját jellemzése szerint — mint egy örök perpetuum mobile, nem volt pillanatnyi nyugalma, mindig valamin törte a fejét, fúrt, faragott, gunyhót épített, embert, lovat, ebet kifárasztott, de gyöngédtelen és kíméletlen azért sohase volt.[26]

Később, midőn szemlét tart nevelői felett, tapasztalataiból azt az igazságot szűri le, nyilván azért, mert több rossz mint jó nevelője volt, hogy «nem üres szó, hanem valóság, minő csodásan menekül ki némely gyermek annyi hitvány s annyi kontár kezekből, melyek úgyszólván mindent elkövetnek, hogy az emberből tökéletesen haszontalan lényt növeljenek». Jellemének alakulását nem is ezeknek, hanem atyja nevelési szigorának köszönhette.[27]

Öröm- és ünnepnap volt az egyik vagy másik nagyanyai házban, mikor az apa meglátogatta gyermekeit. Ilyenkor maga köré gyüjtötte őket s játszott vagy beszélgetett, tréfált és ingerkedett velük, kikérdezte őket, hogy lássa, mennyire haladtak. Rozália, a legidősebb, volt a kedvencze, vidám, jókedvű gyermek, de ha megharagították, ő sem maradt adós, a mellett éleseszű és házias, Miklósunknak is legjobb pajtása.[28] Zsuzsánna nem oly szép és szeretetreméltó, hevesebb, ítéleteiben élesebb volt mint Rozália. Imre nagyot hallott, állítólag mivel dajkája elejtette, heveskedő, kalandos természetű, de éleseszű, ki gyorsan meg tudott felelni atyja ingerkedéseire.[29] Samu magas növésű, szép gyermek, bátor volt, egész a vakmerőségig. Nem csoda, ha az apának öröme telt gyermekeiben.

[26] U. o. I. 55—56. l.

[27] U. o. I. 34—35.

[28] A testvérek rajzában az Emlékiratot követjük. I. 40. kk. 49. kk. Érdekes egybevetni a Jósika végrendeletében levő jellemzéssel és «A csehek» Nankelreuternéjával.

[29] Emlékir. I. 51.

IDŐSB BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓSNÉ.

(Az eredeti olajfestmény báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

1801-ben az öt gyermeket mélyen érintő változás történt a Jósika-családban. Az egyik nagyanya, özvegy gróf Lázár Antalné, a ki Imre és Zsuzsánna nevelését vállalta magára, július 27-ikén

14. BÁRÓ JÓSIKA SAMU GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

meghalt[30] s most mind az öt gyermek Jósika Imréné házába került s az apa egyszerre s még gyakrabban időzhetett körükben.

30 Az idősb Lázár József aláírásával ellátott gyászjelentés az Erd. Muzeum gyűjteményében. Kelte: Medgyesfalván Szent Jakab Havának 27-dik Napján 1801. Közöljük belőle a következő életrajzi vonatkozású részletet: «Setét Homállyba borittá a' Felséges Ur Iſten az én életemnek eddig elöttem fénylett valóságos Vezér Csillagát, és abban való hányattatáſomnak bölts Kormányozóját, midőn drága emlékezetű édes Aſzſzony Anyámat Néhai Szárhegyi Groff Lázár Antal Ur Özvegyét Csicso Kereſzturi Torma Éva Aſzſzony ő Nagyságát, 'a moſtan follyó eſztendőben ezen Hólnapnak 27-kén délelötti 10 Orakor, minekutánna Kereſztényi Valláſunknak az Örökkévalóság úttyára kéſzittö Szentségeiben réſzesült vólna, hat Hólnapokig tartott fullyos Nyavallyája által okozott ſzenvedéſei után a' mindenkor egyenlő, ritka, 's különös, jó, igaz Anyai példaadássokkal folytatott gyáſzos és igen terhes Özvegységének 26-dik eſztendejében, ez Arnyék Világból, hogy érdemeinek Jutalmát venné, a' Halhatatlanság Orſzágába által költöztette.» Torma Éva számos gazdasági levele az Erdélyi N. Muzeum Jósika-levéltárában, mely főleg Fenesre vonatkozó gazdasági stb. számadásokat, okiratokat foglal magában.

Idősb Jósika Miklós ekkor volt legszebb korában a harminczas éveiben, ellenmondás nélkül az első gavallér Erdélyben,[31] kitünő lovas, ki rendesen lóháton utazta be egymástól messze fekvő birtokait. Daliás ember volt, fekete mentében és dolmányban, ezüst övvel négysoros dióbél arany mentelánczczal, közepén

15. KOŚCIUSZKO TÁDÉ.

aquamarinnal s török karddal oldalán; választékos öltözékeiről különben egész Erdélyben híres volt.[32] A politikai küzdelmekben ugyan nem igen vett részt,[33] de hazája és a külföld eseményeit élénk figyelemmel kísérte. Valamikor heves, elégedet-

[31] Jósika M. levele Szurduk. 1833 szept. 25. Kállay Leóhoz. (br. Jósika-hitb. llt.)

[32] Fia leírása Emlékir. 1. 97—98.

[33] Legalább ennek nyomát nem találtam, a hitbiz. levéltárban van egy nevére szóló királyi meghívó az 1794 november 14-iki országgyűlésre.

lenkedő politikai felfogásáért síkra szálló, sőt forradalmi érzelmű, a ki a Marseillaise fordításához is hozzáfogott s 1794-ben a Kościuszko-féle népfölkelés hírére Lengyelországba akart utazni, hogy a fölkelőkkel együtt harczoljon,[34] később mint annyi más ifjú forradalmár, ő is beletörődött a változhatatlanba s azt tartotta, hogy a létező kormányforma a legjobb. A társas életben élénk részt vett. Kolozsváron ez időben télen vége hossza

16. KOLOZSVÁR LÁTKÉPE.

nem volt a mulatságoknak, táncznak, estélyeknek, álarczos meneteknek és egyéb szórakozásoknak.[35] Jósika ezekről ritkán maradt el, sőt sokszor ő volt a vezető és hangadó. A díszszánkázás alkalmával szánja előtt lóháton vörös egyenruhába bujtatott czigányzenekara muzsikált, utánok aranypaszomántos sötétkék mentében és vörös nadrágban, csákósan két huszárral, az első szánban, melyet négy szép ló húzott, Jósika ült egy

[34] Emlékir. I. 12.

[35] Érdekes feljegyzés van az ez időbeli mulatozásról a kolozsvári piarista-rendház Naplójában, a «Historia domus»-ban.

kolozsvári szépséggel. Szánkázás után vacsora, táncz, mulatság.[36] Mint szép embernek, eleven eszű, elmés társalgónak a nők körül is szerencséje volt, kártyázni is szeretett, állítólag jól játszotta az ombre-t, kevesebb szerencsével a fárót.[37]

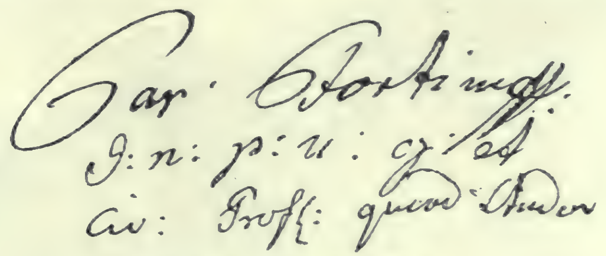
17. GRÓF BÁNFFY GYÖRGYNÉ.

Az apa, a ki a társaságot annyira szerette, bevezette abba gyermekeit is, hogy korán otthonosan érezzék magukat benne. Miklósunk hálásan ismeri el, hogy ennek köszönheti azt, hogy nem ismerte a parquett-lázt, az ügyetlen félénkséget.[38]

Különösen megragadta és még később is foglalkoztatta emlékezetét Bánffy Györgynek egy ilyen estélye. A kormányzó szinte

36 Emlékir. I. 137.
37 U. o. 97.
38 U. o. 87.

fejedelmi háztartást vitt Kolozsváron, cselédsége ragyogott az arany zsinórzattól, hatlovas hintóban járt s kikocsizás alkalmával titkárjával felolvastatott.[39] Estélyein együtt lehetett látni Erdély összes előkelőségeit, szép asszonyait és leányait, egyházi és tudományos tekintélyeit, korabeli festői divat szerint öltözve, mely foglalkozás, egyéniség és ízlés szerint sokféle változatot mutatott. Az estély középpontja természetesen maga az erdélyi kis napkirály és családja volt: velenczei tükröktől és csillároktól ragyogó, vörös selyemdamaszttal kárpitozott termében, melyet családi képek díszítettek, hajporosan, czopffal és parókával, oldalán az elmaradhatatlan gyíklesővel, fogadta vendégeit nejé-

18. FORTINI KÁROLY NÉVALÁÍRÁSA.

vel, szül. gróf Palm Jozefával, a magyarosan öltözött, de magyarul keveset tudó oroszos arczú, kisorrú és kislábú büszke asszonykával, a ki termete kicsinységét az akkor divatos magas hajékkel akarta megnöveszteni. A franczia etiquette megtestesülése és erdélyi divatkirályné.

A minden kicsinysége mellett is tekintélyes kormányzóné büszkeségét szép családja: négy daliás ifjú és két gyönyörű leány fokozta. Az estélyen valósággal cerclet tartottak: mindenkihez egy-egy nyájas kérdést vagy szót intézve. Egymás után kerülnek sorra a modorával, ruházkodásával, sőt társalgásával is francziát játszó gróf Bethlen Farkas, a magyarosan öltözött báró Naláczy József és a művelt különczködő István, gróf Bethlen Gergely, a borotvált arczú báró Kemény Farkas, a piperkőcz mágnás,

39 Emlékir. 87.

a ki fehér- és rózsaszínűre festette arczát, sőt ereit is festette, hogy annál kékvérűbbnek lássék; épen ellentéte a férfias, barna gróf Kemény Farkas. Ott volt csíkmindszenti Mártonfi József, a székelyszármazású erdélyi püspök is teljes díszben: violaszín bársony frakkban aranylánczosan és mellényben, bársony térdnadrágban, vörös harisnyában és aranycsatos czipőben; szintén feltűnő alak volt dr. Fortini Károly lyceumi jogtanár, csaknem

19. A GRÓF BÁNFFY-PALOTA KOLOZSVÁRON.

földig érő czopfjával, németszabású frakkban, térdnadrágban fehér harisnyákkal, latinul társalogva idősb báró Jósika Miklóssal.[40] Egy franczia abbé sem hiányzott, hogy annál könnyebben keltse azt a látszatot, hogy ha nem a napkirály, de egy párisi herczeg tart fogadóestélyt. A gyermek Miklós szinte elvegyült a társaságban s felesleges hangsúlyozni, hogy e ragyogó, színes környezet mennyire hatott reá s mily hasznát vette a későbbi regényíró, hogy már zsenge gyermekkorában megfigyelhette a

40 Egy magyar család stb. I. köt. 3. kiad. 97. l.

főúri életet a maga külön világával, szokásaival és erkölcseivel, fényűzései és kedvtelései közepette.

A vidám, gondtalan családot 1803-ban újabb gyászeset rebbentette szét. Az év elején a Jósika-nagymama betegeskedni kezdett s háromheti betegség után február 6-ikán éjjel hatvan éves korában, Szurdukon elhúnyt.[41] Annyira váratlanul jött e halál, hogy fia is, a kit a betegség válságos fordulatáról azonnal értesítettek, már csak a temetésére érkezett meg.

[41] Az Erd. Muzeum gyűjteményében kétféle gyászjelentése van, egyik b. Jósika Miklós névaláírásával: A' meg-engefztelhetetlen halál, melly az alkotás fzépségit el-enyéfzteti, a Terméfzet rendeit fel-zavarja, a' leg-fzentebb fzentségeknek köteleit el-fzaggattya, és a' leg-fzebb érzékenyfégű indúlatoknak költsönös érezhetőit a' firba temeti: Ezen pufztitó halál igen fulyos tsapáft erefztett fzívemre, a' midön Néhai édes Anyámat Branyitskai Báró Josika Imrénét, fzületett Káfzoni Bornemisza Anna Máriát ő Nagyságát a' fólyó efztendő böjt elő havának hatodik napján Szurdoki házában három hetekig tartó fulyos nyavalyája után, példáfon folytatott életének 60-dik esztendejében az örökké valóságba által tette. Mentől méltóbb tifzteletet, igazabb fzeretetet érdemlő édes Anyát vefztettem-el benne, annál fájdalmafabb keferűfég martzangolya fzívemet, mellyet kedves hiv tárfamnak élete virágjában karjaim közül való ki-ragadtatáfa, azonkivül-is a' búnak epefztésével terhelvén, moft a'midön a' keresztyéni, és felebaráti fzeretetnek gyakorlásában olly példáfon foglalatoskodó édes Anyámban a' fiui fzeretetnek, tifzteletnek örömei ketsegtettek, akkor; ó fájdalom! örökre elenyéfzék az, a' ki lételemnek fővebb öröme vólt; nints-is a' mi ilyetén fulyos tsapásnak, illy keservet okozó vefztességemnek epefztéfeit türhetövé tenné tsak a' Vallás fzentsége, és a' meg-máfólhatatlan Mennyei végezés, — E' légyen tehát epett fzívemnek enyhitéfe. Azon Mennyei felség pedig, a'ki az Alkotásnak megmáfolhatatlan törvényeket fzabott a' [Méltóságos Báró] Urat, ... ily sulyos tsapáfoknak terheitől hogy meg-mentse a' midőn kivánnám vagyok [a' Mltsgs' Báró Ur[na]k meg-fzomorodott alázatos fzolgája Kolosvár [15k Marty 803. B. Josika Miklos,] a külczím: Méltóságos L. Báró, és Jánosi Abbás' All-Torjai Apor Joseff Urnak, alázatoson és ßomoruán Kolosvár. A másik gyászkeretes jelentés, aláírás nélkül: *SZOMORU JELENTÉS!* Méltóságos Káfzoni L. Báró Bornemifza Anna Mária! Néhai Méltóságos Branyitskai L. B. Josika Imbre Urnak vólt Özvegye! Minekutánna gondos özvegységében 26 Efztendőket Méltóságos Uri Házának, ugy-mint egygyetlen egy kedves Fiának, nevendék öt árva Onokáinak gyönyörűségére, boldogitására; M. Uri Véreinek, Barátinak fzép difzére, édes örömére; ügyefogyott embertárfainak gyámolitására élt; életének 60-dik efztendeit töltvén, 1803-dik efztendőben, Februarius 6-kán éjjeli 11 órakor; a' felvett Szentségeknek erőfségében, példás kerefztény életének jutalmára, az örök bóldogságban által költöztetett. Kinek-is meg-hűlt Tetemei ezen Hólnap 15-dikén reggeli 9-órakor a' Piatzi Nagy Templomban tartandó fzokott Requiem, és Predikátio után mindgyárt a' TT. PP. Minoriták belső-Középuttzai Templomának sir-Bóltyába Édes Annyának néhai Nagy Méltóságú Kerefztfzegi Groff Csáki Katalinnak Hamvai mellé, végképpen fognak eltétetni: mellyekre hogy a' Méltóságok ugy, mint minden más érdemes renden lévök utóljára meg-jelenni méltóztassanak, ne terheltesfenek, igen fzomorúán kérettetnek.

A kilenczéves Miklóst e veszteség mélyen megrendítette. Ugy érezte, hogy «ezen angyali jóságú nőnek halálával egy kő mozdult ki élte alapjából» s később is föl-fölújul képzeletében a szurduki ravatalon fekvő szelíd arczú matróna képe.[42]

III.

Amikor a jóságos nagyanya koporsóját a kolozsvári minorita templom sírboltjában gróf Csáky Katalin hamvai mellett örök nyugalomra elhelyezték, Miklósunkra is új élet kezdődik. Apja elszakítva őt testvéreitől a kolozsvári lyceumba adta s egyszersmind a vele kapcsolatos convictusba is felvétette. Erre az iskola jó hírnevén kívül bizonyára az is indította, hogy a Jósika-család már előbb is kedvelte az intézetet. Itt tanult báró Jósika Antal, az akkor még jezsuiták vezetése alatt lévő intézetben s azután mint kolozsvármegyei főispán egész 1804 január 4-ikén bekövetkezett haláláig ő volt annak királyi igazgatója (director).[1] De legfőbb oka bizonyára az volt, hogy ő is itt tanult és hogy fiát egykori nevelője, Gull gondjaira bízhatta, a kinek szigorúsága egészen megfelelt az apa elveinek.

Gull Keresztelő János az egyetemes történelem tanára,[2] javakorban levő magas szikár, egyszerű, kevés beszédű, szinte

[42] Emlékir. I. 33.

[1] A «Historia Domus Clericorum ... Scholarum Piarum Claudiopolitanae ab anno 1776 [ad u. 1841] ingressus Ordinis in hanc Civitatem» cz. kézirat 58. l. Az érdekes napló a szorosan iskolai eseményeken kívül a korabeli erdélyi, sőt világtörténeti eseményekre, királylátogatásra, továbbá áttérésekre, időjárásra stb. is kiterjeszkedik.

[2] Neve Guul, Guúl, Gull és Gúll alakban fordul elő. Jósika a philologia tanárának mondja, a «Historia Domus»-ban több éven át mindig a «Professor historiae universalis» van neve után, de az 1810. évi «Familiae clericorum reg. Schol. Piar.» Professor Historiae Universalis, et Philologiae»-t, tehát mindkettőt említi. Salzbauer J. A kolozsvári kegyes tanítórendi társház .. tört. 16—7. l. Az 1814/5-ben az I. philos. év hallgatóinak az első félévben tartott előadások vizsgálati áttekintésében (Synopsis praelectionum de auxiliis historiae universalis) az I. rész Philologia, a II. Auxilia necessaria. Érdekes egybevetni az 1807/8-ik évi «Classificatio»-val (u. a. mint az Informatio), s melyben még a Vallástudomány is tantárgyként szerepel a phil. cursuson.

rideg férfiú. Mint rendtag maga is szigorú fegyelem alatt nővén fel, a gondjaira bízott ifjaktól is feltétlen engedelmességet követelt meg s a szabályok áthágását kérlelhetetlenül, sokszor túlszigorúan büntette. A rend egyik legtekintélyesebb tagja, a ki szívvel-lélekkel szolgálta rendjét s nagy buzgósággal végezte anyagi és szellemi ügyeit. 1805-ben gróf Haller József királyi director őt nevezte ki a lyceum helyettes directorának s később (1814/5—21) a Mária Terézia convictusnak vagy nevelőintézetnek is ő lett a regense. A rend évkönyvei szerint mint gondos családfő és pontos lelkiatya kormányozta intézetét.[3] A mostani főgymnasium is az ő felügyelete alatt épült.[4]

A Mária Terézia nevelőintézetet még a jezsuiták alapították, akkor «Nemesek convictusa» volt a neve s Pállya István ismert nevű író, piarista házfőnök felterjesztésére engedte meg a királynő, hogy Kolozsvári Theresianumnak neveztessék.[5] Az intézet tagjainak száma ez években 70—123 között váltakozott s az alapítványos növendékek magyaros szabású szederjes és zöld egyenruhát viseltek, de az összes convictustagok számára ez nem volt kötelező. Jósika ünnepélyes alkalmakkor vadgalambszínű ezüstzsinóros és gombos öltözetet vett fel, fején lapított kalappal.[6]

Ebben az intézetben nevelőjével együtt két szobában lakott Jósika, az új convictor. Az egyik szobát Gull magának foglalta le, az volt fogadó- és dolgozószobája, a másik egyszerűen bútorozott közös háló- és dolgozószobában feküdt a Jósika ágya nevelőjéétől magas olasz fallal elválasztva: a keskeny fenyőágy szalmazsákja s egyetlen párnája jó előkészítő volt a

[3] A Hist. Domus sz. 1821. Die 29a Septembris advenere mutationes. R. P. Rector, et Assistens Joannes Bapt. Guul Vaczium pro spirituali, ut ipse sibi expetierat.. Annus schol. 1821—2. Die 6a Novembris discessit Claudiopoli R. P. Rector emeritus, et Assistens Provincialis *Joannes Guul* ad locum suae mansionis, postquam per septennium, difficillimis temporibus Domum hanc ita moderatus fuisset, ut et solliciti paterfamilias mensuram, et accurati superioris religiosi munus perfecte expleverit. Dignus proinde, cujus frequenter meminerimus, et cui felicem, diuturnamque vitam grati apprecemur.«

[4] Erdélyi K. A kolozsvári r. kath. fõgymn. tört. (Az 1897/8. tanévi értesítőben) 95—7., 115. l.

[5] Erdélyi id. m. 92. l.

[6] Emlékir. 1. 141. l.

katonai pályára.[7] Egy öreg grammatista iskolatársa, lakás és ellátásért inaskodott náluk.[8] Egyetlen költészet a rideg lakásban a Gull énekes kanárija volt.

Az életrend szigorúan meg volt szabva. Reggel korán keltek,[9] 8—10 óráig iskolai oktatás, azután templom, itt Jósika — mint maga mondja — nagy tűzzel énekelte a «Coeleste lilium»-ot.

20. A KOLOZSVÁRI MINORITA TEMPLOM.

Tizenkét órakor étkezés két csoportban, a jobb fizetők a tanárokkal együtt, a szegényebb, alapítványos növendékek a második csoportban.[10] Az étel elég volt, de mégis «selejtes» volt az

7 Emlékir. 132. l.

8 Jósika convictor tanulótársai közül két servitor Csató Antal és Kováts János említtetik, valószínűen Csató volt ez az inas, kit Jósika 25, de a névsor csak 17 évesnek mond.

9 Azt hiszszük, hogy a jezsuiták által megállapított «Ordo Convictoribus observanda Humanistis»-t követte a Convictus a piaristák kormányzása idejében is. A szabályzatot közli Erdélyi K. id. m. 49—52. l.

10 A «Historia Domus» 61. lapján a convictusi díj is említtetik: «Propter increscens rerum omnium pretium, non solum alumnatus novem vacantes permissi sunt; sed etiam a convictoribus solventibus, amplius quam antehac, peti coeptum. A convictoribus scilicet ad primam men-

olyannak, ki főúri konyhához szokott. Ebéd ideje alatt egy deák olvasott fel, hogy a testi táplálékkal együtt a szellemit se nélkülözzék.[11] Jósika ebéd után, ha nem volt leczke, vagy elvégezte azt, játszani is kimehetett: ilyenkor az udvaron egybegyüjtötte tanulótársait s katonásdit játszott velük. A vacsora ren-

2f. A KOLOZSVÁRI PIARISTA FŐGYMNASIUM.

desen hét órakor volt, utána az olvasó elmondása és lefekvés. Saját jellemzését már idéztük, hogy otthon is a legelevenebb

sam manducantibus 180 Rh. floreni a secundae mens(a)e convictoribus autem floreni 90.» — Az 1810/1. iskolai évről viszont ez az érdekes bejegyzés van (105. l.): «Anno hoc victus, cubile, calefactio, et candelae unius Heruli et eius famuli constabat 615 fl. in Convictu Nobilium. Nemini videbitur; hoc multum, qui sciat, pretium omnium rerum continenter creuisse. En quaedam exempla: Tritici puri modius, sive vica mense Martio fuit 9 f. 30 x. Tritici mixti vica mense eodem = 7 f. 20 x. Carnis bobulae pondo primum erat 18 xr. mox 20 mense Martio coepit esse 30 xri. Butiri vel Adipis cupa M. Februario erat 7 fl. tantidem mense eodem fuit Meleagris. Anser M. Martio vendebatur 9 florenis. Gallina 1 f. 30 x. unum ovum fuit iam 5, iam 6, iam 7, iam etiam 8 flris. stb.

[11] Emlékir. I. 133.

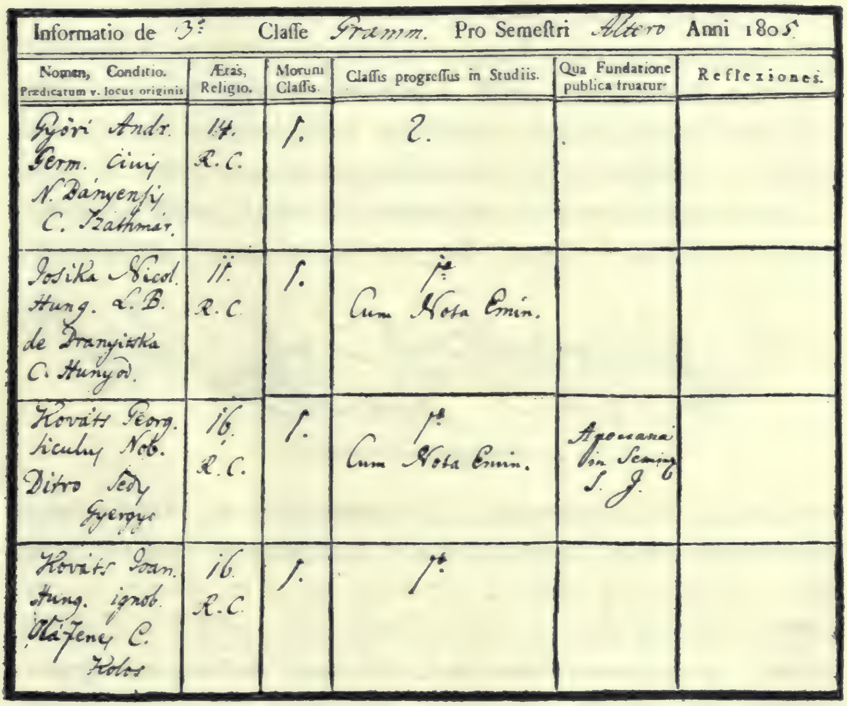
volt testvérei között, ez a szerfölötti mozgékonysága itt sem változott meg s megvallja, hogy senkit sem büntettek annyit, mint őt. Néha még nevelőjén is kifogott vagy legalább megpróbálta azt tenni. Egyszer például véletlenül végigöntötte nevelője zöldposztós íróasztalát valami szörppel s ijedtében rézpor-

22. A KOLOZSVÁRI PIARISTA TEMPLOM.

zóval hintette be. Nevelője büntetésből porzóstul együtt felnyalatta vele. Csakhamar ezután éktelenül ugrálni és visítani kezdett, mintha a rézportól eszét vesztette volna, s a nevelő megijedve orvosért küldött, pedig csak viszonzásul meg akarta ijeszteni. Csínyjeit nevelője hamar megbocsátotta, mivel egyébként jóindulatú s a mit legtöbbre becsültek benne az előkelő származáson kívül, — gyors felfogású tanuló volt. Az intézetben egyébként sem volt a világtól elzárva, apja sokszor magával vitte a főúri családokhoz, sőt ezt nevelője is megtette sokszor, különösen

mikor egykori tanítványához: gróf Petky Jánoshoz ment látogatóba; gyakran volt tanuja vitatkozásuknak, a kolozsvári színi-előadásokról, pl. a «Csörgő sapka» cz. énekes bohózat egy-egy verséről, verseléséről, rímeiről, azután a prosodiáról és a hangsúlyról.[12]

Informatio de 3ª Classe Gramm. Pro Semestri Altero Anni 1805.

Nomen, Conditio. Prædicatum v. locus originis	Ætas, Religio.	Morum Classis.	Classis progressus in Studiis.	Qua Fundatione publica fruatur	Reflexiones.
Győri Andr. Germ. Civis N. Bányensis C. Szathmár.	14. R. C.	1.	2.		
Josika Nicol. Hung. L. B. de Branyitska C. Hunyad.	11. R. C	1.	1ª Cum Nota Emin.		
Kováts Georg. Siculus Nob. Ditro Szék Gyergyó	16. R. C.	1.	1ª Cum Nota Emin.	Apponiana in Semin. S. J.	
Kováts Joan. Hung. ignob. Oláfenes C. Kolos	16. R. C	1.	1ª		

23. A KOLOZSVÁRI R. KATH. LYCEUM HARMADIK GRAMMATIKAI OSZTÁLYBELI NÉVJEGYZÉKÉNEK EGY LAPJA.

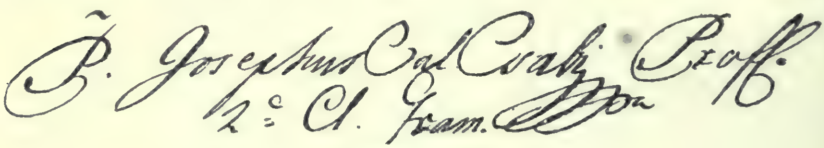
A mi a tanulást illeti, az elemi iskolának az úgynevezett normális iskola,[13] a gymnasiumnak a három grammatikai és két humanista tanfolyam felelt meg. Az elsőben megtanították a tanulót írni, olvasni, számolni, a latin, német nyelv és

[12] Emlékir. I. 101. A «Historia Domus» (65. l.) érdekesen adja elő báró Bánfi József katholizálásában pater Gull szerepét, mikor az Petky János és Kemény Anna leányát Petky Antoniát feleségül akarta venni s nyiltan nem mert áttérni a rokonok miatt; Bánfi korai halála u. o. 71. l.

[13] A »Norma regia pro scholis magni princ. Transilvaniae M. DCC. LXXXI. (Cib.) p. 50. nationalis, vernacula s. normalis iskolának nevezi. Hároméves tanfolyam volt.

vallás elemeire. A grammatikai alsó (principista) osztályban a latin nyelvet Alvari Emanuel tankönyve alapján tanulták s mellette Aesopus meséit fordították; a német nyelv elemei, a négy alapművelet a közönséges és tört számokkal, bibliai történet és szépírás volt a többi tananyag.[14]

Mindezeket Jósika már a nagyanyai háznál, nevelői vezetése mellett elvégezte, úgy hogy mindjárt a második grammatikai osztályba vették fel. A tanév rendesen novemberben kezdődött s szeptemberben évzáró vizsgálattal fejeződött be. Két félévre oszlott, a második félévi vizsgálatot áprilisban tartották meg. Jósika neve az említett osztályban az 1803/4. tanév növendékei között szerepel először. Negyvenhárom tanuló jár ebbe az

24. CSABI JÓZSEF NÉVALÁÍRÁSA.

osztályba,[15] hét convictustag, 19 seminarista s 17 «külső» azaz bejáró tanuló. Egy másik társával ő a legfiatalabb (10 éves) az egész osztályban, a többi 12—17 éves, sőt 18 és 19 éves is van közöttük. Ennek daczára már az első félév végén ő a második kitünő,[16] előtte csak Hilibi Gál László van. A harmadik grammatikai, úgynevezett syntaxista osztályban (1804/5.) szintén kitünő[17] vagyis együtt halad a Báthori-convictus nála jóval fejlettebb, 15 éves növendékével. Ekkor még ezekben az osztályokban, mely a mai gymnasium második és harmadik osztályának felel meg, egy-egy tanár tanított s ezen években Csabi

[14] A Norma Regia 56—57. l. a görög nyelv elemeit is már az alsó gramm. osztályban megköveteli, de a kolozsvári kir. lyceumban a «Materia tentaminis literarii quod . . primae grammatices classis adolescentes subierunt» sem az 1804., sem az 1805. évről (Sem. II., Sem. I.) nem említi. L. a piarista főgymn. könyvtárában.

[15] T. i. az első félévben. Ez a szám később is alig változik valamit: a második félévben 45, harmadik gramm. osztályban I., II. semester 41.

[16] Mintha javítva volna 1-ből, de a második félévben világosan «Eminens 2us» van. V. ö. Emlékir. I. 135.

[17] Iae [t. i. classis] Cum Nota Emin.[entiae].

József volt a második, Ferentzi Rafáel a harmadik osztály tanára. A tantárgyak ugyanazok maradtak, csak a tanítási anyag bővült a görög nyelvvel.[18] A magyar történetből a második osztályban a régi Magyarország állapotát, fejlődését, pusztulását, a hunok, avarok és magyarok vándorlásait s a magyar királyok korát Szapolyai Jánosig, a harmadikban ennek folytatását Ferencz uralkodásáig tanították; a földrajzból második osztály: Erdélyország és Bukovina, Illyricum, Galiczia és Lodoméria, a harmadik osztály: a német császárság tíz kerülete és ebben különösen az osztrák kerület. A latinból egyik évben Cornelius Nepos, második évben Cicero és Ovidius fordítása magyarra és németre.[19] A nyelvtanításban azt a helyes elvet

25. GULL JÁNOS NEVALÁÍRÁSA.

alkalmazták, hogy csak a legfőbb grammatikai szabályokat tanították, a többit gyakorlatból, esetről-esetre a példákból vonták

[18] A nyelvek tanítását a tanítási tervezet (Synopsis Systematis generalis Scholarum publicarum M. Princ. Transsylv.) így okolja meg, illetőleg szellemét így akarja megszabni: »Lingvae docendae sunt apud nos, Hungarica, Latina, Graeca. Hungarica ut praecipua Nationalis lingva sub corona Hungarica, Latina communi Europae fato literatis necessaria, cumprimis apud nos. Graeca ad solidiorem literaturam tendentibus. Germanica in Scholis Nationis Hungaricae, et Siculicae, erit studium extraordinarium. In scholis Evangelicis Civitatum Saxonicarum Hungarica quoque instar extraordinarii studii tradenda.«

[19] Tájékoztatásul álljon itt egy félév (I. hum. osztály 2. félévének) tananyaga: ORDO STUDIORUM. *Doctrina Christiana.* Est de Sacramento Poenitentiae, Extremae Unctionis Ordinis, et Matrimonii. *Institutio lingvae latinae.* De Amplificatione Metrica, Locis Rhetoricis, Tropis, Figuris, Amplificatione Oratoria, Narratione, et Chria. *Explanatio auctorum, classicorum.* I. Publii Virgilii Maronis Aeneidos Liber Secundus. II. Horatii Flacci Lib. I. Oda 1-ma 2-da 22-da 24-da. Lib. II. 10-ma 14-ta. III. Marci Tulli [így] Ciceronis Oratio pro Marco Marcello, ad Regulas Lingvae revocata. *Ritus Romanorum.* De Diis, eorum Cultu, et Ministris, de Locis Sacris, Modo, Tempore, et Ludis Sacrificiorum; de Militum Delectu, Ordinibus, Armis, Acie, et Disciplina Militari; de Vestitu, Ratione Conviviorum, Pecunia, Nuptiis, et Ritu Funerum. *Geographia.* De Veteri, Novaque Germania in Genere. I *Historia.* De Ditionibus Auguſtae Domus Auſtriacae haereditaria. *Arithmetica.* De regula Societatis, Alligationis, Permutationis, Calculi Cenſuum, et de variis Calculandi generibus in re Oeconomica occurrentibus. In correctis denique Exercitiis

el s magyarázták meg.[20] Ezeket a magyarázatokat magyar nyelven tartották, csak a harmadik osztályban kellett a latin és görög nyelvet latin szabályokba foglalva tanítani.[21]

A harmadik osztály befejezése után egy évig nem hallunk hírt Jósika Miklósról. Hol töltötte az 1805–6. tanévet, talán betegség miatt egy évig pihennie kellett, talán túlelevensége miatt egy évre hazament, nem tudjuk: az iskolai Tájékoztatás («Informatio») erről nem tájékoztat.[22]

Az 1806. év őszén ismét feltűnik neve a lyceumi tanulók névsorában, még pedig mint a humanista első osztály növendéke.

Ez a humanista vagy aesthetikai iskola kétosztályú tanfolyam volt, melyben a poetika és rhetorika voltak a legfontosabb tárgyak: ezt a két tárgyat tartották a legszükségesebbnek az ékesszólásra, a mire akarta e tanfolyam képesíteni hallgatóit.[23] Az első évben a két tudomány elemeit s különórán az ehhez mintegy kiegészítő tárgynak tekintett római régiségeket tanították. A klasszikusokat is e szerint választották meg: Vergilius és Horatius mellett főleg Cicerót olvasták és magyarázták. A másodikban szintén a költészetet és ékesszólást elméleti alapon, tüzetesebben tárgyalták. Kiegészítő tárgyak: a római császárok története Augustustól I. Ferencz császárig és a mythologia.[24]

hoc Semestri conscriptis Specimen Ortho, et Calligraphiae, Latinae, Hungaricae, et Germanicae exhibetur. (Materia Tentaminis Litterarii quod illust. nobiles, ac ingenui primae humanitatis classis adolescentes *Claudiopoli* subierunt Semestri Altero Anni MDCCCVII. Claudiopoli. Typis Martini Hochmeister.) A köv. oldalon 27 tanuló névsora.

20 A Synopsis sz. Regulae Grammaticae paucissimae, clarissimaeque sint, neque in institutione solae praemittantur, sed usu, et exercitio, exemplisque lingvae, praesertim latinae, studium inchoetur, advertendo ex occasione ad regulas. Adhibitis rite exemplis institutio lingvarum non erit arrida, et exsucca, sed rerum cum idiomatibus, idearum cum vocabulis copulatio erit perpetua.

21 U. o. Omnes ignotae juventuti lingvae doceantur vehiculo lingvae maternae. In suprema tamen Grammatices classe latina et graeca latinis praeceptis tradatur.

22 Emlékiratában nem szól erről, egy helyen azt mondja, hogy hét évig volt a convictusban Gull nevelője. I. 58. A «Liber Convictorum»-ban 1804/5, 1805/6-ban szerepel *Syntaxista* gyanánt. L. 32. jegyzetet.

23 Synopsis Cap. VI. Argumenta institutionis pro scholis aestheticis elementaribus.

24 A «Materia tentaminis», a «Norma regia» (62 kk) és Synopsis alapján. A «Normá»-ban megkövetelt görögöt a «Materia tentaminis» ez évben nem említi. Ugyanott a gyorsírás is szerepel.

Mind a két tantárgy stílusgyakorlattal s fordítással volt egybekötve. Az oktatási szabályzat áttekintése (Synopsis) a magyar és latin stílus művelését egyformán megköveteli s azonkívül a hazai írók olvasását is ajánlja. A szabályzat a szavalást is fontosnak

MATERIA
TENTAMINIS LITTERARII
QUOD
ILLUSTR. NOBILES, AC INGENUI
TERTIÆ GRAMMATICES CLASSIS
ADOLESCENTES
CORAM
ILLUSTRISSIMO COMITE
JOSEPHO HALLER
DE HALLERKEŐ
Inclyti Comitatus Kolosiensis Supremo Comite
Lyceique Claudiopolitani Directore Regio
subiuerunt
Semestri Altero Anni MDCCCV.

Typis MARTINI HOCHMEISTER.

26. A KOLOZSVÁRI R. KATH. LYCEUM HARMADIK GRAMMATIKAI OSZTÁLYÁNAK VIZSGARENDJE.

tartja, de nyiltan állást foglal az iskolai drámákkal és más, akár szent, akár világi szinházi előadásokkal szemben, mivel csak időrablók és egyéb, fontos okok is ellene szólnak.[25] A történelem, földrajz, mennyiségtan és geometria, nemkülönben a vallás szintén a rendes tantárgyak közé tartoztak.

[25] Norma regia 67. l.

Jósika ezt a két osztályt Horváth József és Dani Zsigmond[26] vezetése mellett az 1806—7 és 1807—8. iskolai évben épen olyan kitünő eredménynyel végezte, mint az előbbieket. Természetesen, mivel hátramaradása miatt egy évet veszített, e két év alatt mások voltak tanulótársai, így kerül egy osztályba gróf Haller Ignáczczal, Ferencz fiával és gróf Mikes Antallal, a kikkel együtt vetélkednek az elsőségért.[27] Gyengébb tanulótársuk volt báró Apor István.

Ebből az időből említi, hogy egy fűzfapoéta verses munkáját neki ajánlotta s egy leoninus sort idéz is belőle: «Despota földig esel, franczia bőre fesel.»[28]

Ekkortájban írhatta első irodalmi kísérletét, valami novellafélét, melyben «Hollósi János» czímen maga az író mondja el képzelt kalandjait, hogy szöknek meg gróf Haller Ignácz iskolatársával és barátjával a convictusból, megúnva Gull paternek nyírfavesszejét és korbácsát. Az érzékeny utazás kitűzött czélja Páris lett volna, de csak Váradig jutott a két hős benne, a mikor a készülő mű véletlenül ennek a szereplő személynek a kezébe került, és asinus az írója megjegyzéssel megsemmisítette.[29]

Az öt osztály befejezése után a kétéves filozófiai és kétéves jogi tanfolyam következett.[30] Az első filozófiai év főtárgya a filozófia; egyetemes encyclopaediai és módszertani bevezetés után logika, erkölcstan, metaphysika és tiszta mathesis, a második év a kísérletekkel magyarázott fizika és az alkalmazott mathesis elemeinek volt szentelve, tekintettel a hazai gazda-

26 A Névkönyvben ez évben Dani Zs. nevét nem írta ugyan alá, de a lajstrom írását összevetve ugyanezen II. hum. osztály megelőző évbeli Névkönyvének írásával, ebből megállapitható, hogy a második osztály tanára D. Zs. vol*.

27 Emlékir. I. 135. Később (1809/10) Jósika testvérei, Imre és Samu szintén egy Haller gróffal kerülnek együvé a III. gramm. osztályban.

28 U. o. 136. Erre a füzetre nem tudtunk ráakadni.

29 Jósika (Emlékir. I. 118—119. l.) azt mondja, hogy tizéves korában írta, de az «Emlékirat» időmeghatározása sokszor pontatlan s láttuk, hogy Jósika Hallerrel csak a humanista tanfolyamon kerül egy osztályba.

30 Salzbauer J. A kolozsvári kegyestanítórendi társház r. kath. főisk. tört. (Kol. 1877.) 26—7. l. és az 1814/5. évi «Informationes de stud. juventute Lycei Regii Claud. 1815. Sem. I. II.» alapján.

ságra. Az első évben az ásványtant, a másodikban a chemiát is előadták. Azonkívül a történet segédtudományairól szóló bevezetés után mindkét éven egyetemes történeti és philológiai előadásokat is hallgattak.[31] Jósika csak a két első filozófiai tanfolyamot (1808—9 és 1809—10. tanévet) látogatta. Most hallgatta először nevelője, Gull előadásait: a világtörténelmet és philologiát. Jósikának ezek kedvelt tárgyai voltak, bizonyára nevelője előadása kedveltette meg vele azokat.[32]

[31] A Synopsis System. gen. cap. VIII. §. 2. *három* évre így osztotta be a tananyagot: Magasabb aesthetika és magyar irodalom, oklevéltan, nummismatika és pecséttan, tiszta és alkalmazott felsőbb mennyiségtan, földmérők, építészek és vízmérnökök, a felsőbb fizika és pedagógika leendő tanárok képzésére. A filozófia és a többi tanfolyamok számára szabad Collegium volt a természetrajz, különösen a hazai ásványtan, vegytannal és bányászatra való előkészítéssel; továbbá növénytan és gyakorlati mechanika.

[32] Toldy: Magyar költők élete II. köt. 349. l. A kolozsvári lyceum azon évi filoz. cursusának leczkerendjéhez s hallgatói névsorához, melyben Jósika végezte azt, nem juthattunk hozzá. Helyette más évi kimutatásokat használtunk az 1803/4, 1804/5, 1805/6. évekből («Informationes de stud. Juventute R. Lycei Claudiopolitani»). V. ö. Salzbauer J. A kolozsvári kegyestanítórendi társház és róm. kath. főisk. évszáz. tört. vázlata. (Kol. 1877.) 20., 21., 29, l., á tanárokról 47—8. l. Az 1810. évi «Familiae clericorum regularium schol. piarum prov. Hvng. et Transs. pro a. M. DCCCX. a kolozsvári ház 20 tagját sorolja föl: R. P. Joannes Nep. Horvátovits Rector Domus, Regens Convictus Theresiani. P. *Adolphus Gegő* Vice-Rector in novo Collegio, Spiritualis, AA. LL. et Philos. Doctor. P. *Joannes Gúll* Vice-Rector in Convictu Theresiano, Professor Historiae Universalis, et Philologiae. P. Joannes Nep. Jeszenovszky Subregens in Convictu Theresiano, Professor Architecturae in suo Museo. P. Alexander Éltes Regens Seminarii S. Josephi. P. *Emericus Koros* Profes. Logicae, Metaphysicae et Ethicae, Supplens Exhortatoris Philosophorum, et Juristarum. P. Ernestus Ernszt Director Scholarum Normal. P. *Josephus Horváth* AA. LL. et Philosophiae Doctor, Profes. Physicae Theoreticae, et Experimentalis. P. Franciscus Sales. Szolcsányi Profes. II. Human. et Exhortator Humanistarum. P. Josephus Faisz Profes. I. Human. et Exhortator Humanistarum. P. Leopoldus Cserbay Subregens in Seminario. P. Leonardus Sveday Exhortator Academicus, et Professor Doctrinae Religionis in Lyceo Regio. P. Lazarus Buzna Subregens in Convictu Theresiano. P. Alexander Letavay Professor Matheseos purae et adplicatae. R. Joannes Nep. Elekes Subregens in Seminario. P. Constantinus Jugovits Profes. III. Grammat. Catecheta. P. Bartholomaeus Tótth Profes. II. Grammat. Catecheta. Cl. Casparus Zelneky Studens Philos. in annum II. Cl. Josephus Cal. Gruber Studens Philos. in annum. I. Cl. Aloysius Bálvány Profes. I. Gram. Catech. Jósika a kolozsvári jeles piarista tanítók közül említi Gullt, Gegő Adolfot, Koros Imrét, Horváth Józsefet s a világiak közül Fortini Károly jogtanárt s Moger Károlyt († 1807. márcz.) a vegytan tanárát, Gull jó barátját s az ő «igen kegyes jó urát», de nem mondja meg, melyiknek volt hallgatója. Az Erdélyi Károly többször id. monográfiájában a források közt említett «Liber continens nomina et historias Convictorum Claudiopoli ab anno 1703» cz. kéziratban Jósika nevét az 1803/4-ik isk. évben találjuk először a «Convictores solventes ad primam mensam cum 130 Rf.lore]nis» felírású rovatban: *L. B. Nicolans Jozsika* (!)

Az 1810. év őszén, mikor szünidőre hazatért, örökre bezárult utána a kolozsvári lyceum és convictus kapuja s új sorompó nyilt meg, új pálya tárult fel előtte, végén a messze távolban babérral és dicsőséggel kecsegtető, de az út odáig nehéz, küzdelmes, sőt koczkázatos és életveszélyes. A nagyratörő és tettrekész ifjú szemei előtt csak a babér és dicsőség csillámlott, bár a küzdelem és veszély sem riasztották volna vissza, ha előre látta volna is azokat.

Grammatista. (össz. 16-an vannak); 1804/5 (180 Rf.): L. B. Nicolaus Jozsika Syntaxista; 1805/6 [egykorú betoldás]: L. B. Nicolaus Jozsika Syntaxista; 1806/7: N. J. Poeta; 1807/8: IV. J. Rhetor; 1808/9: L. B. Josika Nicolaus Log.[icus.] (= Annus I. philosophiae); 1809/10: L. B. Josika Nicolaus Physic.[us.]; 1810/1: beírva, de kihúzva: L. B. Josika Nicolaus Jurist. an. I.

27. ID. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

MÁSODIK KÖNYV.

A VITÉZ KATONA

1811 — 1818.

28. HORODENKA.

I.

A TIZENKILENCZEDIK SZÁZAD elején Európa még mindig lázban égett. Nemzetek s királyok sorsa forgott koczkán, egy ember kezébe letéve. Napoleon még mindig a világérdeklődés középpontjában állott: nemzetek lesték mozdulatait.

Mozgalmasabb időt e vajudó korszaknál el sem képzelhetni, sok tekintetben a mai idők mozgalmasságára és rendkívüliségére emlékeztető. Magyarország és a magyar király és császár sorsa is közelről volt e világforrongásban érdekelve, hiszen a szent korona országait is megcsonkították s döntő ütközetet vívtak területén.

Természetes, hogy ily időben, a mennyire a lomha közlekedés és censura miatt lehetett, a külföldi és a hazai ujságok is ezt az érdeklődést igyekeztek kielégíteni, habár ez időben a hír gyorsabban száguldott a szó szárnyán, mint az ujságok útján. De látni is lehetett sok oly dolgot, a mikből nem volt nehéz kitalálni a történteket és történendőket, Pozsonyban épen úgy mint Kolozsvárott.

Egymást érték a városokban és a falvakban a haza védelmére való felhívások, rendeletek, a toborzás, állatok és élelmiszerek harácsolása. Csapatok vonultak be vagy át rajta, szállásolták ott be magukat vagy közelében ütöttek tábort. A had által megviselt rokkantakat, bénákat, valamint franczia foglyokat is lehetett látni, pl. 1809 július 16-ikán mintegy 600 ilyen franczia, bajor és olasz fogolyt hoztak Kolozsvárra, egy részét annak a 6000 főnyi seregnek, melyet a tiroliak egy napon fogtak el.[1] A Fellegvárban helyezték el őket. A nép kíváncsian seregletté körül, itatta, vendégelte, megajándékozta, sőt még muzsikusokat is vittek fel, hogy azokat jobb kedvre derítsék, míg gróf Kolowrath parancsnok a látogatást meg nem tiltotta.[2]

Voltak bevándorolt menekültek is, nem említve a hadviselést megunt s hosszabb-rövidebb időre nálunk letelepedett franczia tiszteket, a kik kifogyhatatlanok voltak a dicsőséges hadieseményék és hőstetteik elbeszélésében.

Említettük, hogy Jósikáék házában is volt egy ilyen nevelő: Lenoir Dubignon, baron d'Armand ezredes, a ki Gérard kapitányhoz hasonló alak lehetett, állítólag sógorság fűzte Napoleonhoz s végigküzdötte az egyiptomi hadjáratot; egy franczia fogoly kertész is volt náluk Szurdukon, Darrigard,[3] ezek sokat mesélhettek az élénk képzeletű gyermeknek a háborúról, hősi kalandokat, hadi élményeket s rózsás színben tüntethették fel előtte a katonai életet, melynél szebb nem lehet.

De legjobban egy más, szokatlan esemény ragadta meg fiatal deákunk képzeletét, s volt döntő befolyással elhatározására, t. i. az erdélyi felkelősereg szemléje.

A kis Erdély erejét meghaladó módon, nem megvetendő számú, mintegy 12—15.000 emberrel vett részt a Napoleon ellen folytatott hadjáratokban.[4] A két székely ezred katonái sokszor

[1] Historia Domus Claudiop. 91. U. ezen forrás említi, hogy a franczia foglyokat szeptember 29-én bocsátották haza.

[2] U. o.

[3] Emlékir. I. 127.

[4] Jakab E. Az erdélyi 1809-ki insurrectio története. Hadtört. Közl. 1889. 50. l.

kitüntették magukat a különböző ütközetekben. Már 1805-ben, Bécs ostroma hírére felmerült egy erdélyi felkelősereg szervezésének terve, de a pozsonyi béke megkötése az előkészületeket megakasztotta. 1808-ban a terv újra felmerült[5] s Ferencz király rendeletére gróf Bánffy György nagy buzgósággal tette meg az arra vonatkozó előkészületeket. A tervet általában kedvezően

29. A KOLOZSVÁRI FELLEGVÁR.

fogadták, ha itt-ott ellenszegültek is. Különösen br. Wesselényi Miklós karolta fel lelkesen s mikor mások még csak az előkészületeknél tartottak, ő már gyakorlatokat is tartott a vármegyéjében gyűjtött csákós, bokrétás insurgensekkel. Az előkészítő szervezés az 1809-iki június 19-iki kolozsvári országgyűlésen az alkotmányos szentesítést is megnyerte. A hadi események is arra sarkalták az intézőket, hogy gyorsítsák a szervezést, ha elkésni nem akarnak. Három gyalog- és lovas-

[5] A terv a magyar insurrectióval kapcsolatban merült föl. L. erről R. Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés. I. II. köt. Bp. 1909. és Gömöry G. értekezését: Hadtört. Közl. 1889. évf. Wesselényiről l. Hadtört. Közl. 1889. 257. l.

ezred alakíttatott több összpontosítási főhelylyel.[6] Az egész felkelősereg 12,056 embert számlált.[7] Id. Jósika Miklós is lelkesedéssel és buzgósággal vett részt a szervezésben, felhasználván a tapasztalt katona, Lenoir Dubignon tanácsait is, a kit, úgy látszik, kevéssé bántott az a dolog, hogy épen a francziák ellen alakítják ez ezredet. Jórészt az ő buzgólkodásuknak volt eredménye, hogy az első lovasezredet tartották a felkelősereg legjobban felszerelt és legrendesebb ezredének.[8] A felkelősereg főparancsnoka Miksa főherczeg volt;[9] az első gyalogezredhez Récsey Ádám alezredest, az első lovasezredhez báró Wesselényi Istvánt nevezte ki a király ezredessé. Mindkettő sorezredi tiszt volt s törvényellenes kinevezésük szervezésbeli gyakorlottságukban találta volna magyarázatát.[10] Az első lovasezredben, melynek összpontosítási helyül Dés, székhelyül Beszterczе jelöltetett ki, az első zászlóalj parancsnoka báró Jósika Miklós,[11] a másodiké báró Bornemisza Lipót, a harmadiké Balogh Ádám lett.

1809 szeptember végén vagy október elején[12] volt Kolozsváron a kolozsvármegyei gyalog és lovas felkelősereg két zászlójának

6 Hadtört. Közl. 1892. 707—8. l.: Az erdélyi magyar nemesi fölkelés 1809-ben. Jakab E. szerint Marosvásárhely, később Dés, Nagyenyed, Beszterczе és Talmács voltak az összpontosítási főhelyek. Id. ért. 628. l.

7 U. m. 9109 gyalogost és 2947 lovast. Hadtört. Közl. 1892. 708. l. A «Hist. Domus» (93. l.) 11,235-re teszi számukat (8637 gyalog és 2598 lovas). Az első lovas ezred létszámát Jakab nagyobbra teszi, mint ez a közlemény 1015—957.

8 Jakab E. id. h. 632. l. Ugyanitt az ezred létszámát is közli az 1810 április 10-iki feloszlatáskor: I. A törzs létszáma, 4 osztály, 8 század: 1 ezredes, 4 őrnagy, 1 ezredorvos, 1 hadbíró, 1 számtiszt, 1 hadsegéd, 3 főorvos, 2 alorvos, 1 fő- s 2 alszámvivő (fourir), 4 zászlótartó, 1 szíjgyártó, 1 nyerges, 2 kovács, 1 szabó, 1 profósz, 5 alszámvivő (fourirschütz), 3 tiszti szolga, együtt 33 egyén, 16 ló; II. a századok létszáma: elsőkapitány 8, alkapitány 8, főhadnagy 15, alhadnagy 16, őrmester 17, trombitás 8, kovács 4, nyerges 1, káplár 95, alszámvivő 8, közember 796, tiszti szolga 39, együtt 1015, az egész ezred 1098 ember, 981 ló.

9 1809 május 28-án neveztetett ki s kinevezését a főhadparancsnok 1809 szeptember 25-ikén tudatta a kormányzóval. Jakab id. h. 629, 635. l.

10 T. i. a főtisztek választása a vármegyék és székek joga volt, azért a kormányzó e sérelmet szóvá is tette. Jakab id. ért. 627. l.

11 Jakabnál: az I. osztály nagy divisio őrnagya. U. o. 629. l.

12 Az időt pontosan meghatározni nem tudom, október 4-én a kormányzó már arról intézkedik, hogy a felkelősereg elvonulván, az otthoniakból is alakítsanak századokat, Jakab id. h. 630. A főherczeg szeptember 14-én testvére Károly Ambrus herczegprimás temetésére ment s onnan visszatérve vett részt a díszszemlén. Hist. Domus Claud. 92. l.

ünnepélyes felszentelése Mártonfi József püspök által Miksa főherczeg jelenlétében. A piacz-utczai Szent Mihály templom előtt volt felállítva a két zászlóalj, ekkor mutatta be és adta át a maga lovas zászlóalját br. Jósika őrnagy ezredesének, br. Wesselényi Istvánnak.[13] Ott volt az ünnepélyen az ekkor tizenhatodik évében járó ifjú Jósika is, a ki a convictus udvarán

30. KOLOZSVÁRI UTCZARÉSZLET.

maga is sokszor gyűjtötte össze katonásdira társait,[14] s büszkeséggel szemlélte apját, a mint festői kék huszáröltözetében, csákósan végignyargalt «Bolha» nevű mogyorópej lován tisztelgő katonái sorfala előtt.[15] Annyira fellelkesült e látványosságon, hogy ha lehetett volna, akkor mindjárt beállott volna ő

[13] Hist. Dom. Claudiop. 92—93. l.

[14] Ez évben tett javaslatot a kormányszék a királynak, hogy a kolozsvári convictusban és seminariumban s más iskolákban játékok helyett a régebben fönnállott szokás szerint hozzák be a katonai gyakorlatokat. Jakab id. h. 635. l.

[15] Ebben az öltözetben örökítette meg őt a szurduki festmény, melyet itt közlünk (64. l.).

is insurgensnek; söt még a tanítványa mellett álló Gullra is annyira hatott az, hogy önfeledten felkiáltott: «Bene! praestanter!»[16]

A két zászlóalj azután tovább vonult Désre s onnan az ezred székhelyére, a Jósika-birtokhoz közeleső Beszterczére.

A kolozsvári közönség az insurrectiót kezdettől fogva élénk érdeklődéssel kísérte s ezt ez az ünnepélyes díszszemle még inkább fokozta. Az érdeklődésből a kolozsvári lyceum tanárai és növendékei is kivették részüket, sőt Elekes János piarista atya, a ki már előbb is magyar versben ünnepelte a franczia háborúba Kolozsváron keresztülvonuló székely vitézeket, most ismét üdvözlő verset írt a felkelő nemességhez s ódát az insurgensek főparancsnoka nevenapjára.[17] De olyan feledhetetlen és kitörölhetetlen benyomást senkire se tett, mint az ifjú Jósikára, kinek lelkében ekkor érlelődött meg az elhatározás, hogy katonai pályára lép, melyre eddig is hivatást érzett magában.

A szép sereg azonban sohase ment harczba. Az események gyorsabban haladtak mint a sereg szervezése és felszerelése. Ferencz Napoleon elől Budára, onnan Váradra menekült s előkészületeket tett a Kolozsvárra menekülésre is,[18] de a wagrami csata és az ezt követő bécsi béke miatt (október 14.) arra már nem került a sor, hogy az erdélyi felkelő magyar hazáját védve áldozza fel életét királyáért. A következő év tavaszán az erdélyi insurrectiót is feloszlatták.[19] De még ezután is jó ideig beszéd és érdeklődés tárgya maradt.[20]

[16] Jól, kitünően (t. i. sikerült). Emlékir. II.41–2. l.

[17] Hist. Dom. Claud. 89. l.

[18] 1809 június 16. Jakab id. h. 621. l.

[19] Hadtört. Közl. 1892. 707. V. ö. 1889. 632. l. eszerint április 10-én kelt a jelentés az első lovas zászlóalj feloszlatásáról.

[20] Az öreg Gál Mózes a Napoleon és Mária Lujza házasságára írt alkalmi versezetét, 1810 július 31-én id. Jósika Miklósnak, mint a *kolozsvármegyei nemes felkelősereg őrnagyának* ajánlotta. A költői szempontból teljesen értéktelen curiositás czíme: «Illuftrissimo Domino Domino Lib. Baroni | NICOLAO JOSIKA | De Branyitska | Sacratiffimæ Coefareo-Regiæ et Apoftolicæ | Majestatis Camerario | Inclytæ item Turmæ Insurrectionalis | Nobilium Inclyti Comitatus Colos &c. Supr. Vigiliarum | Præfecto Actuali, Digniffimo, Patrono fuo Gratiofissimo | et per Eum | Aliis etiam Lectoribus Meritiffimis Patronis, et respecti- | ve Fautoribus Suis in thefseram Gratitudinis Suæ Offert, | dicat, et dedicat humilime Claudiopoli 31 Julii | 1810. | Author infrascriptus. | Anno aetatis Suae Sexagefimo Sexto. | Scilicet: | *Minimus Omnium Servus, Électus Sedis Generalis*

Az is nagy hatással lehetett a gyermekifjú kedélyére, midőn Miksa főherczeg a felkelősereg főparancsnoka 1809 június 18-ikán meglátogatta a convictust. Előbb a rektor lakására ment, azután Jeszenovszky János kegyesrendi atya pénzgyűjteményét tekintette meg, a ki fel is ajánlotta neki gyűjteménye néhány ritka darabját; ő tőle Gull Jánoshoz ment a convictusba és ott hosszasan elbeszélgetett vele az iskolákról és a convictusról.[21] A növendékek s ezek között Jósika érdeklődését e magasrangú katona látogatása élénken foglalkoztatta.

Ilyen hatások, a hajlam és hivatásérzet lassanként megérlelték

Aranyos Legatus m. p. [=Gál Mózes. [Vignetta.] | *CLAUDIOPOLI,* Typis Licei Regii 1810. || ívrét. *Applausus Epithalamicus.* Pro Parte Auguftissimi Gallorum Imperatoris De Bona Parte, seu Invictissimi Regis & Coefaris [így] Fortissimi Napoleonis, quasi Leonis, Nec non Auguftissimæ Neo-Imperatricis Triumphantis Mariae Ludovicae Auftriacæ Reginae. *Chronostichon*: Rex *Bonaparte, Bona* frVItVr JaM *Parte* VenVsta, | *RegIa* pro Voto CVI *LVDOVICa* SVbest. Rex et Coefar [így] *BONAPARTE,* | Potens tam Arte, quam Marte, | Sinon Marte, Saltem Arte Victus est a *BONA PARTE,* | Sed tamen ex omni parte; | Ter fælix [így] eft BONAPARTE; | Nam mira Veneris Arte | Jam fruitur BONA PARTE. | Imperator *NAPOLEO,* | Fortissimus quasi Leo, | Educatus in Mufeo, | Unctus Virtutum oleo | Victor factus est ideo, | Quod fpem locavit in DEO. | [összesen=192 sor; többek közt azt fejtegeti benne, hogy egy Gallussal miért társult a német szülött, szójáték a gallus (kakas) és germana (est Soror quali Germana) más jelentéseire stb. utolsó 4 sora: ... ez más az 5-ik lapon: Fac Deus, ut tuum Nomen, | Sit optatae Pacis omen, | Da Deus Cunctis Solamen, | Et Sis Clemens Amen Amen. | His ita præmissis, dicendum jam mihi reftat: *Gloria Summa DEO, Gratia larga reo. Item* | *Jó Réfzt* Válafztott | a' midőn *Bonaparte* Válafztott | Angyali Párt *Bétsben,* Kit méltó tartani *Betsben* | *Mária* sem vefztett a' midőn Bonapartére fzert tett, | Mert *Bona Parte Jó Réfz,* még pedig ép és egéfz, | Éllyen hát ez áldott Pár, mellyet örökre meg-áldott | Az Ur, és ezt Szível minden ohajtsa hivel. | Irta ezeket egy kurta Zekés Vitéz, | Hetedfél Kerefztet, ki éppen moft tetéz. *Miles Sago m. p.* | Omne Simile Difsimile *Ausus et Applausus ligatus in fequentibus Continuatus.* | Omnia jam fient, fieri quae poffe negabat | Non Europa folum fola, fed omne folum, | *Omnia Vincit Amor,* Nemo mirabitur Ergo | Vicerit Invictum quod *LUDOVICA* Virum || [=50 sor.] Alatta: Atque Hæc funt quæ aufus eft Cantare in vago | Claudiopoli quidam Nomine Miles Sago *mp,* Anno Die Locoque Supra notatis | az az: | Irta ezeket az, a'ki már rég fzólgál | Mellyeknél moft többet nem ír, nem-is fzóll Gál *m. p.* ||

21 «Historia Domus Claud.»-ban 89. l. maga Gull részletesen leírja a látogatást. Néhol, mint pl. a közkatonából altábornagygyá lett Stipsits József 1811 ápr. 4-iki látogatása alkalmából, életrajzát is közli. Az egykorú világtörténeti eseményekkel is bőven foglalkozik e háztörténet, elárulva ezzel írója szaktárgyát. Különben a Hist. Domus külön is felemlíti, hogy «Ab a[nn]o 1800 usque 1811 ultimum Octobris Historiam Domus continuavit R. P. Joannes Gul Historiæ Universalis professor, postea Szegedinum pro Rectore promotus. «Midőn Szegedre távozott házfőnöknek (1811 őszén), természetesen más vette át e feladatot, de visszatérte után (1814/5 tanévben) ismét «Supplementum»-okat ír a ház történeti naplójába.

lelkében az elhatározást, hogy katonai pályára lép. Midőn ezt a vágyát apjával közölte, az nem is próbálta lebeszélni, mert titokban maga is annak szánta.

A kis családban nagy felfordulást okozott ez az elhatározás. Nemcsak azért, mert a szeretett testvér végleg elhagyja a szülei házat s kilép az élet egy koczkázatos és viszontagságos pályájára, hanem azért is, mert a családfő a leányaira és Echard Charlotte nevelőnőre bízta az ifjú teljes felszerelése gondját. A megbízás után Mihálczfalván, hol ekkor a család lakott, megindult a nagy sürgés-forgás, szabás és varrás. A házi munkának volt egy nagy előnye, nagyon lassan haladt, s így tovább időzhetett a kedves családi körben s már az 1811. évben jól bent voltak, mire elkészültek a neki szánt «kikészítéssel» azaz öt inggel, melyet jó bőre szabtak, hogy hálóingnek is használhassa, azután két diákkori, vadgalambszínű és sötétszürke nadrág átalakításával, t. i. erről lefejtették az ezüst paszomántot s kék zsinórt varrtak helyette s ezzel kész is volt a felszerelés; barna frakkján, a már egyszer átalakított spenczerjén valamint felleghajtó köpenyén nem is kellett változtatni semmit. Az összes holmija az ágyneművel együtt belefért egy kofferbe. Szegényes felszerelés! Főhadnagya, mikor megmutatta neki, meg is jegyezte rá: «Na, hallja, atyja ura nem nagyon erőltette meg magát.» Magával vitte klarinetjét és fuvoláját is. Zsebpénzét apja havi 150 forintban szabta meg, csekély összeg ez időben, mikor a pénz a devalvatio miatt értékének ötödére szállt alá. De az ifjú jó kedvét ez nem befolyásolta.[22]

Örömmel és reménynyel telve indult el ősz felé[23] Kőhalomra

[22] Emlékir. I. 150. l.

[23] Mikor állott be a katonasághoz, pontosan meghatározni nem tudjuk. Katonai elbocsátó levele az 1819 február 14-iki nyugdijazással kapcsolatban 7 és 4/12 évi szolgálatot említ. E szerint 1811 októbertől számították szolgálati évét. Az Emlékir. II. köt. 79. l. szerint 1813 márczius elején «másfél évnél több» hogy kadétoskodott, (v. ö. II. 178), visszaszámítva innen másfél évet, 1811 szeptember eleje jő ki, tehát ekkortájban léphetett szolgálatba. Az 1811. év eleje (Emlékir. I. 149. l.) s annak említése, hogy még nem töltötte be egészen a 17. évet (tehát 1811 április 28. előtt) csak az atyai beleegyezés kinyerésére vonatkozhatik.

(Nagy-Küküllő m.), hogy bemutatkozzék báró Gabelkoven[24] ezredesnek s kérje felvételét a vezérlete alatt álló, Szavojai Eugénről nevezett dragonyosezredbe. Az ezredes, apjának jó barátja, örömmel teljesítette kérését s Schalhardt százados keze alá osztotta be, egy szigorú, pedáns katonához, a ki a legkisebb rendellenességért megrótta s ha mentegetőzni próbált, mindig azt felelte reá: «Az nem mentség».

A kis hadapród vagy «hadfi»,[25] karcsú termetű, gömbölyű leányosarczú gyermek volt még ekkor, barna, sűrű selyem hajfürtökkel s bajtársai, századosa és főhadnagya csakugyan mint gyermekkel bántak vele, sőt még, a mi leginkább bosszantotta, a leányok sem akarták komolyan venni. A katonai élethez hamar hozzászokott, a minek egyik főoka volt hajlamán s a változásba könnyen beletörődő természetén kívül az is, hogy csakhamar jó barátságot kötött három kadéttársával, a szász Szerafinnal, Zsombory Sándorral és Siménynyel s katona szolgája: az öreg Biervogel is, olyan Bencze-féle alak cseh-német kiadásban, türelemmel és szeretettel, sőt atyáskodva vezette be a katonai élet aprólékos formaságaiba.

Századának állomása Nagy-Sink (Nagy-Küküllő m.) szász község volt. Itt kezdte meg pályafutását, melyet eleinte úgy tekintett, mintha gyermekkori játékainak folytatása lett volna. Ha vége volt a szolgálatnak, Daru nevű tizenhat markos sötétszürke paripáját idomítgatta a műlovaglásra, vagy fuvolázott és klarinétozott. Az élet a többi állomáshelyeken: Vidombákon, Folyfalván, Etéden is hasonló volt, legfeljebb itt és ott a szállás volt nyomorúságosabb; olykor némi változatosságot az hozott az egyhanguságba, hogy nagyobb városba: Brassóba, Fogarasba és Nagyszebenbe rándulhatott be, vagy hogy Zsombory barátját valami csekélységért párbajra hívta ki éjfélre a közeli erdőbe, de kibékült vele, mielőtt megverekedtek volna; vagy hogy jelentés

[24] Jósika Emlékiratában hol Gabelkofent, hol Gabelkovent (II. 131, 135.) ír, mi a név írásában Wurzbachot követjük.

[25] Emlékir. I. 151.

nélkül három napra látogatóba ment egy szomszéd faluba, a minek 12 napi szobafogság lett volna a büntetése, ha századosa háromnegyedét el nem engedi stb. Mint tüzes és bohó katona udvarolgatni is próbált, de bosszankodva tapasztalta, hogy a leányok is gyermekként bántak vele, nem akarták férfinak tekinteni; sőt egy nagyszebeni apácza elkövette vele azt a csúfságot, hogy tüzes szerelmi vallomására válaszul három darab süteményt dobott le neki.

Így teltek gondtalanul a kadét napjai, míg 1812 februárban parancsot nem kapott az ezred, hogy induljon Galicziába.

II.

A SAVOJAI Eugen dragonyos-ezrednek Galicziába vonulása Napoleon híres oroszországi téli hadjáratával állott oki összefüggésben. Ebben az időben, a mikor Napoleon lángelméje és tüneményes szerencséje folytán a hadi helyzet folyvást változott, szinte fel se tűnt, hogy olyanok szövetkeztek egymással az önfenntartás ösztönétől vagy az elvesztett országok visszaszerzése reményétől hajtva, kik kevéssel előbb mint ádáz katonai ellenfelek állottak szemben egymással. Ilyen volt a Ferencz király helyzete is, midőn Napoleonnal (1812 márcz. 14.) szövetséget kötött, hogy 24,000 gyalogossal, 6000 lovassal és 64 ágyúval fogja segíteni Napoleont, ha Franczia- és Oroszország közt kitör a háború.[1] De még a szerződés megkötése előtt Ferencz elrendelte a galicziai csapatok mozgósítását[2] s ez azt is jelentette, hogy a Gabelkoven ezrede is haladéktalanul hagyja el Erdélyt s csatlakozzék a galicziai haderőhöz.

Ez volt a kis kadétkáplárra az első megpróbáltatás. Vékony katonaruhájában, fehér spenczerben és szellős köpenyben,

[1] Pilch Jenő: Magyar csapatok az 1812. hadjáratban. Hadtört. Közl. 1913. 6. l. (három közl.) Ugyanerről a tárgyról írt Márki S. is «Magyarok az 1812-ki hadjáratban» czímmel a «Hazánk» 1886. évfolyamában v. köt. 243—54., 337—49. l.

[2] U. o. 5. l.

IDŐSB BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

(Az eredeti olajfestmény báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

sisakkal fején indult neki a legkeményebb télben az útnak, a legzordonabb hegyi vidéken keresztül. Az út Besztercze mellett Bilakon vezetett el: ez családi birtok, itt megszállhatott volna, de szégyelte volna, hogy jobb dolga legyen társainál, velük maradt s gazdatisztjüktől csak egy átlátszó kötött ujjas

31. I. NAPOLEON.
(Chaudet szoborműve.)

mellényt fogadott el a nagy útra, egyszerre búcsúzván el a kedves gyermekkori emlékektől és hazájától. A tél ridegségét a katonai oktalan szigorúság még elviselhetetlenebbé tette: a sisakjára varrott fülvédőt Beszterczén századosa letépette s az is növelte szenvedésüket, hogy a metsző hidegben lépést kellett haladniok. Mire Dorna-Vatra közelébe értek, a századból mintegy negyven embernek orra, füle lefagyott. A százados most engedett szigorúságából, maga is fülvédőt vett elő, s gyorsügetést rendelt el. Déltájban érkeztek meg egyik pihenőnek

kijelölt állomásra, itt volt az első szabad ég alatti táborozása. Százados ugyan felszólította, hogy a tisztek számára készített, lövészárokra emlékeztető földgunyhóban töltse az éjet, de inkább katonatársai mellett maradt, a kik hasábfákból tüzet rakva szabad ég alatt a hóba heveredtek le. Csernoviczban volt először tűrhető szállásuk, de rövid pihenés után újra nyeregbe ültek útban Horodenka felé. Szenvedésüket énekszóval («Eugenius der edle Ritter») igyekeztek feledtetni. Tizenhat órai lovaglás után érték csak el e kis várost. E napot (febr. 16.) tartotta Jósika élte legnehezebb napjának. Mikor megérkeztek, nem volt képes lováról leszállni, Biervogel vette le róla s ölben vitte egy faház pitvarába s ott levetkeztetve hóval erősen bedörgölte s úgy tette az ágyba s ott őrködött felette, hogy el ne aludjék: ezzel mentette meg a megfagyástól.

Midőn Sniatynba érkeztek, akkorra már minden szenvedését elfeledte; itt hosszabb pihenőt tartottak s unalmában még a műlovaglással is újra megpróbálkozott, vagy fuvolázott és rajzolt, ha aludni nem tudott, a «Reglement»-et[3] olvasgatta, vagy házigazdája pártában maradt leányával társalgott, de ez volt a legveszedelmesebb szórakozás, mert a «sniatyni Venus» belészeretett s minduntalan a szökés tervével hozakodott elő.

A galicziai mozgósítás befejezése után márcziusban 50 gyalogzászlóalj és 40 lovasszázad várta az indulásra a parancsot[4] s a márcz. 12-én kötött szerződés szerint a segítségül szánt ezredeket úgy kellett elhelyezni, hogy április 15-től számítva nyolcz nap alatt Lembergnél egyesülhessenek.[5] A Galicziában összevont haderőből 30,000 ember, az úgynevezett megfigyelő hadtest, Schwarzenberg herczeg lovassági tábornok parancsnoksága alatt, jelöltetett ki, hogy a szerződés értelmében a francziákkal együtt, de külön segélyhadtestként Oroszország ellen vonuljon, a többiek

3 Exercier-Reglement für die k. k. Cavallerie. Wien 1806.

4 Pilch id. ért. Hadtört. Közl. 1913. 5.

5 A szerződés katonai pontjait közli Pilch id. ért. 6. l.

Galiczia biztosítására visszamaradtak.[6] Napoleon 480,000[7] főnyi sereggel június 6-án indult el a hadjáratra s június 10-én Schwarzenberg osztrák-magyar csapatai is elindultak Lembergből Lublin felé,[8] s megkezdték azt a hadjáratot, a mely ha nem is végződött győzedelemmel, de a magyar katonai vitézségnek, kitartásnak és vakmerő elszántságnak ragyogó példáit nyújtotta.

32. A HORODENKAI TEMPLOM.

A Savojai Eugen dragonyosezredet nem osztották be a segélyhadtestbe s így Jósika elesett a dicsőségtől,[9] hogy részt vegyen e világtörténeti jelentőségű hadjáratban.[10] Az ő ezrede Galicziá-

6 U. o. 20. l.

7 Hadtört. Közl. 1912. 487. l. Az orosz haderőt 206.000 főre teszi a rigai és a török határon lévő 100.000 főnyi tartalékon kívül.

8 U. o. 23. l.

9 A Colloredo-ezred, melybe később áthelyeztetett, dicsőségesen kivette belőle részét. Márki Hazánk V. 245. l., junius 12-ikét ír.

10 A grande armée története nem esik e munka keretébe. A régi művek közül részletesen tárgyalja a hadjáratot a franczia Labaume műve (Német ford. Ausführl. Erzählung von dem Feldzuge in Russland im Jahr 1812. Leipz. 1815. (Kriegsbibl. II.); az orosz M. Bogdanovitsch: Geschichte d. Feldzuges im Jahre 1812. Aus dem Russ. von G. Baumgarten, I., II. Band. Leipz. 1863. stb. (Pohler Biblioth. militaris.)

ban maradt s azon év alatt,[11] melyet Galicziában töltött, állomásról állomásra vándorolva, olykor kirándulásokat is téve, megismerte az ország nevezetességei mellett annak nyomorúságait is. Volt Brodyban, hol feltűnt neki a zsidó ügynökök nagy száma, kik «majdnem lehúzták a lábáról», pedig mindössze csak két pisztolyt vásárolt s boldognak érezte magát, midőn maga mögött látta «ezt az iszontató fészket»; szintén nem volt elragadtatva a sok hideg, szennyes apró városkáktól, mint Jaworow, Rzeszów, Saybusch, Biala, de megcsodálta Krakó történeti emlékeit, Lanckoronában (Landskron) a herczeg Lubomirskyak kastélyát; megtekintette a bochniai és wieliczkai világhírű sóbányákat, sőt ez utóbbi tárnájába le is szállott; egy elhagyott kastélyt, hűséges szolgája, Biervogel közreműködésével megszabadított a kísértetektől, azaz a baglyoktól és denevérektől. Nyomorúságos szállása mellett is kellemesnek találta a tartózkodást a koslowi állomáshelyen, Wieliczka közelében, a hol gróf Zamoyski Szaniszlónak volt gyakori vendége s a közös Báthory-rokonság révén szoros barátságot kötöttek, az öreg gróf cousinnak szólította s rokonként bánt vele.[12]

Unalom, várakozás közepette így telt el egy esztendő, a mikor az ezred parancsot kapott az Olaszországba vonulásra. Mindenki örömmel vette e helyváltoztatást, de legjobban örült neki Jósika, a ki — mint maga mondja — képzeletben már eleve maga előtt látta, czitrom- és narancsligeteit. A Lengyelországból kivonulás a parancs vétele után azonnal megkezdődött ugyan s márczius elején már Sziléziában volt az ezred, de azért sok idő telt el, míg Olaszországba elérkezett. Mindjárt

A százéves évforduló (Pl. Rónai Horváth J. A nagy orosz háború 1812-ben. (Hadtört. Közl. 1912. 483—504. l.), valamint a legutóbbi német-osztrák-magyar téli hadjárat alkalmából ismét számos tanulmány foglalkozik vele. Költői feldolgozása Tolstoj «Háboru és béke» cz. regényében.

[11] Emlékir. II. 35. l. «*majd másfélévi*» lengyelországi tartózkodásról beszél, de 1812 februárban indultak el Galicziába s 1813. márcz. elején már Sziléziában voltak. U. o. II. 79. l.

[12] Jósika azt mondja (Emlékir. II., 38. l.), hogy ennek a Zamoyskinak Ádám nevű, vele körülbelül egyidős fia Traun kisasszonyt vett nőül. Wurzbach szerint (59. köt. 141. l.) volt ugyan Z. Szaniszlónak Ádám nevű fia is, de Z. Józsefnek (1797–1882) volt felesége Abensberg-Traun Eleonóra grófnő.

Teschenben hosszabb pihenőt tartott. Itt történt, 1813 márczius 14-én, hogy a hűséges Biervogel reggel fontoskodó arczal nyitott be gazdája szobájába s tisztelettel jelentette, «hogy kadet uram engedelméből a kardbojtot kicseréltem» vagyis e napon a kadét hadnagygyá lépett elő. «Ez egészen új élet» — írja később ez eseményről — «mindazok a tiszt urak, . . . kik a kadétokat néha jól lepirongatják, most egyszerre pajtásaim, mindegyik tegez, mindegyik testvérem.» Most már sokkal szebbnek látja a katonaéletet, egyébként is változatosabb lesz az: ezrede új sisakot kap s a szintén hadnagygyá lett Zsomboryval együtt őt küldi ezredese Bécsbe ezek megrendelésére s Nyitrán kellett bevárniok a zászlóaljat. Unalmukban egy vándorszíntársulat előadásában végignézték «Genovévá»-t, sőt Trencsénbe is átrándultak egy megyegyűlésbe.

Az ezred Tirolon keresztül utazása alatt sokszor el volt ragadtatva a táj természeti szépségeitől. «Engem utazásaimban — írja — mindenek fölött a szép természet érdekelt. Hányszor, hányszor, ha valami regényes helyen állapodtunk meg, tudtam órákig egy szép kilátásban, a hegységek alakzataiban, a kék és zöld tavakon, melyek este holdvilágban csillogtak, mint annyi fémlapok, órákig elandalogni. Ilyenkor aztán a honvágy is megkapott s magamnak szárnyakat óhajtottam». . . Tirol, melynek Lienz körüli vidékét látta az Iselnek a Drávába torkolásánál, azért is különösen tetszett neki, mert magas hegyeivel, fenyveseivel és a zöld Drávával az erdélyi havasokra emlékeztette. Itt érdekes kalandja is akadt, mely könnyen végzetessé válhatott volna rá nézve. Mikor egy tiroli állomáson pihenőt tartottak, szállásadó gazdájának nem hagyott addig békét, míg el nem vitte magával zergevadászatra. A hegymászásban nem edzett turista csakhamar kimerült, úgy hogy a tiroli jobbnak tartotta ott hagyni őt egy lapos kősziklán s egyedül futott a zerge után. A magára maradt szeles ifjú utána indult s addig

[13] Emlékir. II. 78.

kúszott, míg egy meredek szirt útját nem állotta, ekkor visszafordult volna, de visszariadt a lábai alatt tátongó mélységtől. Gazdája szabadította meg veszedelmes helyzetéből.[14]

Az ezred azután trombitaszóval vígan vonult tovább a tiroli hegyek között, míg végre egy hideg reggelen egy hegytetőről megpillantották Olaszországot, utazásuk czélját.

III.

Jósika «Emlékirat»-ában[1] azt mondja, hogy a háború «melegen folyt», mikor ezrede Olaszországba megérkezett s azt hitték, hogy nehány hét mulva ellenséggel kerülnek szembe. De nem így történt. Különböző állomásokon helyezték el őket s mintegy félévig gyakorlatozás, ide-oda vonulás, lovaglás vagy szerelmi kalandok közt telt az idő. Ha ezeket megúnta, esténként olvasgatott; ekkor ismerkedett meg Dante, Petrarca, Tasso s az újabb írók közül Metastasio és Goldoni műveivel. Egyik állomása, hol huzamosabb ideig tartózkodott, Vicenza volt, hol a Palladio-palotában volt elszállásolva, egy második Páduában a Brenta-csatornán épült Mocenigo-palota. Innen tett kirándulásokat Milánóba, Firenzébe, Inzagóba, Gorgonzolába, valamint Velenczébe és Triesztbe is. Ellenséggel csak a következő (1814) év elején került szembe.

Ismeretes, hogy Ausztria a napoleoni háborúk alatt egymásután veszítette el olaszországi birtokait, a pozsonyi békében (1800) Velenczén és Dalmáczián kívül Salzburgról s Bajorország javára Tirolról is le kellett mondania. Még lealázóbb volt a schönbrunni béke (1809 október 14.), mely már Magyarországot is érintette, ebben t. i. Ferencz királynak bele kellett egyeznie, hogy Krajna, Karinthia fele, Isztria, Görz és Gradiska, a Tengerpart, Trieszt, Fiume, Horvátország Száváig terjedő része

[14] Emlékir. II. 91—100. l. Leírja «Sziklatrózsa» cz. regényében is, melyet akkortájban irt, mikor Emlékiratát.

[1] Emlékir. II. 102.

elszakíttassék az anyaországtól s Illyria néven Francziaországhoz tartozó külön királysággá alakíttassék. Az ilyen erőszakos országalkotások nem lehettek tartósak s mihelyt az összetartó erő, a franczia császári hatalom gyengült, ismét részeire kellett bomlania.

A «nagy hadsereg» sikertelen olaszországi hadjárata és siralmas pusztulása meghozta ezt a katasztrófaszerű elgyengülést, ezután Ferencz is belépett a Napoleon ellen alakult felszabadító szövetségbe s csatlakozása döntő jelentőségű volt a nagy háború kimenetelére. Ezzel a felszabadító háborúval van szoros kapcsolatban az illyriai és olaszországi osztrák-magyar hadjárat.[2]

A hadjárat főparancsnoka báró Hiller táborszernagy volt. 1813 augusztus 17-ikén kibocsátott hadseregparancscsal jelentette be a támadást. «Mától fogva — úgymond — Francziaországgal és szövetségeseivel minden barátságos érintkezés megszűnik s az ellenségeskedés megkezdődik.»

Hadserege kezdetben mintegy 40.000 emberből és 120 ágyúból állott.[3] A vele szembenálló franczia-olasz haderő Beauharnais Eugén alkirály, Napoleon mostohafia vezérlete alatt jóval nagyobb volt.[4] Genialis hadvezér volt, a kezdeményezés, a gyors cselekvés embere, miként mestere. Hiller Klagenfurtból Tirolon keresztül nyomult előre, hogy megkerülje azokat az állásokat, melyeket az alkirály különböző folyóknál egymás után elfoglalt. Feladatának megoldása a miatt is nehéz volt, mert hátát a szövetséghez még ekkor nem csatlakozott Bajorország veszélyeztette. Ügyes hadimozdulatokkal több kisebb ütközet után,[5] jobbról a Póig, balról az Etschig szorította vissza az ellen-

[2] Koch, Mémoires pour servir à l'histoire de la Campagne de 1814. vol. I., II. — Vaudoncourt, Histoire des Campagnes d'Italie en 1813 et 1814. Londres, 1817. Sporschil J. Feldzug der Oesterreicher in Illyrien und Italien in den Jahren 1813 u. 1814. Braunschweig 1844. (Ezt követjük a hadi események előadásában.) Woinovich E. — Veltzé A. 1813—1815. Oesterreich in den Befreiungskriegen. IV. Band. (Wien u. Leipzig.)

[3] Más adatok szerint 32.000 emberből.

[4] Mintegy 48.000 ember és 134 ágyú.

[5] Mivel Jósika ebben a hadjáratban nem vett részt; ismertetése nem lehet feladatunk.

séget. 1813 deczemberben betegsége miatt megvált állásától s gróf Bellegarde Frigyes Henrik tábornok vette át a hadjárat vezetését. Az új hadvezért, Károly főherczeg kedvelt emberét, Galiczia egykori kormányzóját Jósika nyájas öreg úrnak mondja,[6] a kit a hadseregben szerettek, tiszteltek, de a kitől a tettek mezején nem sokat vártak. A bécsiek epés hasonlata szerint olyan volt mint a dob, akkor szólt, ha verték, inkább az elmélet, mint a gyakorlat embere.

Az új főparancsnok nagyobb erővel (mintegy 70.000 emberrel) indította meg újra a támadást. Hadseregébe voltak beosztva többek közt a Stipsicz-, Benyovszky-, Radetzky-huszárok, a tartalékba Wrede lovasdandára, négy század Hohenlohe-, hat század Savoya-dragonyos, Jósika ezrede.[7] A vele szembenálló ellenséges erő mintegy 41.000 emberből állott s Bellegarde hadserege győzelmi kilátásait Murat Joachim nápolyi király Napoleontól elpártolása is növelte. Ha ez el nem pártol, hanem mintegy 23.000 főnyi seregével az alkirályhoz csatlakozik, az osztrák-magyar sereg könnyen két tűz közé kerül.[8] A franczia hadvezért, Beauharnaist, Murat viselkedése indította arra, hogy az Etsch-(Adige-)vonalat feladván, február 3-ikán a Mincio-vonalra vonuljon vissza.

A következő napon seregének egy része[9] átkelt a Minción, úgy hogy 5-ikén Bellegarde már a kiürített Veronába tehette át főhadiszállását.[10] Sőt az a hír terjedt el, hogy a franczia vezér Cremonába vonult vissza s a Minciónál csak két hadosztályt hagyott fedezetül. E hír hatása alatt, az elpártolásra bírt Murat együttműködésében is bízva, Bellegarde elhatározta, hogy seregének Villafrancában összevont czentrumával átkél a Min-

6 Emlékir. II. 124., 125. l. 1760 decz. 18. született. Wurzbach id. m.

7 Sporschil id. m. 79. l. közli Koch után az osztrák-magyar hadsereg beosztását és csatarendjét; ez ugyan későbbi (febr. 11-iki) csatarendet tüntet föl, de így is tájékoztat a hadsereg alkotórészeiről.

8 U. o. 82—5. ll.

9 Az első hadtest 2. divisio (Rouyer vez.) 6956, a 2. hadtest 1. div. (Quesnel) 7388 és az 5-ik divisio (Palombini) 5355, tehát együtt 19.699 emberből s 32 ágyúból állott. Sporschil id. m. 80. l.

10 Sporschil 81. és 101. l.

ción. Az alkirálynak is gyanus volt Murat magatartása s a két hadsereg közös hadműveletét gyors támadással akarta megelőzni. Azt a Napoleontól sokszor sikerrel alkalmazott taktikát akarta követni, hogy mialatt az ellenség két szárnyát foglalkoztatja, azalatt maga nagy erővel támad a középre. Azt hitte, hogy az osztrák-magyar hadsereg jobbszárnya Sommariva

33. HERCZEG BEAUHARNAIS EUGÉN ALKIRÁLY.

altábornagy parancsnoksága alatt Villafrancánál, a bal, Mayer serege, Roverbellánál van felállítva s ekként tette meg a támadásra előkészületeit s küldte az előbbi ellen Palombini, az utóbbi ellen Zucchi tábornokokat.[11]

A fővezértől vett parancshoz híven Radivojevich altábornagy február 7 és 8 közötti éjjel a Valeggio mellett levő malmoknál hidat veretett a Mincción s átkeltek rajta a Bogdan és

[11] Sporschil id. m. 103., 104. l.

Stephanini dandárai; a Vécsey-[12]dandár ugyanekkor Pozzolónál kelt át s megszállotta a voltai magaslatokat. Merville altábornagy a Stutterheim-gránátos és Savoya- és Hohenlohe-dragonyosokkal Pozzolónál foglalt állást, hogy könnyen mehessen a fenyegetett pontok segítségére; Jósika is itt volt ezredesével b. Gabelkovennel és Schalhardt századossal s említi is, hogy nem messze voltak tőlük a Hohenlohe-dragonyosok s a Mengen Vilmos alezredes által vezényelt «szép sárga csapkás» dzsidás, vagy ulánusezred.[13] Quosdanovich [14] tábornok dandárja Valeggio mellett tartalékban volt.[15]

Beauharnais alkirály korán reggel szintén elindult, hogy a Minción átkeljen s Valeggio s Villafranca ellen vonuljon, mikor jelentést kapott az osztrák-magyar sereg átkeléséről és borghettoi előnyomulásáról. A harcz azonnal megkezdődött s a franczia csapatok Goitótól nem messze legelőször is Mayer altabornagy előcsapataival kerültek szembe s azt Roverbella felé visszanyomták. Az alkirály a centrumban — Quesnel hadosztályában — volt s onnan intézte a hadsereg mozdulatait, mely azon számítás szerint volt elrendezve és felállítva, hogy az osztrák-magyar hadsereg centruma Villafrancánál van. Csak midőn a massimbonai magaslatról áttekinthette a terepet, akkor fedezte föl, hogy Bellegarde ugyanakkor kelt át a Mincíón mint ő, sőt már a seregek egy része harczba is bocsátkozott. Gyors eltökéléssel megváltoztatta haditervét s arra számítva, hogy az ellenségnek körülbelül a fele ment át a Mincíón, elhatározta, hogy a jobb parton maradt részt két hadosztálylyal azonnal megtámadja. Számításában azt is tekintetbe vette, hogy az ellenségnek a túloldalon már harczba bocsátkozott csapatai nem egykönnyen jöhetnek át a megtámadottak segítségére. Elrendelte

[12] Sporschil Vescay-t ír, de a Mengen életrajzában Vécsey van Wurzbachnál XVII. köt. 342. l. V. ö. Sporschil névmutatójával.

[13] Emlékir. II. 123. Jósika Mengen-t grófnak és ezredesnek mondja, de életrajzából tudjuk, hogy báró volt s az alább leírt ütközetben tanusított vitézségéért neveztetett ki második ezredessé.

[14] Jósika Emlékir. 135., 139. l. *Gvozdanovics*-ot ír. Wurzbach sz. (Biogr. Lex. XXIV. 154.) a család neve: Quosdanovich.

[15] Sporschil id. m. 104. l. *** jegyz.

tehát, hogy a centrum irányt változtatva Pozzolo felé vonuljon s a massimbonai magaslatokon álljon csatarendbe, baloldalon Perreymond lovasdandárjával, a jobbon Rouyer hadosztályával.

Szép meleg nap volt február 8-ika. Jósika és tiszttársai égtek a vágytól, hogy egyszer valahára részt vehessenek egy ütkö-

34. MURAT NÁPOLYI ALKIRÁLY.

zetben s nagy volt bosszuságuk, midőn megtudták, hogy a tartalékba kerültek. Vágyuk mindazonáltal így is csakhamar teljesült. Reggel korán felköltötte őt hűséges szolgája Biervogel s előkészületeket ajánlott az ütközetre: itatóspapirt a mellény alatt a golyó fölfogására s a kávé és fehér kenyérből álló reggeli mellé egy pár pohár vörösbort szíverősítőül, de Jósika mindkettőt visszautasította. Egy negyedóra mulva már szólt a trombita s a fiatal hadnagy a gyülekezési helyen volt csapatával.

Csakhamar Wilson angol tábornok, Bellegarde jobbkeze, nyargalt hozzájuk hadsegédével s messziről kiáltja: lóra, lóra! Utána jött a balszárny felől Mengen, az ulánusok alezredese[16] s vékony, de átható hangon kiáltja: rohamra, rohamra! Lóra ült az egész ezred és frontba helyezkedik, noha ellenséget még nem lát s végül az ezredes kiáltja: marche! (indulás!) Nehány percz mulva már benne voltak a Mincio melletti (pozzolói) csata forgatagában.

A dolog úgy történt, hogy alig helyezkedett el Perreymond lovasdandára a részére kijelölt helyen, Wrede tábornok előtört a Pozzolo felé húzódó földemelkedés mögött elrejtett lovasdandárával. Ugyanekkor jelenik meg Mengel alezredes a Károly főherczeg dzsidás- vagy ulánusezred négy századával s Gabelkoven ezredes a Savoya-dragonyosokkal,[17] köztük Jósika századával. Oly heves volt a támadás, hogy az első vonalon álló franczia huszárezredet csakhamar megverték s a második vonalban álló dragonyosezred (a királynő dragonyosai) szintén nem tudott ellenállni az osztrák-magyar sereg rohamának. Nemcsak megverték, hanem a két ezredtől hat ágyút is zsákmányoltak. Ekkor az ütközet lefolyását a Quesnel hadosztályánál szemlélő alkirály a balszárny zászlóaljait zárttömegű négyszögbe sorakoztatta, mely egész közelről bevárta s akkor tűzzáporral árasztotta el az ellenséget. Jósika is itt volt s arról álmodozott, hogy ha most rést törhetne a franczia csapat soraiban, mindjárt megkapná a Mária Terézia-rend keresztjét. Ahelyett az történt, hogy lova szúrást kapott az orrán s kevés híja, hogy le nem dobta lovasát. A franczia négyszögöt ágyúval vagy gyalogsággal kellett volna megbontani, de az nem volt a közelben s a támadó sereg visszavonulni kényszerült. Ekkor megnyíltak a franczia zárt sorok s azok mögül a lovasság tört ki a vissza-

[16] Mengen életrajzában ugyan azt olvassuk, hogy a Goito felé vezető úton a Mincio balpartján franczia lovasság támadta meg az ő századát (Wurzbach XVI. 342. l.); de hitelesebbnek látszik a Sporschil előadása, id. m. 106. l.

[17] Wurzbach, id. h.

vonulók üldözésére. Jósika századát egy lovas vadászcsapat üldözte s egy vadász pisztolyától csak az mentette meg magának Jósikának is az életét, hogy hirtelen más fordulatot vett s ekkor ő támadott hosszú kardjával a francziára, de az elnyargalt s Jósika hevenyében pisztolyával is utána lőtt. De természetesen az eredmény megfigyelésére nem volt ideje.

35. OSZTRÁK DSIDÁSOK.

Mikor az üldözött sereg lőtávolon kívül jutott, újra megfordult s támadásra sorakozott. A folyvást megújuló támadások, pl. Klosius százados tizenkétszer támadott, nagy veszteséggel jártak s a rendet is megbontották. Jósika látván, hogy százada megtizedelve bomlott sorokban fut, előre rohant és megfordítva visszavitte a csatába. Gabelkoven ezredes figyelmét nem kerülte el e merész tett, Jósikához lovagolt s megdicsérte: «Bravo, Jósika, ön főhadnagy!»

Az elfoglalt hat ágyúból öt ismét veszendőbe ment. Jósika tanuja volt, hogyan foglalt el egy Huber nevű káplár, négy legénynyel egyet, rajtaütvén a francziákon s a mikor hozta nagy

diadallal, egy dsidás törzstiszt mellé rugtatott, mintha ő foglalta volna el — s meg is kapta érte a keresztet, de Jósika tanuskodására Hubert is aranyéremmel tüntették ki.

Egy másik harczi kalandja is volt, t. i. észrevétlenül üldözőbe vett egy franczia vadász zászlótartót. Már közel járt hozzá s azt hitte, övé a zászló s rálőtt a francziára. A megijedt vadász erre úgy elvágtatott, hogy Jósika sebesült lován messze mögötte maradt.

A csata folyamán hírszerzőnek is kiküldték. Quosdanovich tábornok Gabelkoven ezredesnek azt a megbízást adta, hogy küldjön egy tisztet nehány emberrel Villafranca felé s jelentse, ha ellenségre talál. Jósika ezt meghallotta s jelentkezett a veszélyes küldetésre s hat emberrel azonnal útnak indult. Golyók süvítettek füle mellett, kétszer került kereszttűzbe, de ő ment rettenthetetlenül, míg végre megpillantott az ellenségből egy 30—40 főből álló medvebőrkalpagos csapatot. Megvolt, a miért küldték s két embert visszamenesztett a jelentéssel. Beesteledett s hiába várt újabb parancsra; ekkor megint két emberét küldte el; végre éjféltájban négy lengyel dzsidásra akadt s ezekkel együtt folytonos életveszedelem közt átsurrantak az ellenség sorai között s megérkeztek Montebellóba s onnan reggel vissza a táborba.

Azalatt míg ő távol volt, egész nap hevesen folyt a csata, sőt kevéssel azután hogy őt elküldte, Quosdanovich maga is megsebesült s gyalogsága visszavonulni kényszerült. Különösen vitézül tartotta magát a Deutschmeister-ezred, mely az ellenséget makacs küzdelem után Monzambano felé nyomta vissza. Az itt ismét megújult kemény küzdelemben az osztrák-magyar sereg a franczia ágyúktól sokat szenvedett, de a támadást mégis visszaverte. Az éj vetett véget a harcznak; az osztrák-magyar sereg a csatamezőn táborozott, míg parancsot nem kapott a Valeggio felé visszavonulásra. Jósika százada — mialatt ő hírszerzői kiküldetésben járt — egész éjjel lóháton virrasztott. A Mincio melletti csatában tulajdonképen egyik fél sem győzött,

mivel kitűzött czélját egyik sem érte el.[18] Az osztrák-magyar sereg veszteségét 3.939, az ellenségét 6.000 emberre teszik,[19] Jósika ezrede 150 embert veszített, de ő maga sértetlen maradt, noha köpenyét több golyó átfúrta s a kartács nadrágjából és csizmaszárából kiszakított egy darabot.

A hadjárat ezután még lassan tovább húzódott a Pó mindkét partján, több ütközettel (Parma, Reggio), míg a fegyverszünet, azután a béke be nem fejezte.[20]

Jósika említi, hogy mint szolgálattevő tiszt (ordonnance) Bellegarde mellett volt, midőn Beauharnais alkirály tárgyalás végett megjelent nála. A «ritka szép, elég magas, kissé tellett, de nem kövér férfiút» nemcsak közelről látta, hanem «pár igénytelen szót is váltott vele», a mely alig terjedhetett többre, minthogy tőle kérdezte meg, otthon van-e a tábornagy úr?[21]

IV.

JÓSIKA a hadjárat többi részében nem vett részt. Százada új állomásain Villagióban, Milanóban,[1] Veronában ismét visszatért előbbi életmódjához s szerelmi kalandokkal, kirándulásokkal Páduába és környékére, katonai gyakorlatokkal gyorsan telt az idő. Egy századgyakorlaton élete is veszélyben

[18] Sporschil id. m. 110—1. l.

[19] Franczia írók ellenben az alkirály veszteségét teszik 3000-re, az osztrák-magyar sereg veszteségét 7000 emberre, melyből 2000 fogságba került. Sporschil i. m. 110.

[20] 1814 ápr. 11-én kötötte meg Napoleon a szövetséges hatalmakkal a szerződést, melyben lemond Itáliáról s ápr. 26-án vett búcsút az alkirály Olaszország lakosaitól.

[21] Emlékir. II. 146—8. l. Ez az ápr. 16-iki tárgyalás ratifikálásakor lehetett s akkor a Jósikától említett Souché tábornok valószínűen Zucchi, bár méltán gondolkodóba ejt, hogy J. még akkor is szolgálatban lett volna, talán a Fouché-Murat-féle februári fegyverszüneti tárgyalásokkal tévesztette össze? Beauharnais érdekes jellemzése Aug. de la Garde: Gemälde des Wiener Kongresses. I. Band, 2. Aufl. (München 1914) 278—80. l.

[1] Jósika Emlékiratában keveset ügyel az időrendre. Pl. azt mondja, hogy a milanói zendülés és Prina (helyesen: Prima) milanói rendőrfőnök (helyesen: pénzügyminiszter) meggyilkolása után egy nappal érkezett Milanóba, ezután bukott le lováról, ezután volt párbaja, melyből felépülve kapja *márczius 24-én* az értesítést kapitányi kinevezéséről. Ugy de *Primát április 20-án* gyilkolták meg s így ez adatra sem lehet építeni. V. ö. Sporschil id. m. 134—5. l. és Emlékir. II. 152—6. és 115. l.

forgott. Lova elbukott s utána rohamozó két embere lovastul együtt ráesett: karabélyokra fektetve ájultan vitték haza s több hétig eltartott, míg teljesen felépült. Azután egy ulánus tiszt tűzött össze vele s a párbajban kezén megszúrta.

Otthon ezalatt hírét vették, hogy milyen hősies bátorsággal állta meg helyét a minciói csatában, sőt a hírvivők megtoldották azzal, hogy ott meg is sebesült. A fiára büszke és érte aggódó apa erre elhatározta, hogy olyan ezredbe téteti át, hol élete kevésbbé forog veszedelemben. Magasrangú katonákkal folytonos összeköttetésben és jó barátságban lévén, nem volt nehéz e «jó uraival», miként végrendeletében nevezi őket, e tervét végrehajtani. Hárman is siettek kívánsága teljesítésére. Herczeg Hessen-Homburg, ki különben az ifjú katonát személyesen is ismerte, kinevezte főhadnagynak a Hessen-Homburg-huszárokhoz, vitézvári báró Simonyi József óbester ezredébe.[2] Egy másik kinevezéssel hazakerült volna mint alhadnagy az erdélyi vadászokhoz,[3] de legszebb volt a harmadik, egyszersmind előlépés is, melyet báró Récsey Ádám ezredesnek, atyja jó barátjának köszönhetett, a ki a gróf Colloredo-Mansfeld Jeromos gyalogezredébe kapitánynyá neveztette ki az ezredtulajdonossal.

Márczius 14-ikén kelt a kinevezés s 24-ikén érkezett le az ezredhez a parancs, hogy az új kapitány jelentkezzék Bécsben, ezrede állomáshelyén. Midőn ezt Emlékiratában elbeszéli, még negyven év mulva is érezzük előadása hangján azt a megelégedést és boldogságot, mely e hír hallatára szívét eltöltötte. Még csak 19 éves és már kapitány! így kiált fel s bizonyára többen kiáltottak így fel vele. Katonatársai a kinevezést különböző érzéssel fogadták, barátai örültek neki, mások azt hitték, hogy maga akart a Savoya-ezredből szabadulni.

Ezredese is így gondolkozott s hidegen fogadta, mikor a kinevezés átvételéért megjelent nála. Meg is mondta neki, hogy

[2] Emlékir. II. 165. l. Simonyiról, l. Hadtört. Közl. 1911., 1912. évf.

[3] Úgy látszik, e kinevezéskor még nem értesültek róla, hogy a harcztéren főhadnagygyá léptették elő.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

(Az eredeti olajfestmény báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

nem várta tőle, hogy titkon azon működjék, hogy ezredét elhagyja. Jósika becsületszavát adta, hogy sejtelme sem volt az egészről s ebben az ezredes megnyugodott.

Most a búcsú következett. Nehéz volt megválni bajtársaitól, ezredesétől kezdve Biervogelig, sőt két kedvelt lováig, Olaszországot és ottani új ismerőseit nem is említve. Nem is nagyon

36. GR. COLLOREDO JEROMOS.

sietett: új ezredesének írt, hogy majd csak négy hét mulva érkezik. Az érzékeny búcsúlátogatások befejeztével végre elindult s a Karszton keresztül, hol gyalog, hol lóháton, hol ökrösszekeren tette meg a hosszú utat Laibachig. A Karszt dolinái között, hogy a természet szépségeiben zavartalanul gyönyörködhessék, néhány napi pihenőt tartott egy dolinalakó család körében.[4] Ha a barangolásba belefáradt, Goldoninak magával hozott darabjait olvasgatta. Laibachtól kezdve gyorsabban haladt s csakhamar Bécsbe érkezett.

4 Emlékir. II. 170—177, és «Várt leány várat nyer» cz. regényében.

Legelöször ezredesét Récseyt kereste fel, a ki az apa költségén fényesen felszerelte,[5] hogy ne kelljen szégyenkeznie, mikor a díszszemlén megjelenik új ezredében az Alser-kaszárnya udvarán. Tiszttársai barátságosan fogadták a gyermekkapitányt[6] s csakhamar olyan otthon érezte magát körükben, mintha mindig Bécsben lakott volna; új barátságokat kötött: gróf Bethlen János és József, gróf Erdődy János és gróf Nemes János voltak

37. KATONAI DÍSZÜNNEPÉLY A KONGRESSZUS IDEJÉN.

különösen kedves barátai. Ezek vezették be a bécsi életbe, melynek örömeibe, szórakozásaiba és mulatozásaiba az ifjúság gondtalanságával vetette belé magát.

A mulatozástól és szolgálattól üresen maradt idejében szorgalmasan olvasgatott. Az olvasásban azonban nem tartott rendet, mint a mikor Holsmay nevelője mellette volt, mindent elolvasott, a mit az Armbruster-kölcsönkönyvtárból megkaphatott, bölcseleti, költői, klasszikus és férczműveket egyaránt.

5 Felszerelése 2000 Einlösungsscheinba került egy polgári öltözettel együtt.

6 Jósika maga mondja, hogy új tiszttársai azt mondták rá: »Das ist ja ein Kind», mikor először megpillantották. Emlékir. II. 179.

Különösen szerette az útleírásokat és történeti műveket.[7] A történelmet, mint már említettük, egykori mentora, Gull kedveltette meg vele, ez a kedvtelés mind jobban erősödött benne, midőn mint katona a harcztéren és Bécsben közel szemlélhette, hogyan csinálják hadvezérek és politikusok a történelmet. Az útleírás kedvelését tudásvágyán kívül kalandos természete s eddigi utazásai magyarázták meg.

38. III. FRIGYES VILMOS POROSZ KIRÁLY.

Olvasgatta Rabelais, Rousseau, Voltaire, Hoche, D'Alembert, Diderot műveit, a «Dianosore»-t és a «Palmirai romok»-at és sok tiltott könyvet; megbirkózott Leibnitz és Kant műveivel is, melyeket ez időben még alig értett meg, a német költők közül Goethe, Schiller, Herder, Wieland, Kleist műveit olvasta, de ezek mellett az akkor népszerű regényeket, pl. Lafontaine Ágost, Kramer, Meissner, Spindler, Fouqué regényeit. Szorgalmas

7 Emlékir. II. 187.

olvasója volt a «Beobachter»-nek és a többi bécsi lapoknak. Spanyolul is ekkor tanult meg. Sőt az írással is megpróbálkozott, nem tudjuk, vers volt-e, vagy novella? de «csak a maga számára».[8]

Jósika épen jókor, t. i. akkor tette át Bécsbe állomáshelyét, mikor e város a világ érdeklődésének középpontjában állott. Az első párisi békében (1814 május 30-ikán) az is ki van mondva, hogy a békekötő hatalmak megbízottaikat elküldik Bécsbe kongresszusra a függő kérdések elintézésére. Szeptember 22-ikén megérkezett Károly Frigyes[9] württembergi és VI. Frigyes dán király, 25-ikén Sándor orosz czár és III. Frigyes Vilmos porosz király, másnap a czárné; továbbá megjelentek Miksa bajor király, a bádeni nagyherczeg, több nagyobb és kisebb herczegek miniszterei, tanácsosai, meghatalmazottai. Köztük volt Humboldt Vilmos, Gentz, Wellington herczeg, Talleyrand, Hardenberg herczeg, Consalvi bíbornok, a pápa küldöttje stb. Mindezek nagyobbrésze magával hozta feleségét, vagy egész családját és cselédségét, azonkívül mindenféle nemzetiségű kalandorok, szerencsevadászok és kalandornők egész serege lepte el a várost. Hétszázra teszik a kongresszusi küldötteket, 100.000-re az idegenek számát.[10]

A kongresszus, mintha csak mulatni és nem tanácskozni gyűlt volna össze, csak lassan fogott munkához és nagyon nehezen készült el vele.[11] Volt egy európai és egy külön német bizottság, melyek előbb conferenciáikon megegyeztek a főkérdésekre és elvekre nézve. Nevezetes kérdések vártak megvitatásra és megoldásra: az osztrák császárság visszaállítása, a szász királyság, Olaszország, Hollandia és Belgium, a varsói herczegség határainak megállapítása stb. November 2-ikán volt

8 Emlékir. II. 187.

9 Jósika (Emlékir. III. 33—39) Maximilián württembergi királyról beszél, nyilván összecserélte nevét a bajor királyéval.

10 Hevesi, Ludw. Die Wiener Gesellschaft zur Zeit des Congresses. Leisching, Eduard: «Der Wiener Congress (Wien 1898)» cz. művében 57. l.

11 Még októberben is azt írta róla Grimm Jakab, a nagy nyelvtudós, a ki mint követségi alkalmazott szintén ott volt, hogy «nem történik ott semmi, a mi történik, az is alattomos, kicsinyes, aprólékos, közönséges és élettelen, mintha nem nagy idő állna közel előttünk».

39. A BÉCSI KONGRESSZUS.

a hivatalos megnyitás és 1815 június 9-ikén volt a kongresszus határozatainak ünnepélyes aláírása.[12]

Annál buzgóbbak, szinte fáradhatatlanok voltak mindenféle szórakozás és élvezet hajszolásában. Harmincz millió forintra tették a kongresszusi ünnepségek költségeit s ebből egyedül az asztali kiadások naponkint 50.000 forintot emésztettek föl.[13]

40. GR. ERDŐDY LIPÓT, AZ UDVARI SZINHÁZAK IGAZGATÓJA.

A czár és a porosz király még azon nap, a melyen megérkeztek, megjelentek a többi uralkodókkal és kíséretükkel együtt a kärntnerthori udvari színházban, a hol tiszteletükre «A gránátos» cz. operát adták elő, záradékul a «Zephyr és Flora» balettel, a főszerepben Bigottini balerinával.[14] Itt adták elő Beethoven «Fidelio»-ját is. Bécs mind a négy színházában[15] szorgalmasan

[12] Guglia, Eugen: Der Wiener Congress, seine Staatsmänner (Leisching id. kiadványában 28. l.).

[13] Leisching id. m. 84. l.

[14] Wittmann H. Wiener Theater zur Zeit des Congresses. (Leisching id. kiadv.) 247. l. De la Garde gróf sz. Gemälde des Wiener Kongresses. 1. Band, 2. Aufl. (München 1914.) Október 6-án újra megnézték, l. u. o. Gugitz jegyzetét.

[15] A Burgszinház, a kärntnerthori és a leopoldstadti szinház és a «Theater an

játszottak; a Burgszínházban főleg Schiller (Stuart Mária), Kotzebue és Iffland színműveit és zenés darabokat adtak. Itt játszott az öreg Lange József, a kitünő Hamlet-alakító, kiről Jósika is magasztalóan emlékezik meg.[16] A porosz király a leopoldstadti egyszerű színházba szeretett járni, hol folyton telt ház előtt száznál többször adták Bäuerle bohózatát: »Die Bürger in

41. A GRÁNÁTOSOK MEGVENDÉGELÉSE A LIPCSEI CSATA ÉVFORDULÓJÁN.

Wien«-t, melyben az esernyőcsináló Staberlt Schuster Ignácz játszotta, a kinek alakításaiban Jósika is gyönyörködött.[17]

A kongresszusi vendégeknek zenei élvezetben sem volt hiányuk. A zenebarátok társasága, melynek gróf Apponyi Antal volt az elnöke, az udvari lovaglóiskolában október 28-ikán előadta 700 részvevővel Händel «Sámson» cz. oratoriumát.[18]

der Wien». A két elsőt gróf Pálffy Ferdinánd igazgatta, a harmadiknak tulajdonosa is ő volt. Wittmann id. h. 252., 254.

16 Emlékir. III. 9., 10. V. 6. Wittmann id. m. 256. l. Die Theater Wiens. II. Band, 1. Halbb. 189. l.

17 Emlékir. III. 6—7. l. Wittmann id. m. 265—6.

18 Weckbecker, Wilh. Freih. v. Die Musik zur Zeit des Wiener Congresses. Leisching 275. l. 500 volt az énekesek száma.

Itt működött Beethoven, a kinek egy Cantatéja,[19] «Wellington győzelme» cz. csata-symphoniája és A-dur-symphoniája a fejedelmi vendégeket is elragadta (1814 november 29-ikén).[20] Itt volt Meyerbeer, Czerny, Salieri stb., az énekesnők közül: Borgondio és Catalani Angelica, kiről Jósika is elragadtatással emlékezik meg[21] és még számos itt fel nem sorolható zeneszerző, virtuóz, kik vagy már itt működtek, vagy a fejedelmi kegy megnyerésének reményében jöttek ide. Nagy egyházi és katonai ünnepséget rendeztek a lipcsei csata évfordulóján (1814 október 18-ikán). Az ünnepségen megvendégelték azt a 14.000 gránátost, a kik résztvettek a csatában. Jósika aligha maradt el e katonai látványosságról.[22] Páratlan fényűzést fejtettek ki a téli lovaglóiskolában tartott nagy carrousselen, vagy lovagjátékon (november 23-ikán), a hol milliókat érő ékszereket raktak föl főúri hölgyek és férfiak díszöltözeteikre, állítólag herczeg Eszterházy Márián hat millió forint értékű ékszer ragyogott. Valóságos hiuságvásár volt, hol egyik főúr felül akarta múlni a másikat fényben és gazdagságban.[23]

Voltak népünnepélyek, melyeken a fejedelmek a nép között elvegyülve mulattak, szánkázások és mindenféle más látványosságok, pl. «Werther keservei»-t pantomimikus tűzijátékban adták elő.[24]

Jósika bizonyára megjelent ezeken, s a világforgatagba belévegyülésnek nagy hasznát vette a későbbi regényíró, a ki mindig nyitott szemmel járt a világban az emberek között.[25]

A főúri szalonok is megélénkültek, mintha csak a forradalom előtti párisi szalon Bécsbe költözött volna át. Híres és látogatott volt a Metternich herczeg, a herczeg Eszterházy Mária, Colloredo, özvegy Zichy Julia, szül. Festetics grófnő, Fuchs Eleonóra vagy Laura grófnőnek, a világosszőke gyermekarczú szépség-

[19] «Der glorreiche Augenblick.»

[20] Weckbecker tanulm. Leischingnél 277.

[21] Emlékir. III. 5., 139.

[22] Hevesi id. ért. Leischingnél 90. l.

[23] U. o.

[24] Wittmann ért. Leisching 248. l.

[25] Emlékir. II. 199. l.

nek szalonja, a kibe mindenki szerelmes volt, a kinek a «királynő» volt rendes beczéző neve s a kinél szinte mindennapos látogatók voltak a kurlandi herczegnők, herczeg Hessen-Homburg Fülöp, Beauharnais Eugen, Eszterházy Pál herczeg, Gentz tudósok, írók stb.[26] Ezekben a szalonokban tárgyalták le a napi esemé-

42. FUCHS ELEONORA GRÓFNŐ.

nyeket, Konstantin herczegnek, a czár öccsének vad kalandjait, melyek közül Jósika is elmond nehányat,[27] az agg Deligne herczeg,[28] vagy a Jósika által személyesen is ismert Lindenau tábornok[29] tréfáit és szellemes megjegyzéseit; az orosz czár gyöngéd

[26] La garde id. m. I. k. 76—81. és utána Hevesi id. tan. Leischingnél 63—64. l.

[27] Emlékir. II. 203—206. l.

[28] La garde id. műve I. köt. 22 kk., 119 kk. 402—12, 428 stb. Morvai Gy.: Fekete János életrajza.

[29] Jósikát «hundsjunger Hauptmann»-nak nevezte. Emlékir. II. 208—11. Lásd: Anger, Gilbert: Ill. Geschichte der k. k. Armee. II. Bd. 1887. 1279—80. l.

figyelmét Auersperg Gabriela grófné iránt, mely azonban nem ment tovább szónál és tekintetnél,[30] a porosz királyét Zichy Julia grófné iránt, s a kit az orosz czár is «mennyei szépség»-nek nevezett el, a kinek bálján legjobban mulatott, sőt táncz közben figurákat is csinált;[31] a württembergi király ekkor szövődő szerelmi regényét, mely házassággal végződött.[32] Sokszor itt

43. KONSTANTIN OROSZ NAGYHERCZEG.

készítették elő egyik-másik fontos kongresszusi kérdés tárgyalását is.

Jósika említi, hogy a főúri szalonok közül a Trauttmansdorffféba, melyben csütörtökön volt a fogadónap, gróf Colloredo vezette be,[33] ezenkívül a herczeg Koháryét s ünnepélyek alkalmával a gróf Erdődyét látogatta s a Bedekovics házát is szívesen fölkereste. Gyakran voltak nagy tánczmulatságok. Ilyen volt a nagy álarczos bál (október 2-ikán) 10.000 személylyel. Az október 9-ikén az udvari redoute-teremben tartott bálon és jelmez-

30 Leisching 33. l.
31 U. o. 85–86. l.
32 U. o. 60. l.
33 Emlékir. III. 45. Hevesi id. tan. 62. l.

estélyen 4000 vendég jelent meg, köztük Jósika is fekete frakkban, térdnadrágban és aranycsatos czipőben s különösen tetszett neki a vele kapcsolatos álarczos körmenet, melyben a négy főelem is jelképezve volt, a lég 6 karcsú leánynyal, a föld 6 kövér nővel.[34]

44. LINDENAU TÁBORNOK GÚNYKÉPE.

Gyakoriak, de zártkörűek voltak a kamarabálok. Jósika ekkor már kamarás volt,[35] tehát járhatott az udvarhoz, ezt a kiváltságot most fel is használta, azonkívül szorgalmasan látogatta e bálokat is, hol jó alkalma nyilt úgy a tánczra, mulatásra, mint mellékesen a megfigyelésre is.

Egy ilyen kamarabálban — miként ő beszéli — egyszer csak suttogás, majd csoportosulás támadt, az orosz czár komolyan tárgyalt valamiről Metternich herczeggel. Mint csakhamar megtudta, most érkezett meg a híre Bécsbe annak,[36] hogy Napoleon elhagyta Elba szigetét s útra kelt Francziaország felé. A hír eleinte hihetetlennek látszott s megdöbbentette, de nem oszlatta szét a kongresszust, még hónapokig maradtak ott s a czár, a porosz király és Ferencz csak május végén utaztak el Bécsből a főhadiszállásra, de Jósika életében fordulatot jelentett ez a hír.

34 Emlékir. III. 13—15. Hevesi id. tan. Leischingnél 88. l.

35 Jósika ugyan azt mondja (Emlékir. II. 183.), hogy 21 éves korában lett kamarás, de leírásából kitetszik, hogy a kongresszus fénykorában már rendszeresen látogatta a kamarabálokat, tehát már kamarás volt.

36 Wittmann (Wiener Theater 271. l.) sz. reggel érkezett meg Bécsbe a Napoleon elbai szökésének híre, de azért az estére tervezett arisztokrata előadást (egy

V.

Napoleon Elbaszigeti számüzetésében csak alkalomra várt, hogy onnan kiszabadulva, hozzá hű katonái élére álljon. Ez az alkalom hamarabb beköszöntött, mint a bécsi kongresszuson tanácskozó uralkodók gondolták. 1815 február 26-án hagyta el a szigetet, márczius 1-én Golf Juannál partra szállott s katonái s a nép üdvrivalgásai között 20-án bevonult Párisba. XVIII. Lajos magára hagyatva, kénytelen volt menekülni.[1] Márczius 5-ikén értesültek a kongresszus tagjai a szökésről,[2] s hatása először is abban nyilvánult, hogy a vitás kérdésekben könnyebben megegyeztek s Napoleon ellen a szövetséget megújították. Schwarzenberg április 28-án már bemutatta az uralkodóknak a hadi tervet az új hadjárat megindítására. A terv lényege az volt, hogy a szövetségesek ismét együttesen járnak el s nem engedik, hogy Napoleon egyes különálló seregrészeket túlerővel támadhasson meg s azután, miként a lipcsei csata után, ismét Párisba vonulnak be.[3]

A szövetségeseknek nagy előnye volt Napoleonnal szemben, hogy 715.174 főből álló seregük (1610 ágyúval) fegyverben állott, a mely számot egy millióra egészíthettek ki,[4] míg Napoleonnak, mikor a harczot megkezdte, kezdetben alig volt 120.000 embere s hadseregét ellenfelei haderejének felére is óriási nehézséggel emelhette.[5] A szövetségeseknek júniusban öt nagy hadserege volt készen a Páris felé nyomulásra, ú. m. a németalföldi (angol) Wellington, az alsórajnai (porosz) Blücher, a középrajnai (orosz) Barclay de Tolly, a felsőrajnai (osztrák-

felvonásos Kotzebue-darab élőképekkel) nem halasztották el. De ez ellenmondásban van Sporschil alább említett adatával.

[1] Oncken W. Das Zeitalter d. Revolution. II. Band. (Allg. Gesch. IV./I. 2.) Berlin 1886. 917. kk. ll.

[2] Wittmann szerint (id. m. 2701. l.) márczius 7-ikén.

[3] Sporschil, Joh. Die Grosse Chronik. Braunschweig 1844. III. Theil. 5. Aufl. 56. l. közli a tervezetet.

[4] U. o. 53., 54. l. Ebből június végén 655.174 ember és 1550 ágyú állott csatakészen. V. ö. Gömöry G. Ausztria hadereje stb. Hadtört. Közl. 1893. 407. l. E szerint 1815 június végén Ausztria tényleges hadilétszáma 561.231 főből állott.

[5] L. Sporschil meggyőző fejtegetéseit u. o. 94–97. l.

magyar és német szövetséges csapatok) Schwarzenberg és a felsőolaszországi (osztrák-magyar) sereg Frimont vezérlete alatt. Ebből a közös vezérlet alatt álló felsőrajnai sereg 254,552 emberre rúgott, melynek osztrák-magyar alkotórésze 104,440 gyalog, 20,780 lovas és 5311 tüzér volt.[6] Öt hadtestből állott s az ötödik osztrák-magyar tartalékhadtest főparancsnoka Estei Ferdinánd főherczeg volt s ennek harmadik hadosztályában Liechtenstein

45. NAPOLEON PARTRA SZÁLLÁSA A ST. JUAN-RÉVBEN.

Alajos altábornagy alatt volt többel együtt a *Colloredo-Mansfeld Jeromos ezrede,* a 33. számú gyalogezred is beosztva, melyben Jósika is szolgált.[7]

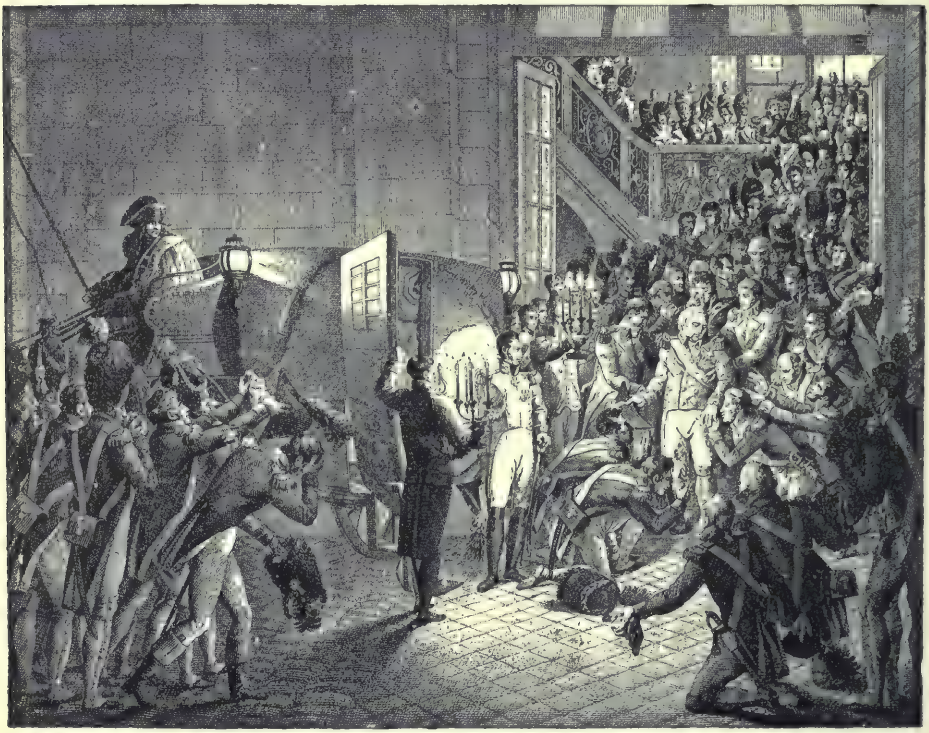
A Schwarzenberg tervezete szerint a rajnai seregnek Baselen túl és innen hat szakaszban kellett átkelni a Rajnán s azután a Vogézek háta mögött egyesülni a bajorokkal s együtt indulni Langres felé. Az időpont, melyben a rajnai sereg az ellenség földére léphet, június 24-re volt megállapítva.[8]

[6] Sporschil id. m. 45—46. l.

[7] U. o. 49—50. l. Wurzbach, Biogr. Lex. xxv. Bd. 102. l. Az ezred negyedik zászlóalja az ostromló hadtesthez volt beosztva. Liechtenstein jellemzése.(Emlékir. II. 206. l.)

[8] U. o. 56.

Jósika a kongresszusi mulatozás közepette szellemileg és anyagilag is kimerült. A bécsi élet ekkor egyébként is nagyon költséges volt s ilyen életmód mellett kapitányi fizetése, a «kárpótlási pénznek» nevezett pótlékkal és a hazulról kapott zsebpénzzel együtt sem lett volna elég költségei fedezésére.

46. XVIII. LAJOS MENEKÜLÉSE.

Egyszer pénzzavarba is jutott, melyből hűséges barátja, Erdődy rántotta ki egy kölcsönösszeggel, apja is segített rajta, úgy hogy nagyobb rázkódtatás nélkül végigküzdötte e válságos időszakot.[9] Pihenésre vágyva erre nézve legegyszerűbb és legalkalma-

[9] Emlékir. III. 63—64. l. Apja végrendelete is említi. «Hogy a pénzzel a katona ekkor sem tudott takarékoskodni, Fest Aladár «Dévay Pál» cz. művéből is látjuk. A Jósika hitbiz. levéltárban van Borcsiczi Borcsiczky Ignácz Generalis Brigaderosnak Reichstattból 1784 július 14-ikén egy Báronéhoz (Jósika Imréné ?) írt levele, melyet id. Jósika Miklósra vonatkoztatnánk, ha fia azt nem állítaná róla, hogy sohasem volt katona. Ebben többek közt ezeket írja: .. Cadet Eöcsémet még az

sabb módnak azt tartotta, hogy Bethlen János barátjával együtt hazamegy Erdélybe néhány hétre apja és testvérei látogatására. Midőn a Napoleon elmeneküléséről s a készülő hadjáratról értesült, le akart tenni tervéről, de ezredese biztatta, hogy affelől bátran elmehet, mert az ezrednek pontosan ki van szabva

47. SÁNDOR CZÁR.

útiránya és érkezési ideje s utána mehet. Jósika élt az engedélylyel s három év mulva viszontlátta a gyermekifjúként kalandvágygyal eltelve elhagyott szülei hajlékot.

Nap assentáltatom, Budaházzi kapitány Esqvadronyához tétetem, és Ober Lieutenant Fiamnak kormányozzása alá bizom, Parantsolatul hagyom az Fiamnak, hogy Eö Hadi Regulához szoktassa, Exercirozásra tanítsa, és Eötet minden koron azon helységben, melyben maga lészen szálitson és Cadet Eöcsét asztalához vegyen, 4 s leg felyeb 5 tál ételel naponkint mint ketten béérhetnek, és takarékosson gazdálkodgyanak, tsak arra kérem Méltós(ágos) Hugom Aszonyt, *kész Pinszt Cadet Fiának kézzhez ne köldgyen, mivel Iffiu Embernek kezze közt lévö Pinsz olly ártalmos, s veszedelmes, mint kissdet gyermeknek késs az kezében . . .»*

Mire visszaérkezett Bécsbe, ezrede már útra kelt[10] s az ezredes számára hátrahagyott levele Linzet jelölte meg, hol ezredét utólérheti. Megérkezése napján a Grabenen a czár fogata mellette hajtatott el s a czár magához intette, megkérdezte tőle, mely ezredben szolgál s üdvözöltette Récsey ezredest, a ki 1812-ben Poddubnienél ellene vitézül harczolt s a kongresszus ideje alatt adjutánsként volt mellé beosztva.[11]

Linzben csakugyan utólérte a Duna mentén vonuló ezredét s ezután zászlóalja élén haladt Bajorországon és Württembergen keresztül, hol hosszabb, hol rövidebb (pl. Reutlingenben egynapi) pihenőt tartva. Nyár lett, mire Francziaország határát átlépték.

Fentebb említettük, hogy Schwarzenberg haditerve június 24-ikét jelölte meg a franczia határ átlépésének időpontja gyanánt. Ugyanebben az is meg volt határozva, hogy Wellington és Blücher együttes támadása nyitja meg a támadást.[12] A németalföldi angol és alsórajnai porosz sereg belle-alliancei vagy waterlooi győzelme (1815 június 18-ikán) eldöntötte a hadjárat sorsát s így a terv további kivitelén változtatni kellett. Főfeladata lett most már a visszavonuló ellenség üldözése, hogy ne egyesülhessen és ne szervezkedhessék, továbbá az ellenségtől megszállott helyek elfoglalása s újból megszállása. A tartalékhadseregnek, melybe Jósika is be volt osztva, az a feladat jutott, hogy a második hadtesttel együtt akár Remiremont és Epinal, akár Mühlhausen, Colmar, Luneville irányában Nancy felé vonuljon; hogy a harmadik hadtesttel egyesüljön, a Rajnavölgyet megtisztítsa az ellenségtől és a Vogézek átjáróit hatalmába kerítse.[13] Június végén[14] a Ferdinánd főherczeg

[10] A Simonyi ezrede, a Hessen-Homburg huszárezred, 1815 április 2-ikán kelt útra, mivel mindkettő a tartalékhadtesthez tartozott, valószínűen ekkortájban kelt útra a Colloredo-ezred is. Hadtört. Közl. 1912. 536. l.

[11] Emlékir. III. 60. Wurzbach: Biogr. Lexikon XXV. Bd. 101—103. l. Ez a Récsey egy személy azzal, a ki 1848 október 3-ikán Batthyány leköszönése után kabinetalakitással megbizatott. A Colloredo-ezred hősiességéről Hadtört. Közl. 1913. 201., 203. l., de Récseyt névszerint felemlítve nem találtuk benne.

[12] Sporschil id. m. 56. l.

[13] U. o. 56. és 489—90. l.

[14] V. ö. Hadtört. Közl. 1912. 536. l.

Im Namen Seiner Oesterreichisch…
Königlichen Apostolischen Majestät &c. &c. …

dass der Capitaine Lieutenant Nicolaus Baron Josika k. k. wirklicher Kämmerer von C…
adeligen Standes, durch sieben vier zwölftel Jahre in der kaiserl. König…
dem hungarischen General Commando Anordnung vom 14. Februar … P. 421. die Bewilligung erhalten…
Diesemnach ist der Herr Capitaine Lieutenant Nicolaus Baron J…
dass demselben als Merkmahl der allerhöchsten Gnade für die bessern und ge…
dem Feinde die Tragung der k. k. Armée Uniform, und die Begleitung des…

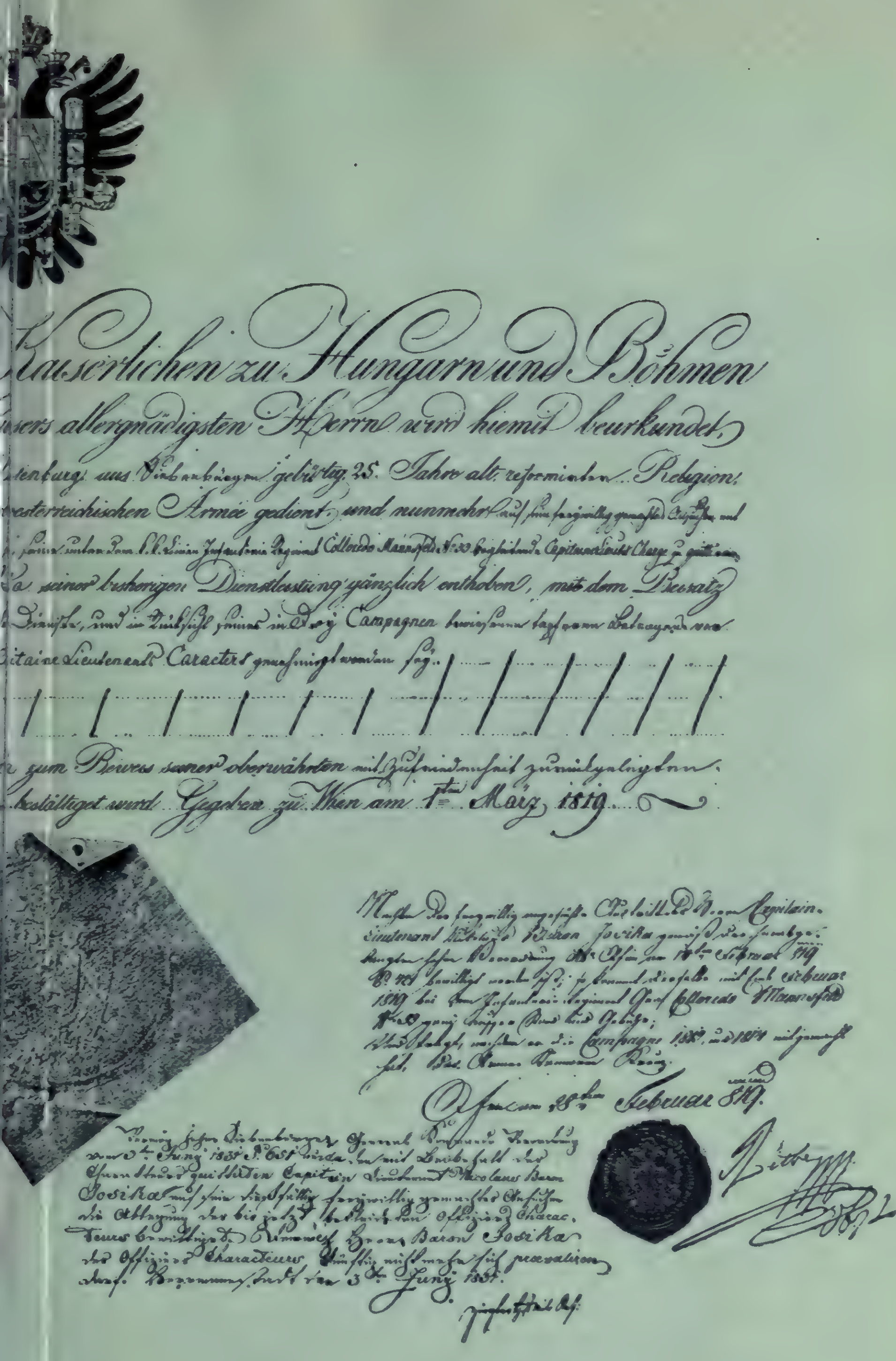
/ / / / / / / / / /

Welches dem gedachten Herrn Capitaine Lieutenant Nicolaus Baron Jo…
7 4/12 jährigen Dienstleistung und dieser zugestandenen Austritte aus derselben zu…

Seiner k. k. apostolischen Majestät wirklicher geheimer Rath, Kämmerer, Ritter des goldenen Vliesses, Grosskreutz des militärischen Marie-Theresien und des königlichen hungarischen St. Stephan Ordens, Ritter der Russisch kaiserlichen Orden des heiligen Andreas, des heiligen Georgs 1ter Klasse, des heiligen Alexander Newsky und der heiligen Anna 1ter Klasse, Ritter des königlich französischen Ordens vom heiligen Geiste und Grosskreutz der Ehrenlegion, des königlich Grossbritanischen Bath-Ordens, und des königlichen Schwedischen Schwertordens, Ritter des königlich-Dänischen Elephantenordens, und des königlich Sardinischen Ordens der Verkündigung Maria, Ritter des königlich Preussischen schwarzen und rothen Adler Ordens 1ter Klasse, Grosskreuz des königlich Bairischen Hausordens vom heiligen Hubertus, und des militärischen Max-Joseph Ordens, Ritter des königlich Sächsischen Rautenkron Ordens, Grosskreutz des königlich Niederländischen Wilhelm Ordens, des königlich Hanöverischen Guelphen Ordens, und des Grossherzoglich Badenschen Ordens der Treue, Inhaber des 2ten Uhlanen Regiments, Feldmarschall und Hofkriegsraths Präsident.

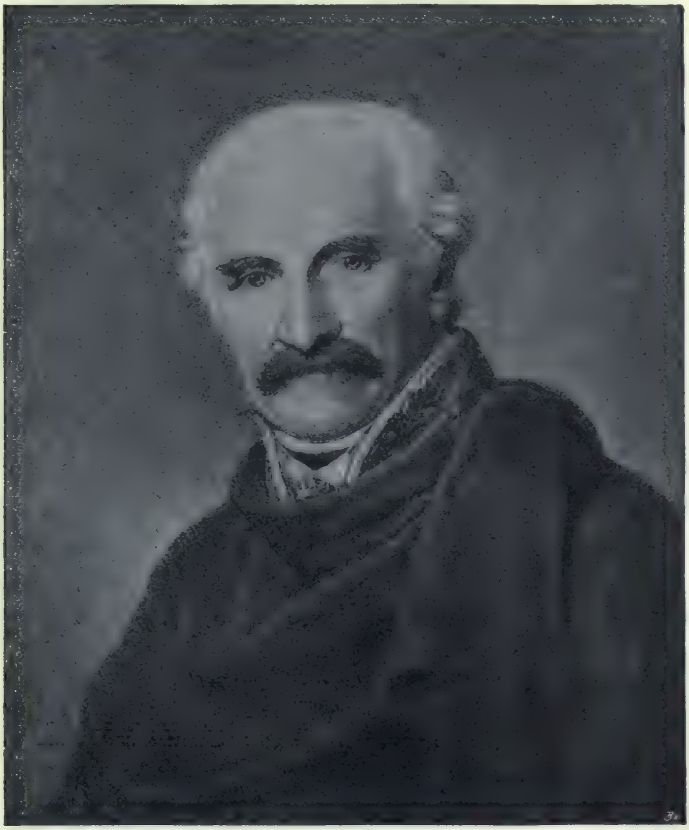
Schwarzenberg

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS KA…

Kaiserlichen zu Hungarn und Böhmen
…nsers allergnädigsten Herrn wird hiemit beurkundet,
…tenburg aus Siebenbürgen gebürtig 25. Jahre alt reformirten Religion,
…oesterreichischen Armée gedient, und nunmehr
…a seiner bisherigen Dienstleistung gänzlich enthoben, mit dem Beisatz
…itaine Lieutenants Caracter
…zum Beweis seiner oberwähnten
…bestättiget wird. Gegeben zu Wien am 1ten März 1819.

…AI ELBOCSÁTÓLEVELE, 1819 MÁRCZIUS 1-ÉN.

tartalékserege már Elszászban volt s egy része a rajnaparti Hüningen erődőt,[15] a másik Schlettstadtot zárolta körül, melyet 6000 főnyi sereg védett.[16] Itt már Jósikának is jutott némi szerep a hadműveletben.

48. BLÜCHER POROSZ TÁBORNAGY.

Az ezred első zászlóalja — így beszéli el szerepét[17] — Schlettstadttal szemben volt felállítva s már szóltak az ágyúk, mikor ő a szomszédos Châtenois nevű kis helység előtt állította föl századát.[18] Attól félt, hogy nem kerül tűzbe s levelet írt

[15] Simonyi ezrede június 25-ikén ért Basel alá. Hadtört. Közl. id. h.

[16] U. o. 580. l.

[17] Emlékir. III. 77. kk. ll.

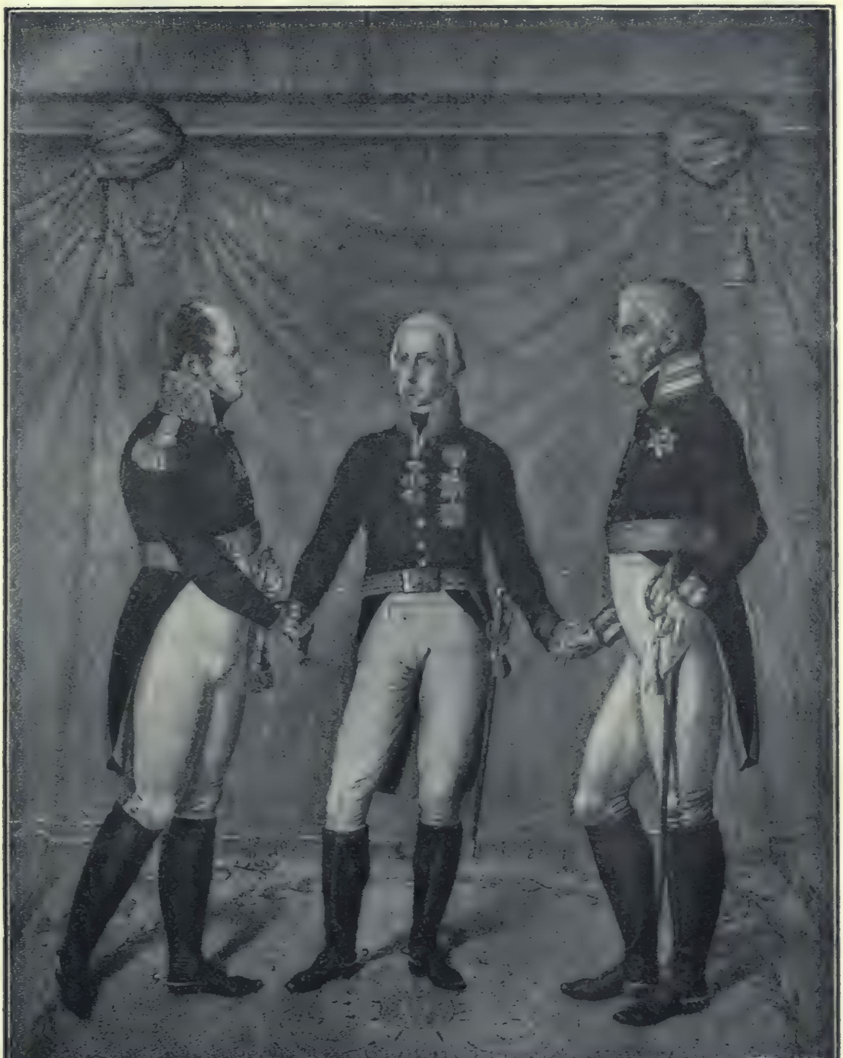
[18] Emlékir. III. 79. A 82. lapon azt mondja, hogy «mivel a várat nem ostromoltuk, csak bekerítettük, részünkről az ágyúk hallgattak», tehát csak az ellenség ágyúja szólt.

ezredesének, hogy küldje őt előre. A Benyovszky-ezred oláh katonasága ezalatt fosztogatta Châtenois lakosságát s a falubeliek a parancsnokhoz, herczeg Liechtenstein Alajoshoz fordultak panaszaikkal. A herczeg haragra lobbanva a kihágásokon, az épen ott felállított zászlóalj parancsnokához, Jósikához lovagolt s rákiáltott: «Kapitány úr, századával szállja meg Châtenoist és ha ott egy óra mulva egyetlen egy martalócz is háborgatja az

49. OSZTRÁK DRAGONYOSOK.

embereket, Önt agyonlövetem.» Egy félóra mulva egy Benyovszky-katona se maradt a helységben. Buzgó segítőtársa volt Krigel őrmester, a ki a puska agyával kergette ki őket. A garázdálkodók egy pinczében már lerészegedve csókolóztak s ölelkeztek, és mikor Krigel és báró Kemény György hadnagy odaérkeztek rendet csinálni, rájuk támadtak. A hadnagy kardot rántott, Krigel ismét a puskaagygyal dolgozott. Egy Benyovszky-tiszt fel is szólalt a Krigel bánásmódja ellen, hogy az rossz vért fog szülni, de Jósika, ki maga is kidobott vagy kettőt, azzal hallgattatta el, hogy ő felsőbb parancsot hajt végre s ha ki nem vezetteti embereit, őt is elfogatja. Erre azután az is buzgólkodott

50. A HÁROM SZÖVETSÉGES URALKODÓ.

a rendcsinálásban. A herczeg meg is dicsérte a rövid és alapos eljárásért.

De ekkor zászlóalja már tűzben volt, a vitéz védősereg kirohant a várból[19] s a rohamban báró Vécsey főhadnagy is elesett. Égve a vágytól, hogy az ütközetbe vegyüljön, a szeles ifjú elfeledkezett a katonai szabályzatról s a vezényletet átadva főhadnagyának, a tűzben levő két századhoz sietett. A harcznak ez a része nem volt komoly. A vár lakosai ellepték a falat s távcsövekkel keresték az ellenséget. A jókedvű osztrák és magyar katonák egy fatörzset feketére mázoltak s a várnak irányozták s mulattak rajta, mikor a kíváncsi nép ész nélkül rohant le a falról. Július 22-én hatnapi fegyverszünetet kötöttek s annak lejártával az őrség elismerte a visszahelyezett franczia király, XVIII. Lajos uralmát, a ki már (július 8-án) bevonult Párisba, hová július 10-ikén az orosz, osztrák-magyar és porosz uralkodó is megérkezett.

A hadsereg azért folytatta útját, hogy megszállja a forrongó országot, míg a rendet és békét helyre nem állítja.

Jósika különböző állomásai közül felemlíti Mühlhausent, hol az ezredében levő sok gyolcsos tót ráesett a lakosság kiterített vásznára s mire a tisztek észrevették a zsákmányolást, megdézsmálta azt. Egy másik kalandjuk volt, hogy egy más helységben br. Haugwitz őrnagy előre lovagolt, hogy a szomjas katonaságnak vizet keressen s egy udvarba belovagolva, az ott időző franczia favágó durván elutasította, sőt fejszével támadt rá. Az ezalatt megérkezett katonák kezéből alig lehetett kiszabadítani s noha Jósika is közbevetette magát, csak huszonöt bot után eresztették szabadon.

Egyszer a század pihenője alatt egy bokorban elaludt s elmaradt századától. A franczia mezei munkások észrevették s tanakodtak, mitévők legyenek s bizonyára megtámadták volna, ha lóhalálában nem vágtat vissza érette lovásza.

19 A kirohanás Sporschil szerint (id. m. 580.) július 14- és 16-ikán volt.

Francziaországi állomásai közül megemlíti Grayt, hol csak egy éjet töltött és Chaumont La Giart, hol már több hétig maradtak egy vendégszerető franczia kastélyában. Innen két tiszttársával berándult Fontainebleauba, hol elmerengett Napoleon letűnt dicsőségén, innen tovább mentek megtekinteni Páris nevezetességeit. Elmentek színházba és gyönyörködtek Talma játékában s az operában a «La rovina di Balthazare» cz. látványosságban, sőt a roulette-tel is szerencsét próbáltak. Kedvelt

51. TALMA FERENCZ.

állomása volt Faverney, Bourbonne les bains s mint katonának örökké emlékezetes maradt a dijoni táborozás, a mikor az orosz czár a szövetséges fejedelmekkel szemlét tartott a díszben kivonult osztrák-magyar csapatokon. Hat osztrák vasas ezred állott egy frontban s Jósika a hatást azzal is fokozta, hogy az egész századának műbajuszt csináltatott. Az erdélyi vadászok egy erdő közelébe kerülvén, örökzöldből sátrakat, a tisztek számára palotákat készítettek. Székely János, régi székely család sarja, volt a kapitányuk, a ki Jósika látogatásakor büszke volt székely honfitársainak — a mai fedezék- és lövészárokdíszítők

ezen őseinek — leleményességére és jó ízlésére. A fejedelmek is megtekintették a franczia kertre emlékeztető magyar telepet.

A második párisi béke (1815 november 20.) ötödik pontja és a függelékül hozzácsatolt katonai egyezmény kijelölte azt a határt, melyet a szövetségesek 150.000 emberrel hosszabb időre megszállanak, a többi sereget a béke aláírása után 21 nap mulva haza kellett küldeni.[20] E megszálló hadseregben Ausztria-Magyarországot 30.000 főnyi sereg képviselte br. Frimont lovassági tábornok főparancsnoksága alatt, Colmar főhadiszállással.[21]

A sereg többi része lassan megindult korábbi állomáshelyére. Ezek között volt a Jósika ezrede is, mely az 1816. év elején érkezett vissza a bécsi Alser- vagy Alster-kaszárnyába.[22] Nyeresége — mint maga mondja — nehány rang s egy érdemrend, az ágyúkereszt volt. Milyen rang, pontosabban nem határozza meg.[23]

VI.

Jósika Bécsben, midőn a hadjárat fáradalmait kipihente, ismét a régi életet folytatta. Maga a katonai szolgálat békében is elég fáradságos volt, a becsvágyók e fáradságot még fokozták is. Reggel négy órakor kelt s kiment a simmeringi mezőre hadigyakorlatra, azután onnan gyalog tért haza. Máskor kilovagolt a környékbe vagy otthon vívógyakorlatot tartott barátjaival. Egy párbaja is volt, valami «semmiségért» összeveszett egy tiszttársával, kardot rántottak s ott mindjárt a szobában éjféltájban egy szál gyertya mellett egymásra rohantak. Hasztalanul tanácsolta gróf Erdődy János, hogy halaszszák holnapra. A heves vagdalkozás közepette az ablakmélye-

[20] A béke okiratát és függelékét közli Sporschil id. m. I. mellékletében 587. kk. ll.

[21] U. o. 596., 599.

[22] A Hessen-Homburg huszárezred (Hadtört. Közl. 1912. 539. l.) már október 25-ikén elhagyta Francziaországot s deczember 28-ikán érkezett meg Bécsbe. Jósika nem mondja meg, mikor érkezett vissza; ebből a helyéből: «Mikor a három világhírű hadjáraton s mindazon, a mit önöknek b. olvasóim elbeszéltem, túl valék; 22 éves voltam» (Emlékir. III. 125. l.), azt lehetne következtetni, hogy április 28-ika után érkezett vissza.

[23] Emlékir. III. 124. l.

désbe szorultak s Jósika ellenfelének két ujját vágta meg, az pedig szeme körül ejtett sebet rajta, hogy a vér szemét elborította. A párbajsegéd — Erdődy — még ekkor is csak nagynehezen tudta egymástól szétválasztani őket.[1] Indulatossága és hirtelen haragja csaknem életveszedelembe sodorta.[2]

Hasonló párbajhős volt Samu nevű öcscse is, ki néhány évvel fiatalabb volt nála[3] s zászlós volt[4] ugyanabban az ezredben, mint bátyja s már a franczia hadjáratot is végigküzdötte. Hirtelen haragra lobbanó s még bátyjánál is heveskedőbb volt[5] s egymásután két párbajba is keveredett. A párbaj után

[1] Jósika ezt Emlékiratában III. köt. 61. kk. ll. ott beszéli el, mikor Erdélyből visszatért s útra akart kelni, hogy ezrede után induljon, de akkor alig történhetett meg, el se utazhatott volna, valószínűen jóval előbb vagy később történt, de — mint már említettük — Jósika az események előadásában az időrendet nem tartja fontosnak.

[2] Milyen szeles ifjú volt, az is mutatja, hogy egyszer öt tiszttársával otthoni ebédet rendezve, a szemközti kávéházból hozattak ételt s mikor oda mint házigazda át akart szaladni, egy fiaker elütötte.

[3] Emlékirata egy helyén (III. 126. l.) három évvel mondja magánál fiatalabbnak, másutt azt mondja, hogy az még pólyában nyugodott, mikor ő ötéves volt. A kolozsvári piarista lyceum Névkönyve («Informatio») az 1809/10-ik tanév első semesterében, a mikor Imre nevű bátyjával a III. gramm. osztályba járt, 12 évesnek, a II. semesterben 13 évesnek mondja, érdemfokozatát «prima cum nota eminentiae»-nek minősítvén, mint Miklósét. Itt járják Imre nevű testvérével a többi osztályokat is egész a physicusi vagy II. philosophiai évig (1813/4) s a convictusi jegyzőkönyv szerint mindketten convictorok voltak.

[4] Az Emlékirat (III. 126. l.) hadnagynak mondja, de az apa (keletnélküli) «Informatio»-ja sz., melyet akkor írt, mikor halála után Apor Lázár 2000 forint contractusos adósságért perelte, csak zászlós volt. A leg kiseb(b)ik fiam Josika Samuel igen ifju korában katonának menvén, abban az esztendőben a' Koloredo Régimentyében Zá(s)zlotartoságra lépet(t). De vége lévén a' háborunak, az én akaratomon kivül Quietált minden Rang nélkül 's egy darabig oda koborolván semmi nélkül haza jött, látván hogy a' Militarénál elő menetelt néki nem szerezhet(t)em (azt elhagyván) M: Wásárhelyre küldöttem maga kivánságára: 'a Királyi Táblához a' hol egy Periodus alatt volt; ... Én ötett(!) az háztól illendően el botsátottam Magyar és Német köntösökkel, elegedendő Fejérnemükkel, Ágynimükkel, Arany Órával, Egy ezüst és Atzél Kard(d)al, egy szóval minden(n)el, a' mi egy jo eredetü Ifjunak szükséges, hogy akár mely Társaságban előál(l)hasson ... Végrendeletében is keserűen emlékezik meg róla.

[5] Ezredese sehogy sem volt megelégedve vele. 1817. július 28-ikán Bécsből írja az apának: Megvallom hogy sajnálva — de már nem tudom (mit) tsinályak az kissebb Fiaddal, m(ert sem Büntetés sem Barátságos intés (nem ha)sznál — a miolta sza(...) 11-szer volt (...) ... Kérlek hogy magad irj nékie (...) úgy hogy valami foganatya légyen: mert én ha magában nem tér továbbá az Regimentben nem tarthatom — másokra nézve — mindent elkövetvén, a mit tsak lehetet(t) de mintha szánszándikkal nékem Boszuságomra tselekedni — ... A vízfoltos eredeti (a zárójelben kipontozott helyek olvashatatlanok) a br. Jósika hitbiz. lltárban.

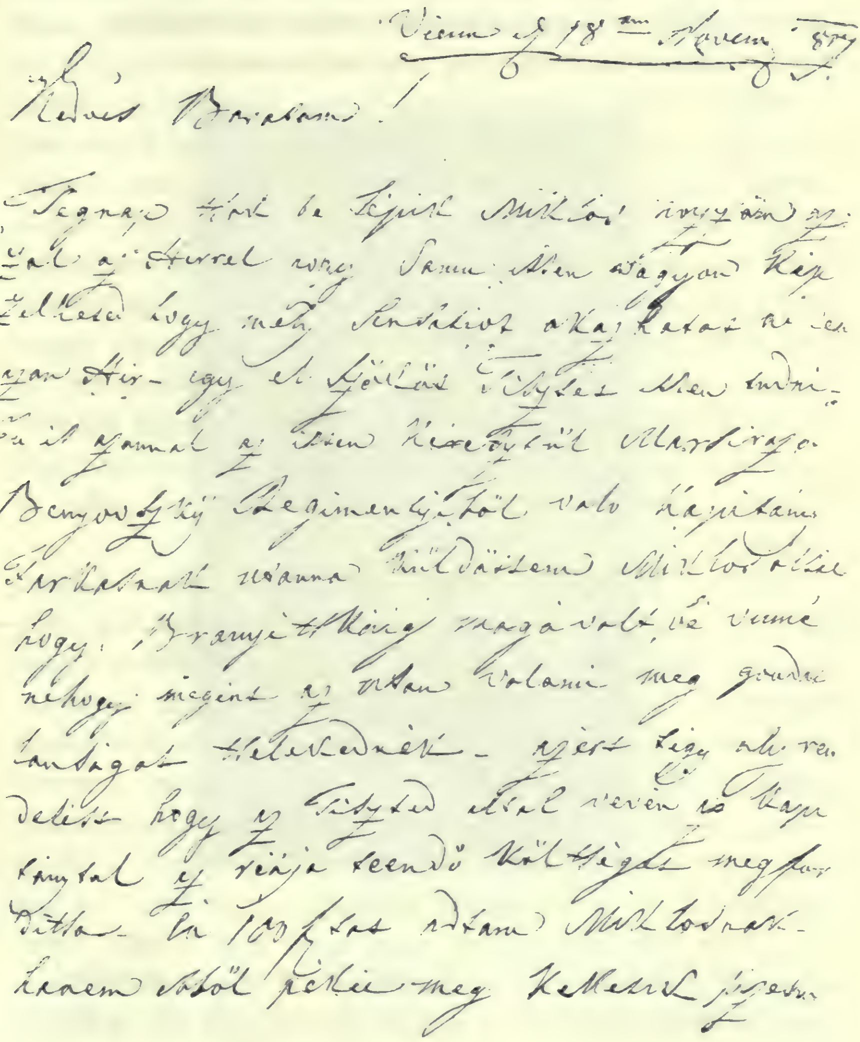
ellenfele csakhamar meghalt s halálát kapcsolatba hozták a párbajjal s azt rebesgették, hogy haditörvényszék elé állítják. Récsey ezredes, míg a kedélyek lecsillapodnak, a párbajsegéddel Bája nevű tiszttársával együtt mindkettőt szobafogságra ítélte. A két könnyelmű ifjú a kéményen keresztül megszökött a kaszárnyából s egymástól elszakadva, Jósika Samu Würzburgba [6] báró Zobelhez szökött. Két levelet hagyott hátra, egyet az ezredesnek, melyben a katonai rangjáról lemond, a másikban röviden elbúcsúzott öcscsétől.

Képzelhetni az ezredes haragját, a ki mintegy felelősséget vállalt fellebbvalói és az apa előtt az ezredbe általa felvett két Jósika fiúért. Azonnal levelet írt az apának, melynek hangján még megérzik írója ingerültsége.

«Kedves Barátom! Samunak ide zárt levele leggnagyobb (így) bizonysága lehet, hogy mit lehetet(t) tőlle várni. Nem elég, hogy maga ezt a hal(l)hatatlan és minden törvény ellen való dolgot cselekedte, hanem még azt az meggondolatlanságot Bájával is közlette, mert ő is arestomban lévén, reája vette ezen gyalázatos cselekedetére. Hogy az gyalázat nagyobb ne légyen, mind az kettőnek az quietálását ma béadom, mert külömben az törvény szerint képzelheted, hogy mi lehetne az következése. Megvallom, Barátom, hogy szinte beteg vagyok szégyelletemben, azért ha haza érkezik, arra kérlek, hogy vissza ne kűld(d), mert külömben csak engemet hozol uj bajban és nevedet az világ eleiben. Azért nincs más mód, hanem ot(t)hon tartani. Én eleget sajnállom, de nem tehetek rólla.

«Két holnapi czulagja még itten vagyon, abból az adósságait, a mennyire ér, fizetni fogom, de ez bizonyosan nem lészen elég, mert csak a mit most tudok is már sokkalt (így) többre megyen. Magának tudni kelletik, hogy kinek és miért adós, azért írasd fel és küld(d) fel, mert külömben az ide való huncz-futak mingyárt az Császárhoz recur(r)álnak. — Kérlek tudósits mihelyt megérkezik, hogy légyek leggalább azzal a megnyu-

[6] Récsey 1817 november 18-iki levele szerint (Jósika hitbiz. llt.).

52. RÉCSEY EZREDES LEVELE ID. JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

govással, hogy fel nem fogták. Barátságodban ajánlva maradtam igaz barátod Rétsey mp.

«Mind azon által küld(d) fel az engedelmet azaz testimonium(ot), hogy az te engedelmeddel történik, mert külömben nem fogják bévenni, minthogy még nem majoren(nis.)[7]»

Miklós, a mint a neki czímzett levelet megkapta, azonnal az ezredeshez sietett, a ki nagy felindulásában nem akarta neki elhinni, hogy nem volt a szökési tervbe előre beavatva. Azután megjött a báró Zobel levele is, melyben száz aranyat kért a Samu költségeinek fedezésére. Az apa ezt azonnal megküldte. Jósika már azt hitte, hogy testvére hazautazott, de egy novemberi estén, mikor épen hazulról el akart menni, egy kopott öltözetű vándor, félszemén fekete kötelékkel, köszöntött be hozzá. Katonaszökevény öcscse volt. Vagy két napig magánál tartotta s azután egyik lova árán utiköltséget szerezve, hazaküldötte, egyszersmind jelentette ezredesének, ez pedig az apának[8]:

«Kedves Barátom! Tegnap csak belépik Miklós hozzám azzal az hírrel, hogy Samu itten vagyon. Képzelheted, hogy mily sensatiót okozhatot(t) nekem azon hír — egy elszököt(t) Tisztet itten tudni. — Én it(t) azonnal az itten keresztül marsírozó Benyovszký Regimentyiből való Kapitány(nak) Farkasnak utánna küldöttem Miklós által, hogy Branyicskáig magával bévinné, nehogy megint az úton valami meggondol(at)lanságot cselekednék, azért tégy oly rendelést, hogy az Tiszted által vévén az Kapitánytól, az reája teendő költséget megfordítsa. Én 100 ftot adtam Miklósnak, hanem ebből nékie meg kelletik fizetni az postát a meddig eléri az Kapitányt. A mint hallom Würzburgban Baro Czobeltől 60 aranyat kapot(t), ezt nékem Miklós

7 Kelte: Vienn den 1-ten Septem(bris) 1817. Külczím: A Monsieur Monsieur le Baron Niclas de Josika Chambellan actuel de Sa Maj. L'Imp. et Roy. per Bude Grosvardain a Clausenbourg. Más kéz írásával: Oberst Rétsey v. Colloredo Mansfeld. Rétsey czímeres vörösviaszpecsétjével ellátott eredeti a br. Jósika hitb. lltárban.

8 Kelet: Vienn den 18-ten Novemb(ris) 817. Külczím mint az előbbin, Rétsey vörösviaszpecsétjével. A szakadozott eredeti a br. Jósika hitbiz. lltárban.

mondotta, mert én vele nem beszéllettem, hanem most irtam oda és azt tartom, hogy nem sokára megtudom . . .»

A hevesvérű ifjú szerencsésen hazaérkezett s néhány év mulva csakugyan párbajnak lett áldozata. Jósika Miklós ezután ismét megszokott foglalkozásához és szórakozásához tért vissza.

53. MÁRIA LUDOVIKA KIRÁLYNÉ SZOBRA.

Jósika az udvarhoz többször ki volt őrszolgálatra rendelve, úgy hogy már Ferencz császár is név szerint ismerte s néhányszor meg is szólította. Egy más udvari élménye volt, hogy egyszer a császárné a kamarások szobáján épen akkor ment keresztül, mikor Jósika egy tükör előtt gyönyörködött karcsú termetében s önkénytelenül elmosolyodott rá.[9]

[9] Emlékir. III. 12. l.

Szabadon maradt üres idejében önképzését tovább folytatta. Ujra hozzáfogott a spanyol nyelv gyakorlásához s eredetiben elolvasta «Don Quijote»-t és spanyol fordításban Lesage «Gil Blas»-ját. Sőt az angol nyelvből is vett leczkéket, de a huszadik óránál abba hagyta.[10]

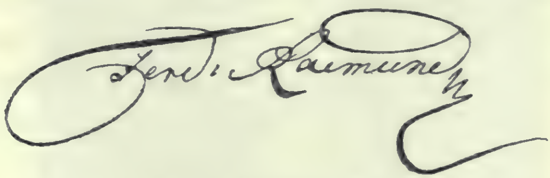
54. RAIMUND FERDINÁND.

Mint olyan ifjú, a ki keresi a tehetségének megfelelő teret, melynek szentelje üres idejét és még nem találta meg, rajzórákat vett Kunicke Adolf litografustól és történeti festőtől, a ki ekkor tűnt föl Bécsben, mint a litografia tökéletesítője s később nagy «Duna-látképei»-ről (1822—8) vált híressé. Lavater és Gall tanítványa volt s egy ily tárgyú mű illusztrálását

10 U. o. III. 140—1. l.

is elvállalta. Jósikára az akkor feltűnt, nagy zajt csapott s szinte csalhatatlannak tartott emberismereti módszer nagy hatással volt.[11]

Egyik legkedveltebb szórakozása a regényolvasás volt, s e tekintetben nem is volt nagyon válogatós, mindazt elolvasván, a mit az Armbruster kölcsönkönyvtárából vagy barátaitól és ismerőseitől megkaphatott. Elolvasta Madame Staëlnek, a «Delphine» és «Corinne» szerzőjének, és Cottin Máriának ekkor népszerű regényeit.[12] Radecliffe Anna angol írónő műveit franczia fordításban olvasta,[13] sőt oly elavult regényektől sem riadt vissza, mint Madelaine de Scudéry tízkötetes «Artamenes, vagy

-5 RAIMUND FERDINÁND NÉVALÁÍRÁSA.

a nagy Cyrus»-a (1649—58) és az ugyanolyan terjedelmű «Clélia»-ja (1656—60), melyet «kulcs»-csal kellett olvasni, hogy politikai vonatkozásait megérthesse, ilyen politikai kulcsos regény volt olvasmányai közt a Barclay «Argenis»-e, melynek magyarul ekkor már kétféle fordítása is közkézen forgott, s a melyet Dugonics is követett «Etelká»-jában; Honoré d'Urfé «Astrée» cz. pásztorregényét (1610—27) is több másod- és harmadrendű regénynyel együtt «elszállásolta emlékezetében».[14]

El nem mulasztotta volna a kamarai bálokat vagy a hernalsi leánynevelőintézet bálját, hol rendesen jól mulatott, el kellett mennie, mert kirendelték őket hivatalos tánczosoknak a rokkant tisztek leányainak báljára. Bál után a közelben fekvő «Lothringer» sörházba tértek be, az írók, színészek, kritikusok

11 Emlékir. id. h.

12 Cottin leghíresebb műve: Élisabeth ou les exilés de Sibérie (Paris 1806).

13 «A sicilian romance» (1790), «The romance of the forest» (1791) Mysteries of Udolfo (1794) stb.

14 Emlékir. II. 185—6. l.

vendéglőjébe, a hová egyébkor is eljárogatott.[15] Itt több nevezetesebb bécsi íróval és színészszel megismerkedett. Valószínűen Raimund Ferdinánddal, a híres bécsi színészszel és színműíróval is itt ismerkedett meg. Egyszer az utczán, a mint fáradtan ballagva szembe jött vele, meg is szólította: «Jó estét Raimund úr, honnan jő, egészen kifáradtnak látszik?» — «Hogy ne lenne az ember fáradt, ha egész nap ül és költ», volt rá a válasz.[16] Ezt az ismeretséget arra is felhasználta, hogy irodalmi kísérleteit, három «keserves» drámáját, elvigye hozzá s megkérdezze róla véleményét. Raimund megdícsérte a darabjaiban kifejezésre jutott nemes érzéseket, de azt is hozzá tette, hogy: azok egy batkát sem érnek. «Lássa ön, — úgymond — egy van darabjában, mi nekem nagyon feltűnt, a leleményesség, önből jó regényíró lehetne, de arra még igen fiatal.» Jósika meghajolt a bírálat előtt, s mint ifjúsági bűneit később Szurdukon elégette a színdarabokat, melyeknek czímeit sem tudjuk.[17]

15 Emlékir. III. 8., 9., 47. l.

16 U. o. 8. l. Raimund életr. Castle Eduardtól: Lebensbeschreibung Raimunds. Leipzig (Hesse) 1903. Fürst, Rud. Ferdinand Raimund. (Bühne u. Welt. VI. Jahrg. I. Halbj. 89—100. l.) A művei a magyar drámairodalomra is hatottak. V ö. Nicolini E. Az érzelmes tündérjáték. Raimund hatása a m. drámairodalomra. Bp. 1912. és Baciu J. Raimund F. drámáinak tündérvilága. Bp. 1910.

17 Emlékir. III. 140. l. A szurduki könyvtárban van két, idegen kézzel írt német dráma, mely Jósika tulajdona volt, mint az elé kötött lapra írt jegyzetei mutatják. A családi hagyomány Jósika művének tartja, de véleményem szerint alaptalanul. Az egyiknek czíme: Der Schwarze von der Höhle bei Lehusco. Schauspiel in IV Akten. || Personen. *Don Gonsalvo* Vice König der Insel H. *Gr. Manfredini,* sein Vertrauter. *Eugenia, Altariva:* Lorenzo's Kinder. *Xudi* genan(n)t der Erremit von Naib. Der Schwarze von der Höhle bey Lihusco (így); *Ancelso, Figueras* Europaeer, des Schwarzen Vertraute *Bellaria* Mohr. *Ein Gefangener. Judu, Barto Pedro* In Gonsalvos Diensten, Vertraute des Schwarzen. *Gäste* und *Vermum(m)te.* Kezdete: I. Act. I. Scene. Die Bühne stellt weite finstere Höhle vor... Ein Boot landet, Bellaria in Rüstung, Barto, Juan vermummt... *Bellaria.* Seyd ihre alle beysammen? *Barto.* Alle, keiner fehlt! *Bellaria* Barto und Juan bleiben hier, stb. — A másiknak nincs czímlapja és játszószemélyek jegyzéke. Ez is négy felvonásból áll, mint az előbbi. I. Act. I. Scene. Zimmer in Gothischen Stiele (így) ... Aglaja (in schwarzen groben Tuch gekleidet, bleich entstellt, eine Lampe in Hand...) Wenn rings umher die Wolken sich zusammenziehen, und in der schwarzen Bogen Wand, die Blizze leuchtend kreuzen, wenn die Donner rollen... Da winget alles in ruhigen Schlafe sich, nur Aglaja schlafet nicht... II. Scene. Adelaid. Aglaja. Aglaja: (hart) wer stöhrt (így) in meiner stillen Andacht mich? Adelaid. Ich bin es Aglaja, ungerufen wagt' ich es zu kommen,... der Vater ist in der Halle unten, wo der Ahnen ernste Bilder

Ez időben a színház vonzotta őt különösebben, a mi talán kapcsolatban van drámaírói kísérleteivel is. Ilynemű hajlamait árulja el az a műkedvelő előadás is, melyet a franczia hadjárat alatt Ybbsben (Ips) rendezett, tiszttársaival együtt előadva Kotzebuenak «A német kisvárosiak» (Die deutschen Kleinstädter) czímű négyfelvonásos vígjátékát. Jósika magának tar-

56. ADAMBERGER ANTONIA SZINÉSZNŐ.

totta meg benne a Sperling helyettesinspector szerepét.[18] Különösen az udvari színházat látogatta szorgalmasan, hol Iffland, Kotzebue, Weissenthurm művei voltak ekkortájban műsoron. Látta Müllnerr Adolfnak «A vétek» (Die Schuld) czímű sorstragédiáját, melyet Katona is fordított. Calderon «Az élet álom» (Das Leben ein Traum), Grillparzer «Ősanya» cz. drámáját

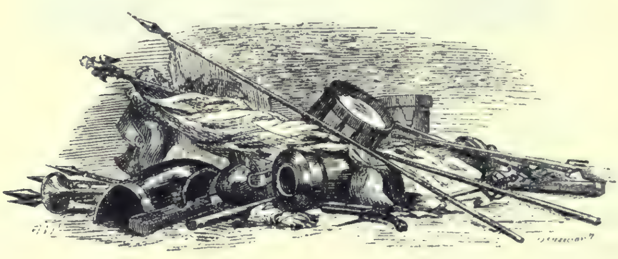
stehen, der Kaplan liest ihm vor aus alten Jahrbüchern, was der Francen tapfere Männer in dunkler Vorzeit thaten,...» stb.

[18] Emlékir. III. 93. l.

(Ahnfrau), melyet 1817-ben adtak először, Weidmann «Aubigny Klementiná»-ját, Shakespeare «Hamlet»-jét, «Lear király»-át, «Macbet»-jét s Goethe és Schiller több darabját; Rossini, Weber és Mozart operáit. A színészek, színésznők és énekesnők közül az öreg Lange, Heurteur, Korn és felesége, Koberweinné és Adamberger kisasszony, Körner Tivadar menyasszonya művészetét dícséri, ez utóbbi színésznőt legszebbnek, legkedvesebbnek s legfeddhetlenebbnek mondja.[19]

Olykor el-ellátogatott az ismerős családokhoz is, hol a vígkedélyű és művelt fiatal báró és kamarás, a ki a mellett daliás kapitány is volt, szívesen látott vendég volt. Nem egy leánynak zavarta meg álmait, ki vele kapcsolatban szőtte jövőre vonatkozó titkos terveit. Udvarolgatott is jobbra-balra még a hernalsi nevelőintézet kisasszonyainak, színésznőknek és tánczosnőknek is, de arra — önvallomása szerint — mindig vigyázott, hogy magát le ne kösse. A szabadságvesztésnek ez az óvatosan került «veszedelme» olyan oldalról lepte meg, a honnan nem is sejtette.

[19] Emlékir. II. 215—6, III. 135—8. l.

57 HADI TROFEUMOK.

HARMADIK KÖNYV.

A HÁZASÉLET.

1818—1836.

58. A BRANYICSKAI JÓSIKA-KASTÉLY.

I.

Jósika Emlékirata egy helyén [1] gondtalan ifjúsága rajzolása közben ezt a mélabús megjegyzést teszi: «Élvezzük most az ifjukort álmaival, reményeivel, csalódásaival, mert, mint a hajós a tengeren, egy fekete foltot látok, melyből aligha vihar nem fog keletkezni. De távol van, még szele sem lengedez, még mindig síma a tenger, mint a tükör.» Czélzás ez az életében nemsokára beálló fordulatra. De a mit később fekete foltnak nevezett, közelgése- és föltűnésekor, hogy Vörösmarty költői képével éljek, rózsafelhőnek tetszett. Most már csakugyan nem volt messze, a tenger sem sokáig maradt tükörsíma.

A könnyűvérű, kellemes, megnyerő külsejű daliás kapitány, a ki gondtalanul belevetette magát a bécsi élet forgatagába, addig-addig «szállt virágról-virágra,» [2] míg végre megakadt a szerelem hálójában: maga is szerelmes lett. A huszonhárom éves ifjú az 1817-ik évben összetalálkozott a szilágymegyei főispán fiával, a nála is fiatalabb Bánffy Pállal, rövid idő mulva összebarátkoztak,

[1] II. 189. l.
[2] Emlékir. III. 152.

együtt jártak mulatni, látogatóba, szóval bizalmas jó pajtások lettek, kiknek egymás előtt nem volt semmi titkuk. Elmondta neki Bánffy, hogy szerelmes, hogy Kállay Leó napkori birtokos leánya, a szép Lizi a menyasszonya, megmutatta arczképét, sőt egyszer arra is felszólította, hogy menjen el vele hozzájuk, hogy bemutathassa. Az úton elmondta, milyen szép, milyen ügyes, milyen gazdag leány a Lizi: a Kállay-vagyon egyhatodrészének várományosa stb., míg végre megérkeztek a Schultergasséba, a hol Kállayné lakott az első emeleten. A kétszobás lakás egyszerű berendezésével nem mutatott ugyan dúsgazdagságra, de a szíves vendéglátásra Jósikának nem lehetett panasza. Kállayné szül. Eötvös Erzsébet egy kissé elhízott, csinos arczú, jókedélyű, beszédes úriasszony, nyilt házat tartott Bécsben: házát a magyar testőrök,[3] a Magyarországról Bécsbe felránduló ismerősök, vagy rokonok fel-felkeresték. Járt házához Tisza Lajos, Tisza Kálmán apja, ekkor 19 éves ifjú, Szentmarjay somlói birtokos, az anekdota- és szellemes mondásgyűjtő Aszalay József, később a Weber-féle «Demokrit»-ra emlékeztető «Szellemi omnibus kéjutazásra az élet utain» czímű háromkötetes mű szerzője, ekkor udvari kanczelláriai fogalmazógyakornok és mások. Az első látogatást újabbak követték, előbb hetenként egyszer, később mind gyakrabban. Jósika a kis Lizit már az első látogatáskor «csinosnak, sőt szépnek» találta s igen jól mulatott társaságában. A tizenhatéves leány,[4] korának bájos üdeségével könnyen ébreszthetett vonzalmat, később szerelmet az egyébként is lobbanékony ifjúban. Még

3 Az Emlékir. említi a szatmári születésű Péchy és Lövey testőröket.

4 A br. Jósika hitbiz. levéltárban megvan a keresztelési anyakönyvi kivonata, mely szerint 1801 márczius 13-ikán született. «Lecturis salutem a Domino! Infrascriptus vigore praesentium testatur, in matricula Parochialis Ecclesiae Napkoriensis sequentia de verbo ad verbum reperiri. «Anno a partu Virginis 1801 die 13 Martii nata est Elisabetha Juditha Anna, e thoro legitimo Spectabilis Domini Leonis Kállaÿ de Nagy Kálló et Elisabethae Ötvös—Levantibus Spectabili Domino Georgio Molnár de Levelek — et Sp. Domina Anna Kállay, atque per Adm. R: Dominum Michëlem Gedeon pro tunc Parochum loci sacro regenerationis lavacro abluta. Sig. Napkor die 12 Mai 1818. Josephus Rummel mp. Parochus et Ordinis e. p. meritis com(m)embrum.» A napkori r. kath. egyház pecsétjével.

arczképén is a Monna Liza-szerű arcz a hódítás biztos öntudatosságát árulja el, a zöldbe játszó kék szem rejtelmes, mint a Jókai tengerszemű hölgyéé, az ajk szenvedélyt árul el, a dús szőkésbarna hajzat, a hattyúnyak és karcsú derék, a gyerekleány naivsága, pajkos elevensége és öntudatlan kaczérsága: Jósikát egészen meghódították. Emlékiratában írja: «Nem gondolták-e olykor, ha holdvilágos éjeken valami halmon, rezgő nyír- és nyárfák közt pihenve, tekintetük a kék végtelenbe merült: hol vagy? honnan fogsz egyszerre előlépni? mely oldalon jelensz meg, mintha onnan a magasból ereszkednél le, mint Luna Endimionhoz, te kedves sóvárgott eszménykép? . . . Aztán olykor azt hisszük, megtaláltuk, ő az, nem lehet más.»[5] Jósika azt hitte, hogy Kállay Liziben csakugyan megtalálta azt az eszményképet, melyet képzelete alkotott magának.

A vígkedélyű és bájos leánynyal való gyakori találkozás, a körében talált szórakozás, melyet az anya nem csak nem ellenzett, de mindenképen előmozdítani igyekezett,[6] Jósikában mindinkább fokozódó érdeklődéssé, majd vonzalommá és szerelemmé fejlődött. Eleinte maga sem volt tisztában látogatásai czéljával, ártatlan udvarlásnak tartotta azt, annál inkább, mert a leánynak már volt vőlegénye. Midőn Bánffy hazautazott, ő is abbahagyta látogatásait. De jó szerencséjük, vagy a mint Jósika nevezi, végzetük a Grabenen véletlenül ismét összehozta őket s másnapra ismét találkozót adtak egymásnak az Augartenbe, bizonyosan egy sétára az úgynevezett Seufzeralléeban.[7]

Jósika a séta alatt a vőlegényről beszélt, a ki nemsokára visszatér s Lizit nőül veszi s azután később, mikor már férj és feleség lettek, meglátogatja őket Szilágysomlyón. «Soha se vigasztaljon olyan nagyon, édes Jósika — felelt Lizi nevetve —

5 III. 154.

6 Emlékir. III. 169. l.

7 Schwarz Ignaz: Wiener Strassenbilder im Zeitalter des Rokoko. Wien 1914. 31. l.: Le rende-vouz (igy) l'avant diné à l'Augarten. 38. l. *Aussicht gegen die Seufzer Allee im Augarten.* U. o. a «Sammlung von 57 Aussichten» cz. melléklet 24. db.-ja Ein Theil des Augartens. 27. Zu- u. Eingang in den Augarten, 29. Die Lindenallee im Augarten, 32. *Aussicht gegen die Seufzerallee* im Augarten.

nem vagyok én szomorú s nem vágyom Somlyóra.» Jósika, ha későbbi előadásának hihetünk, még ekkor sem kapott észbe. Azt vélte, hogy Bánffy Pál helyett Lizi másba szeretett. Ez baj, gondolá magában, de nem az ő baja. Séta után hazakísérte őket, s vacsorára ott marasztották.

A leány ekkor már szerelmes volt, Jósika is, miként maga is bevallja.[8]

A Jósika ekkor írt leveleiből nyomon követhetjük e szerelem fejlődését. Előbb közömbös dolgokról esik szó, Jósika könyvet kér kölcsön, hűségesen beszámol napi foglalkozásáról, majd Lizi egészsége iránt érdeklődik, azután érzelmeire tér át s levele szinte észrevétlenül szerelmes levéllé válik.[9]

Egy rövid kis levélben, mely ha nem az első, akkor az elsők közül való, «Kedves kicsi Lizijétől» franczia könyvet, a Fenelon «Telemaque»-ját kéri olvasni. «Ma meglátlak — folytatja tovább — addig csókollak ezerszer, hogy vagy 's mit csinálsz, — én ma komisz ember vagyok, már ebédeltem. Anyámnak kezeit csókolom. Hív Miklósod s. k., strázsa comendáns 's a németek ostora mái napon.»[10]

Kétségtelenül csakhamar ezután írta ezt a szintén kelet nélkül való levelét, melynek tartalmát a strázsa unalmai közepette gondolta ki:

«Kedves Édes Lizim! A mint meg mondotta vala, ugy be is tölt vala, mert Jósika Miklós Ur ő nagysága richtig a németek ostora lett vala. Ezen szép és szívreható versekből láthatod édes jó kis F. . . . hogy ma strázsán vagyok és az unalmamat savanyu szilvával, és régi ujságokkal űzöm el magamtól. Kérlek izend meg, vagy a mit inkább szeretnék, ird meg, ha jobban van-é a kis lábod, mert úgy sajnállok, hogy nem is hiheted, ha lehet ma meglátlok, 's a ki szeret, annak minden lehet, ha csak az esső püspököket és óbestereket nem esik, 's ugy is eljövek. Három

8 Emlékir. III. 170. l.

9 A legtöbb levelen nincs datum. Valamennyi a br. Jósika hitbiz. levéltárban.

10 Kívül: a Mademoiselle Mademoiselle Elise de Kállay. Vöröspecsét nyomaival.

könyvet küldök a Bibliotékába, 's kérlek, hogy azt a szomoru, vig könyvet, melyet tegnap[11] vettem, küldd el. Anyád kezeit csókolom 's vagyok téged ezerszer csókolván holtig hív Miklósod, adieu, adieu, adieu, adieu, adjeu, édes kicsi Lizim.»[12]

59. KÁLLAY ERZSEBET GYERMEKKORI ARCKÉPE.

A strázsáról még egy másik levelet is ír, mert ott is Lizijére gondol: «Kedves Lizim, Strázsán vagyok, küldj a Voltair(e) munkái közül egy néhány darabot, töltsd jól az üdőt 's nyerd meg Péchyt,[13] csókollak 1000-szer, írd meg, hogy miként vagy 's mit csinálsz. Anyád kezét csókolom. Holtig hí Miklósod.»[14]

[11] Tollhibából *tegnak* van írva, tegnap helyett.

[12] Kívül: a Mad. Mad. Elise de Kállay. Vörös viaszpecsét nyomaival.

[13] Valószínűen a fentebb említett Péchy testőrre czéloz.

[14] Kívül: a Mad. Mad. Elise de Kállay.

Egy német levélben a «Zoar» czímű mű második részét kéri.[15]

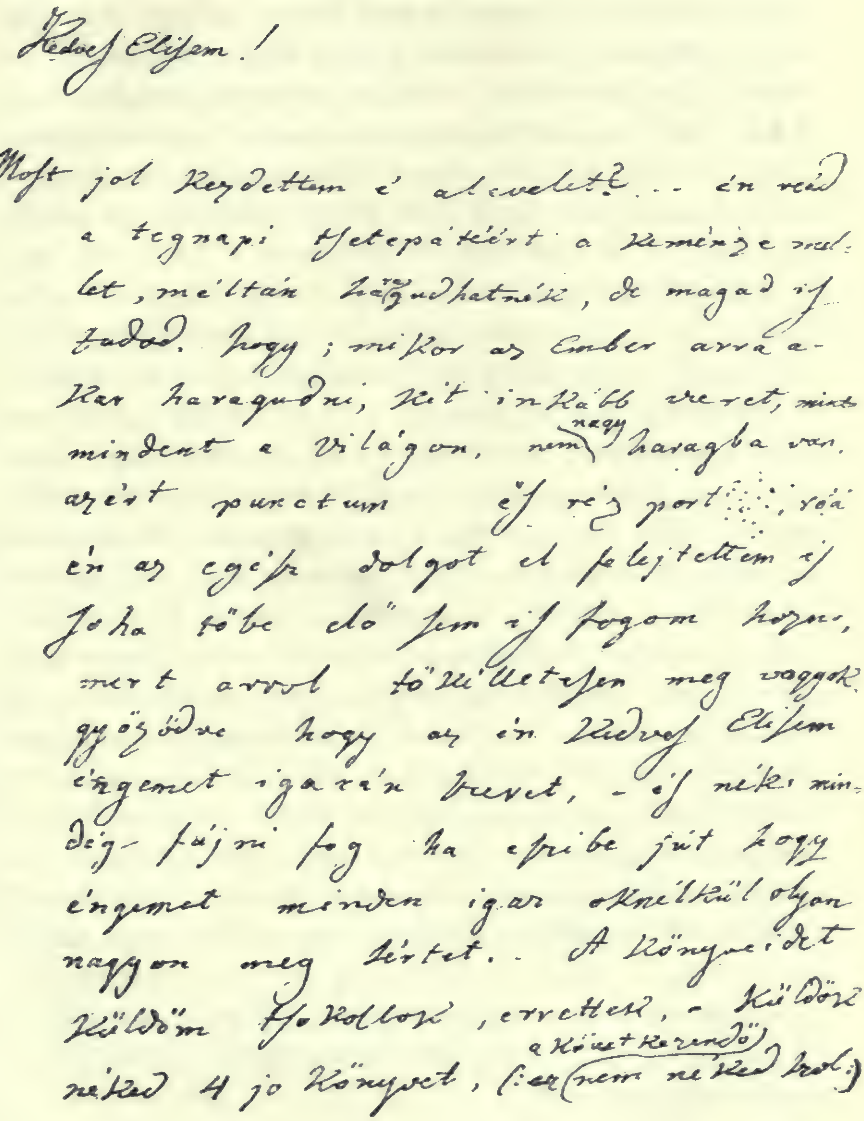
A szerelmesek valamin összezördültek, a «kemencze mellett», Jósika sértődött meg valamin, talán valami féltékenységi jelenet? Ha az volt is, nem tartott soká:

«Kedves Elisem! Most jól kezdettem e' levelet?.. én reád a tegnapi csetepátéért a kemencze mellett, méltán haragudhatnék, de magad is tudod, hogy, mikor az ember arra akar haragudni, kit inkább szeret, mint mindent a világon, nem nagy haragba van, azért punctum . és réz port ::: reá, én az egész dolgot elfelejtettem és soha többé elő sem is fogom hozni, mert arról tökéletesen meg vagyok győződve, hogy az én kedves Elisem engemet igazán szeret, és neki mindég fájni fog, ha eszibe jut, hogy engemet minden igaz ok nélkül olyan nagyon megsértett. A könyveidet küldöm, csókollak érettek. — Küldök néked 4 jó könyvet (a következendő nem néked szól) [16] — ha vagyon még Kedves Édes Elisem könyved, tehát küldj, ma nem hiszem, hogy Dégen repüljön, de mégis minden esetre ha nem talál esni az esső, három fertály a 4re nálatok lészek, ha esni fog, szokásom szerent 6 és 7 között — adieu kedves Édes Elisem, ne haragudj és szeres(s) ugy mint én tégedet szeretlek, mert azt jól tudja a kicsi Elise, hogy őtet senki sem szeretheti inkáb(b) mint én szerető barátod Jósika».

Időközben új szállásra költözködött, valami rozoga házba, melynek mennyezetéről hullt a «stokatura», a mint ezt is hűsé-

[15] Meine Liebe gute Elise! Sey so gut und schikke mir durch den überbringer dieses den zweiten Theil von Zoar, heute sehe ich dich villeicht auf einen Augenblike um 8 Uhr, — küsse deine Mutter, und in Andenken auch mich, adieu, dein liebender Miklós mp. Kívül Mad: Mad: Elise de Kallay.

[16] A következő lapon a Kállaynénak írt levél van s annak befejezése után folytatja az Elise levelét. Az anyának írt levél: Kedves!!! Nagyságos! Aszonyom! A könyveket köszönettel vis(s)zaküldöm, és kérem — hogy ezen drága munkákat ne minden embernek adja olvasni — mert vannak a *Hold* alat(t) olyan átkozott Ifiu Urak, a kik a könyveket éppen nem tudják kímélni, én Nagyságodnak a Biblioték nagyobbítására egy néhány új könyveket küldek és szeretetibe ajá(n)lván magamot maradok ha el végeztem [t. i. a leányának írt s itt folytatott levelet] Josika.» Külczím nincs.

Kedves Elisem!

Most jol kezdettem é a levelet?... én reád a tegnapi tsetepatéért a keménye mel-
let, méltán haragudhatnék, de magad is tudod, hogy; mikor az Ember arra a-
kar haragudni, kit inkább szeret, mint mindent a Világon, nem nagy haragba van.
azért punctum és rész port ..., reá
én az egész dolgot el felejtettem és
Joha több elő sem is fogom hozni,
mert arrol tökélletesen meg vaggyok
győződve hogy az én kedves Elisem
éngemet igazán szeret, - és néki min-
dig fájni fog ha eszibe jut hogy
éngemet minden igaz oknélkül olyan
naggyon meg sértett. - A könyveidet
küldöm tsokollom, érettek, - küldök
néked 4 jo könyvet, (: az (a kötet kerendő) nem néked valo :)

60. JÓSIKA LEVELE KÁLLAY LIZIHEZ.

gesen megírja Lizinek: «Édes kedves kicsi Lizim, a köny(v)-tartót küldem, majd a könyveket bérakjuk, ha hozzád megyek, a tegnapi főfájásom elmult, s már kezdem szokni az én rendetlen szálásomat 's reménylem hogy 3 vagy 4 nap mulva újra minden a régi rendbe lesz, — én azt álmodtam 's hiszem, hogy igaz is, hogy a fagylalt tegnap nem ártott nékem, ugyé édes Lizim, a nem is lehet, azért ha az isten megsegít ezután is eszek, 's néked is tanácsolom, hogy egyél főképpen abból az jó punsch fagylaltból, — *für den Freund* imádkozott é kend ma, igen, ha tegnap lett volna, hát az Isten roszul hallgatta meg az imádságodat, — streue ihm blumen auf seyn Bett, ugy szól ugyé, 's mikor ma reggel felébredtem a Blumen helyett, egy jo darab a stokaturaból esett az ágyamra, ez is a több bajok közé tartozik, szerencsémre. a lábomhoz 's nem a fejemhez, — azért is ma az ágy más szegeletbe utazik. Kedves kícsi Lizim, — most végzem, mert már két káplár ujra kopogtat, töltsd jól az időt addig is, ma ha olyan rosz volnál is, hogy nem gondolkoznál rolam, a kendőkről eszedbe jutnék, de azt jól tudom, hogy az én Lizim is sokszor gondolkodik rólam 's mind én ő rola, 6 órakor nálad leszek, jó kedvvel ezentul örökké, a sok bolondságot kivertem a fejemből, 's meg vagyok rólad győződve, ezerszer csókollak, holtig hív Barátod Miklós mp.

P. S. Kedves anyámnak kezeit csókolom, — lesz-é Pire te fű, tegnap az egész uton köpdöstem attól az rosz herba téhtől, csókoll: 10000000000 az virágokat a melyek *O! fájdalom!* egészen oda vagynak, el küldjem-é! egy muskati s két rezeda még szükségből megjár, a többi pedig gott sey uns gnädig!!!»[17]

Egy német levele azon bánkódik, hogy a kapott kendőcskéket ott feledte nála, mert nagy boldogságában semmire sem gondol csak kedvesére.[18]

[17] Külczím nincs.

[18] «Theuere Liebste Elise! Gestern habe ich die drey fertige Tücheln, vergessen mitzunehmen, es ist nichts neues, dass ich bey dir alles vergesse, ich glaube es kömt daher, weil ich mit ganzer Seele bey dir bin, und an nichts, als an dich, und mein glüchliches Verhältnis mit dir denke: — Heute sehe ich dich um die Sechste Stunde wieder, bis dahin lebe

Majd a Lizi betegsége okoz gondot neki s egy híres orvoshoz akar fordulni, hogy állítsa helyre: «Kedves Lizim! Ird vagy izend csak egy szóval ha jobban vagy-é? 's ne haragudj hogy ilyen jókor alkalmatlankodom, hidd el, hogy olyan nyughatatlan vagyok, hogy azt se tudom, hol áll a' fejem, — — ma a híres Franchoz megyek 's meg vagyok rólla győződve, hogy ez az nagy tapasztalásu és igen szerencsés Doctor, helyre fog állitani, csókollak 10000 hiv Barátod Miklós. Anyád kezeit csokolom.»[19]

Azután ő maga lesz beteg, lázról és főfájásról panaszkodik,[20] de jó kedve betegségében sem hagyja el:

«(Nem tudom hányadik Aprilisbe.) Kedves Édes Elisem! Én olyan roszul voltam, hogy az ágybul fel nem kelhettem, a Doctor ugyan biztot, magam is gondolom, hogy talán holnap vagy holnap után fel kelhetek; egész betegségemmel nem sokat gondolnék, ha téged kedvesem láthatnálok. . . . Ma ki nem lelt a hideg, hanem egész nap forróságom és főfájásom volt. Ird meg Édes Elisem, ki vagyon nálad, hogy telik az időd, anyád egészséges-é? . . . többet nem irhatok ugyis ez a levél ugy néz ki mint a minap az én Companiam, mikor az Obester kiszidott, az egyik rend fel, a másik le, 's a betük mind ha jól ittak volna. — — — Miklós urfi reám bizta hogy írjam meg néked, hogy Kálay Elise kisaszonyt csókolja, — — — kérlek el ne felejtsed néki megmondani, én pedig szerencsétlen forrósággal és főfájással maradok, igazán szerető Barátod Miklós. Anyádnak kezeit csókolom, hanem azt a zöld kestyűt le kell huzni.»[21]

wohl, küsse deine liebe Mutter, ich muss mich jezt mit Ernst und devotion, auf die Schlavakische Predigt vorbereiten das Buch schike ich dir auch, — ich küsse dich mit 4 mahl, 25 4 mahl 50 und 7 mahl 100 das macht 1000 Deine dich von Herzen liebender Miklós mp. Schikhe mir den tücheln. Kelet . . . 8 Uhr Morgen. Külczim: De chez moi | Madmoiselle Mademoiselle Elise de Kallay, a ses mains.»

19 Későbbi leveleiben is sokszor szerepel mindkét betegség.

20 A lap felső szélén: így néz ki a Muskáté. Kívül a czím: A Mademoiselle Mademoiselle Elise de Kállay, a Schultergasse 432. Felül: Wien. Vörös viaszpecséttel.

21 Nincs külczím. A Br. Jósika-hitb. llt.

Ezután utrakelt Linz felé s útközben Sieghartskirchenből írja ezt a levelét. Erről az utazásról csak ez a levél értesít, annak czéljáról sem tudunk semmit.

Kedves Elise! Egy fertály orája, alig vagyon, hogy ide megérkeztem, legelső gondom az volt, hogy tégedet kedvesem, utamról tudósitsalak, — nem hiheted men(n)yit boszankodtam, ugy tetszett mind ha az felhők az én tiszteletemre gyűltek volna egybe, mert mihent Bécsből kiindultam, el kezdett verni az esső, és szerencsésen eddig elkisért, — a kocsisom részeg volt, 's olyan szép hangos ariakkol udvarlott, hogy ha jobban erteném a musikát, sok gyönyörüségem lehetett volna benne, hogy erre a szép énekre mint kedves anyám notáira nem secundáltam, azt elkébzelheted[22] — ma tovább nem mehetek, 's kéntelen vagyok az éjczakat egy rosz fogadóba tőlteni, — mihent ezt a levelet elvégzem, leülek a kemencze mellé, 's kébzelem, hogy az én kedves jo Elisem mellettem üll, és igy tudom hogy jobban el fog telni ez a hosszu szomoru estve, mint ha a legjobb 's legvigabb társasságba lennék, valaszolj kedvesem — ha mindjárt irsz, leveledet bizonyosan Linzbe megkapom, tudosíts egésségedről, mert a tegnapi torokfájásod nagyon nyughatatlanit, — Anyádot csókold meg ezerszer helyettem, éngemet pedig tarts meg szeretetedbe, mert meg lehetsz arról győződve, hogy soha, senki sem lészen inkáb mint én, holtig szerető barátod Jósika m. p.[23]

E levelek keresetlen egyszerüségükkel nem sejtetik ugyan még a későbbi regényírót, ki változatos hangon tudja kifejeztetni hőseivel szerelmi érzelmeiket, de azt kétségtelenül bizonyítják, hogy Jósika szerelmes volt. Nem rábeszélő vagy hódító levelek ezek, mindezt elvégezte szóval, úgy látszik biztos volt a Lizije érzelmei felől s elégnek tartotta, ha a maga szerelméről biztosítja.

E leveleket Lizi hűségesen megőrizte, de tőle ebből az idő-

22 Így!

23 Kelet: Sichards Kirchen [-Sieghartskirchen] 10 Apr.

61. LINZ.

ből egy levelet sem ismerünk[24] s meg kell elégednünk Jósika azon önelégültséget eláruló kijelentésével, hogy már eleinte észrevette, hogy «a kis Lizi igen csendes tűzben égett», ha vele társalgott, később pedig, hogy belé szeretett.

II.

Midőn Jósika meggyőződött arról, hogy Lizije csakis őt szereti, most már az egybekelésük útjában álló akadályokat igyekezett elhárítani. Az anyai beleegyezés előre biztosítva volt, talán az ő fejében fogamzott meg legelőször az a gondolat, hogy leánya és az ifjú kapitány milyen összeillő pár lenne. Viselkedése, hogy az ifjakat gyakran hagyta magukra, szintén arra vall. Jósikát Bánffyval szemben talán azért részesítette előnyben, mert családja katholikus, Bánffy pedig református volt.[1]

A leány apja beleegyezését megnyerni se látszott nehéz dolognak. Nagykállói Kállay Leó, a hevesi alispánnak, Kállay Lászlónak fia, anyja báró Reviczky-leány, ekkor a negyvenes évek végén járó[2] földesúr volt. Szabolcsban, Hevesben és még szétszórva több megyében voltak birtokai, de földesúri kúriája a család egyik ősi fészkében, a szabolcsmegyei Napkoron volt, ezért czímezték leveleiben is «Seigneur de Napkor»-nak.[3] A magyar nemesi insurrectiókor ő is «felkelt» s egy ilyen felkelő seregben alezredesi rangot viselt rövid ideig, azért azután is, miként idősb Jósika Miklós is, állandóan használta e czímet: «obristlieutenant»-nak, vagy «statutionalis ezeredes főhadnagynak» szólították. Örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy később is «insurgáljon». Pl. mikor Pyrker László egri érsek meglátogatta Heves vármegyét, ilyen «obeslájtnanti» díszruhában szegődött

24 Hiába keressük a br. Jósika hitbiz. levéltárban, hol a későbbi levelek gondosan rendezve vannak.

1 Emlékir. III. 168. l.

2 Jósika 1838 szeptember 4-ikén kelt levelében 68 évesnek mondja. (Br. Jósika hitbiz. lltárban.)

3 Egy levélen «Monsieur Leon Kállaÿ de grand Kálló Segnieur de Napkor, le Coloniel Leitenant» czímzés van.

kíséretéhez.[4] Nejével Eötvös Erzsébettel,[5] a vásárosnaményi Eötvös-család nemesi ágából, 1800 körül kelt egybe s midőn a család egyetlen sarja fölserdült, az ekkori szokás szerint Bécsbe küldte feleségével együtt[6] az előkelő modor és szokások elsajátítására, a mi Napkoron, vagy Csengerben és Darán, az asszony birtokain, nehezen ment volna. Természetesen ennek mögötte ott lappangott egy titkos czél is, t. i. egy előkelő ismeretség, gróf vagy báró férj a szép Lizi számára. Jósika épen ilyennek látszott s mihelyt az anya fürkésző szeme észrevette, hogy «tüzet fogott», fölidézték az apát Bécsbe a reménybeli vő bemutatására.

Jósika nem mondja meg, hogy ő hogyan tetszett az ezredesfőhadnagynak, csak azt említi, hogy reá a «vén dandy nem tőn kedvező benyomást».[7] Azután az egész család elutazott a Bécs közelében levő Badenbe, mely már ekkor is híres üdülőhely volt s Jósika is, nehány heti szabadságot kapván ezredesétől, velük ment, sőt Samu öcscse is utánok ment, noha az ezredese nem szívesen bocsátotta el.[8]

Ez a bemutatás 1817 júniusban ment végbe. Az apa is örömmel nézte a leányára váró szerencsét, csak azt szerette volna előbb tudni, hogy vajjon Jósika apja helyesli-e a fia választását? Mikor Kállay ezután csakhamar hazautazott Napkorra s onnan küldött levelében közölte Jósikával aggodalmait, Jósika szintén levéllel igyekezett eloszlatni azt.

«Kedves Uram Bátyám! — írja —[9] 20dik Decemb: írt levelét mai napon vettem, melyre is azonnal válaszolni kivántam Bátyám Uram, kivánsága szerént. Aztot tudni fogja, hogy már

4 Emlékir. III. 189. l. és Jósikának egy 1825 augusztus 19-ikén Déván kelt «közbizonyítás»-a.

5 Nevét többször *Őtvös*-nek is írják.

6 Jósika említi (Emlékir. III. 166. l.), hogy Kállay Leó nejétől évek óta elkülönözve élt. De nem váltak el, mint alább látni fogjuk.

7 Emlékir. III. 171. l.

8 Récsey írja 1817 július 28-ikán az apának: «Az mult Holnapban el kéretzig (!) Badenben az Bátyát meg látogatni — akkor is megintem, hogy hogy (!) az költségre vigyázzon s jobban tenné, ha nem menne, mind a mellet(t) elment!!

9 A levél kelete: 8. Jan. 818. (A br. Jósika hitb. llt.)

azt az üdőt elértem, a melybe egy olyan nevezetes lépést, mint a házasság, az ember jól meggondolhat, azért is legelőször itten újra megbizonyítom arról Uram Bátyámot, hogy ebbeli akaratomat semmi meg nem változtathatja. Hogy egy ilyen cselekedetre elkerülhetetlen szükséges a szülők megegyezése, azt jól tudom, soha el sem is fogom felejteni, és bizonyos lehet Uram Bátyám arról, hogy Atyámnak, mihent szükséges lészen írni fogok, — de arról is bizonyossá tehetem Uram Bátyámot, hogy Atyám nem fog könyen kérésemre hajolni, — a ki is ámbár a legjobb ember a világon, ebbe pontba szörnyű különösen gondolkozik, — tudniillik azt tartja, hogy egy 24 esztendős ember még igen fiatal a házasságra, — én igérem, hogy mindent el fogok követni Atyám ebbeli engedelmének megnyerésére, — de Bátyám Uramot is kérem: hogy abba az esetbe ha Atyám még sem hajolna kérésemre: aztot el ne felejtse, hogy a mi törvényünk szerént egy 24 esztendős ember maga ura, ez mindég a legutolsó lépés, melyet egy jó fiú tészen, és csak akkor kimenthető, ha szülői bizonyos boldogságának ellene szegzik magakot, — de lehet hogy erre szükség nem lészen, és hogy Atyám meg fog egyezni, melyet bizonyosan senki inkább mint én nem ohajt. — Továbbá a mi jövendőbéli életem módját illeti, én megvallom Uram Bátyámnak, hogy mint egészségem, mint temperamentumom arra ösztönez, hogy mentől előbb ezt a Várast elhagyom, — mindazonáltal caracterrel[10] kivánok quietálni, de ha Bátyám Uram akaratja volna, hogy tovább is katonáskodjam, azt megtehetem, a temperamentumot moderálja az ember, és igazán megvallván, az egészség csak félig meddig pretextus, hogy Bátyám Uram kedves leányát, ha Atyám mindjárt eleinten jól nem találna szenvedni,[11] azon kö(n)nyű segíteni, — én természetét ösmerem és tudom, hogyha egy vagy fél esztendeig nem lát, ujra megjön atyai hajlandósága, annál is inkább — ha (a min nem kételkedem) boldogságomat látni fogja. Hogy pedig

[10] T. i. a kapitányi jelleget megtartva.
[11] Így, a mondat befejezetlen maradt.

mind testvéreim, mind többi atyámfiai, a legnagyobb örömmel fogadják, arról jót állok. — Én ujra kérem Uram bátyámot, hogy ha lehet, ne terheltessen hozzánk feljönni, menyivel jobban lehet ilyen dolgokról szóllani, mint irni, Uram Bátyám is tudhatja. Bátyám Uram atyafiságos válaszát elvárván maradok alázatos szolgája Jósika Miklós sk.»[12]

Látjuk e levélből, hogy a szerelem egyszerre milyen törvénytudóvá tette Jósikát, hogy még a nagykorúságra vonatkozó czikkelyt is idézi, csakhogy a Kállay beleegyezését megnyerje. De a legfontosabbtól úgy látszik fázik, hogy t. i. apjának írjon az engedélyért. Kállay pedig úgy látszik — és ebben igaza is volt, főleg ezt sürgette a családjának küldött újabb levélben s erre válaszolt Jósika, azzal odázván el a kényes dolgot, hogy április 28-ikán fog írni, mikor úgyis betöltötte a 24 évet. De beszéljen saját levele:

«Kedves Uram Bátyám![13] Mikor Bátyám Uram levelei ide megérkeztek, jelen voltam, melyekből is fel nem jövetelét megértettem, a mi a többit illeti, Uram Bátyám akaratja az enyim is, erről utolsó levelembe irtam is Uram Bátyámnak, és most ujra bizonyossá tészem arról, hogy mihelyt a 24 esztendőt betöltöm, tudniillik Április 28dik napján, Atyámnak írni fogok, és válaszát Uram Bátyám[mal) közölni fogom, megegyezésin kételkedem, de kötelességem szerint mindent elkövetek megnyerésére, hogyha mindazonáltal, semmi módon meg nem egyezne, — mint majorennis, aztot tehetem, a mi a józan okossággal s egy becsületes embernek kötelességével egybe vagyon köttetve, annál is inkább, mivel az ebbe való meg nem egyezésnek helyes okát fel nem gondolhatom és az egész okos világ választásamot helybe fogja hagyni.

A mi utóbbi életem módját illeti, akaratom volna egy két

[12] Borítékon: «Monsieur Leo de Kállay Segneur de Nagy Kállo a *Napkor*. per *Pest. Debrezin*. Nagy Kállo. — A boríték jobb sarkán: Wien, alatta bélyegzővel: WIEN. A másik oldalán: Kéretettik (!) a napkori Tiszt hogy ezen levelet ne terheltessen azzonnal kézhez küldöni. Czímeres gyűrűs pecséttel. A br. Jósika-hitbiz. lltárban.

[13] Kelete: Mauer 3. Febr: 818.

esztendőt itt tölteni, és azután ha Atyámtól (a kit Uram Bátyám tudni fog, hogy igen tehetős Ember) anyit nyerhetek, hogy Uram Bátyám kedves Léányát, születésihez illő módon eltarthassam, Erdélybe lemenni, hogy ha a mi megtörténhetik a felséges k. Cancellariánál kapitányságomat secretariussággal felcserélhetném, jó szivel arra a civilis tisztségre szánnám magamot, és tovább is itt maradnék. Mindenesetre pedig caracterrel quietálok, ha-csak megtehetem. Uram Bátyám a cautiorról is emlékezik, ez legkissebb, mivel azok akik joszágot birnak, csak birtokok valósságát kötelesek megbizonyitani és készpénzt nem fizetnek, azon kivül nem is sok, 8000 fl. jó pénz-é vagy Bánko, azt még ezután fogom megtudni, de nehezen lesz erre szükség, mivel ha Atyám a mint reméllem, jószágat ad kezembe, ez arra elegendő lészen.

Igen nagyon ohajtanám, ha május vége felé minden elvégződne, először a sok beszéd elkerülésére, és másodszor mivel Uram Bátyám azt tudni fogja maga is, hogy várni igen nehéz dolog. Kötelességemnek fogom ezután is tartani, Uram Bátyámat állapatomról tudósitani, és maradok igaz tisztelettel Uram Bátyámnak alázatos szolgája Josika Miklós sk. P. S. Szeretném ha Uram Bátyámot nem sokára mint atyámat itten tisztelhetném.»[14]

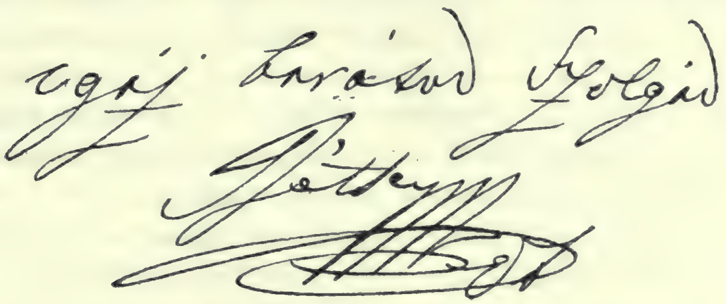
Látjuk e levélből, hogy Jósika folyton halogatta az apai beleegyezés kikérését. Majd azt gondolta, hogy előbb testvéreit nyeri meg házassági tervének s azt hitte, hogy az ő közbenjárásukra apjuk engedékenyebb leend. Különösen Rosalia nőtestvérétől várt sokat, a kit legjobban szeretett, a ki mint asszony is jobban megértette az ő szívügyét.[15] De a testvérének írt levél se vezetett mindjárt eredményre, — úgy látszik — azok is huzódoztak

[14] Borítékon : a Monsieur Monsieur Leo de Kállay Segneur de Nagy Kállo. Napkor. per Pest Debreczin. Nagy Kállo. Bélyegzőnyomás : WIEN. Felette Jósika kézírásával : Mauer. A másik oldalon : die 15to febr. 818. czímeres gyűrűs pecséttel. (A br. Jósika-hitbizományi lltárban.)

[15] Jósika Rosalia előbb gr. Wass Imréhez ment férjhez, de ettől elvált s 1818-ban újra férjhez ment gr. Kendeffy Ádámhoz. Hétévi boldog házasság után 1825 márczius 5-ikén halt meg 32 éves korában.

a kényes kérdés előhozásától. Legalább ezt sejteti itt következő levele:

Édes kedvesem! — írja. —[16] Igen sajnálom hogy jobb hirrel nem örvendeztethetlek, mint ezzel az hideg levelével Testvéremnek, én ugyan meg vagyok arrol győződve, hogy igéretjét bételyesiti, és Atyámnak a dolgot okossan előhozza, de megvallom, hogy nincsen anyi békességes türésem, hogy planumainak végét várjam, azért is ujra Testvéremnek irni fogok, még pedig oly móddal, hogy bizonyoson válasza nem fog késni. Nékem előtted legkedvesebbem titkom nincsen, azért a levelet,

62. RÉCSEY EZREDES NÉVALÁÍRÁSA.

a mint vettem ugy küldöm, Rosalie aszony a nagy boldogságba — rólom nem sokat gondol, Samu uram nem ír, és igy ha hathatóssabban és magyarossabban irok haza, rosz neven nem vehetik, — aztat ujra igérem, hogy Aprilis végéig, ha Isten segit, minden rendbe lesz, a te akaratodot, s Anyád tanácsát elvárom, ez a Mauer nékem egy fatalis hely, mert jó kedvre ritkán jövök ide, Vasárnap többet, addig 100000 csókol hiv Miklósod m. p.

Így érkezett el az 1818-iki év április 28-ika, a mikor Jósika nagykorú lett. Most mint önrendelkezési jogú férfi lépett fel kérőül s a kedvező válasz felől nem is igen volt kétségben. Ekkortájban utazott le Erdélybe Récsey, a Jósika ezredese s egyszersmind a Jósika apját is meglátogatván, elmondta neki

[16] Kelet nincs a rózsaszín papirra írt levélen.

fia nősülési szándékát. Azt se tudta ugyan megmondani, hogy melyik Kállaynak: Péternek, vagy Leónak a leányát akarja elvenni a fiatal kapitány, de tulajdonképen az apa szempontjából annyiban mindegy volt, hogy ugyanannak a régi magyar nemesi családnak sarja volt mind a kettő, legfeljebb Péter vagyonosabb volt s azt hitte, hogy a fia a jobb parthiet választotta. Beleegyezését adta a házasságba, a mint hogy akkor is beleegyezett volna, ha tudja, hogy a Leó leánya a kiszemelt meny.

Récsey vitte meg az atyai jóváhagyást Bécsbe. Jósika előadása szerint,[17] mikor Erdélyből visszaérkezett, magához hivatta és így szólt hozzá: «Tudja-e Miklós, hogy atyja nem ellenzi, hogy a szép leányt nejül vegye?» «Micsoda szép leányt», kérdezte Jósika, nem értvén, kitől értesült apja az ő udvarlásáról. «Hát a szép Kállay kisasszonyt» válaszolt az ezredes s felszólította, hogy mutassa be őt menyasszonyának s ekkor valószínűen az atyai beleegyezést közölte a boldog családdal.

A tervezgetések boldog időszaka következett ezután, az új otthon berendezéséről stb. Atyja értesítését sem halogathatta tovább s talán kissé túlságosan önérzetes levélben jelentette be neki nagykoruságát s nősülési szándékát. Jósikát méltán sértette fia eljárása s egy ideig nem is válaszolt levelére.

Majd a katonaságtól hosszabb szabadságot kérvén, 1818 július elején[18] leutazott menyasszonyával és anyjával Napkorra, megtekinteni a Kállay-család házatáját. Napkor, Nyiregyházától délkeletre eső nagyközség, már a XIII. században Kállay-birtok volt s ettől fogva rendesen a Kállayakkal kapcsolatban szerepel az oklevelekben és pápai tizedlajstromokban. A mint fentebb említettük, Kállay Leónak is itt volt családi kúriája és birtoka.[19]

17 Emlékir. III. 170. l. Jósika szerint ez 1817-ben történt, de tévedése a levelekből megállapítható.

18 Jósika szerint (Emlékir. III. 171. l.) ez is 1817-ben történt, de mivel említi, hogy «ezen útközben» történt a Beleznay-féle gyilkosság, Nagy Iván sz. pedig (Magyarorsz. csal. I. 282. l.) Beleznay I. Sámuelt fia II. Sámuel Pilisen 1818 július 5-ikén lőtte meg, kétségtelen, hogy az évben itt is tévedett.

19 Genealogusaink a család azt az ágát, melyből Leó is származott, napkori ágnak nevezték el. L. Nagy Iván, M. csal. VI. köt. 39. l.

Az egyszerű nemesi kuria egyszerű berendezésével kiábrándulás volt a bécsi főúri életmódhoz szokott erdélyi mágnásnak. Szerinte a «grand-seigneurséghez», a minek Kállay alezredes tartotta magát, hozzátartozott volna kastély, szőnyegekkel és műtárgyakkal, franczia szakács, inasok, fogatok, a kastély ura és úrnője megfelelő műveltséggel, olvasottsággal és nyelvismerettel. A Kállayaknál mindebből semmi sem volt: egyszerű ház, szalon és a szobák szőnyegek nélkül, a helyett minden szobában egy tornyos ágygyal. Hanem volt a mellett magyaros vendégszeretet és egyszerűség. A házigazda se frakkban vagy térdnadrágban fogadta vendégeit, hanem aranypaszomántos zöld sipkában, nanking spenczerben és pantalonban tarka mellénynyel, kezében egy jól megtöltött dohányzacskóval.[20]

Ha mindezek kellemetlenül is hatottak reá, mert csalódást okoztak, egy szerelmes ifjat ki nem ábrándíthattak. A Napkorra érkezés után csakhamar megvolt az «anyaszentegyháznak rendszabásai szerint» az eljegyzés. Jósika hitvesi jegyül 30.000 forintról állított ki (1818 július 15-ikén) moringlevelet s szeptember 5-én megtartották az esküvőt.[21]

20 Emlékir. III. 188. l.

21 A napkori esperes plébános értesitése. A «móringlevél»: «Alább irtt adom emlékezetére kiknek illik, hogy én, Nagyságos NKállói Kállaÿ Leó Obrist Lieutinent Urnak, Nagyságos V. Naményi Eötvös Ersébeth Asszonytól született Leányát, Ersébeth Kis Asszonyt, Hitvesemnek választván 's az Anyaszentegyháznak rendszabásai megtartásával eljegyezvén, eránta való tiszta hajlandóságomból 's szeretetemből, harminczezer, Nro 30000, annak idejében fojamatba (igy) lévő, Conventionalis arany és ezüst pénzbe számlálandó Rftokat, hitvesi jegyül, optionaliter kötelezek. Mellynek állandóságára adom ezen tulajdon kezem allirásával (igy) 's szokott pecsétemmel erősített kötelező Moringlevelemet. Költ Napkoronn Julius 15k napján, 1818k esztben. Coram nobis Josepho Rummel mp. Parocho Napcoriensi. (P. H.) Sigismundo Petheö mp. Jurato Causarum Advocato. (P. H.) Baro Josika Miklós mp. kapitány a Grof Colloredo Mansfeld Regimentyébe. No 33. — [Nincs pecsét.) Az eredeti a br. Jósika-cs. hitbiz. lltárában. Kállay L.: leányának a napkori jószág egy részéről a következő 1819. évi márczius 22-ikén kelt egyezség szerint a kiházasitási költségek fejében lemondott. (Az 1841-ik évi kérdőpontok a br. Jósika-hitbiz. lltárban. Ez egyszersmind felsorolja azon birtokrészeket, melyek ugy a resignatio alkalmával, mint a felek közt szóval kötött egyezség értelmében Kállay L. földesúr használatában maradtak.)

III.

JÓSIKA házasságát útnak nevezi az ismeretlen felé.[1] Minden házasság, még ha a legkedvezőbb előjelek mellett kötötték is, ilyen utazás s a házasfelek rendesen azt hiszik, hogy a boldogság révébe eveznek.

Láttuk, Jósika mily buzgósággal fáradozott az utazási jegy megváltásában.

Az utazás kezdete zavartalan boldogságban telt el. A bájos asszony, a ki csak nem régen töltötte be tizenhetedik évét, s a kit férje mint fiatal asszonyt «igen szép»-nek nevezett,[2] megértő szerelemmel símult a délczeg kapitányhoz. Egyébként akarata lágy és könnyen befolyásolható, jelleme tetszés szerint alakítható lett volna,[3] részben Jósika hibája, ha ezt idejében megtenni elmulasztotta.

A szerelem mámoros napjai után az ifjú pár látogatásai következtek a kiterjedt Kállay-rokonság tekintélyesebb családjainál.

A Balog-Semjén nemből származó Kállay-család azon ősi magyar családok közé tartozik, mely szinte a honfoglalásig viszi vissza eredetét. Kemény, szívós és büszke nemzetség, melynek tagjai a vármegye történetében és hivatalaiban állandóan szerepeltek: ők voltak a Nyirség dynastái.

Az ifjú pár bemutatkozásakor egy részük tárt karokkal, magyaros vendégszeretettel fogadta az új családtagot, szíves belső barátságot kötöttek vele, mint pl. Kállay Ágoston, a Péter eszlári földesúr fia, más részük idegenkedéssel fogadta s az erdélyi mágnást, a ki a Nyirségbe jött házasodni, olyan szemmel nézte, mint az amerikai az előkelő európait, a ki házasodás végett kelt át az oczeánon. A Nyirség ugyan nem Amerika, de a

[1] Emlékir. IV. köt. 3—4. l.
[2] U. o. 5. l.
[3] U. o. III. 185. l.

Kállayak voltak a Nyirség nábobjai. Mondogatták is, hogy a koldus báró a gazdag Kállay leányát vette el, de helybenhagyólag mindjárt utána tették: «Hadd boldoguljon szegény!» [4]

Ekkortájban érkezett meg az apa levele is. Nem barátságos hangú levél, de Jósika hozzá volt már szokva apja leczkéztető hangneméhez, melyen azért érezhető volt az apai szeretet melege.[5] Sértődötten válaszolt fiának. Azzal kezdte levelét, hogy milyen fájdalmas és felejthetetlenül borzasztó egy apának a fia hálátlansága, különösen, ha az annyit tett érette, a mennyit ő, a mi szinte példátlan; mert a mit ő gyermekeiért tett, ország-világ csodálja és később, ha észretér, maga is be fogja azt látni. Még négy testvére van s azt is tudnia kellene, hogy milyen szerencsétlen körülmények közt vette át az örökséget, adóssággal terhelve, egy része elzálogosítva, úgy hogy nem érnek többet, mint a mennyit értük adott. Nem lett volna kénytelen fia adósságait kifizetni, senki se kényszerítette volna rá s mindezért egy illetlen levél a hála és most 24 évével hozakodik elő. Hallott harangozni, de nem tudja hol. Megmagyarázta neki, hogy az olyan fiúra vonatkozik ez a törvény, a hol az atya az örökséget elhanyagolta, vagy ha szülei elhaltak, akkor az ilyen 24 éves korában örökségébe léphet. Magaviseletét épen lázítónak mondja, végre Istenre kéri, hogy legyen valahára komoly. Midőn fiával ilyen szigorúan végzett, szeretettel emlékszik meg az új szülőkről s arra kéri, becsülje meg az ártatlan gyereket, kiről oly sok jót hallott. 1000 forintot küld neki s tudósítást kér, hogy mikor láthatja őket, szeptemberig Fenesen, azután Branyicskán tartózkodik.

Hogy a levél keserű hangulatát megérthessük, figyelembe kell vennünk, hogy Jósika összes tervei rombadőltét látta fia elhamarkodott nősülésében. Samu fia már a pálya kezdetén letört, Imre középszerű tehetség volt s így egyedül Miklóstól várta a család tekintélyének s díszének gyarapodását; a kezdet

4 Emlékir. III. 183. l.
5 Radnán 1818 július 30-ikán kelt a németnyelvű levél.

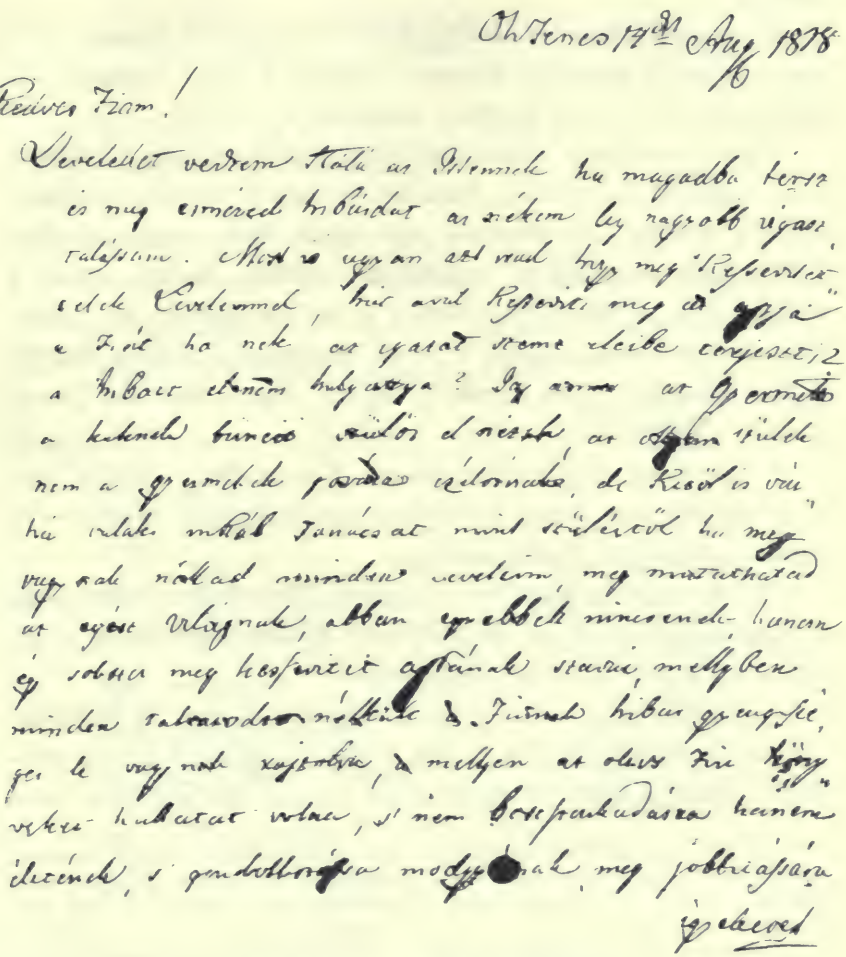
csakugyan biztató volt, de sejtette, hogy most ennek a katonai carriéreje is derékben tört ketté.

Jósikának legfőbb vágya az volt, hogy nejét apjának, testvéreinek s kolozsvári ismerőseinek bemutathassa. Ez után a levél után még nem mert útra kelni, várt míg apja felindulása csillapodik. Újra levelet írt, melyben mentegetőzik és bocsánatot kér apjától. Most már az öreg Jósika is szelidebb hangon válaszolt neki.

«Kedves Fiam! — írja. — Leveledet vettem, Hálá az Istennek, ha magadba térsz és megesméred hibáidat, az nékem legnagyobb vigasztalásam. Most is ugyan azt irod, hogy megkeseritettelek levelemmel, hát aval keseríti meg az apja a fiát, ha néki az igazat szeme eleibe terjeszti? a hibáit el nem hallgatja? Jaj annak az gyermeknek, a kiknek büneit szülői elnézik, az ollyan szülék nem a gyermekek jovára czéloznak, de kitől is várhat valaki inkább tanácsat, mint szüléitől. Ha megvagynak nállad minden leveleim, megmutathatad az egész világnak, abban egyebbek nincsenek, hanem egy sokszor megkeseritett apának szavai, mellyben minden takaródzó nélkül a fiunak hibái, gyengeségei le vagynak rajzolva, az mellyen az okos fiu könyveket hullatatt volna, 's nem bosszankodásra, hanem életének 's gondolkozása módjának megjobbitására igyekezett volna. Én neked szivemből megengedek. Ki is hajlandóbb a megengedésre, mint a szülők gyermekeiknek. Azzal az édes reménységgel, hogy nevekedvén esztendőik, elméje is a fontolásra meg fog érni. Most nyert szülőid is olly érdemesek, hogy téged jó tanácscsal fognak éltetni 's hibáidat el nem nézik.

Én akármikor béjöttek hozzám, ugyan kedvesen foglak benneteket látni, én a jövő holnapnak elein az alsó jószágaimat meg fogom járni és Branyicskán szüretelni, de 9-bernek elein bizonyosan visszakerülek és azután egész fársángig itt fogok lenni, akkor Zsuzsikámért bémegyek Kolosvárra, hogy töltsön egy kis üdőt, ugy is az egész nyáran velem magánoskodott.

Kedves mátkádat atyai indulattal ölelem, az Méltóságos Házat, egész atyafisággal tisztelem».[6]

63. ID. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS LEVELE FIÁHOZ.

Most már a család sürgeti látogatásukat, így Rozália nővére szerencsét kívánván neki (1818 október 15-ikén) «czélja tökéletes

[6] Végül még azt a hírt közli vele, hogy Nemes Jankó egybekölt a Bánffy Gorge leányával Pepivel s így folytatja: «Bánffy Gorge egy szép jószágát adja el most, azért mulat benn, az hol életének gyümölcse, az az az ki fényesen élhetett volna a világon, sokakkal jól tehetett volna, szinte arra jut, hogy magával lesz tehetetlen életének legjobb korában. Példa legyen — a micsoda alacsonyság a fös-

eléréséhez», arról értesíti, hogy apjuk már nyughatatlankodik, hogy nem hall semmit róluk s felesége szeretetébe ajánlja magát.[7]

Ennyi biztatásra Jósika útra kelt feleségével Erdély felé, bizonytalan és szorongó érzéssel, sejtette, hogy e látogatás és fogadtatás kihat élete jövőbeli alakulására.

Atyja és testvérei szeretettel ölelték keblükre a fiatal asszonyt s az előkelő kolozsvári társaság is szíves vendégszeretettel fogadta körébe. Itt töltöttek egy egész telet, végigtánczolták a farsangot, volt táncz, szánkázás, színház, családi esték, a férfiaknak lovaglás, vívás, kártya s egyéb szórakozás. Jósika ismerősei és barátai közül itt volt Wesselényi Miklós, Bánffy Miklós, Bethlen Ádám, Kendeffy Ádám, sógora, Barcsay János, későbbi sógora stb.

A szép Liza is jól érezte magát Kolozsvárt[8] s Jósika már arról ábrándozott, hogy Erdélyben fog letelepedni nejével s itt fognak «csendesen éldegélni».

Jósika eközben kapitányi rangjáról lemondott s lemondását a jelleg meghagyásával 1819 február 14-ikén fogadták el s így határozni kellett jövendő életpályájáról.[9]

A gazdálkodást választotta s választását apja is helybenhagyta: a csehtelki birtokát adta át neki e czélra. A birtok jövedelme mintegy 2500—3000 váltóforint volt. De egyelőre nem

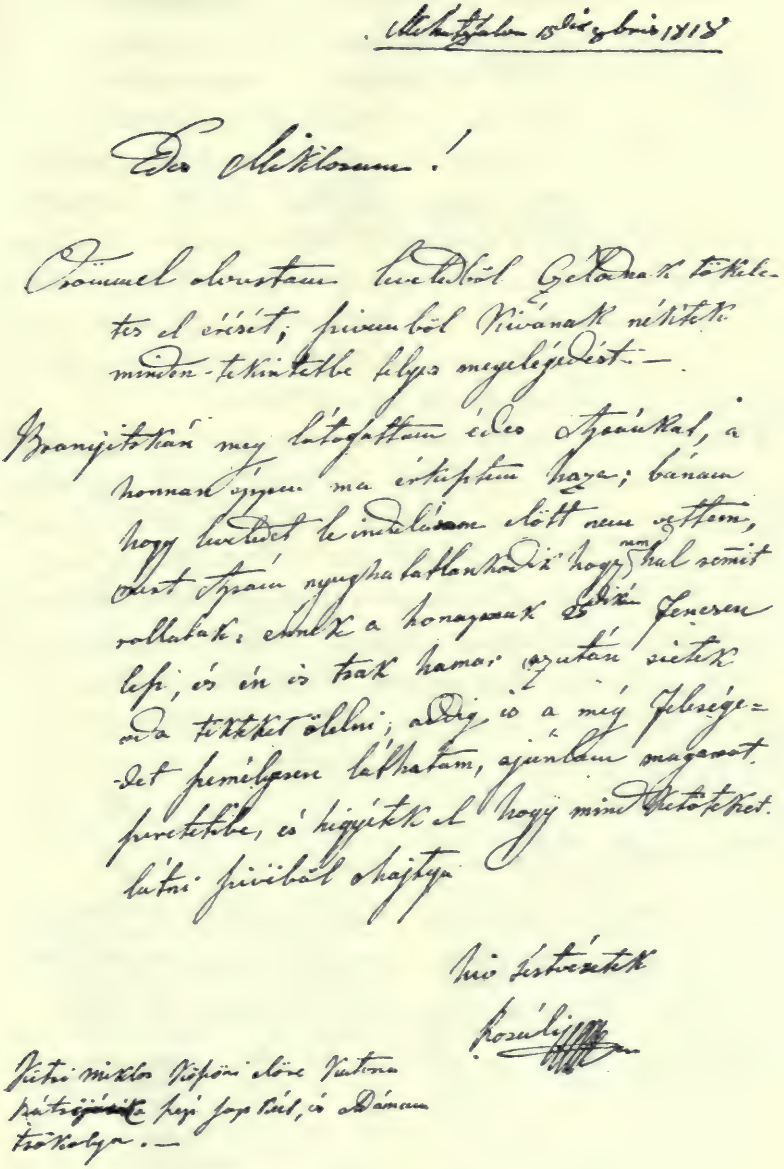
vénység, annál nem alábbvaló a gondatlan gazdálkodás. Az Oh Fenesen 14-iki Aug. 1818. kelt eredeti a br. Jósika hitbiz. lltárban.

7 «Édes Miklósom — így szól a levél — Örömmel olvastam leveledből czélodnak tökéletes elérését; szivemből kívának néktek minden tekintetbe telyes megelégedést. Branyicskán meglátogattam édes Atyánkat, ahonnan éppen ma érkeztem haza; bánam, hogy leveledet leindulásom előtt nem vettem, mert Apám nyughatatlankodik, hogy nem hall semmit rólatok: ennek a hónapnak 25-ikén Fenesen lesz, és én is csak hamar azután sietek oda titeket ölelni; addig is a míg Feleségedet személyesen láthatam, ajánlom magamot szeretetibe és higyétek el, hogy mind kettőteket látni szivből ohajtja hív testveretek Rozáli mp.

Kicsi Miklós köszöni előre Katona bácsijának a szép sapkát és Ádámom csókolja.» [T. i. Kendeffy Ádám, Rozália férje.] Később is (1821 január 28.) levelez Lizivel

8 A kolozsvári időzésről Kállayné Eötvös E. 1819 május 4-iki bécsi levele is megemlékezik.

9 Az 1819 márczius 1-én kiállított obsit fentmaradt a br. Jósika hitbiz. lltárban. Érdekes, hogy Jósikát református vallásunak és nőtlennek mondja. L. a mellékelt hasonmást.

Mikeszászán 15dik 9bris 1818

Édes Miklósom!

Örömmel olvastam leveledből Gedeonak tökéletes el érését; szivemből kivánok néktek minden-tekintetbe teljes megelégedést. —

Branyitskán meg látogattam édes Atyánkat, a honnan éppen ma érkeztem haza; bánom hogy leveledet le indulásom előtt nem vettem, [illegible] Atyám nyughatatlankodik hogy [illegible] semmit [illegible] rollatok; ennek a [illegible] lesz; és én is tsak hamar azután sietek oda tiktek ölelni; addig is a míg Felségedet személyesen láthatom, ajánlom magamot szeretetébe, és higyjétek el hogy mind kettőtöket látni szivéből óhajtya

Hív testvéretek

Rozália

[illegible]

64. JÓSIKA ROZÁLIA LEVELE JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

volt a mezőségi oláh faluban sem kastély, sem úri ház, csak egy nyomoruságos tiszti lakás három szobával. Mikor Jósika ide vitte nejét mint jövendő lakóhelyükre, a gyermekasszony kétségbe volt esve. Hasztalanul ecsetelte előtte férje, hogy milyen szép udvarházat lehetne oda építeni a dombra egy tó mellé, közel egy régi erdőhöz, mely az uradalomhoz tartozott, vigasztalhatatlan maradt. A tiszttartó is segített a hangulat rontásában, hogy a falu népe, sőt a levegő is rossz s Jósika harmadnap már otthagyta a falut s visszament nejével apjához Ó-Fenesre.

Az apát bosszantotta a menye kényessége s összeszidta fiával együtt, a ki természetesen neje igazát védte. Így azután sértődötten és csalódottan újra visszautaztak Napkorra s Jósikából így lett nem csehtelkei, hanem napkori földesúr.

A napkori élet unalmas, szürke, prózai volt. Jósika igyekezett mindenképen beleilleszkedni új környezetébe. A Kállay-udvarházban lakott, együtt apósával, az anyós rendesen csengeri birtokán tartózkodott, csak néha ment be Napkorra, vagy a fiatalok utaztak ki hozzá. De az öreg Kállay nemcsak velük lakott, hanem a ház fejének tekintette magát. Terjedelmes és sokoldalú gazdaságát maga vezette, a napkorit Miklóssal közösen, hogy belevezesse új gazdai tisztébe. Ez helyes volt, mert Kállay az öreg Jósikához hasonló birtokrendező és szerző tehetség volt, a ki birtokait rendben tartotta, az elzálogosítottakat kiváltotta, újakat szerzett hozzá stb.[10] A baj csak az volt, hogy

[10] Tájékoztatásul, hogy ez a Kállay-birtok milyen terjedelmű volt, közöljük végrendelete idevon. részét, megjegyezve, hogy ez a birtokállományt természetesen későbbi (1842 május 31-iki) rendezett állapotában tünteti föl, a mikor t. i. a végrendelet kelt: «Minekutánna ősi fekvő javaimat rész szerint boldog emlékezetü édes Atyám, Néhai Te[kin]t[e]tes Id. Nagy Kállai Kállay László Úr, rész szerént Néhai N̄ Kállay Lajos, és István kedves testvéreim által azokra hozott nevezetes terhek alól tetemes költségemmel, 's fáradozásommal, sok ezerekre menő summa pénzem lefizetése mellett szabaditottam ki, 's azoknak nagy részit idegen kézből váltogattam, szerzeményeimmel szaporitottam, épitéseimmel, szőlők épitésével [a. m. a német Weinbau], nevezetes erdők nevelésével 's egyéb javitásokkal neveltem, javitottam, — sőt NKállay nemzetségem törvényes dolgai előmozdítására, nemzetségem javait egy hatodrészbe illetőleg tulajdon pénzemből, sok ezer forintokra hágott, nevezetes költségeket tettem 's néhai NKállay Lajos kedves testvéremtől származott (így) NKállay Judit, Komjáthy Györgyné hugom maradékainak is, emli-

Bots 11 Maji 819

Edes Millosom

Vetem 22 Aprilisról dátált Levelét
Märzos Edes Fijam ha a Benát
n Kezedbe veszed Megy is gondo
ld Mit iry és tudmeg hogy nem
Hinednek sem nem hugodnak ha
Anyádnak iry már én egy ijen
hejtelen Levéledet el halgotam
a Mijet Kolosvárol irtál de
Szóval megy montam volna azt
is hogy nem ilet irni most pe
dig Kerelen megy irom hogy
ha másképp nem tuts irni igy
ne irja firlaj mert tőled
nem Erdemlem hogy szertegye

65. KÁLLAYNÉ LEVELE JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

bár szerette vejét, de egyszersmind gyámkodni óhajtott felette: az öreg ezredes-főhadnagy a fiatal kapitány felett. Pl. elvárta tőle, hogy jelentse, ha ki akar lovagolni stb. Jósika hamar lerázta a kelletlen gyámkodást nyakáról. Nehezebben ment, de

tett kedves testvéreimről álló javakat illető törvényes terhek iránti törvényes követelések következésébe, summás pénzeket fizettem, 's ezek szerént javaimon több százezer forintokra menő béruházásaim, 's javitásaim feküdvén, mindazok szabad rendelkezésem alá estenek; sőt ennek felette, férfi maradékom nem lévén, egyetlen egy kedves Léányom NKállai Kállay Er'sébeth, csász̈. kir. kamarás Báró Branyicskai Jósika Miklós hitvesének rangjához 's nemzetségi elágozásomhoz képest, Nagy Kállay nemzetségem javait egy hatod részbe illetőleg, hajadoni kiházasitási terhek is, — valamint a' férfi ágat illető ősi, fekvő javakból a' törvényszabta Negyed (quartalitium) terhe is említett kedves léányom javára, a törvény értelmébe az ősi fekvő javakon teherképpen feküdnének, — a' napkori jószág nagyobb része pedig már különben is több esztendők olta említett kedves võm csász. kir. kamarás Báró Jó'sika Miklós és hitvese NKállay Er'sébeth, léányom használatok 's törvényes birtokjok alatt lenne s azokba nevezetes javításokot 's költséges épitéseket is tétettek: Ugyanazért mindazon fekvő és ingó javaimat, melyek ez ideig akár az én, akár említett kedves võm s léányom birtokjokban voltak, minden azokban találtató udvarokkal, udvarházokkal, vendégfogadó, korcsma épületekkel, malmokkal, és minden épületekkel épitésekkel, javitásokkal, nevezetesen ezen Tettes N[eme]s Zabolcs vármegyében Napkor, Kálló Semjén helységeiben 's határaiban, Nagy Kálló várossában, 's a' várréti pusztában, 's egyebütt Tettes Ns Szathmár vármegyében Farkas Aszó, Kér, Semjén, Panyola helységeiben s határaiban, Tettes Ns Heves és Külső Szolnok t. e. vármegyékben, Mező Tur városában, 's határában, 's a' Tisza Varsányi pusztában, Tettes Ns Csanád vármegyében, a' Kaszaperegi pusztában, Tettes Ns Ung vármegyében Szerednye várossa határában lévő minden fekvő, és ingó javaimat, minden azokban találtató épületekkel, külső belső illetményekkel, 's minden jövedelmeikkel, szab. Kir. Debreczen városában lévő házamat, szállás földeimet, sz. és priv. Eger és Nyiregyháza városokban lévő házaimat udvarával, kertjével, minden benne találtatókkal, 's egyebütt, a magyar Korona alatt találtató mindazon fekvő és ingó, akár ősi, akár szerzett minden javaimat, minden jövedelmeivel, épületeivel 's hasznaival, melyek ez ideig akár az én, akár kedves võm 's léányom használatok alatt voltak, 's azokon kivül akár atyai, akár anyai jusson minden virtualis jussaimat, törvényes kereseteimet, folyamatba lévő pereim folytatása, 's végrehajtása iránti törvényes jussomat, 's különösön a' Mező Turi jószágból az örökös contractus törvényes elrontása óta nagyobb részben fizetetlen maradt jövedelmemet, contractusaimat, tőkepénzeimet, szóval minden kigondolható törvényes kereseteimet, minden javaimat 's jövedelmeimet többször nevezett kedves léányom NKállay Ersébethnek, 's férjének kedves võm csász: kir. Kamarás Báró Jósika Miklósnak s tölök származott, és származható kedves unokáimnak, mint egyedülvaló örököseimnek, úgy adom, hagyom és rendelem, megmásolhatatlanul, hogy mindazon javakat kedves võm és léányom egyetértő gazdálkodás rendin kormányozván, azokat szeretett kedves unokáim részökre annak idejébe tartsák meg, szaporitsák, 's el ne idegenitsék . . .» A birtok későbbi állapotára vonatkozólag l. Jósikának az Irod. Közlemények 1910. évf. 69. lapján közölt feljegyzését 1844—5-ből. Csakhogy itt az anyai ágon megillető csengeri, darui stb. jószágok is fel vannak sorolva.

szintén kivitte, hogy a napkori udvarházat és környékét saját ízlése szerint rendezhesse.

A Lizi asszony jókedve újra visszatért, a mint hazaértek. Jó gazdasszony is volt, Napkoron a gazdaság körül elég foglalatossága is akadt s igényeit, szellemi szükségleteit Napkor teljesen kielégítette. Volt náluk vendégjárás, vagy ők mentek látogatóba, Jósika eljárt a szabolcsi tisztújításokra s versenyt ivott és kiabált az ott tivornyázó többi urakkal.

De lelkében ezzel az életmóddal megbarátkozni nem tudott. Fentebb már említettük, hogy Jósika mennyire szerette Erdélyt hegyeivel, erdőivel, romjaival s festői szép vidékeivel. A ki Erdélyt gyermekkora óta ennyire megszerette, annak a Nyirséghez nehéz volt hozzászokni, a mint viszont Petőfi, az Alföld gyermeke, is nehezen szokta volna meg a zordon Kárpátoknak vadregényes tájait.

A szabolcsi nemesi udvarházak és az erdélyi arisztokráczia életmódja közt is nagy volt a különbség.

Az erdélyi fejedelmi udvartartás jótékony hatása volt, hogy Erdélyben előkelő, finom, művelt s a mellett magyaros főúri élet volt. Mikor az erdélyi fejedelemség megszünt, az erdélyi arisztokracziának ez a művelt és a mellett magyaros szelleme azután is megmaradt s az összetartó középpont az erdélyi kormányzó udvara volt. Idővel ugyan sok idegen, külföldi szokás lopózott be ebbe az udvartartásba is, de az erdélyi magyar főurak a magyar viseletet, szokásokat, egy szóval a magyar szellemet abból kiszorítani sohasem engedték. Mindezzel kapcsolatban állott, hogy a polgárság műveltsége is magasabb fokon állott s az ipar is fejlettebb volt.

Ezek és még más körülmények, melyeket alább ismertetünk, idézték elő azt, hogy Jósika idegennek érezte magát úgy a vármegyében, mint a Kállay-rokonság közepette.

Az élet unalmas egyhangúsággal folyt tovább Napkoron.[11]

[11] 1821 július 30-ikán Bártfán van feleségével. «A Feredő annyira használt Lizinek — írja K. Leónak — hogy ide jövetelünkkor Ignátzné nem győzte jó kinézését dicsérni.»

Ily lelkiállapotban örömmel vette az értesítést, hogy az Erdélybe visszatérés nincs teljesen elzárva előtte, mert apja megbocsátott neki. «... Irásamból láthattad — írja a közbejárónak,[12] a ki talán maga Kállay volt — hogy Miklós ellen mik voltak panaszaim; azok közül legfőbb, hogy nem csak gyermekeim között, de egész Erdélybe(n) egyedül ő volt az, a ki meg nem akarta esmerni, hogy ha én nem lettem volna, az én gyermekeim koldusak lettek volna 's én éltem végefelé jócskán kifogytam volna mindenemből, ha igyekezetem 's fáradságam a bal sorsat meg nem győzte volna. Én haragat réá soha sem tartottam, mert én más embernek is soha a roszszat roszszal viszsza nem fizettem, hát még gyermekemre haragat hogy tartsak, de hogy vérzette szivemet, nem tagadhattam. Azért ezentul való köteles jó magaviselete által igyekezzék atyai szivemet megnyugasztalni, ugy bizonyasan atyai indulatamat tapasztalni fogja...»

Másik örvendetes esemény volt házassága negyedik évében (1822 okt. 26.) első fiának Miklósnak születése.

Az apa megbocsátó levele, mintha bevezetése lett volna egy szomorú eseménynek, az 1824-ik év elején, mikor nejével Csengerbe készült anyósa látogatására,[13] levelet kapott Panajott Miklós görög agenstől, a család régi ismerősétől,[14] hogy apja súlyos betegen fekszik Kolozsváron. Azonnal befogatott s váltott lovakon hat óra alatt Kolozsvárra érkezett s itt apját még életben, de haldokolva találta. Másnap, 1824 január 18-ikán estve 8 órakor[15] húnyt el 58 éves korában. Temetése a monostor- (később unio-) utczai házból ment végbe.[16]

[12] Az Oh Fenesen 1820 deczember 14-ikén kelt levél a br. Jósika hitbiz. lltárban.

[13] Emlékir. IV. k. 23. l.

[14] Több levele van Jósikához (1829 deczember 20. stb.) a br. Jósika-hitbiz. lltárban. Szurdukról Jósikáné is ír neki «Édes Nicolitzi» megszólítással, úgy látszik, ő volt a család házi — görögje.

[15] A gyászjelentés szerint. Az Emlékir. reggelt mond (IV. 26. l.)

[16] A haláláról kiadott két gyászjelentés az Erd. Múzeum gyűjteményében maradt fent. Életrajzi adatai miatt közöljük itt mindkettőt. E' földi életben semmi anynyira nem érzékenyit bennünket, mint azon köteleknek, mellyekkel itt szorossan egyesittetünk, végső elszakadása. Mert noha — látjuk is a' hit világánál a' dicsősség jövendő országát, mellyben minden viszontagság nélkül való szent egyesülésre találkozunk öszve; nehezen esik mind-

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓSNÉ, SZ. KÁLLAY ERZSÉBET.

(Az eredeti olajfestmény báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

Végrendeletében sírhelyéről is intézkedett. «Ha — így szól ez a rész — az alsó jószágaimba találnék meghalni, akkor temessenek el a' brányicskai határon lévő általam plántáltatott Szu-

azonáltal olly hoszszas öszve szokásnak kedvességét, és huzamoson tartott vérségi szives tekintetet félbe szakasztani. Úgy vagyon, e' fõldi részünk hathatoson huz az itt alatt valókhoz, természetesen lévén hozzájok szerkeztetve. A' tökélletes egyenlöség és tiszta bóldogság állapotya, a' változást nem esmérõ létel, a dicsõsség országában lészen. A' mi szivbõl tisztelt és szeretett kedves jó Atyánk, néhai méltóságos Brányicskai Liber Báro Jósika Miklós Ur, Felséges Urunk, arany Kólcsos Hive, és az Erdéllyi felkõlt Nemes Sereg' egyik lovas Ezeredének Fõ Strásamestere, e' fõldi életét bévégezvén, azon állandó nyugodalomnak hellyére jutott. Nyavallyája lássanként fogyasztó száraz betegség vólt, mellyben minekelötte meg oszlattatnék, a' Római Catholika Anyaszentegyház által rendelt Szentséggel keresztényi buzgósággal élt. Ezután enyhült lélekkel, és a jövendõ bóldogabb életnek tellyes reménységével, e' follyó 1824-ik esztendõ Jánuariussának 18-kán [jav. 28-ból.] estvéli 8 orakor csendesen elnyugodott. Igy fosztatánk meg áldott emlékezetü édes Atyánktól, kinek jó szive és kellemetes társalkodása az igazán ésmérök elött, nem lehet esméretlen. E' világi egész élete 58 esztendökre terjedett, mellyekböl kedves emlékezetü, szent házasságbéli hiv társával, M. Gróf Lázár Éléonora Aszszonnyal, tõllünk alig, vagy rész szerént az emlékezésre nemis esmért édes Anyánkal, csak nyólcz esztendõket tõlthetett; a' sietett halál által tölle mindnyájon megfosztatódván. Mi négy élö zálogai azon megáldott páros életnek, megértvén jó Atyánknak gyengélkedését, sietve egybegyûltünk vala a' Kolosvári Házánál dajkálkodására, és ha lehetne fájdalminak jelenlétünkel enyhitésére. De mivel már kimondatott vala az örök végezés határozása; csak elhunytának lehetének szomoru szemlélöi. Ha e fájdalomban, az Isten Szent tetzésén való meg nyugováson kivül, valami enyhithetett ben nünket, a' vólt, hogy tartozó tiszteletünknek némü némü adóját megadhattuk végsö óráiban, és meghidegülve is becses tetemeit forrö könnyeinkel áztathattuk. A' jobb életre kõltözött bóldog léleknek öszveomlott fõldhajléka, önnön rendelése szerént, Nemes Belsõ Szólnok Vármegyében lévõ Szurduki Joszágába vitetett a' végsõ elhelyheztetésre, kisértetve a' mi háládatos zokogásinktól, hol csendesen nyugodjék, miglen az utolsó napon ujra épittetik! Melly szomoru esetünket midön *[a' Méltoságos Grof Vrnak]* meg keseredet szivel jelentenõk, öhajtjuk hogy az irgalmos Isten tarcsa mindenkoron szent óltalmában, az elkerülhetetlen esetekben pedig erösitse mennyei hathatós vigasztalásával. | *[tisztelettel lévén]* Kolosváron 1824 *[Majus 26-kán]* | *[A Méltoſagos Grof Vrnak]* | Szomoru *[alázatos]* Szólgái és Szólgálói. B. Jósika Miklós Imreh Ró'salia 'Su'sánna. A zárójelbe tett cursiv szöveg kézírás. Czimezés nincs. A másik feketekeretes gyászlap: *SZOMORÚ JELENTES.* Branyitskai már néhai Méltóságos Báro JO'SIKA MIKLOS Ur, Felséges Urunk' Arany Kolcsos Híve, és az Erdélyi felkölt Nemes Sereg' egygyik Lovas Ezered' Fö Strázsa Mestere, ez elött három holnapokkal kemény vérhányásból kapott naponként szemlátamást fogyaszto Száraz betegségbe, minekutánna a' R. Catholica Anyaszentegyház által az e' Világi élettöl való elválás fájdalmi' enyhitésére, és a' jövendö élettöl boldogabb fenn maradás' bizodalmasabb megnyerésére rendelt Szentségeket Keresztényi buzgósággal magához vette, dajkálkodására egybegyült zokogo Gyermeki' könyhullatásai között lenni megszünt életének 58-dik Esztendejében e' follyo 1824-ik Esztendö Januarius 18-kán estvéli 8 órakor. Meghidegült Tetemei' Koporsoja e' holnap 21-kén délestvi 5 orakor fóg bézaratni, és úgy életébe tett Rendelése szerént Szurduki Joszagába a'

csáva nevezetű szőllőhegybe. Ha pedig a' felső jószágaimba halok meg, akkor temessenek el a szurduki udvarral szembe lévő kősziklára, azon helyre, a' hol Rákóczi fejedelem, Csákival az utolsó ebédet megették a Zsibó mellett való ütközetnek elvesztése után».[17] A család kegyelettel teljesítette elhúnyt fejének ezt a végső óhaját s a szurduki úton egy kimagasló bérczen messziről látszik a kápolnaszerű emlék.[18]

A végrendeletben, mely az előző év deczember 25-ikén kelt, a végrendelkező «szerző atya» legelőször magát jellemzi. «Az egész ország tudhatja — úgymond — 's az archivumomba lévő documentumok bizonyitják, hogy boldogult anyámnak halálakor a jószágaimat micsoda rendetlenségbe fundus instructusok nélkül romlott épületekkel (kivévén a' fenesi udvart) vettem légyen által, megterhelve közel két száz ezer forint adóssággal, melynek nagyobb részit ki is fizettem. Egy jószág sem volt, melyből elzálogositva nem lett volna, csak a' nagy Égnek kegyelméből igyekezetem és fáradtságommal tudtam belőllek egy részint kiverekedni, ugy hogy szinte ujra vásároltam meg örökségemet...» Azután mintegy annak magyarázatául, hogy a birtokelosztásnál miért kedvezett egyik gyermekének inkább, mint a másiknak, jellemzésüket is adja. Legbővebben Miklóst jellemzi, szinte életrajzát írja meg.

Mindezeket — úgymond — cselekedtem kedves gyermekeimért, kivált leányaimért, a kik soha meg nem bántottak; minden gyermekemnek az illendő nevelést megadtam, ennek bizonyságai a két leánnyaim, a kik fáradtságomat engedelmes jó viseletekkel megjutalmaztatták. Nem ugy a fiak, a' kiknél ámbár mindenféle mestereket tartottam, a' mire legkisebb jó hajlandóságokat

Monostor Uttzai Házától indittatni. A' hová—is hogy minden Renden lévők megjelenni méltoztassanak, ne sajnálják, tisztelettel, és szomoruan kéretnek. Más nap reggel ugy mint 22-kén 10 orakor a' TT. | PP. Minoriták' Templomában Requiem fog tar- | tatni. || [Czím : Tektes Kolos Vári Fő Biro Szentkirályi Mihály Urnak. Egy másik (766. sz.) példányon: «Gub. Consil. ill. Groff. Bánffi Joseff kérettetik Második Keservesnek.»

[17] L. erről fentebb a 25. lapon.

[18] Rajta e felirat van: PARENTI OPTIMO PIETAS PROLIUM POSUIT ANNO MDCCCXXVII-MO. Eredeti fényképfelvétel után l. a 147. lapon.

66. ID. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS SÍREMLÉKE SZURDUKON.

észrevettem, aztat elémozdíttani kivántam: a' nagyobbik fiut (t. i. Miklóst) kivéve már oskolába is minden rendetlenségeknek gyakorlói voltak, a' kisebbik addig is követte szerencsétlen természetit, mig annak áldozatja lett. «Nagyobbik fiam, a kibe legnagyobb reménységemet helyheztettem vala, a' kit nem éppen husz esztendős korába jó uraim által kapitányságra és kamarás uraságra segillettem, drága pénzemen háromszor aequipiroztam. Előbbszer: mikor a Szavojákhaz ment kadétnak minden szükségesekkel. Másodszor: mikor katona tiszt lett, Budán Totesz zsidó által[19] minden szükséges uniformisokat megcsináltattam, mégis a' mellett felment Bécsbe 's gróff Nemes Ádám és Augustinovits által egy néhány ezer forintat magára elköltetett, melyet ki kellett fizetnem. Olosz országba hogy felérkezett, Major Báró Gerlitzitől vett meg ugyan az én ménesemből való egy paripát hét száz Rftkon, melyeket én ide le a Major lejövén kifizettem. Harmadtzar: a' midőn a' Colloredo Regimentjibe jött kapitánnak, tetétől fogva talpig ki aequipiroztam és Camerarius kolcsat is vettem néki, két szép paripát kűldettem fel ugyan neki, melyeket feles aranyakan eladott. Hogy azután elhagyta a katonaságot 's megházasodott, adtam négy szép sárga ménlovakat, melyekből az edgyik megromolván, azt mással kipótoltam, azután ezeket drága pénzen eladta, nem külömben égy szép szürke paripát, a' kit azután kűldettem, mégis a' helyett, hogy czéljának megfelelt volna, egy falka pénzemet elköltötte, melyet kivált a congressuskor tőlle nem igen sajnállattam, de mégis a'mellett adoságokba verte magát, nékem nagy káromra s hátramaradásomra akkor, a' midőn a' pénzre legnagyobb szükségem lett volna, a' házom előmenetelére az ő adósságainak lefizetésére voltam kéntelen sanyarán keresett pénzemet fordittani, a' mint az archivumomba a' documentumak iránta megvagynak, 's hogy ezekért mint atya megfeddettem, nagyon sértegető, hálá-

[19] Ez a Totesz zsidó még ezután is szerepel pl. Kállayné 1819 május 4-iki bécsi levelében. A végrend. 1846. évi hit. más. a hitbiz. llt. és Erd. M. (Kemény Pál cs. levt.)

datlan és halálos sebeket ejtő levelekkel bántott meg,[20] mind azok is megvagynak az árchivumomba; végtére ifijuságának virágjába, a' dicsőségre és előmenetelre kinyilt utból kitért, megházasodott, hogy lehessen egy nagy semmi a' világon.»

Ezen jellemzés után következik a végrendelet lényege, t. i. az örökségnek gyermekei közt elosztása.

67. A MAGYARFENESI JÓSIKA-KASTÉLY.

Hosszú időbe került, míg a terjedelmes birtokon megosztozkodtak. A végrendelet Jósikának hagyta[21] a branyicskai jószágot, de úgy hogy két nőtestvérének Kendeffynének és Barcsaynénak külön-külön 10.000 forintot tartozik fizetni s míg ezt az összeget ki nem fizeti, addig azok kezén marad megosztatlanul, továbbá Zsuzsánna testvérével együtt sorsot vetnek a bilaki és

[20] De a végrendelet lentebb ezt is mondja: «Én . . hibázott gyermekeimnek atyai jó indulatam szerént szivemből megengedek s áldást kivánok nékik és maradékjaknak. Jósika ezt írja 1845 deczember 24-ikén erről Wesselényinek: «Ő szegény (t. i. apja) — utósó napjaiban ingerült volt — 's még pár őszinte egyenes — de nem sértő leveleimet is megemlítette utosó rendeletében — de igasságtalan nem volt — mert mintegy megbánva kemény szavait — egyébben ügyekezett nekem kedvezni.» Irod. Közl. 1906. 473. l. Ezeket a leveleket nem találtuk a levéltárban.

[21] Külön említi azon jószágokat, melyeket gyermekeinek életében kiadott s ilyen gyanánt említi fel Csehtelkét, «melyet Miklós fiam bir».

szurduki nyilra s az ó-fenesi és szentmihálytelki nyilon kívül a többi birtokon szintén nőtestvéreivel együtt osztozik.

Hosszú ideig tartott, míg a birtokfelosztás véget ért. Jósika még júniusban is azt írja haza, hogy még mindig osztozkodnak, pedig mindenben szépen, barátságosan megegyeztek. A sorshúzásnál is szerencsés volt, ő kapta, miként óhajtotta, a szurduki uradalmat, melyhez tartozott Szurduk egész falun kívül Galgó, Tótszállás, Nagy- és Kis-Kristolcz, Szolona, Tormapatak falvak részei több más birtokkal;[22] továbbá övé lett a tizenkét faluból álló branyicskai uradalom egy negyede; ellenben a szamosfalvi osztályrészt csak adósságai és a branyicskai rész kiváltási összege (összesen 74.000 forint) kifizetése után vehette volna át, azért jobbnak tartotta Kendeffy sógorának átadni.[23] Ezekhez járult a ménes, ezüstnemüek, fegyverek ráeső része.[24]

Az osztozást természetesen Napkorról is feszült érdeklődéssel kísérték, különösen felesége, a ki szívesen foglalkozott gazdasági ügyekkel. Február 3-ikán már a második levelet írja,[25] hogy tudósítsa, mi van a testamentumban. Azután burkolt figyelmeztetések következnek: tudja, hogy nem fogja magát semmiben hátrahagyni, hogy ha a legkisebb törvénytelenséget látja, nem fog semmibe megegyezni s meggondolja, hogy neki is van gyermeke és «még mennyit ad az Isten, azt nem tudni». Ha Rosalie nőtestvére nagyon meg lenne különböztetve, akkor ne engedjen stb. Majd az apai szív húrjain játszik: «Az kis fiu igen fris és nagyon hamis, hizik és ol' egészséges, a milyen még sohasem volt, amellett nagyon szép, de olyan, hogy te nem is gondolhatod».

Jósikának feleségéhez innen küldött levelei megelégedéstől és

[22] E birtokokat részletesen felsorolja (további sorsával együtt) Jósika 1844—5. évi jegyzőkönyvében. Irodalomtört. Közl. 1910. 66—68., 71—73. l. és 1844 november 12-ikén Wesselényinek írt levelében. Ir. Közl. 1906. 364—368. l.

[23] 1824 június 16-án Branyicskán kelt levélben írja nejének: «Szamosfalvát minden adósságomba kérik, oda adjam-é, írd meg.» V. ö. Ir. Közl. 1910. 71. l. Végrend. és Emlékir. IV. k. 28. l.

[24] A ménesből (1824 június 27-iki levele szerint) 28 lovat kapott, a fegyvergyüjtemény mintegy 200 darabból állott. L. erről s az ingóságok megdézsmálásáról Emlékir. IV. 28—29., III. 121. l.

[25] A br. Jósika hitb. lltárban.

szerelemtől áradoznak. «Be jó volna, ha itt volnál — írja — édes jó Lizim, tegnap veled álmodtam; bárcsak álmomba látnálak minden nap.» [26]

«Ha te s Miklós eszembe jut — írja egy másikban — [27] elkedvetlenedem, hogy nem lehetek veletek, de a kintelenség sok jónak ellensége, 's már csak közelit az idő, a mely sok lótás futásomnak véget vet.» Azután dicséri neki Branyicskát. «Nem is gondolod ez a Branyicska milyen gyönyörü hely, az udvar olyan szép és vidám kinézésű, hogy csak egy kis foglalatosság mellett az ember meg nem unhatja. A levél befejezése: Szeress el ne felejts.» Egy harmadikban már szinte türelmetlen a távol-lét miatt.[28]

«Kimondhatatlan örömmel olvasám — írja, utóbb írt három leveledet egyszerre; nem gondolod, mennyire megnyugtatott annak tudása, hogy egészséges vagy, — bár már láthatnám a kis Miklósomot járni, de nemsokára ez az öröm is meglesz. Ha valaha siettem dolgaim rendbe szedésében, most bizonyára eljött az az üdő, melybe törik szakad véget kell érnem, — mert tovább ki nem állom a tőletek való távul lételt; hogy maradhatnék tovább, a miolta tudom, milyen közel van az az üdő, melybe ujra egy nékem kedves gyermeknek anyja leszel. Két leveledet rosz kedvvel irtad, de ha tudnék is réád kedves lelkem Lizim, haragudni, még se tenném, mert csak az érzi az efféléket, a ki bünösnek tudja magát, — én az efféle panaszaidot hazajövetelemkor a te szép kicsi szájodról lecsókolom.»

E levelek mutatják, hogy a Napkorról kiszabadult Jósikába mintha új életkedvet öntöttek volna, ismét eleven és vidám. Visszavágyik ugyan ifjú szép nejéhez, de csak azért, hogy azt is magával vigye új otthonába, a hol egyedül ők lesznek az urak.

Napkoron csakhamar újabb családi örömben lett része, 1824 augusztus 23-ikán született második fia, Géza.

[26] 1824 április 27-ikén Kolozsvárt kelt levél, gyöngyöt is igér neki, olyan gyönyörü két hosszú sor tiszta fehér és egyforma, mely a Huszárnéénál sokkal nagyobb «tudom — írja — hogy ilyen senkinek sem lesz».

[27] 1824 június 16. Branyicskán kelt lev. br. Jósika-hitbiz. llt.

[28] 1824 június 27. Kolozsvárt kelt lev. u. o.

IV.

JÓSIKÁNÉ már csak a kíváncsiság miatt is örömmel kelt útra férjével, hogy az öröklött birtokokat megszemlélje. Lakásukat előbb Szurdukra, majd Branyicskára tették át.[1] Itt 1827-ben májusban épen akkor ütött ki az a tűzvész, mely a Jósika udvarházának csűrjét és tiszti lakásait az egész terméssel együtt megsemmisítette, mikor Leo fia keresztelőjét akarták ünnepelni s az ünnepségre már húsz kocsi vendég meg is érkezett. Anyát és újszülöttet a Maroson kellett Solymosra szállítani.[2]

Jósika megfogadta, hogy addig Branyicskát el nem hagyja, míg mindent fel nem épít s két év alatt szebb lett mint volt a branyicskai kuria.[3]

Jósika Szurdukon és Branyicskán ismét boldog volt, mert régi vágyát, hogy kedves Erdélyországában élhessen és ott szabadon és önállóan, másnak beleszólása nélkül intézhesse gazdasági ügyeit, most már megvalósíthatta.

Életkedve újra feléledésének csalhatatlan jele, hogy üres óráiban ismét visszatért a hűtlenül rég elfeledett Músához, kire 1821 óta[4] nem gondolt s most a költészetnek ismét egy más ágában, az epikában és lírában tesz kísérletet.

[1] Mikor költöztek át, pontosan meghatározni nem tudjuk. 1825 augusztus 19-ikén Jósika már Déván állít ki egy «közbizonylatot», melylyel az 1825 szeptember 12-ikén Pozsonyban tartandó országgyűlésre teljes hatalmú személyesének, biztosának és plenipotentiariusának kedves ipját Kállay Leo statutionalis ezeredes főhadnagy urat nevezte, vallotta és tette, (br. Jósika-hitbiz. lltárban) 1826 október 29., 1827 február 25., április 14. Jósika Branyicskáról ír levelet és 1826 márczius körül Jósikáné Debreczenben volt anyjával, erről két levél is szól, az egyikben (április 3.) B. Kata csodálkozik, hogy Lizi Debreczenben nem tánczolt, a másik levél, mely erről emlékezik év n. (1826) április 27-ikén kelt s Jósikáné írja benne férjének, hogy «Anyámmal és az kis fiunkkal Debreczent szerencsésen megjártam».

[2] Emlékir. IV. 44., 45. l. Jósika 1827 május 18-iki levele is szól erről, t. i. megkérte Lizit, mikor az Solymosra költözött, hogy írjon apjának. V. ö. Ir. Közl. 1910. 72. és 66. l.

[3] Emlékir. IV. 45–46. l.

[4] Az «Élet és tündérhon» cz. novellagyüjtemény előszavában említi, hogy 1821 óta irogatott, de nem mondja meg, hogy mit. A' mi a' nonum prematur in annum-ot

Egy «*Átok*» czímű, alakra és tartalomra nézve Kisfaludy Sándor regéit utánzó elbeszélésben a szakállas farkas regéjét dolgozta fel, egy vágmenti várhoz fűzve azt. 1827 körül írta, de később (1840) jelent meg nyomtatásban.[5]

Első irodalmi fellépése 1828 és 1829-re esik, a mikor a Felső Magyarországi Minervában kilencz költeménye jelent meg *F. Maros közi Gábor* álnév alatt.[6]

Jelentéktelen elbeszélő, lírai és elmélkedő költemények, melyeknek írójuk maga sem tulajdonított nagyobb értéket. Az «*Arabs és Gyilkos*» cz. elbeszélés Pfeffel «Ibrahim»-jának szabad átdolgozása.[7] Meséje az, hogy egy arabs védelmet nyújt sátorában egy idegennek, a kit gyilkosságért üldöznek, s azt akkor sem vonja meg tőle, mikor megtudja, hogy az ő fiát ölte meg, sőt lovat ad alá, hogy elmeneküljön, de egyúttal figyelmezteti, hogy egy óra mulva szintén üldözni fogja. Az «*Ember*» döczögős hexameterekben arról az elcsépelt igazságról elmélkedik, hogy az ember testét a természet mostohábban látta el, mint sok állatét, de szellemi téren bőven kárpótolta érte. Ilyen elmélkedés az «*Időhöz*», *A' Senki*, s jelentéktelen,

illeti: annak az, ki 1821 óta ír, s csak 1835-ben lépett fel világ előtt az írói pályára, gondolom megfelelt úgy, miként e' mondásnak szellemét kell érteni, 's talán hiúságról sem vádoltathatik». (xiv. l.) Természetesen szorgalmasan olvasgatott magyar szépirodalmi műveket is, járatta pl. az «Aurorá»-t is. 1823 január 8-ikán ezt írja többek közt neki Kendeffiné: «Aurorád is még mind itt van, Karatsainé kiviszi tavaszal, addig is napfént nem lát, ne hogy valami piszkot kapjon.»

5 Ezt Weber Arthur mutatta ki az Erdélyi Museum 1910. 139—141. és Budapesti Szemle 1914. évf. CLX. köt. 61—62. l. Szerinte az a J** M** «szépérzésű férjfiu, a kinek töredék Regéjét Kisfaludy Károly Döméhez írt levelében (1827 márczius 20.) udvariasan visszautasította, Jósika lehetett. A költeményt azután Jósika átdolgozta s 1840-ben Steinacker német fordításával együtt a «Pannonia» cz. anthologiában jelent meg. Weber, Erd. M. 1910. 139. l. Weber érdekesen hozza azt kapcsolatba Jósika «Zólyomi»-jával. L. alább.

6 Már Toldy említi a *Magyar költők életé*-ben (II. köt. 352. l.) az «Arabs és Gyilkos», «Ember» és «Rejtett igék» cz. verseit, sőt Jósika egy 1842 márczius 5-ikén Toldynak írt levelében is előfordul s egészen scartba tenni kéri azokat. «A többit (az «Átok»-on kívül) — úgymond — el lehet bátran halgatni (így), hogy nyugalmuk sirjokban a' F. M. országi Minervában ne háboritassék.» Ugyanott igen tévesztett sikerű kisérleteknek nevezi. Irod. Közl. 1911. 74. l. és Erd. Muz. 1910. 138. l. Az «Arabs és Gyilkos»-t, az «Ember»-t és «Rejtett igék»-et Bocz József is kiadta a «Báró Jósika Miklós életrajza. Temesvár 1894.« cz. füzetében 34—40. l.

7 Weber mutatta ki forrását id. h.

érzelgős lírai versek a «*Csüggedés*», a reá adott «*Biztató feleleť*»-tel s három verses találós kérdés «*Rejtett igék*» czímmel.

E versek minket elsősorban a költői fejlődés szempontjából érdekelnek, valamint azért is, hogy ezek megjelenésével a jég meg volt törve s Jósika eljegyezte magát az irodalommal.

Jósikáékat Branyicskán még a gazdasági építkezések idején meglátogatta apósa[8] s el volt ragadtatva mind a vidéktől, mind

68. A BRANYICSKAI JÓSIKA-KASTÉLY.

a gyönyörű birtoktól, csak Jósikáné nem találta ott helyét. Alig várta, hogy az égés okozta károkat helyrehozzák, vissza-kívánkozott Napkorra. Jósika annál is inkább teljesítette neje kívánságát, mert azt hitte, hogy egész nyugodt lélekkel rábíz-

[8] Emlékir. III. 50. l. 1828. szept. 30-án panaszos levelet írt Jósikának s leányának, melyben hidegséggel vádolja őket s azok ketten írják alá a mentegetőző levelet. Kállaynénak 1828 márczius 11-én írt levele sz. viszont Jósikáné anyját vádolta hidegséggel. A levélben többek közt az van, hogy ha a szemrehányások és a méltatlan gyanuk miatt eddig nem hideg, hanem szomorú volt is, «de elmultak Istennek hála mindezek, 's sok egyebek — s reménylem az üdő meggyőzi édesatyámot arról, hogy kötelességemet tudom 's teljesiteni is szeretem. Csak arra kérjük kedves atyámot hogy szeressen bennünket, rajtunk soha sem fog mulni....» (Br. Jósika-hitbiz. lltárban.)

hatja a szurduki és branyicskai jószág igazgatását az új prefektusra vagy kormányzóra Nagy Istvánra.[9]

Jósikáné már ekkor betegeskedett,[10] anyja szintén, úgyhogy ápolására le kellett utaznia Csengerbe,[11] majd maga Jósika is beteg lett,[12] mindez az ő visszautazását sokáig késleltette. Jósika ismét kedvetlen lett. «Olyan voltam — írja, — mint a kit a növekedő viz egy szigetre szorít s látja miként növekedik az ár s miként készülnek a hullámok őt elnyelni.»[13]

Látván, hogy felesége annyira idegenkedik Erdélytől, mint ő Napkortól, úgy próbálta megoldani ezt a kérdést, hogy Pesten is állandó lakást tart. Egyéb okok is indították erre. Gyermekei már abba a korba jutottak, a mikor továbbképzésük is szükségessé tett egy ilyen művelődési központon való tartózkodást, már pedig gondos nevelést akart adni nekik;[14] továbbá maga is vágyott ilyen irodalmi központba, hol irodalmunk kiváló művelőivel megismerkedhetik, az irodalmi társas körökbe eljárogathat, irodalmunk kiváló munkásaival megismerkedhetik és a kor szellemi mozgalmaiban jobban részt vehet; politikai kérdéseiben hamarabb tájékozódhatik.

Elhatározását mihamar tett követte, mely elhatározó fontosságú volt Jósikának mind családi életére, mind életpályájára és életkedvére. Eleinte félve határozta el magát reá, később nem tudott lemondani róla. «A mi talán némellyeknek — írja később erről maga[15] — mint nélkülözhető tünne fel: pesti mula-

9 Sz. Nagy Istvánnak, valamint Jósikánénak hozzáírt levele (1830 augusztus 16., augusztus 24.) a br. Jósika-hitbiz. levéltárban.

10 Jósika már 1827 november 27-ikén írja haza, hogy a «Lizit a sok sömörög mellett a colica is gyakran kezdi látogatni.» (Br. Jósika hitbiz. lltárában.)

11 U. o. augusztus 24-iki Csengerben kelt levele.

12 Nagy I. levele. (1830 augusztus 16.) «A Báró Ur ő Nagyságának betegségit szivemből sajnálom.» Jósika elég gyakran betegeskedett, különösen főfájás gyötörte gyakran, melyet katonakorában (1814) szerzett. Neje levelei is minduntalan emlegetik ezt. V. ö. Emlékir. IV. k. 61–62. l.

13 Emlékir. IV. 49. l.

14 «..Minden okos szülő férfi gyermekeit 5 esztendős korában a legkésőbbre ki szokta venni a dajkakormány alól..» «..Sokat kiván a világ a fiatal emberektől s én gyermekeimet különös gonddal kivánnám olyanná tenni, hogy fellépéseket a világra ne kellessen pirulva néznem.» (Jósika M. levele 1836 november 20. kelettel a br. Jósika hitbiz. lltárban.)

15 Ir. Közl. 1906. 371. l.

tásom, korán sem élv és mulatságvágy, hanem életem s egészségem tényezője, ... nálam kikerülhetetlen szükséggé vált.»

Az írók közül itt ismerkedik meg Toldy Ferenczczel, kinek orvosi tanácsaival is élt,[16] Vörömartyval és Bajzával, kikhez Toldy vitte el, Fáy Andrással, Szemere Pállal, később br. Eötvössel s a magyar irodalom számos más jeleseivel. A politikusok közül gr. Széchenyivel, gr. Batthyány Lajossal, Teleki Lászlóval, de főleg Kossuthtal köt jó barátságot; eljár a Nemzeti Casinóba és az ekkor alakult sokféle egyesületekbe, szóval kiveszi részét a Széchenyi által megindított társadalmi mozgalmakból.[17]

Ez a Pestre költözés 1831-ben történt s egyelőre egy félévig tartott.[18] Természetesen ő maga az év jó részét nem tölthette itt, inkább csak a téli hónapokat; nagykiterjedésű, egymástól messzefekvő gazdasága sem nélkülözhette állandóan a gazdát, nem bízhatta azt egészen gazdatisztjeire. Az első években úgyis nagyon vékony jövedelmet hozott, mintegy 6000 forintot évenkint.[19]

Ezen pesti tartózkodás emlékét egy franczia nyelvű kis czikke is fenntartotta, melyben gróf Károlyi Györgyöt védelmezte a «Quotidienne» bécsi tudósítójának azon ráfogásával szemben, hogy a gróf zsarolása lett volna oka annak a parasztzendülésnek, amilyen ekkor a kolera miatt több megyében kitört.[20]

[16] A mit Jósika (Emlékir. IV. 115. l.) mond, hogy egyszer a váczi-utczán haladva egy ismerőse három vörösnyaklós azaz nyakkendős urat mutatott neki u. m. Vörösmartyt, Bajzát és Schedelt, a híres triumviratust, — feledékenységből származó tévedés lehet. Lásd Toldy: Magyar költők élete II. köt. 353. l. Ir. Közl. 1911. 65. l.

[17] Ir. Közl. 1910. 79. l.

[18] Ez évben mondott le az eddig fenntartott katonai jellegről (1831 június 3.), a mint ezt obsitjára is rávezették.

[19] U. o. 71—72. l.

[20] Ezt a kéziratot Weber Arthur fedezte fel a M. T. Akadémia levéltárában s ő ad először hirt róla «B. Jósika Miklós» cz. tanulmányában. Budapesti Szemle 1914. évf. CLX. köt. 68. l. A kolera okozta rémületről Jósika több levele ad hirt, valamint neje is ír róla. Az 1831 július 8-iki levelében azért hivja Pestre apósát, mert az ilyen időben biztosabb hely; 1831 július 21-ikén is azt írja Pestről apósának, hogy ott a «polgárság alja s (a) köznép nagyon el van keseredve, a contumacia s a sok ujabb hirek miatt. A napokban zendülés volt, melynek 40 holt és sebes lett áldozatja, 95 fogva vagyon, kisebb zendülések majd mindennap történnek.»

Igy osztotta meg Pest és Erdély közt az 1832—3 évet, de felesége rendesen Pesten maradt, a ki kezdte megkedvelni a pesti zajos életet, szívesen eljárt a «logé»-ba, és a mulatságokba. Csak Szurdukot és Branyicskát nem akarta megkedvelni. Férje utazgatás által akarta a szép vidékhez hozzászoktatni, hogy akkor talán inkább vágyik Erdélybe is: elvitte Bártfára, Lublóra és Herkules-fürdőre, de hiába. Ez időtől fogva a férj és feleség között a szellemi kapcsolatot már inkább csak a levelezés tartotta fent, ezekben is sokszor túlnyomó a gazdasági tanács vagy a kiadásjegyzék, de mindketten ragaszkodtak ahhoz a kötelékhez, a melynek nyügét mind jobban kezdték érezni.[21]

Az 1834-ik év jó részét Erdélyben töltötte Jósika s nem csak birtokain, hanem Kolozsváron is hosszabb ideig tartózkodott s felújította itt azt a barátságot, mely annyi kiváló erdélyi mágnáshoz fűzte.

Ezek közül a nála néhány évvel fiatalabb báró Wesselényi Miklóst becsülte legtöbbre. Együtt laktak a gróf Kendeffy Ádámné házában s ekkor szilárdult meg az a benső barátságuk, mely jóformán gyermekkorukban kezdődött s csak a halállal ért véget.[22]

Erdélyben 1811 óta nem tartottak országgyűlést. Mind hangosabban nyilvánult meg erre nézve a közóhaj s Jósika

[21] Jósikánénak ilyen levelei (Pest, 1832 július 26., augusztus 14. stb.) a br. Jósika hitbiz. lltárban. A mehádiai fürdőzés emlékét egy Pestről 1834 január 31-ikén kelt levele is fenntartotta, melyben egy Asszony ismerőse közbenjárásával akarja kiengesztelni gróf Brukenthal Jeanettet, aki tréfából egy dohány zacskót igért neki s megharagudott, mikor igéretére figyelmeztette. Azért fordul női közbenjáráshoz, mert «tapasztalás arra tanítja, hogy az ember ha békéltető angyalt akar választani, azt asszonyba keresse, mert megtalálja!» Ebből a levélből tudjuk meg, hogy Pesten a Szél-utca I. emeletén a Majerfy-házban lakott. (Erdélyi Nemz. Muz. Gr. Gyulay—Kuun-cs. llt.)

[22] A Közép- (ma Deák Ferencz-) utczai házban. Emlékir. IV. k. 84—85. l. Ir. Közl. 1906. 363. l. Jósika és Wesselényi levelezését l. Irod. Közl. 1906. évf. 362—79, 472—81, 482—495. l. Wesselényinek egy 1839 máj. 20-ikán Freywaldauból J.-hoz írt levele az Emlékalbumban. V. ö. Szász K. «Losárdi Zsuzsána» cz. költeménye IV. énekének 7. strófájával («Szurdok s Zsibó! Milyen két név ez!»), melyben a «rege fejedelmét» a «szó s szabadság hősé»-vel együtt dicsőíti. V. ö. EPhKözl. 1913. 297—304. l.

1829-ben örömmel ujságolja apósának,[23] hogy nemsokára diaeta lesz Erdélyben, ezt Ő Felsége sógorának, Barcsay Jánosnak maga személyesen mondotta, mikor fentjárt Bécsben. De ez ekkor csak igéret maradt. Wesselényi és elvtársai különösen 1833 óta folyton izgattak a megyegyűléseken s kivitték, hogy ezek küldöttségek útján követelték az országgyűlés egybehívását. A királyi meghívó 1834 május 26-ikára hívta azt össze Kolozsvárra, királyi biztosává Estei Ferdinánd főherczeget nevezvén ki. Már a megnyitás és az elnökválasztás sok nehézséggel és sérelemmel járt. Ilyen volt pl. hogy a király nem a többséget nyert báró Bánffy Lászlót, hanem báró Nopcsa Eleket nevezte ki elnökké. Az országgyűlési ellenzék vezérszónoka Wesselényi Miklós volt, a ki a döntő befolyást a gyűlésen csakhamar magához ragadta; vele egy párton Szász Károly nagyenyedi tanár, báró Kemény Dénes, a másik, udvari párton báró Jósika Sámuel tűntek ki. Jósika is megjelent ott, mint «királyi hivatalos», de mindjárt kezdetben nem a kormányhoz, hanem az ellenzékhez csatlakozott.[24] Ezen az országgyűlésen volt első nyilvános szónoki szereplése is.

Saját előadása szerint[25] a «*Közvélemény*»-ről írt elmefuttatását megmutatta Wesselényinek s az rábeszélte, hogy mondja el az országgyűlésen. A sajtószabadság szükséges voltát fejtegette bevezetésében, azután megmagyarázta mi a közvélemény, hogyan keletkezik, miben különbözik a pletykától és népszellőtől[26] s az egyes emberek lelkiismerete hogyan védheti és ellenőrizheti a közvéleményt? Mindezt hosszú bombasztokkal terhelt körmondatokban[27] mondta el.

[23] 1829 nov. 26-án kelt levele a br. Jósika hitbiz. lltárban.

[24] Teleki Domokos 1834 szept. 26-iki levelében arra szólítja fel Jósikát, hogy Magyarországon ébreszszen minél szélesebb körben érdeklődést Erdély állapota iránt. Levelét ezzel végzi: «Ne késsél mentől előbb körünkbe»; okt. 20-ikán J. már Kolozsvárról ír. V. ö. ellenzéki pártállásáról 1848 márczius 29-ikén kelt érdekes levelét. Hölgyfutár 1876 november 30-iki 10. sz. 85. l. «légy szives *nevemet* — írja itt Wesselényinek — mely még eddig sok hatalmas pecsovics-féle érvágás után is, mindig az ellenzék lajstromában volt, az *aláirottak sorába iktatni*».

[25] Emlékir. IV. 91. l.

[26] Zárójelben mellé teszi a megfelelő *aura popularis*-t.

[27] Pl. «Szennyes élet, alacsony tettek,

Azt a különös érzést, mely első nyilvános beszéde elmondásakor elfogta, így rajzolja később «Abafi»-jában: «Neme azon habozásnak, mely szinte félelemmel párul első felszólaláskor

69. ESTEI FERDINÁND FŐHERCZEG.

nagy gyülekezetben, lepte meg őt; arcza elhalványult, komoly kétkedés vonaglott keresztül vonásain; szemei előtt, mintha

bűnös elvetemedtség, mi sokszor altaták már el azon titkos bírót, ki egykor oly hatalommal érteté vesztegethetlen ítéletét; már keblében a rothadá's csirája; 's csak fékrázó aljas indulatok' csak utált tettek gyáva visszhangjává vált egykor rendítő szózatja, mint az ópiumtól részegült Stambul' fia;» . . . A beszéd megjelent a «Vázolatok» cz. művében (165—192. l.), mint annak utolsó része, valószínűen elhagyta itt az alkalmi vonatkozásokat belőle.

hálózva lennének, szikrák szökdeltek, s úgy tetszék neki, — mintha az embertömegre alant sűrű köd ereszkednék. Rebegő volt a hang, melylyel megszólalt, de azon lelki erő, mely fővonása volt lelkületének, halkkal győzedelmes lőn álfélelmén és álszégyenén. Mindig teljesebbé, mindig érczesebbé vált hangja, s végre minden szava hallható s érthető lett».[28]

Félóráig tartott a beszéde s látván, hogy figyelnek reá, sőt néhol — talán a katonai életből vett hasonlatán — nevetnek is, tűzbe jött, élénkebben kezdett beszélni, míg egyszer csak elvesztette a beszéd fonalát. Szerencsére megtalálta, mielőtt észrevették volna. Beszéde után többen üdvözölték.[29] A jég meg volt törve, az országgyűlésen még többször is felszólalt.[30]

Hogy Jósikának első országgyűlési szereplése némi figyelmet kelthetett, felesége leveléből következtethetjük, a ki e miatt az elfogatástól féltette. — «Édes Miklós ! talán csudálkozol is — írja aggodalommal teljesen — hogy én annyit írok, de nékem könnyebb, kivált ma, ha meggondolom, hogy megírhatom, mit hallottam felőled. Édes Miklós, én mindig féltem attól, a mi megtörtént. Zejkkel ma beszéltem Komárominénál és azt mondotta, hogy tégedet is, mint sokakat, megperelnek az Diétán való beszédedért. Hidd meg én magam úgy elijedtem, nem is írhatom. Tudom milyen most az Erdélyi Gubernium és milyen gyalázatosok és hogy itélnek. Mindig is kell engemet érni valaminek, a mi az igaz lelkemet keresztüljárja... .»[31]

Az országgyűlés átnyúlt az 1835-iki évbe is s ez időből beszéli Jósika,[32] hogy a lakása alatt levő helyiségből sokszor

[28] Abafi. Zólyomi. 10. kiad., 1903. 64—65. l. («Egy szónok» cz. fejezet.)

[29] Emlékir. IV. 91—92. l. Ugyanitt elmondja, hogy gr. Bethlen Imre barátjának oda adta a beszéd kéziratát, hogy sugjon, ha elakadna, de Bethlen a beszédre figyelve, elfeledkezett a segítésről, midőn arra egy pillanatig szükség lett volna. A Koszorú 1865. évf. I. 236—8. l. megjelent nekrolog szerint «Jósika keveset beszélt» s «félénk szónok volt». V. ö. Kisfaludy-társ. Évl. XXIX. 155. l. (Tóth L. Eml.)

[30] 1834 nov. 5. írja apósának, hogy e napon 9 órakor «nemzeti gyűlésünk lévén | melybe a(z) addigi kérdések legfontosbikjaik jönnek vittatás (!) alá, készülnem s utóbb mennem kell» (br. Jósika hitbiz. lltár).

[31] Pesten (1835) jún. 7-ikén kelt levele a br. Jósika hitbiz.-lltárban.

[32] Emlékir. IV. 85. l.

éjjelenként hengergetés zaja hallatszott. Ennek magyarázatát csak a január 29-iki országgyűlésen kapta meg, a mikor Wesselényi bejelentette, hogy a saját költségén vásárolt kőnyomdán kinyomatta a január 11-ikén tartott gyűlés Naplóját s első ívét

70. BÁRÓ KEMÉNY DÉNES.

ott nyomban bemutatta. Utána báró Jósika szólalt fel s azzal kezdvén beszédét, hogy ő is «egy volt azon szerencsések közül, kik a Napló dolgát kivíni segítették»; egy, ki ezen tisztelt országos testületnek legelőször javaslatba hozta, hogy sajtót vegyen magának: indítványozta, hogy köszönetet szavazzanak Wesselényinek hazafias tettéért. Nagy lelkesedéssel vették tudomásul az országos eseményt s Jósika beszéde alatt csaknem az egész

gyülés üdvözlésére sietett.[33] De egyszersmind ez volt az oka, hogy február 6-ikán az országgyűlést feloszlatták, a kősajtót s a kinyomott példányokat elkobozták s Wesselényi ellen pert indítottak.

Jósika azzal is igyekezett kimutatni nagyrabecsült vezére iránt való hódolatát, hogy Erdély lelkesebb férfiainak és asszonyainak megbízásából ő készítette el az őt üdvözlő hódoló iratot.[34]

Jósika fellelkesedvén közéleti működése sikerein, elhatározta, hogy irodalmi téren folytatja nemzetjavító tevékenységét s még abban az évben kiadta «*Irány*» czímű munkáját, mely némileg Labruyère «Jellemei»-re emlékeztet. A «Bátorság»-gal kezdi s legelőször az akaratot, mint nagy tettek szülőjét ismerteti, azután meghatározza és részben saját tapasztalatából vett példákkal világosítja a valódi bátorságot s óva int annak túlzásától: a vakmerőségtől. Az «Úri aljas»-ban azt fejtegeti, hogy mi különbözteti meg a valódi urat a «lett úrtól», a «Kor» szerint az öreg-fiatal szintoly nevetséges, mint a fiatal-öreg, minden kornak megvan a maga öröme s nem maga a kor, hanem szerzett érdeme várhat tiszteletet. A «Balirányzatok»-ban a hirtelen ítélést, az önhittséget, az églettséget vagy önelégültséget ostorozza, a «Szenvedelmek»-ben a vadászati szenvedélyről tud legtöbbet mondani. Tulajdonképen a «Balirányzatok»[35] czímű fejezet alá tartoznék a külön tárgyalt «Önnyugtatások», mely úgy is rokon az önelégültséggel, az «Anglomania», az «Enyimtied», a főleg írói »Különösségek», a «Gőg», a «Hiuság-dicsvágy», sőt a «Gúny-iratok» cz. fejezet is, míg a «Vitatások», «Illő», «Gyengédség» nagyobbrészt egy illemtanba illő szellemes csevegések. Másirányú két fejezet benne a «Köznép-népkegy» és a «Gazdálkodás-élelmesség» czímű. Az előbbiben a köznép három osztályát: a köznemest, a pórnépet és a népalját jellemzi, a nép-

[33] Br. Jósika beszédét lenyomatta Dr. Kardos S. Br. Wesselényi Miklós élete és munkái. I. köt. Bpest, 1905. 244. l. v. ö. 242. l.

[34] Az 1835 okt. 21-ikén kelt üdvözlő iratot közli Kardos id. mű I. köt. 256—8. l.

[35] Báró Wesselényi Miklós «Balítéletekről» cz. műve 1833-ban jelent meg.

szerűség kelléke s hajhászása ismertetésével, a másikban a tervkészítő, ajánlatkoholó, könyvekből gazdálkodó, fillérező, fényűző gazdákat rója meg s figyelmeztet a gazdatisztekbe helyezett határtalan bizodalom káros következményeire.

IRÁNY

Irta

JÓSIKA MIKLÓS

Virad haladjunk!

KOLOZSVÁRTT

1835.

71. AZ «IRÁNY» CZÍMLAPJA.

Hasonló tartalmú «*Vázolatok*» czímű műve is, mely csakhamar utána, még ugyanazon évben megjelent. Négy részből áll, a három első: Ízlés, Népnevelés és Elme-nyavalyák, a negyedik (Közvélemény) az országgyűlésen elmondott beszéde. Az ízlés «taglalatját» a test födelén, az öltözeten kezdi, a milyen különböző s egymással ellentétes a férfiak, nők és különféle nemzetek ízlése erre nézve, ugyanolyan a művészet és irodalom valamint a testi szépség kérdésében is. Ezek elbírálásában sok függ

21*

a képzettől,[36] kinek-kinek egyes felfogásától, talán nevelésétől s azon szemponttól, melyből egy vagy más tárgyat tekintünk vagy bírálunk. Erre meglehetős naivsággal például a Bajza «A violához» czímű «Hervadj, hervadj száradon» kezdetű költeményét s Vörösmarty «Két szomszédvár»-át idézi: [37] mennyire különbözőképen értékeljük e két költeményt a szerint, a mint tréfás vagy komoly oldalról tekintjük. A női szépség megbírálásában is ilyen különféle az ízlés s a vörös haj védelmére kelve lerajzolja «egy ismerője élő ideáljának», Sztellának szépségét,[38] rajza élénkségével elárulva, hogy a maga szépségideálját mutatja be. Végül arra az eredményre jut, hogy a szépség legjobb definitiója «szép kinekkinek az, ki tetszik».[39]

A Népnevelés cz. tanulmány az «Irány» «Köznép-népkegy» cz. fejezetében foglalt elvek bővebb kifejtése.[40] A népnevelés főelve a nép boldogítása, e boldogság függ a szabad eladás-vevés megállapításától, a népegészség biztosításától, de azonkívül ezt mozdítaná hathatósan elő a kölcsönöző-tár, a zálogház, a takarékpénztár, a tűz- árvíz- és jégkármentőintézetek, a helységi kórház, a falusi iskola Bell-Lancasteri tanítómóddal, a vasárnapi iskola, hasznos «népszeres» könyvek szerzése, esetleg a Tudóstársaság jutalomdíjával kitüntetve, a lelkészi népoktatás s népvigalmak rendezése.[41] Az «Elme-nyavalyák»-ban tizenhárom szellemi, helyesebben jellemi és erkölcsi fogyatkozást gúnyol ki, a milyenek a jövendő iránti hidegség vagy jelen-láz, a helyzet felfogása iránti elme-távúlság, vagy ingatagság, az elmebéli szemfájás vagy a szellemi világosság gyűlölése, az igen jókori és igen késői megbánás stb. Mindezeket a kérdéseket Jósika rendszertelenül, sőt összefüggéstelenül,[42] de meggyőződéstől áthatottan, lelkes buzgósággal, és sokszor szellemesen tárgyalja

36 E szót a phantasia értelmében használja.

37 Vázolatok 32—41. l.

38 U. o. 45—50. l.

39 U. o. 52. l.

40 L. Irány 69. l.

41 Itt felemlíti az éneket, tánczot, Májusfát, az erdélyi karácsonyi Turkát, Máját (sváb helységekben) a rózsaleány rózsával való megkoronázását.

42 Emlékiratában «rapszodiának» nevezi Irány cz. művét (IV. k. 113. l.).

s tapasztalásból vett példákkal magyarázza. A «Népnevelés»-ben említi, hogy Erdélyben ő állított fel először idegen nemzetbeliek (azaz oláhok) közt honi nyelvet terjesztő iskolát, melyben két év alatt harminczkét gyermek tanult meg írni, olvasni és beszélni

VÁZOLATOK

IRTA

„Menjünk cselekedni!"

KOLOZSVÁRTT
Tilsch és Fia tulajdona.
1835

72. A «VÁZOLATOK» CZÍMLAPJA.

magyarul s a többi is meglehetős előmenetelt tett; ugyanott említi, hogy egy falusi jószágában (bizonyára Napkoron) hat évig lakott, a nélkül hogy a megye főorvosát csak egyszer is látta volna; talán Szurdukon ismerte azt az oláh papot, a kit hat álló évig soha józanon nem látott; egy helyen apjára hivatkozik: «jót remélve rosszat élve telik el az élet s a mit

elmulasztál, jó Atyám' mondásaként senki sem bonificálja többé».[43]

Jósika ismerte Széchenyi ekkor már megjelent műveit, s meglepő, hogy sok helyen ugyanarról a tárgyról szólva, nem volt rá Széchenyi mélyen járó és meggyőző fejtegetéseinek nagyobb hatása.[44] Közös eszmék kétségtelenül vannak mindkét író műveiben, de ezt a némileg közös tárgy is megmagyarázza. Jósika saját kijelentése szerint az «Irány» megjelenését Stankovics püspök azért akarta minden áron megakadályozni, mert Széchenyi művének tartotta.[45] Ugyancsak ő beszéli, hogy mikor művét már nyomtatták, báró Bánffy László elment hozzá és komolyan felszólította, hogy hagyjon békét az írásnak, az nem úri embernek való dolog. Hasonlóan vélekedett gróf Bethlen János, a ki azt ajánlotta neki, hogy bízza a dolgot a scriblerekre, nem módi most a könyvcsinálás.[46]

A két műnek volt némi hatása.[47] A «Kritikai Lapok»-ban «Szamosy» álnév alatt Szontagh Gusztáv bírálta meg az «Irány»-t elég kedvezően, a másikat szigorúbban.[48] Az elsőben kifogásolta a polgári társaságnak, urakra, polgárokra és pórnépre osztását. «Kegyetek, magasan született uraim, — jegyzi meg rá — azon gyengéd rendszer' feltalálói, melly szerint a' társaság savóra, tejre és tejfelre osztatik-fel.» E helyett a belső tulajdonok után való osztályozást ajánlta. A «Vázolatok»-at már nem tartja olyan gonddal készült műnek, mint az elsőt s «egy

43 Vázolatok 147. l.

44 «Emlékezem, hogy azon időben, mikor (Széchenyi) első munkái megjelentek, Csengerben valék s ott egy folytonosan pörlekedő táblabíróval találkoztam, Mándy Péterrel s ez valódi furiában volt Széchenyi ellen (V. ö. a «Magyar család» Zádor Ferenczével), állítván, hogy meg nem foghatja, miként mer Széchenyi így beszélni nemzetével.» (IV. köt. 81. l.) Jósika Széchenyivel már korábban is levelezett. Sz.-nek egy 1833. máj. 3-ikán hozzá írt levele az Emlékalbumban.

45 Emlékir. IV. k. 54. l.

46 U. o. 113. l.

47 A pápai főiskolai képzőtársulat könyvtárában van az «Irány»-nak egy példánya, melybe Édes Gergely Jósikát magasztaló distichonokat írt. Eötvös L. Jósika M. élete és hatása az irodalomra. Fővárosi Lapok, 1866. 244. sz. 1002. lap. Magy. Helikon II. köt. 166. l. (Dr. Vutkovich S., Br. Jósika M. 66. l.)

48 VI. füz. 1836. 3—17. l. A 15. lapon nyelvére is tesz megjegyzést, pl. a *szesz*-t csak italokra használná, nem pedig *szellem* értelemben is, az indolentiát nem mondaná fájdalmatlanságnak stb.

két lépcsővel alább 's a' Vázolatokból Mázolatok válhattak volna.» Az Akadémia is megdicsérte[49] s még ez évben báró Eötvös Józseffel egy napon (1835 szeptember 14-ikén) levelező-tagjává megválasztotta.

Jósika apósa, Kállay Leó szintén szorgalmas olvasója volt a két műnek, a «Vázolatok» egy helyét pedig, melyben az ötödik elmenyavalyáról, a szorongató gyanukórságról ír, később rá is

73. KOLOZSVÁRI UTCZARÉSZLET.

olvasta az írójára. Ebben többek közt azt mondja, hogy az ilyen betegségben szenvedő ember «ha gazda nem alszik, mert nékie lesnie kell békén nyugvó nyomtatóit, ha nem csippentenek-e el egy-két marok gabonát, míg a bölcs gyanu-szelencze, éjjeli meghűlés okozta betegségért, százakat fizet a gyógyszertárba. Ha házas, féltő az émelygésig... mindig abban jár, hogy ártatlan nejét hibában érje... Ha hivatalt visel, egy valódi kérdő-mozgony válik belőle; mindenkit tolvajnak, csalónak, gyilkosnak néz...»

49 A M. Tud. Társ. Évkönyvei. III. köt. 144. l.

Jósika tiltakozott a ráolvasás ellen. «Kedves atyám — írja neki[50] a' *Vázolatokat* már kétszer lobbantotta szememre, egyszer szóval, egyszer levélbe: ebből sajnálva kell látnom, hogy a' könyv — hibás — azaz nem világos: mert kedves atyám, nem úgy vette szavait miként én értettem. A' Gyanu — azon czikkely, melyet édes atyám emleget. Erre röviden azt kell válaszolnom: hogy én gyanus nem vagyok, soha sem voltam. Kedves atyámra hivatkozom, ki elégszer mondotta, hogy ne higyjek az embereknek. Én nem lesek senkit, nem kérdezősködöm 's csak akkor tudok meg holmit, mikor az egész világ tele torokkal beszéli: Én tehát a bajt nem kerestem».

Jósika ideje jó részét kolozsvári tartózkodása alatt a politikai és irodalmi tevékenységen kívül saját birtokrendezési és családi ügyei foglalták el.[51] Az új jószágigazgatóba vetett reményei nem teljesültek; a branyicskai és szurduki jószág tiszta évi jövedelme az ő kezelése alatt a 6000 váltóforintot sem haladta meg[52] s így nagy örömmel fogadta egy Sivo Anastasius nevű görögnek azt az ajánlatát, hogy a szurduki uradalmat fundus instructussal együtt bérbe veszi évi 22.000 váltóforintért.[53] A szerződés valóban kedvező volt, csakhogy a görög mindjárt kezdetben hiányosan, később pedig egyáltalában nem fizetett, sőt másfél év alatt a ménest, gulyát és sertésnyájat rendre eladogatta. Jósikát, a kit a nagy bérösszeg egészen elszédített,[54] nagyon bántotta ez

50 1838 aug. 5-ikén Szurdukon kelt levele a br. Jósika hitb. lltárban.

51 Hogy az országgyűlés bezárása után sem ment haza, l. feleségének Pestről, [1835.] febr. 16-ikán küldött levelét. (Br. Jósika hitbiz. llt.)

52 Irod. Közl. 1910. 71. l.

53 Irod. Közl. 1910. 72. l. Az Emlékiratban (IV. k. 51. l.) 20.000-et ír. A bérbeadás valószínűen 1834-ben történt. Jósika 1834 okt. 20-ikán Kolozsvárról irt levele. (Br. Jósika hitbiz. llt.). Felesége [1835] febr. 16., máj. 11., máj. 14., máj. 16., máj 28. 1837 okt. 27-ikén kelt leveleiben emlegeti a görögöt, Jósika 1835 máj. 27-ikén már erősen panaszkodik a görögre, júl. 7-ikén már a pert említi, nov. 20-ikán ismét panaszkodik, hogy az okt. 24-ikén esedékes összeget nem fizette ki s apósát kéri meg, hogy írjon Vályának, hogy vesse ki a görögöt. Ettől kezdve majd minden levél említi, de különösen 1836 máj. 9., 1838 okt. 5., nov. 1., 15. 16. stb. leveleiben szól róla (U. o.). Jósika leveleiből (pl. 1834 okt. 2., okt. 20.) az tűnik ki, hogy 1834 április 1-től kezdve egyideig Sivó Branyicskát is bérelte. Nevét hol *Sivó*nak, hol *Szivó*nak írják.

54 Jósika Emlékiratának az a helye, a hol azt írja, (IV. köt. 5. l.), hogy az így

a másodszori csalódás s feleségének kellett őt csilapítani: «Nem kevéssé voltam nyukhatatlan (így) irántad, — írja neki — hogy valamint indulatba ne jőjj avval a hunczfot göröggel,» de egyszersmind bízik is férjében, hogy «fog vele tudni bánni» és eligazít minden bajt; azután biztatta, hogy akármilyen kárral vegye el tőle Szurdukot.[55] Jósika végre csakugyan kitette a jószágból a görögöt (1835) s egyszersmind a peres eljárást ellene megindította, de természetesen annak eredményét csak később láthatta.[56]

A gazdasági ügyeken, a bérlővel való vesződésen kívül otthon is fontos családi események történtek. Ez alatt született (1834 szeptember 19-én) Pesten Gyula nevű fia, kinek keresztapjául báró Wesselényi Miklóst és Kendeffy Ádámot kérte föl.[57] Ezért is nem hozhatta feleségét magával Kolozsvárra, mint azt egykor megigérte. «Ha Erdélybe diaeta lesz — írta apósának[58] — a mi még bizonytalan, a világnak látni s tudni kell, kinek a felesége s valóba ha ő akarná is, én nem engedném, hogy Szurdokon eltemesse magát, — nem is fogja ezt tenni, ha soha semmi segedelmet sem kap, megvagyok én — ha az Atyám életébe, ellenmondás nélkül az első gavallér volt Erdélybe', nem akarom, hogy üdősb fiának a felesége a legutolsó legyen az asszonyok közt. Mert a legelső s a legutolsó közt még egy tágos köz vagyon és csak ez a' medium az a mit ő óhajt — magam pedig akarok.»

Családjától távolléte még a következő évbe is áthuzódott s ez idő alatt neje hiszteriája is, melyre úgy látszik, szervezeti

kapott pénzzel Lord Byronhoz akart menni Görögországba, kissé zavaros, mert Lord Byron már 1824 ápr. 19-ikén meghalt Missolunghiban.

55 Jósikáné 1835 máj. 11., 14. és 28-iki levelei a br. Jósika hitbiz. lltárban.

56 Irod. Közl. 1910. 71. l. L. még a Jósika 1838 decz. 15-ikén Kállayhoz írt levelét. A per kimenetelét l. a következő könyvben.

57 A keresztapa és anya helyettesei Kemény József és Lang Anna. A lipótvárosi plebániai hivatal 1866 okt. 23-iki ker. anyakönyvi kivonata a br. Jósika hitbiz. lltárban. Az 1832 febr. 15-ikén Buda-Pestről (így) apósának küldött leveléből tudjuk, hogy az időtájt egy koraszülés miatt Jósikáné halálán volt. A héthónapos gyermek még a levél irásakor elt s a keresztségben Eleonora nevet kapott.

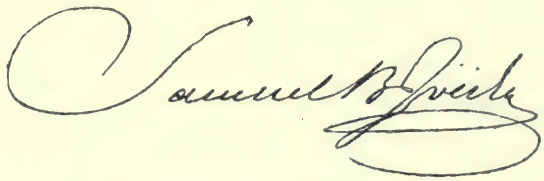
58 1833 szept. 25-ikén Szurdukon kelt levele u. o.

hajlama volt, mindinkább elhatalmasodott. Jósika is nagy betegségen ment keresztül Kolozsváron, tifuszlázt kapott s egy ideig élet-halál közt lebegett.[59] A magát elhanyagoltnak érzett feleség a távolléte alatt a más udvarlásait is elfogadta,[60] viszont Kolozsváron Jósika is udvarolgatott s a hosszas különélés miatt a házassági kötelékek kezdtek meglazulni, s úgy látszik, ekkor kezdődött az az érzelmi disharmonia, mely előbb elhidegülésre, később szakításra vezetett.[61]

59 Emlékir. IV. 61. l. «1834-ben a kolozsvári országgyűlés alkalmával Typhusban valék». Halálos betegségét 1838 szept. 5-iki levele is említi.

60 Jósika ezt 1838 szept. 5-iki levelében másképen fejezi ki, de felindulásában tett kijelentéseit nem kell szószerint venni.

61 L. erről a következő könyvben.

74. BÁRÓ JÓSIKA SÁMUEL NÉVALÁÍRÁSA.

NEGYEDIK KÖNYV.

A REGÉNYIRÓ ÉS POLITIKUS.

(1836–1849.)

75. JÓSIKA IRÓASZTALA.

I.

Az országgyűlés politikai küzdelmeiben és az irodalom terén aratott sikerei, az Akadémia dícsérete, szóval a népszerűség megízlelése buzdítóan hatottak Jósikára. Kolozsváron tartózkodása alatt megérlelődött benne az az elhatározás, hogy megvalósítja azt a lelkében régóta lappangó s immár többször ki-kitörni készült vágyat, hogy író lesz.

Milyen körülmények közt határozta el magát rá, érdekes arra nézve barátjának és rokonának Petrichevich Horváth Lázárnak értesítése. Az országgyűlés alatt Horváth többször meglátogatta őt a Kendeffy-féle házban, úgy hogy Wesselényi, a ki nem ok nélkül hitte, hogy megfigyeltetik, őt is kémnek tartotta s megkérte a vele egy házban lakó Jósikát, hogy ne fogadja látogatásait.

Egy ilyen látogatás visszaadása alkalmával Horváth — mint ő maga beszéli [1] — épen regényén dolgozott.[2] Jósika azt kérdezte tőle: «Hát te barátocskám, min dolgozol oly kegyetlenül?» «Én regényt irok.» «Nem hiszem biz én.» «De hát az egekért hogy jöttél te e gondolatra, regényt írni.» «Tudja Isten; azon-

[1] A «Honderű» 1843. évf. II. 261–3. l.

[2] A regény 1836-ban meg is jelent «Az elbujdosott, vagy egy tél a fővárosban» czím alatt két kötetben.

ban, mint tudod, mindig szenvedélyem vala az irkálás,[3] s most egy kissé nagyobb fába verém fejszémet.» «Hogy fogják nevezni regényed?» «Mit én tudom, annyi igaz, hogy egy kolozsvári telet akarok rajzolni, társaságunk jellemzésével.»

Jósika erre felkérte, hogy olvasson fel neki valamit belőle s az egy pár «czikket» felolvasott. Jósika erre főcsóválva hagyta el írószobáját s Horváthnak úgy tűnt föl, mintha egy új eszme támadt volna lelkében «annyira látszott valójának benső küzdése borongó homlokán».

Azután Jósika néhány nap mulva átadta neki «Irány» czímű művét[4] s kérdezte, mit tart felőle s tanácsot kért tőle, hogy folytassa-e pályáját? Horváth azt felelte, hogy Széchenyi után elkésett az ilyen vállalkozás, hanem — folytatta tovább — «te jó historikus vagy, Erdély régiségeibeni jártasságodat gyakran bámultam gyermekkoromban. Emlékszem, mi részletesen ismereted néhai atyád dús fegyvertárának, az ős török szablyák, köves nyergek, skófiumos szerszámok, schábrákok vértek, vasingek, kopják, hellebárdok, buzogányok, tegzek és tatár sisakoknak oly regényes történeteit, hagyományait, írd le nekünk azokat, nyiss Erdélynek egy új világot». «Erre — teszi utána Horváth — bámuló vendégem eszmélni kezdett, anda homlokát dörgölgeté és életerős bátorsággal lépett életre az elhatározás.»

Ez a találkozás, ez az eszmecsere valóban megtörténhetett. Jósika se czáfolta meg, mikor a Horváth czikke megjelent, de ő mégis másként adja elő a dolgot.

«Én — úgymond —[5] 1834-ben léptem az írói pályára. Ha

[3] Byron lelkes tisztelője s fordítója s a «Honderű» szerkesztője s mint ilyennek neve folyóiratával s Petőfivel, Vörösmartyval stb. kapcsolatban sokat szerepelt.

[4] P. Horváth, kinek előadása nyomán írjuk le e jelenetet, itt azt is megjegyzi, hogy ez a mű, miként a «Vázolatok» is, az ő közvetítésével jelent meg. Kinél közvetített, a censornál vagy az ev. ref. «Kollégyom» betűivel nyomtató Barra Gábornál, vagy a «Vázolatok» kiadójánál, Tilsch és fia kolozsvári czégnél, nem mondja meg; ez elbeszélésből az is kitűnik, hogy e látogatás 1835-ben történt. Weber A. szerint Bud. Szemle 1914. CLX. k. 69. l. mindkettőnek Barra volt a kiadója s hivatkozik a Bp. Hirlap 1884 314. számában megjelent «Barra és Jósika viszonyáról» cz. czikkre.

[5] Emlékir. IV. 112., 117., 119. l.

nekem valaki azt jósolta volna, hogy híres író leendek, talán széttéptem volna tollamat... Azt kérdi valaki, miért lettem tehát nolens volens író, mi birhatott reá, hogy magamnak privát martiromságot keressek? Mondok erről valamit, miután évek és évek multak s hosszú élettapasztalat tanított meg arra, minő egészen fonákul, hogy ne mondjam, gyermekies módon ítélik meg némely emberek az írói ösztönt, a vágyat tenni, a becsüle-

76. A KOLOZSVÁRI MAGYAR KAPU.

tes jó akaratot betölteni emberül a helyet, melyet a gondviselés számunkra kitűzött. Miért ügyekezzünk mi — mert nem vagyok ám egyedül — életünket a hazáért felhasználni — teremteni — tenni? — mikor egész serege az embereknek nem ért bennünket?... Hát tisztelt nagy jó uraim! mit vétett önöknek az az Est deus in nobis! (Isten lakozik bennünk) s mit vethetnek Önök szememre, ha én azon erős hitemet fejezem ki, hogy ha előttem soha senki sem írt volna regényt, én írtam volna az elsőt... Hogyha Petőfi előtt soha senki sem írt volna verset, ő lett volna

az első, ki verset ír. Ne keressük ott, hol Isten gyujtja meg a szövétneket, a gyufákat és forgácsot.»

Jósika e szerint az ellenállhatatlan belső ösztönt, nem a Horváth példáját, mondja az írói pályára lépés indítóokául. Eddigi irodalmi szárnypróbálgatásai megerősítik ezt az állítását, de az nincs ellenmondásban a Horváth állításaival sem,[6] t. i. látva annak nagyot akarását, tehetségének öntudata megszüntette eddigi habozását s elhatározta, hogy kidolgozza azt a regényét, melynek vázlatát már Napkoron elkészítette. A szurduki unalmas napok és éjszakák épen alkalmasok voltak ilyen foglalkozásra. Midőn ide megérkezett, új életet kezdett, kiszabta magának óránként a napi foglalkozást, sőt az éjjelit is, ennek jutott az írói munkálkodás. Mikor az egész ház lepihent, íróasztalához ült s éjfélután 2—3 óráig dolgozgatott.[7]

Így született a *Zólyomi* czímű első történeti regénye, vagy novellája.[8] Hőse Zólyomi Kálmán erdélyi várúr, a ki czinkostársai segítségével elrabolta a neki megtetsző szép leányokat s elrejtett várának «háremébe» hurczolta. Egyszer arról szálldogált a hír, hogy a krivádiai vár közelében olykor bájos női ének hallatszik. Zólyomi élete koczkáztatásával felkúszott a meredek sziklákra s ott egy Iréne nevű görög nőt lepett meg, a ki testvérével Rafael Casinis görög menekülttel a világ elől elrejtve, falomladékok között lakott. Szerelemre gyulladt iránta s a fitestvér beleegyezésével titkos házasságot kötöttek. De ezután is folytatta szerelmi kalandjait s udvarolt Kolczváron az öreg Kendefi egyetlen leányának Helénának, ki szívesebben fogadta őt, mint a mogorva Kamutit, de nála is szívesebben Rafaelt, az «idegen festőt». Zólyomi a kolczvári társalkodóné Rózsi leányát is el

[6] V. ö. Weber Arthur fejtegetéseivel, a ki az írói pályára lépés okai közt J. szerencsétlen házasságát is említi. Bp. Szemle 1914. CLX. köt. 64. kk. ll.

[7] Emlékir. IV. 54., 55. l.

[8] Már Weber A. megjegyezte, hogy inkább novella, mint regény. Bp. Szemle, 1914. CLX. k. 60. l. Ha a Spielhagentől legfontosabbnak tartott különbséget veszszük, t. i. hogy a novellának kész, a regénynek fejlödő jellemekkel van dolga, akkor is helyes e műfaji meghatározás. L. Spielhagen: Beiträge z. Theorie u. Technik d. Romans. Leipz. 1883. 245—8. l.

akarta embereivel raboltatni, azok tévedésből Helénát rabolják el, ha Rafael le nem üti a rablókat. A bölényvadászat alkalmával erről értesülő Kendefit a hír hallatára a gutaütés éri s csakhamar azután meg is hal. Kamuti, Heléna mellőzött udvarlója Rafaelt, a titokzatos festőt gyanusítja a nőrablással, Vajda-Hunyadon törvényszék elé is állíttatja, de Báthory István titkon

77. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

megjelen a tárgyaláson s közbelép, mielőtt a törvénytelen ítéletet kimondanák. Most Zólyomi czinkostársát fogják el, maga Zólyomi elmenekül s Irénét is kényszeríteni akarja, hogy kis fiával együtt kövesse őt, de a szerelmében csalódott nő inkább visszatért testvérével s annak nejével Helénával Görögországba s ott bánatában nemsokára meghalt. Zólyomi elkerülte a büntető igazságszolgáltatást, de nem volt boldog.

Egy irodalomtörténetírónk állítása szerint a «Zólyomi» a

Kisfaludy-féle várregék s az Aurora várromantikájának továbbfejlesztése s az összekötőkapocs köztük «Átok» cz. költeménye. Ilyen várregét akart írni, mikor a napkori vázlatot készítette s később e vázlatot novellává bővítette ki.[9] Ez okoskodás tetszetős, de viszont a várregével kapcsolatban Vörösmarty «Két szomszédvár»-ára is hivatkozhatnánk, melylyel Jósika a «Vázolatok»-ban foglalkozott, s így föltehető, hogy ez is hatással volt a «Zólyomi» formájára. Egyébiránt, mivel a német lovagdrámák hatása alatt keletkezett lovag- és rablóregények is minduntalan választottak helyszínül «rejtelmes, emberektől került erdő közepén, égbenyúló sziklákra épített félig rombaheverő vár»-at s szereplő személyekül «rettenthetetlen hősöket, óriási testi erővel s félelmet nem ismerő bátorsággal ... kapcsolatban szöktetéssel, nőrablással» stb.,[10] szinte felesleges a várregék hatására gondolnunk.

«Zólyomi» már szerkezetével[11] elárulja a kezdő írót, szerelmi kalandok lazán összefüggő sorozata az, melyet csak az tart össze, hogy valamennyit Zólyomi követte el. Főhősében sok a romantikus túlzás, jellemében sok az ellenmondó vonás: egy háremtartó kéjencz komolyan szerelmes nejébe, de ugyanakkor másutt is udvarol, egy harmadik nőt pedig elraboltat. Jobbak női lélekrajzai; Iréne a szerelmében teljesen megelégedett, többre nem vágyó nő, az álmodozó lelkű Heléna jellemfestésében kísérletet tesz különféle származású nők lelkivilága eltérő vonásait kitüntetni.

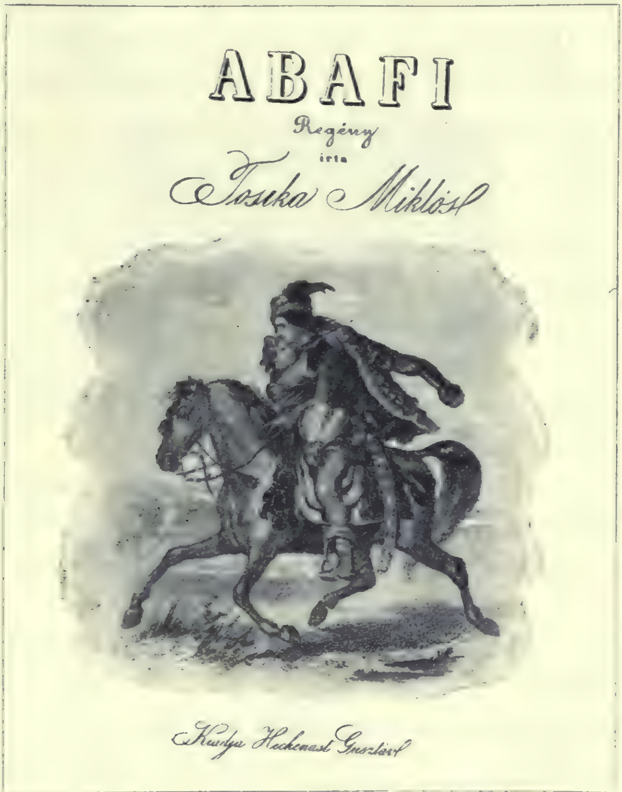
A mű befejezése sem elégít ki: Zólyomi, a nővadász megmenekül a törvény üldözésétől, sőt egy gazdag és szép, habár kevély és «cselszövényes» leányt kap feleségül s mint ájtatos ember halt meg ötvenöt éves korában. Ezt az «Utóhangok»-ból tudjuk meg, melynek jeligéje «Van bíró a felhők felett, áll a villámos ég.» Írónk úgy látszik ezt tudatosan teszi, legalább arra

9 Weber A. B. Jósika M. Bp. Szemle, 1914. CLX. köt. 60—2. l.

10 György L. Egy fejezet regényirod. tört. EPhil. Közl. 1913. 589. l.

11 Szaák L. szerint (J. M. 146. l.) szerkezete több jó tulajdonnal bír, mint Abafi.

vall az erkölcsi hatásról és költői igazságtételről szóló fejtegetése,[12] hogy a valóságos világban nincs költői igazságtétel,[13] de vannak örök igazságok, mély gyakorlati erkölcsi tanok s a költőnek ezt kell szem előtt tartani s ha a gonosztevő tetteit siker, szerencse kíséri, ezerszerte gyűlöletesebbé válik előttünk; míg

78. AZ «ABAFI» DÍSZKIADÁSÁNAK DÍSZCZÍMLAPJA.

ha megbukik, némi szánakodás vegyül bosszankodásunkhoz s az erkölcsi hatást gyengíti. E kiforratlan katharsis-elmélet, melyet a realismus jogosultságának sejtése sugallt, egyszersmind a «Zólyomi» védirata is, miért nem bűnhödik hőse úgy, miként

[12] Az «Abafi» toldalékában.

[13] Első bírálója Tornay (Szontagh G.) szerint, a ki ezt hosszasan czáfolja, Rémusat chinai regényének bevezetésében hasonló nézetet vall.

várnánk?[14] A művészi czél, mint Flaubert szépen kifejtette, a regényben nem rendelhető alá az erkölcsi czélnak, ennek a felfogásnak egy részletkérdését fejtegeti itt «egy-két szóval» s azért hiányosan Jósika. Ebből azért nem kell oly következtetést vonni, hogy az erkölcsi czél komolysága Jósika regényeiben kétséges, csak látszat.[15] Érdekes az az újabb magyarázat, hogy Jósika a házasságot tartja valódi boldogságnak, Zólyomi tehát eléggé bűnhödik azzal, hogy bűnei kiderültével Iréne nem akar többé együttélni vele.[16] De Jósika maga is megmondja műve czélzatát, mely Ibsen «Nórá»-jára emlékeztet: «Zólyomival — úgymond — azt akartam bebizonyítani: hogy, hol két lény közt, kik szoros viszonyban élnek, a' becsülés megszűnik, ott a' boldogság is búcsút vesz; felloboghat ugyan darabig, mint a hunyni készülő mécses' lobogványa, a' szeretet; de végre elenyészik az is.»[17] Maga a szerző Irénét tartotta egyik legjobb női alakjának, az öreg Kendefiben sógorát rajzolta, «mikép ő leende öreg korban».[18]

Az első bíráló a mű előadásának élénkségét s némely helyzetek érdekét, minő Zólyomi utolsó találkozása Irénével, dicséri, de Rafael és Iréne szerinte inkább az eszményi, mint a valódi világhoz tartoznak.[19]

A «Zólyomi»-hoz képest nagy haladást jelent Jósika második műve, *Abafi* cz. regénye, melyet Pesten fejezett be. Mikor mindkettő készen volt, «Zólyomi»-t Bajzának mutatta meg, «Abafi»-ból pedig Szemere Pálnak olvasott fel részleteket. Mindketten biztatták, hogy bátran kiadhatja azokat saját neve alatt, a mihez

14 Ezt úgy látszik később elfeledte, mert a regényeiről írt bírálatában azt mondja, hogy Zólyomival költői elégtétel történik, mert Iréne falba (!) rúgja őt. E Phil. Közl. 1912. 185. l.

15 Papp F. B. Jósika M. és B. Kemény Zs. Bp. Szemle, 1909. CXL. köt. 18. l.

16 Weber A. B. Jósika M. U. o. 1914. CLX. k. 94—5. l.

17 Szontagh is idézi a «Könnyelműek» bírálatában. Figyelmező 1837 május 23. 20. sz. 159. l. Szontagh előbb másként határozta meg a mű czélját.

18 EPhil. Közl. 1912. 186. l. Ugyanitt mondja, hogy e regényéről Pückler Moskau herczeg kedvezőleg nyilatkozott s azt mondta, hogy egészen eredeti s őt igen meglepte és kielégítette.

19 Figyelmező 1837 május 9. 18. sz. 144. l. Szalay László is megbírálta s Jósika

előbb nem nagy kedve volt.[20] Így jelent meg először az «Abafi» s utána mindjárt az előbb írt «Zólyomi».

A regény tartalma: Abafi Olivér egy átdorbézolt éjszaka után félig álmosan, félig ittason a gyulafehérvári úton léptet barna kanczáján, a mikor egy eltévedt gyermekre akad s rimánkodására lovára emelve visszaviszi Alvinczra, hol anyja már csaknem kétségbeesett fia eltűnésén. A hála kifejezése s jótetté-

79. DANDÁR ÉS IZIDÓRA «ABAFI» DÍSZKIADÁSÁBAN.

nek öntudata felköltik Abafi szívének szunnyadó jó érzéseit s elhatározza, hogy uralkodni fog szenvedélyein. Javulásának jelei, hogy elítéli egy gyűlésben a Bátori Zsigmond zsarnoki vérengzéseit s fel-felkeresi a Mikola-házat, hol özvegy Gyulafiné Mikola Margit és a Csáki Gizella társaságában jó föltételében mindinkább megerősödik. Mindketten beleszeretnek az ifjúba. A tizenötéves leány szerelmét lázálomban elárulja Mikola Margit előtt és ez leküzdve szerelmét, a lemondásra határozta el magát. Abafi a fejedelemné, Mária Cristierna iránt érzett vonzalmat s

a birálatban azt kifogásolta, hogy műve megirására elégnek tartott egyheti munkát. Emlékir. IV. 140. l.

[20] Emlékir. IV. 54. l.

érdeklődését a lovagi torna alkalmával mint «hattyúlovag» és «zománczos vitéz» magára is vonta, de szerelmét megvallani nem merte. Báthory török háborújában is kitűnt vitézségével s ezzel a fejedelem jóindulatát is maga részére hódította. A harczban Deli Markó is részt vett rabló seregével és leányával, a férfiruhába öltözött Izidorával, a ki Abafi védőszelleme volt, mióta fiát megmentette s a féltékenységből Abafira lőtt nyíl okozta halálát is. A haldokló fiát Zsigát Abafi fiává fogadta, kiről később kiderült, hogy a Gyulafiné kicserélt gyermeke volt. Cristierna kívánságára Csáki Gizella Abafinak lett boldog hitvese.

«Abafi»-t Tornai álnév alatt Szontagh Gusztáv filozófus mutatta be a «Figyelmező» olvasóinak.[21] «Uraim, le a' kalapokkal! — így kezdte ismertetését. — Egy művet van szerencsém bemutatnom, melly körében elsőrendű, legjobb mióta e' nyelv zeng; illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk; 's épen az, hogy szerzője a' süvegelésnek nem barátja, mit neve írásánál kihagyott bárói czímzetéből gyanítok: nekünk annál nagyobb ösztönül szolgál, hogy kétségtelen jelekkel kimutassuk, melly nagyra helyezzük őt a szellem országában.» S a bírálat végig magasztaló, csak néhány jelentéktelen változtatást ajánl, s a «bevégző jelenet bővebb kifestését óhajtaná.»[22]

Jósika az előszóban lélekrajznak nevezi művét, melynek az a «czélzása», hogy «erős akarattal minden aljast le lehet győzni, hogy a tökély útja nehéz, számtalan visszaesések vannak a meg-

[21] 1837. I. félév. április 25. 16. sz. A Figyelmező több pl. I. félév 16., 20. és II. félév 22., 23. számában a folyóirat czíme felett koszorúba van foglalva a «Jósika» név. E bírálat után szállóigévé lett a «Le a kalapokkal.» Pl. az «Irodalmi őr» Kelmenfy regényét bírálva, tréfásan szintén ezt emlegeti, Brassai az «A tudós leánya» bírálatában szintén (l. alább). V. ö. Emlékir. IV. 117. l. Ir. Őr. 1845. 9. sz.

[22] Később, midőn Jósika koszorúját tépdesni kezdték, így emlékszik meg Szontagh erről az ismertetéséről: «Hej uraim! szép idők voltak azok az athenaeumi napok; a magyar irodalom akkor tavaszkorát élte, reményeink az ég boltozatáig emelkedtek. Ez időben jelent meg «Abafi», addig a legjobb regény irodalmunkban s a legnemesebb eszmét érzékítő, mint Rousseau Új Heloiseja, de egészen más alakban kitüntetve, az emberi ész és akarat hatalmát, önmagunk nemesítésére fordítva. Fölhevültem s a tisztelt közönség megértette szavamat; s ha most Jósika Abafiját díszkiadásban a könyvárosok boltjai előtt tündökölni látom, szivem erősebben dobog keblemben.»

szokott rosszra, de végre lelki erő diadalt nyer, ha tud akarni». Bírálója már itt megjegyezte, hogy Jósika Goethetől eltérve, a ki a művészetben nem ismeri el az erkölcsi czélt mint legfelsőbbet, Scott Waltert látszik követni. Német fordításának külföldi bírálója is azt mondja, hogy «Scottot vette például, de több

Abafi,

von

Nicolaus Jósika.

Aus dem Ungarischen übersetzt

und mit Anmerkungen versehen

von

G. Treumund.

Erster Theil.

Leipzig,

Verlag von C. Scheld u. Comp.

(Wilh. Einhorn.)

1838.

80. ABAFI NÉMET FORDÍTÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

költői ereje van, mint a híres Scott utánzói legnagyobb részének».[23] Ebből az tetszik ki, hogy a mű megjelenésekor azonnal felismerték a Scott-hatást. Jósika maga hívta fel erre a figyel-

[23] A Figyelmező 1838. évfolyamában két ismertetést is közölt Abafi német fordításáról, az egyiket S. F.-től, a másikat Kazinczy Gábortól (június 19-iki 25. és szeptember 4-ik 36. szám). Az utóbbi czíme «Jósika Abafia Németországban» s Lewald «Európá»-ján kívül, melyből van ez az idézés is véve, a lipcsei literaturai szemlét is kivonatolja.

met két első fejezete Scott-idézetével. Az angol regényíró hatása sokszoros. A történeti regény irodalmi formája, a történeti hűségre törekvés, a nemzeti lelkesedés az ősök koráért,[24] az erkölcsi irányzat, a Skócziára sokképen emlékeztető Erdélynek a cselekvény helyszínéül választása, a tájak, fegyverek, öltözetek

81. SZONTAGH GUSZTÁV.

aprólékos leírása stb., nagyobbrészt mind Scott hatására vihetők vissza. «Abafi»-ra Scottnak «Waverley» cz. regénye hatott. A rablók mindkettőben mutatnak fel egyező vonásokat, valamint az Abafi szerelmének fejlődése is hasonló;[25] a lovagi tornák leírása, «Ivanhoe»,[26] a gyermek megtalálása a Scott-utánzó

[24] Rehorn: Der Deutsche Roman. Köln & Leipz. 1890. 148. l.

[25] Ferenczi Z. A százéves Waverley. Bp. Szemle 1915. évf. CLXIV. köt. 102—3. l. Már előbb Erd. Muz.-Egyl. kiadv. III. 1886. 33—4. l.

[26] Zsigmond F. Scott és Jósika. Irodalomtörténet. 1913. 223—4. l.

Spindler «A zsidó» (Der Jude) cz. regényének hatására vall.[27] Abafi a történeti regény azon fajához tartozik, melyben csak a kor s a mellékszemélyek történetiek, a főhős és a regény meséjének nagyobb része költött, vagyis Jósika kifejezése szerint

82. SCOTT WALTER MELLSZOBRA

csak a történelemhez van támasztva: erre az eljárásra is főleg Scott példája bátorította.[28]

Jósikának egy életrajzírója[29] azt a nézetét koczkáztatja meg, hogy «Zólyomi alakjában a becsnélküli mulandó élvek hajhászatába merült férfi s Abafinak a bűn- és élvhajhászatából kiemel-

27 Szinnyey F. Jósika M. 110. l. Ugyanitt Abafi jellemének lélektani elemzése 97. kk.

28 Regény és regény-itészet 55. l.

29 Szaák L. J. M. 140. l.

kedő alakja: egyazonos Jósikáéval. Nemcsak alakjuk, vérmérsékletük, lelki életük és eszmekörük azonos, de végzetük is. Innen eredezhető az, hogy Zólyomi sülyedése, még gyakrabban Abafi emelkedése közben egy-egy sorra, oldalra avagy fejezettöredékre bukkanunk, mely nemcsak hogy Jósika vezéreszméit tükrözi le, de mintegy naplóiból látszik kitépve lenni». Ez állításból csak annyi fogadható el, hogy Jósika nem tud annyira tárgyias lenni, hogy főhősei rajzába bele ne vigye énjének nehány jellemvonását.

Jósika regényelméleti művében a regény irányán kívül az érdekes és vonzó mesét, a tanulmányon alapuló kor- és jellemfestést tartja a főkellékeknek.[30] Az érdekes meseszövés Jósikának mindig erős oldala volt, míg a jellemek[31] fejlesztésére sokkal kevesebb gondot fordított. Itt lélektani tanulmányon alapul Csáki Gizella rajzában a tizenötéves leány öntudatlan naiv bájának, szerelme ébredésének, fejlődésének, továbbá lázálmának leírása,[32] ellentétben Gyulafinénak, a korán férjhez ment, de boldogtalan huszonhétéves szép özvegynek tiszteletet követelő méltóságával és zárkózottságával. Mindkettő Jósikának kedvelt és ismétlődő nőalakja.

Jókai emlékbeszédében elragadtatással szól az «Abafi»-ról. Idéznünk kell egy részét, mert a magára gyakorolt hatást rajzolja benne. «Egy egész új világ tárult — írja — Jósika művében elém. Nemzeti alakok, a hogy valóban élniök, szólniok, tenniök kellett; ős typusai a régi magyar sajátságoknak, úgy odaállítva nem csak viseletökben, alakjaikban, arczvonásaikban, de lelkök következetes eszmejáratában, tetteik indokaiban, végzetök teljesülésében, hogy mindenkinek azt kelle mondani: ezek valóban a mieink; látjuk, értjük őket; velök érzünk, magokkal ragad-

[30] Regény és regény-it. 54—57. l. E művében (62. l.) maga megrója «Abafi»-jában az episodok aránytalanságát.

[31] Bátori Zsigmond jelleméről, melyet Jósika regényében legjobbnak tartott, l. alább «Jósika István»-nál.

[32] Pl. Abafi 10. kiad. 1903. 92—3., 100., 219., 222—5. l. (ez utóbbi psychologiai magyarázat). V. ö. Vörösmarty «Csák» (1831) cz. költeményével s Schwartzer Ottónak arról írt tanulmányával.

nak; és az idők és a helyek, hová magokkal ragadtak, a mi saját történetünk kora valóban, a mi saját hazánknak arczulatja... Mind az új volt, mondhatni, ismeretlen, a mit Jósika elénk tárt történelmi regényeiben. Újak a tájak, mikbe elvezetett... újak voltak az alakok, mik regényeiben egy híven rajzolt korszak szellemét tünteték fel, új volt a költői alkotás neme.»[33]

Érdekes, hogy Jósika Abafit tartotta egyik leggyengébb művének. Azt hitte, hogy azt csak Abafi átalakulásának szerencsés eszméje tette kedveltté s később azt írta róla egy barátjának, hogy «most (1843) e thémát másként tudná kivinni, de foltozott nadrág s újraszabott regény csak koldustáskába való.»[34]

A történeti regény után Jósika a társadalmi regénynyel tett kísérletet «*A könnyelműek*» (1837) czímű regényében. Szinte csoda is lett volna, ha akkor, a mikor a franczia romantikus dráma uralta a magyar szinpadot, s a mikor a romantikus és exotikus regény virágkorát érle s termékeit nálunk is széltére olvasták, e műfajjal meg nem próbálkozott volna.

A regény főhőse egy Serédi Iván nevű erdélyi nemes, a ki Kanadába utazott egy nőrokonától maradt öröksége átvételére. Ott egy vadászati kiránduláson megismerkedett Motabu nevű szerecsen nejével, Ázálával s könnyelmű hevességében elcsábította azt. A titkot a férj egy «indián varázsnőtől» megtudta, nejét meggyilkolta s a házat rágyujtotta, azután Pierre néven Serédi szolgálatába szegődött, a ki visszatért az Atalanta hajón Európába. Serédi Londonban elvett egy könnyelmű, gazdag özvegyet: Idalit, s hazajött vele Erdélybe. A szerecsen itt is szolgálatában maradt s egy vadászat alkalmával a férjet megkötözve, nején állott bosszút az Amerikában szenvedett sérelemért. Serédi lelőtte Motabut s azután nejével együtt a világ elől Amerikába vonultak félre.

33 Kisfaludy-társ. Évk. III. k. 1869. 327—8. l.
34 EPhil. Közl. 1912. 185. l.

A regény kerete szerint egy Árkosi nevű ifjú Amerikába utazott s ott egy mulatt adta át neki szülei és születése kéziratba foglalt történetét.

A regény főképen a Coopert utánzó Sue «Atar-Gull»-jának hatását mutatja, mely ugyanebben az évben jelent meg magyar fordításban is, ebben is így követi egy néger (Atar-Gull) egykori urát, Willt, míg bosszút nem áll rajta apja felakasztásáért;[35] azonkívül Hugo Viktor «Bug Jargal»-jának meséje is így indul s főhőse is emlékeztet Motabura.[36]

A regényben az egykorú bírálat főleg azt kifogásolta, hogy olyan vidéket választ az elbeszélés színhelyéül s olyan jellemeket rajzol, a melyet tapasztalásból nem ismerhet;[37] a közönségnek úgy látszik, a mű erkölcsi iránya nem tetszett s nem «örült az olly kelendőségnek, mint a többiek», noha Jósikának favorit regénye volt, «regényei legkerekbikének s a legösszefüggőbbnek» tartotta.[38]

Jósika eddig «önalkotta» személyeket szerepeltetett történeti regényeiben főhős gyanánt s csak természetesnek találjuk, ha a sok biztatásra vagy a nélkül is olyan tőrténeti regény írására vállalkozott, melynek cselekvényét és főhősét is a történetből vette. Ilyen «*Az utolsó Bátori*» (1837) cz. regénye.[39] Czélja vele megmutatni, hogy a legkiválóbb, legszebb tehetségek, fonák nevelés által elaljasodnak, hogy a honszeretet a rénynek[40] s erőnek legmagasabb csodáit képes előállítani; végre, hogy a rény a legvadabb, legkegyetlenebb emberrel szemközt önmagát

[35] L. Kovács János tanítványom Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kol. 1911. cz. dokt. értekezése 72—3. l.

[36] Gyulai P. B. Jósika M. regényei (Egy előad. 1894/5. I.) 44. l.

[37] Figyelmező 1837 május 23-iki 20. sz. 159. l. Tornay (Szontagh) bírálata. A szerző viszont a tengeri scénákat és az égést talán legsikerültebb rajzának mondja. EPhil. Közl. 1912. 185. l.

[38] Élet és tündérhon. Pest, 1840. Előszó XIII. l. V. ö. EPhil. Közl. 1912. 185. l.

[39] A szurduki kastélyban megvolt a Báthory Gábor olajfestésű arczképe 1848-ig, a mikor Bethlen Gábor arczképével együtt ez is az oláh pusztítás áldozata lett. Fennmaradtak: Zápolya (Sampolia) János, János Zsigmond, Báthory István, Báthory Kristóf, Báthory András, Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Rákóczi György, Rákóczi Ferencz, Apafi Mihály arczképei. L. Jósika: Emlékir. IV. k. 40—1. l.

[40] A. m. erény.

soha meg nem czáfolja s hatalma kimérhetlenül nagyobb, elhatározottabb, kirívóbb bármi testi s anyagi erőnél.»

A fonák nevelés által elaljasodott legszebb tehetség alatt a főhős, Bátori Gábor értendő, a ki a gonosz társaságban, Imrefi, Kamuti és más hízelgőktől környezve fokról-fokra sülyed, a mi Kendiné, Kornisné erőszakos elcsábításának megkísértésében, a szászok jogai elkobzásában, Szeben erőszakos elfoglalásában stb. nyilvánul, csak egy gyöngédlelkű, önfeláldozó, hazafias

83. TOLDY FERENCZ.

nőnek, a Weiss vagy Albinus brassai polgármester leányának, Coelestának,[41] kit Ecsedi álnéven ismert és szeretett meg, van még reá hatása, midőn az atyja vagy hazája érdekében közbeveti magát; míg végre egymásután elidegenítvén magától Bethlen Gábort és más kiváló embereket, gyilkosság áldozata lesz. Bátori, Weisz, Géczi (Giczy), Kendi, Kornis, Nagy András történeti alakja mellett kiváló szerep jut a regényben több költött alaknak, mint Serafinnak, a hermányi parancsnoknak, a

41 Weissnak két fiáról és egy Ágnes nevű leányáról tudunk, a ki háromszor ment férjhez († 1658). Mika S. Weiss M. Bp. 1893. 205. l.

kiben egykori tiszttársának képét másolta, a ki itt hű ragaszkodása jutalmául Coelesta kezét nyeri el s Dimonnak, Bátori István házasságon kívül született fiának, egy tehetséges, de gonosz indulatú kémnek, a ki Bátorinak minden gonosz terv végrehajtásában hűséges eszköze volt.

Jósika szerint a történeti regény bírálója azt tartozik megvizsgálni, hogy jól van-e a kor festve s tanusít-e a szerző tanulmányozást.[42] Erre a kérdésre azt felelhetjük, hogy Jósika jórészt nem a közvetlen forrásokból, hanem másodkézből, kivált szász történetírókból merített, a kik pedig Báthoriról kissé elfogultan ítélnek,[43] s arra a fáradságosabb munkára, hogy az egykorú történetírók ellenmondó adatait egybevesse s megrostálja, mint Kemény Zsigmond szokta tenni, nem vállalkozott. Mentségére szolgál, hogy e források egy része még ekkor kiadatlan volt. Ez az oka, hogy egyoldalú hősei (pl. Bátori) jellemzésében, sokszor felületes és hézagos az események előadásában.[44] A szerző egy későbbi önbírálatban a Coelesta és Weiss jellemét mondja legjobbnak benne, Kornisnét szive szerinti asszonynak nevezi, de Báthori jellemét csak azért tartotta jónak, mert szorosan és híven történeti rajz.[45]

A regényt a kritika kedvezően fogadta. A «Figyelmező» kritikusa a költő erejét még mindig kulminálni érzi benne s úgy találja, hogy characterekben még folyvást gazdag és új, szövevényeiben kimerítetlen találékonyságú.[46] A M. Tud. Aka-

[42] Regény és regény-itészet 57. l.

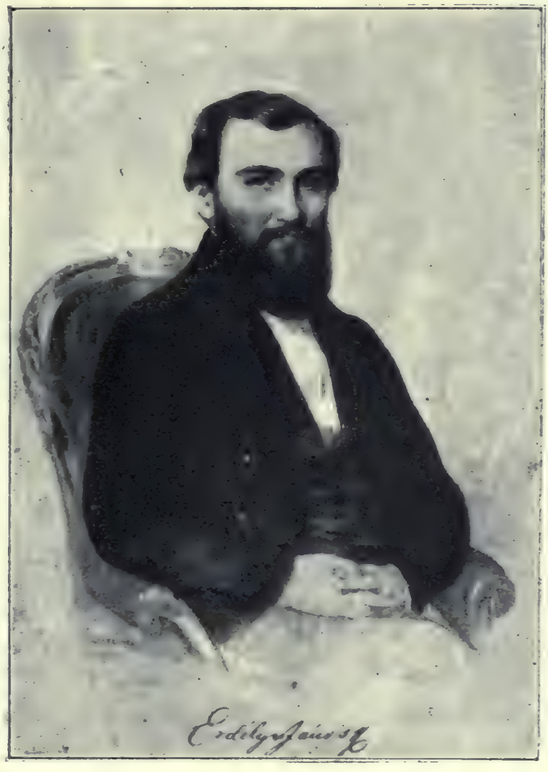
[43] Századok, 1899. 217. l.

[44] Az egykorú vagy közelkorú forrásokat (Szamosközi, Borsos T., Sepsi Laczkó, Nagy Szabó F., Böjti G., Mikó F., Weiss Naplója (Liber Annalium) és «Brevis consignatio» cz. kézir. stb.) l. Századok, 1899. 217. l., ugyanott egy magyar históriás ének a Kendy-féle összeesküvésről, új adatokkal. (Mill. tört. VI. 76. l.). Szilágyi S. Báthory G. fejedelem tört. Pest, 1867. Mika S. Weiss M. Bp., 1893. Tört. Életr. A Brassó elfoglalására tett kísérlet, leírását Mikánál (125—6. l.) vesd ö. a regény «Kilencz óra» cz. fejezetével, melyben Szeben meglepetését rajzolja. 9. kiad. 34—40. l.

[45] EPhil. Közl. 1912. 185. l.

[46] Schedel (Toldy) bírálata a Figyelmező 1837. II. félév, november 28-iki 22., deczember 5-iki 23-ik és deczember 12-iki 24. számaiban. Hibáztatja a compositiót, mely «mintha kettős lenne»; továbbá Dimon jellemének hiányos motiválását, Bátori bukásában a poetai igazság kiszolgáltatásának mértékét; azonkívül ő az első bíráló, a ki J. regényében balul alkotott szókat (pl. agály) is talál s meg-

démia is ezt a véleményt fogadta el, midőn az azon évi nagy jutalommal, kétszáz aranynyal és ezüst billikommal tüntette ki.[47] Ekkor az Akadémia igazgatótanácsának lett tagja s a Kisfaludy-társaság is mindjárt megalakulásakor tagjai sorába iktatta,

84. ERDÉLYI JÁNOS.

később pedig igazgatójává és elnökévé választotta. Különösen ez időtől fogva Toldyval és Erdélyi János «titoknok»-kal együtt sokat tett a társaság felvirágoztatására. Buzgóságának emlékét több megnyitó beszéde s a társaságban felolvasott novellái is fenntartották.[48]

jegyzi, hogy J. több szót «tévesztett értelemmel» használ, pl. *árnyéklat*-ot árnyék, *gyárilag*-ot erőművileg, *elismerni* félreismerni stb. helyett.

47 Emlékir. IV. 58—59. l.

48 Toldy F. irodalomtört. jegyz. Akad. kézir. 4° 24. sz. III. köt. V. ö. Kisf. Évl. XXIX. k. 155. l.

Az Aurora és más almanachok és szépirodalmi lapok nálunk is divatba hozták a novellákat,[49] természetes, hogy azzal Jósika is mindjárt írói pályája kezdetén megpróbálkozott. Első ilyen kísérletét, a «*Bájvirág*»-ot az «Emlény» (1837) számára írta. Ez még nem novella, hanem tündérrege, melyet gyerekkorában a mihálczfalvai néptől hallott, t. i. hogyan táplálta Bájvirág a kis törpéket, míg végre maga is törpévé változott. A tündérrege, vagy mese hangját elég híven utánzó műről Vörösmarty elismerően emlékezett meg a «Figyelmező»-ben. «Igen sok ismeret, helyes ítélet s jó ízlés — írja — kell ahhoz, hogy valaki oly pontos, hű s körülményes s még sem untató leíró legyen mint Jósika.» Csak azt kifogásolta benne, hogy a tűndérek belső életét, érzelmeit, szenvedélyeit csaknem egészen elmellőzte.[50] A «Rajzolatok» cz. lapban jelent meg (1837) Sólyom álnév alatt *Decebal* cz. történeti elbeszélése. Decebal harczait Domitianussal és Trajánussal s szerelmét Gethisa tündér iránt, kit nejévé tett s ki vele volt harczaiban, meséli el, történeti részét saját vallomása szerint a leghitelesebb forrásokból, meséjét népmondából, de főleg képzeletéből merítve. A dákokat a magyar költészetben főleg Aranyosrákosi Székely Sándor keltette életre; a «Hébé»-ben megjelent (1825) «Dierniász» és a «Székelyek Erdélyben» cz. eposaival; külön költeményt is írt «A meghódoltatott Dácziá»-ról, de az kéziratban elveszett.[51] Jósika figyelmét valószínűen Székely művei irányították e tárgyra s egy német lapban megjelent megjegyzés szerint ez is epos, csak nincs versbe foglalva.[52] Az Athenaeum számára két keleti tárgyú novellát írt «*A szuttin*» és «*A mohilok gyöngye*» (1837). Az első az indusok özvegyégetését veszi tárgyul, melyet

49 Szinnyei F. Novellairodalmunk Jósikáig. Ir. Közl. 1911. 15. kk. (Külön is megjelent.)

50 Emlékir. I. 146. l. Vörösmarty össz. munkái, VI. köt. (1885) 300—1. l. Az «Emlény» bírálatában. A Jósika-bírálat kezdete: «J., kitől legújabban két igen éldelhető románt (s ez nálunk sokat jelent) nyert az olvasó közönség, itt egy tündérregével lép fel.»

51 Heinrich G. A székelyek Erdélyben. Bp. 1897. 27., 28., 50. l.

52 Idézi Jósika az EPhil. Közl. 1912. 185—6. lapján (V. J.-tól) közölt s többször

már Voltaire bevitt egy keretes elbeszélésbe, a másik Szádoó és Moradevi nagy szerelméről szól: s forrásául a Wiese «Indien oder die Hindus» cz. művében talált anekdotát jelöli meg.[53] Ugy ezekben, mint a később a Kisfaludy-társaságban felolvasott «*A beduin leányá*»-ban, — melynek az a meséje, hogy a beduin megesketi leányát, hogy ha keresztyén kezébe kerül, azt vagy megöli vagy mohamedán vallásra téríti, de a leány egyiket sem tudja megtenni s akkor önmagát öli meg, — saját kijelentése szerint Vajda Péterrel szemben, kinek már ekkor több ilyen keleti tárgyú elbeszélése jelent meg, azt akarta megmutatni, hogy egy-két Ospiru Zajuskadala és Corcombábu még nem keleti beszély, ha a keleti szellem hiányzik belőle.[54] «*A hűtlen hív*»-ben (Emlény 1838) a szerző már nem megy oly messze tárgyért: a bártfai fürdő az esemény színhelye, a hol két, egymástól tíz év óta elvált házastárs ismét egymásra talál s szerelmük újra felújul.

Jósika ezután a regény mellett ezt a műfajt is állandóan műveli, tárgyait a hazai és külföldi történetből, mese-, monda- és tündérvilágból véve. 1837-től kezdve egész haláláig alig volt zsebkönyv, Album vagy szépirodalmi lap, mely novellát ne közölt volna tőle, s ha ekként egy vagy több kötetre való összegyült belőlük, különböző czímek alatt együtt is kiadta.

II.

EZERNYOLCZSZÁZHARMINCZNYOLCZBAN a Jósikáék családi élete már haldoklófélen volt. Az egymást meg nem értő házastársak a kölcsönös hidegség, sőt egymás tüntető kerülése mellett, sokszor talán inkább csak daczból és látszatra, másutt kerestek kárpótlást.

Jósika maga sem titkolja, hogy családi boldogtalanságában

idézett érdekes levelében, melyet Szinnyei F. szerint P. Horváth Lázárhoz írt. (Szurdok, 1843 szeptember 29.)

53 Az «Élet és tündérhon» II. rész. (Pest, 1840.) 248. l. (Jegyzés.)

54 EPhil. Közl. 1912. 186. l.

mulatozásban keresett szórakozást, de azért családjához már csak a gyermekek miatt is ragaszkodott s a feleségével szakításra még akkor sem gondolt, mikor a családi kötelékek már szakadozni kezdtek. Olykor-olykor azt is feltette magában, hogy megpróbálja a rég megzavart egyetértést helyreállítani, de ezek a kísérletek rendesen újabb félreértésekkel és kölcsönös sértésekkel épen ellenkező eredményt hoztak létre s még jobban eltávolították őket egymástól. A Jósikáné hiszteriája is aggasztóan elhatalmasodott s a szertelen mulatozási vágy oktalan pazarlással párosult.

Valamikor még Jósika azt írta nejéről, hogy tizenöt évi tapasztalás után szinte esküvel bizonyíthatja, hogy neje a pompának nem kedvelője s ha van benne hiba, minden egyéb hiba inkább, mint a pompázás; sőt nagyobb hibának tartja, hogy ott is meghúzza magától az illőt és helyest, a hol nem kéne.[1] Most egészen mást állít róla, hogy költekezése oly határtalan lett, hogy «smukját» s ezüstjét elzálogosította, 10.000 forintnál több adósságot csinált, sőt a csengeri birtokra 30.000 forintot akart felvenni.[2] Kállay úgy akarta leányát észretéríteni, hogy ügyvédjével lefoglaltatta a Jósikáék kezelése alatt levő jószágot. Jósika erre azonnal írt apósának, hogy Lizi esküt tett előtte, hogy soha több okot a panaszra nem ad.[3] De nem a pazarlás volt egyetlen hibája. A harminczas években járó szép asszonyt ulánus tisztek rajongták körül[4] s a hír ehhez messzemenő következtetést fűzött s a rágalom Jósika fülébe is eljutott[5] s elkeseredésében «vérző lélekkel» azt kezdte hinni, hogy neje a maga és gyermekei becsületét pellengérre szegezte. Egy apósához írt levelében álnoksággal, kétszínűséggel vádolta, kinek «egy szava, egy tekintete sem igaz» s «a szó valódi értelmében gonosz lélek», fegyvere a sírás és hazugság s csak akkor javul meg,

[1] 1833 szept. 25-iki levele a br. Jósika-hitbiz. lltárban.

[2] Jósika 1838 márcz. 4-iki levele. V. ö. a szept. 4-iki levéllel. U. o.

[3] 1838 ápr. 12-iki levele a br. Jósika-hitbiz. lltárban.

[4] A márcz. 4-iki levél szerint.

[5] Az 1838 szept. 4-iki levélben.

«ha módja nem lesz vesztegetni és nyargalózni». Azt is megírta, hogy a legvégsőkre csak akkor határozza el magát, ha neje megátalkodott rossz szíve minden útját elzárja a békességnek és ha magaviselete a régi marad, melyet sem tűrni nem tud, sem megszenvedni nem fog, «mert a mi sok az sok, et sunt certi denique fines, quos ultra etc.»

85. SZURDUKI PARKRÉSZLET

Érezzük e levélből, mely már a végletet vagy szakítást említi, hogy írójának türelme fogytán van s a türelem egy időleges kimerülése az 1838. év nyarán be is következett. Jósika és neje Napkoron együtt töltöttek nyolcz hetet, Jósika szerint ezek voltak életének legiszonyúbb órái. Egy napon neje egy katonatiszttel beszélgetett s másnap Csengerbe készült utazni. Jósika, úgy látszik, beteges izgatottságában összefüggést látott a beszélgetés és az úti terv között s ellenezte azt, a világ szájára hivatkozva, a minek elkerülése végett azt ajánlotta,

hogy utazzanak együtt. Az asszony erre zajt ütött, azt állította, hogy férje vele mint rabbal bánik s féltésből nem akarja sehová ereszteni. Az ügyvédjük, a ki a szóváltásnak fültanuja volt, szintén az együttutazást ajánlotta. Jósikáné újra a féltéssel hozakodott elő, elmondta az ügyvédnek, hogy férje fűtől-fától félti, még tőle a fiscalistól is, ha kétszer, háromszor megy a házhoz, félteni fogja. Végül kijelentette, hogy neki hiába papol, ha tizen papolnak se változik meg, sőt még rosszabb lesz. Azt is kijelentette, hogy csudálkozik rajta, hogy férje annyira köti magát rá, holott tudja, hogy nem szereti. Jósika ekkor beleegyezett, hogy egyedül ereszti útra, de most a kocsiba kötött bele, hogy bricskán utazzék Csengerbe, a kocsira neki lesz szüksége, ha esetleg sürgősen vissza kellene térni Szurdukra. «Ebből újra kikelés, ellenkezés, féltékenysége nevetségessé tétele s a többi, végre szó szót adván, illetlenségek és sértések.»[6]

A Szurdukra utazás szüksége is beállt, de Jósikáné nem akart leutazni, hanem a ház túlsó végébe húzódva ült egész nap, idegességét és megvetését férjével minden módon éreztetvén. Jósika ekkor elérkezettnek látta az időt a szakításra. «Ember vagyok! — írja — a keserű pohár csordultig tölt». Reggel befogatott s megtette készületeit az utazásra. Magához vett 100 forintot, kocsira tétette könyveit, pipáit, s nehány apróságot,[7] ezüstjéhez s egyéb értékes holmijához nem nyult. Felesége csak nézte mi fog történni. A döntésre nehezen tudta elszánni magát, gyermekét egy félóráig tartotta ölében, szíve majd megszakadt. Egy vigasztaló, egy marasztaló szó vagy tekintet ott marasztotta volna. De ezt hiába várta. Ő nem tudott, felesége nem akart szólni. Végre határoznia kellett: a bakra ültette öreg kocsisát s öreg vadászát, ki káplárja volt valamikor a Colloredo-ezredben s kihajtatott a napkori udvarházból. Állítólag kiindulásakor keresztet vetett arra, lelki szenvedései, tépelődései színhelyére.[8]

6 U. o.

7 A szept. 5-iki hosszú levélben 6 pár kést, 6 lepedőt s 100 forintot említ. Emlékiratában csak könyveiről és pipáiról szól. (IV. köt. 53. l.)

8 Jósika belső életének e legnevezete-

Pest 14e aug

Édes Miklos!

Láthatod hogy nem vagyok rest
a levél írásba, Atyámnak tegnap
vettem levelet, melybe írja hogy
le megyen Kundorra; és veled, meg
egyezni fog. azt írja állandó a
fel tett szándékába, és bennünket,
igen kíván boldogítani, ha az
úgy van, úgyan szerencsések vol-
nák, édes Miklos. mivel így egy
falusi jószágunk is volna, ahol
üdőtt lehetne tölteni, de meg
vallom tartok tőle hogy Atyám
sokat fog kérni; de te mindig jobban
tudod a mi körülményeinket
és tudom hogy úgy egyezel meg
ha jó Atyánkat látni fogod
benne, mert semmiért sem tenné,

86. JÓSIKÁNÉ LEVELE FÉRJÉHEZ.

Ha Jósika azt hitte, hogy most szakított nejével, nem ismerte eléggé önmagát. Felesége jobban ismerte őt. Szurdukra megérkezve, üresnek érezte otthonát, elhagyottnak önmagát. Addig is többször megesett, hogy vagy ő, vagy neje hagyta el a házat hosszabb időre, de tudta, hogy visszatér: most kezdte fontolgatni, hogy mit veszítne vele, ha többé nem térne vissza s a megszokott rosszat nélkülözhetetlennek és pótolhatatlannak képzelte. Nejéhez s gyermekeihez a gyengeségig ragaszkodott.[9] Azonkívül gyermekei képe tolult szüntelen elébe. Napokon keresztül tépelődött így magában, nem ízlett az étel, nem jött szemére álom.[10]

Jósikáné nem nagyon vette szívére férje eltávozását, újra visszament Pestre, hol nem érezte magát elhagyatva. Még ideje sem volt fontolgatni új helyzetét, már kapta a férje engesztelő leveleit. Nyolcz levelet írt csakhamar egymásután, neje csak az elsőre válaszolt, valószínűen kimérten, hidegen.[11] A helyett az apósától kapott egy «haragos» levelet az elválásról, osztozkodás-

sebb eseményét apósához 1838 szept. 3., 4. és 5-ikén írt levelei és Emlékirata (IV. k. 53–54. l.) nyomán ismertetjük. Bár egyetértünk Jókaival abban, hogy a költő családi életének legbelsőbb titkai nem a nyilvánosság elé valók, de mivel Jósikának más volt a véleménye s Emlékiratában a kényes részleteket is bőven tárgyalta: így azt mi sem mellőzhettük, sőt helyreigazításúl és magyarázatúl a levelek egyes adataival is ki kellett egészítenünk.

9 Saját szavai az 1838 szept. 5-iki levélben. Hogy Jósika milyen gyöngéden gondolt korábban feleségére, mutatja 1830. decz. 15-én Szurdokon kelt levele: »Régen óhajtottam már, — írja — hogy Feleségemnek egy nem várt örömet szerezzek — egy olyan dologgal, mely őtet mint régi hires nemzetségére, mint mostani helyheztetésére, mint végre (a mi legjobb) sok szép s megkülönböztetett tulajdonaira s házi erkölcseire nézve, teljesen megilleti s az egy arany kereszt: Házunk az Égnek hála kereszt nélkül vagyon s ha már igaz az, hogy soholt a nélkül nem lehet, legyen a miénk aranyból. Azt hiszem, hogy a dolog nehéz nem lesz s csak ebből áll. 1o Meg kéne az Ötvös és Kállay geneologiát (igy) szerezni származásának czáfolhatatlan ag régi voltának bebizonyítására. 2o Zalayra bizni, hogy a Dáma Tsillag kereszt megnyerhetése iránt a kérelmet megtegye.» Ugyanakkor írja egy mellékelt papirszeletre, hogy «tavaszkor bizonyosan Dietank lészen Kolosvárt vagy Szebenben.»

10 U. o.

11 Ez a levél nem maradt fenn, a szept. 3-iki levél említi. Hogy Jósikáné makacs nő volt, azt Jósika 1831. jul. 21-én Pestről apósának küldött leveléből is kitetszik: «A mit Csenger iránt irt kedves Atyám — irja — azt Lizi abból az okból nem akarja teljesiteni — hogy *tsak*. Tudja pedig kedves Atyám, hogy ezt a hatalmas asszonyi argumentumot nem lehet megczáfolni, mert ha azt mondom, hogy ezt nem tehetem. Miért? azért hogy *tsak*, tehát természetes dolog, hogy lehetetlen.»

ról, gyermekekről s több efféléről s végül azzal a fenyegetőzéssel,[12] hogy mivel leánya és veje «elkülönöznek» tőle,[13] ő is elválik tőlük és megnősül,[14] sőt már ki is szemelte az asszonynak valót [15] Cornelia személyében s ennek a házasságnak a jövendőre való következéseiről nem felel. Továbbá közli vele a leánya vádjait is. Jósika három levélben válaszolt s mivel úgy hallotta, hogy neje újra lemegy Napkorra, ennek vádjaira is czáfolatot írt.[16] Első ilyen vádja volt, hogy férje is «kicsapott néha az útból». Erre azt válaszolta, hogy ha ez történt is, csak méltó repressaliákkal' élt s mint férfi híre koczkáztatása s gyermekeire nézve káros következés nélkül, de nem volt viszonya senkivel, nem hozott rendetlenséget a házba, nem hagyta el nejét és gyermekeit s esküdni tudna arra, hogy néhai «enyelgéseinek» másokkal éppen az volt az oka, hogy fiatal észszel azt hitte, hogy ez által nejét hozza észre. Elismeri, hogy rosszul választott mód volt, de nejének egy szavába került csak s egyszerre minden ilyen tréfát oly hirtelen ketté vágott, mintha sohasem történt volna. Néki házanépe volt az első mindig, egyébiránt ez régen volt, több éve már, s több esze van annál, hogy azt higyje, hogy valaki belé szerelmes lehessen.

A másik vádra, a gorombaságra, azt felelte, hogy az ő társaságában lett azzá s apósát szólítja fel tanuul, hogy mondja meg, volt-e az, mikor Napkorra került s a Jósika-házból vitte-e azt

12 Mikor halt el neje, megállapitanunk nem sikerült. Sem napkori, sem a csengeri r. kath. plébániától levelünkre nem érkezett erre nézve felvilágositás.

13 E név többször szerepel ez idôtájt Jósikának Kállayhoz írt leveleiben. 1837 decz. 20-ikán Pestről apósának írt levelében hosszan tárgyalja azt a hírt, hogy Kállay Lizit egy mostohával ajándékozta meg. Az 1838 szept. 4-iki levele szerint Kállay Leó már korábban contractust adott annak magáról s az okt. 28-iki levél is ezzel foglalkozik. Családi nevét nem ismerjük. L. róla még alább is. Itt említjük meg, hogy a báró Jósika-levéltárban Kállay Leóhoz női kézzel írt több német levél van «Herr Obrist» és «Mein seltener Freund» megszólítással egy Kovács Mari nevű leány leveleivel együtt, kit gyermekkorától fogva Kállay Leó neveltetett Egerben s róla első (1832-iki és egy későbbi által érvénytelenitett) végrendeletében is megemlékezett. Ez a K. Mária később pert indított, hogy a hagyományhoz jusson, sőt ez ügyben Jósikához is írt, de az ridegen és elutasitóan válaszolt fiának róla.

14 A szept. 3-iki levél szerint szept. 2-ikán kapta s másnap válaszolt reá. Nem maradt fent.

15 A szept. 5-iki levél szerint.

16 A szept. 3—4—5-iki levelek; a szept. 15-iki, a Kállay újabb levelére adott válasz.

oda. A kit bunkós bottal támadnak meg, — úgymond — mit ér vele, ha nemes fegyverét a kardot vonja elő, azt kiverik a kezéből s jól megütlegelik: bunkós bot ellen nincs más fegyver, mint bunkós bot. Neje, ha nem is mindig goromba szavakkal, de annál gorombább tettekkel sértette meg ... Érette soha meg nem javult, de ő nejéért Isten tudja hányszor. Azt is hangoztatja, hogy nejét házától el nem tiltotta, tőle nem vált el, a hogy

87. TÁJKÉP SZURDUK VIDÉKÉRŐL.

ő azt az egész világgal el akarja hitetni, s el is fogja hitetni, mert férjének karakteri és elmebeli felsősége van terhére s nem is ő akar elválni nejétől, hanem neje akar válni tőle. Mi az ő hibája? Hogy becsületét őrizte, hogy tudva házánál rendetlenséget nem szenvedett, hogy nem akarta, hogy neje is azon asszonyok sorába jusson, kikről La Rochefoucauld azt mondja: Van egy neme az asszonyoknak, kiknek szükségképpen el kell jó híreket temetni, hogy híresek legyenek, mert másként a világ azt sem tudná, ha vannak-e a világon vagy nem? Apósa elkülönzési tervét határozottan kárhoztatja, már csak neje miatt is, a kinek kell egy ember, a ki legalább akkor, mikor mind a hatot

befogja s ész nélkül vesztire rohan, eleibe álljon és mondja: Megállj! te a kocsiba s a hat lóról az örvényt nem látod, fordítsd félre a gyeplőt, mert véged lesz. Ő ezt 18 évig tette, sokszor őrizte meg a végromlástól... Szívtelenség volna leányát megtagadni azért, hogy szerencsétlen s nevelése volt elhibázva. Tévesnek jelenti az osztozkodás hírét is.

88. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

Apósáról mindig fiúi tisztelettel ír e levelekben, kedves atyjának szólítja s hangoztatja, hogy sem gyermekeitől, sem azon gondolattól, hogy apósát szerette, elválni nem fog s hívja, hogy levél helyett személyesen menjen Szurdukra, az ügyet elintézni.

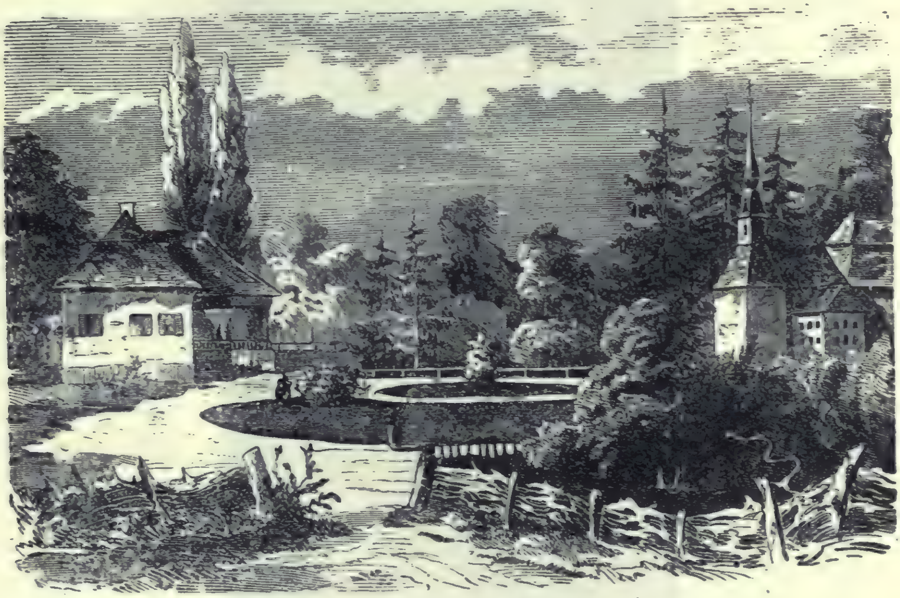
Kállay nem fogadta el a meghívást, az időre bízta az indulatok lecsendesülését s valóban tizenegy nap mulva már kapta veje értesítését, hogy Lizi a napokban felszólítás nélkül azt írta neki,

hogy Szurdukra megyen, s ő erre azt válaszolta, hogy szívesen látja. Nejének ezt a viselkedését úgy magyarázza, hogy neje most szerelmes és mikor az, akkor az Isten sem boldogul vele: várják be tehát, míg a dolog elmulik, a mi nála igen könnyen áll, vagy a míg megunják, a mi még hihetőbb, akkor talán raisont vesz fel, addig úgy sem mehetnek vele semmire s miért sequirozzák siker nélkül. A feleség látogatása meg is történt: ment és győzött. Még három hét sem tölt el (október 5-ikén) s már Jósika ezt írhatta apósának: «Lizi itt volt Szurdokon s telelni együtt fogunk: Én újra írom, hogy el nem válunk; bízzon bennem, tapasztalásomban s jó szívemben, kedves atyám, majd én ezt is szokott phlegmámmal equilibriumba[17] hozom. Lizi igen meg volt s meg is lehetett elfogadásommal elégedve s gondolom, azt meg is írja...»

Ezután egy ideig újra csend és béke van a házasfelek között. November 1-én is azt írja haza, hogy «Lizivel jó egyességbe vagyok, a nem segíthetőre rászánván magamat, teljes szabadságot adtam nékie, szívével azt tenni, a mit akar, csak jó gazdasszony legyen s a gyermekeket szeresse — s így most békesség van és lesz, mint sok újmódi házasságban: ez szívem, lelkem s meggyőződésem ellen van. — De kötelességem a két rosz közt a kisebbet választani: tehát inkább ez, mint háborgás». Kállay pedig tovább is küldte a jó tanácsokat vejének, mint pl. azt, hogy a ki egy asszonyt hosszú pórázra ereszt, az gyenge, a mire Jósika azt felelte, hogy meg lehet-e egy asszonyt kötni, a ki a dühösség minden extremitásaira menne, ha az ember meg akarná kötni... Próbált ő mindent, jót, rosszat, a vége az, hogy mióta békesség van köztük, azóta nyugodt. Jósika tehát úgy állította helyre a felbillent egyensúlyt, hogy mint rendesen, most is ő engedett. Nagy önuralomra volt szüksége, hogy ezt megtehesse, de mint későbbi leveleiben hangsúlyozza, gyermekeiért hozta meg ezt az áldozatot.

[17] A m. egyensúly.

November végén Pestre utazott s itt gyermekei s a társas élet örömei feledtették vele egy időre szíve fájdalmát. Fáy András ekkor írta emlékkönyvébe mély jelentőségű tanácsát: «Ne vadászd nagyon magadon kívül az örömet és gyönyörűséget, mert elszokol azt magadban lelni fel.»[18] Lassanként visszatért munkakedve is s az irodalmi foglalkozás is gyógyítólag hatott kedélyére. Leveleiben többször hangoztatja, hogy

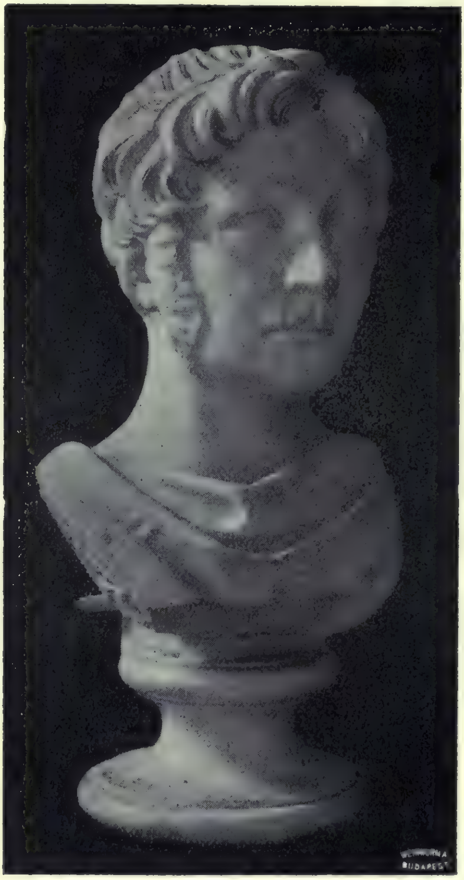

89. A SZURDUKI JÓSIKA-KASTÉLY.
(Régi fametszet után.)

mennyire szereti Pestet, hogy neki a pesti tartózkodás életszükséglet. Most nehéz családi válságában kétszeresen szüksége volt az irodalmi sikerek felemelő s önbizalmát erősítő hatására. Bántotta, hogy azok vesznek legkevesebb tudomást ezekről, kik legközelebb vannak hozzá. Ezért hangsúlyozta ezt nem minden czélzás nélkül apósának is. «Nekem falura bujni — írja neki — már nem lehet. Egész éltem terve — literatori carierem — egy

18 Emlékir. III. 152. l. Ezek az emléksorok ránk maradtak az Emlékalbumban, Vörösmartinak «A csalogány» cz. ugyanoda írt költeményével és több emlékversekkel együtt.

szóval, egész existentiám megbomlana. Ezt csak ellenségem kívánhatja. Mióta munkáim mind németre fordíttattak — a nagy jutalmat 200 (aranyat) — s egy billikomot nyertem: minden külföldi ujságok nevemet ismerik, dicsérnek, európai hírű minden

90. FÁY ANDRÁS.
(Ferenczy I. szoborműve a Szépműv. Múzeumban.)

pártok becsülnek, koszorus írónak neveznek, azóta erkölcsi kötelességgé vált magamat el nem temetni: Szóljon a jövendő ...»[19]

Jósikáék az egész telet Pesten töltötték. A családi élet nyugalma csak látszólagos volt: mindketten érezték, hogy forduló-

[19] 1838 okt. 5-iki levele.

ponthoz jutottak. Az elfojtott keserűség szikrája ott lappangott a férj szívében, egy félreértés vagy szóváltás szellője elég volt, hogy azt újra lángra lobbantsa.

Ilyen lelki állapotban, mikor szinte elviselhetetlenné vált az élet, mikor érezte, mennyire szüksége lenne egy megértő női szívre, újra feltámadt benne «egy titkos talányos sóvárgás» az eszménykép után, melyről tapasztalatlan ifjú korában azt hitte, hogy megtalálta, de pár óra, pár nap, pár év kiábrándította, a varázs megtört s visszatért ama szent valamihez, mely lelkében élt s minden összehasonlítással daczolt. Az az eszményi nőalak, a kiről «Sztella» néven ábrándozott,[20] a ki nem volt tündérkirályné, vagy tudósnő, vagy világszépség, hanem «egyszerű, természetes követelés». «Arcza sem volt az, a mit a világ szépségnek nevez: ezen arczok mindig hidegen hagyták. Csendes, ha hallgatott komoly, ha szólt derült, e mellett az, a mi a hölgyben legszebb s legritkább, a kecs elömölve egész termetén és szép szemek, nagyok, lélekteljesek, melyeknek tekintete a szívig hat, melyeket feledni nem lehet ... E mellett jellem, meleg szenvedély, ingatlan csatlakozás, világos ész és műveltség.»[21]

Házasságában csalódva, ezt az eszményképet kereste szüntelen s végre mikor a házasélet szinte elviselhetetlenné vált, s jó sorsa megmutatta azt neki Podmaniczky Juliában, kinek finom, gyöngéd, művelt női lelke volt hivatva kárpótlást nyujtani egy elhibázott házasság sok évi lelki gyötrelmeiért.

Hol és mikor ismerkedett meg Jósika e tökéletes nővel, nem tudjuk.[22] Báró Podmaniczky Károly bányatanácsos és Nosticz-Jänkendorf Erzsébet grófnőnek volt a leánya s 19 évvel volt fiatalabb Jósikánál. Az apa tudományosan képzett mineralogus volt s az orvosi tudománnyal is foglalkozott. A fia által fenntartott két megjegyzése, vagy talán elszólása arra vall, hogy

[20] «Vázolatok» 45–50. l. Egyik életírója (Bocz J.) szerint Podmaniczky Juliát rajzolja benne.

[21] Emlékir. III. k. 155–6. l.

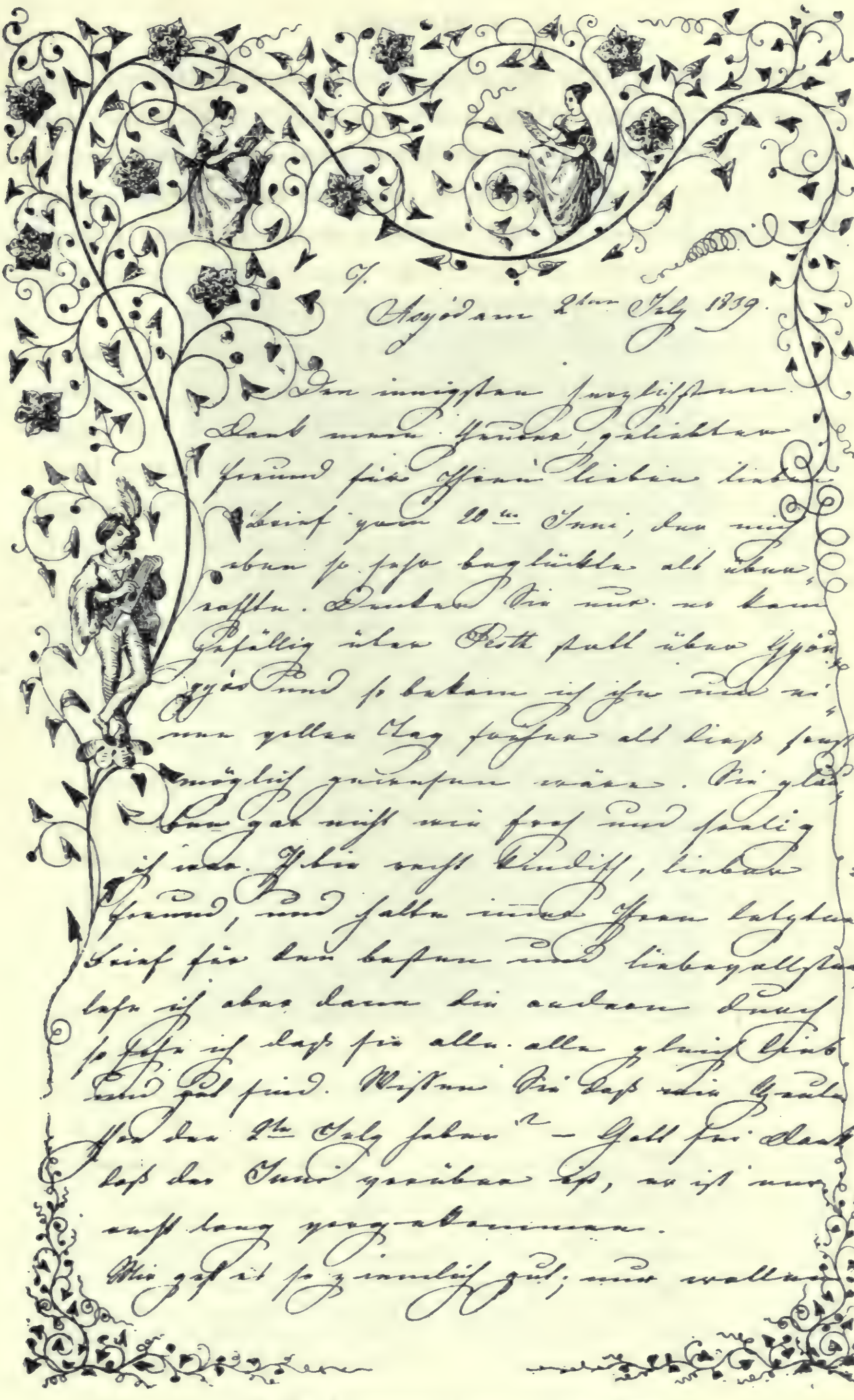
[22] Toldy F. szerint (M. költők élete II. köt. 35. l.) 1836-ban már ismerte. B. Podmaniczky Frigyes «Naplótöredékei»-ben (II. köt. 21. l.) nyolcz év után való egyesülésről beszél s ez épen 1839-re esik.

se nem ismerte, se nem szerette a magyarságot. Az egyik, hogy a magyar nő csak arra való, hogy az ember szerelmeskedjék vele, nem feleségnek; a másik hogy a felsőházban magyarul beszélni bohózat. De gyermekei egytől egyig jó magyarok voltak.[23] Julia, a legidősebb sokoldalú gondos nevelésben részesült, mely a háztartásra, nyelvismeretre, irodalomra egyaránt kiterjedt. Korán írói hajlamokat árult el: az ilyen nő, a ki gyakorlatból ismeri az írói mesterséget, az író művében is rögtön meglátja a szív vérével írt sorokat, s jobban érdeklődik az író iránt. Valószínű, hogy Jósikában is először csak az író, — Abafi, Zólyomi szerzője — vagy talán még inkább a Kendefi Heléna, Mikola Margit, stb. női jellemek alkotója érdekelte s úgy érezte s lassanként úgy érlelődött meggyőződéssé benne, hogy a kinek ilyen nő az ideálja, az az ő férfieszményképe.

Valószínűen már 1839 előtt is leveleztek egymással, mert a Julia első keltezett levele (Aszód, 1839 június 17-ikén) már meghitt érzelmi és lelki közösségről tanuskodik.[24] Egy másik, július 12-ikén kelt levelében válaszol Jósikának, s azt írja neki, hogy mindig az utolsó levelét tartja legjobbnak és legkedvesebbnek, de a mikor a többit elolvassa, akkor látja, hogy mind a hány egyforma kedves és jó. Boldog, hogy levelei Jósikának pár vidám perczet szereznek, de ez csak annak bizonysága, hogy az ő kedves drága barátja kevéssel beéri, ha oly egyszerű szavakkal is megelégszik. De senkit a világon nem szabad irígyelnie, mert akár sok ember közt, akár egészen egyedül van, gondolatai mindig csak nála vannak. Jól össze kell szednie magát, hogy legalább látszólag mindenben részt vegyen, a mi körötte történik s a miről beszélnek és környezetének szórakozottsága s édeskés feleletei által a nevetésre anyagot ne szolgáltasson s az neki mégis csak kellemetlen, ha kinevetik azért, hogy ő reá

[23] Az utóbbi megjegyzés késztette gr. Széchenyit ilyen kifakadásra: «A magyar aristokraczia nyomorult volta mind világosabban jelenik meg szemem előtt.» B. Podmaniczky Fr. Naplótör. I. 9. l. J. Doby A. Podmaniczky család 2. kiadás 1901. 38, 40. l. V. ö. Emlékir. II. 216. l.

[24] Tíz levele (azok közt ez is) a br. Jósika-hitbiz. litárban. Egy keletnélküli, valószínűen első levele az Emlékalbumban.

7.

Aszód am 2ten July 1839.

Den innigsten herzlichsten Dank meine theure, geliebter Freund für Ihren lieben lieben Brief vom 20ten Juni, der mich eben so sehr beglückte als überraschte. Denken Sie nur er kam zufällig über Pesth statt über Gyöngyös und so bekam ich ihn um einen vollen Tag früher als dieß sonst möglich gewesen wäre. Sie glauben gar nicht wie froh und selig ich war. Ich bin recht kindisch, lieber Freund, und halte immer Ihren letzten Brief für den besten und liebevollsten; lese ich aber dann die andern durch so sehe ich daß sie alle alle gleich lieb und gut sind. Wissen Sie daß wir heute schon den 2ten July haben? — Gott sei Dank daß der Juni vorüber ist, er ist mir auch lang vorgekommen.
Mir geht es so ziemlich gut; nur wollen

91. BÁRÓ PODMANICZKY JULIA LEVELE JÓSIKÁHOZ.

gondol; nem szükség azt rajta kívül senkinek se tudni. Hogy juthat eszébe, hogy valami a mit ő mondott neki, untathatja. Ezt maga se hiszi, ez csak szólásmód, mert éreznie kell, milyen boldoggá és büszkévé teszi, ha mindent, de mindent nyiltan megbeszél vele. Avval vesz búcsút a drága baráttól, a kivel még sokáig szeretne csevegni, hogy igazán nagyon szeresse az ő Juliáját.

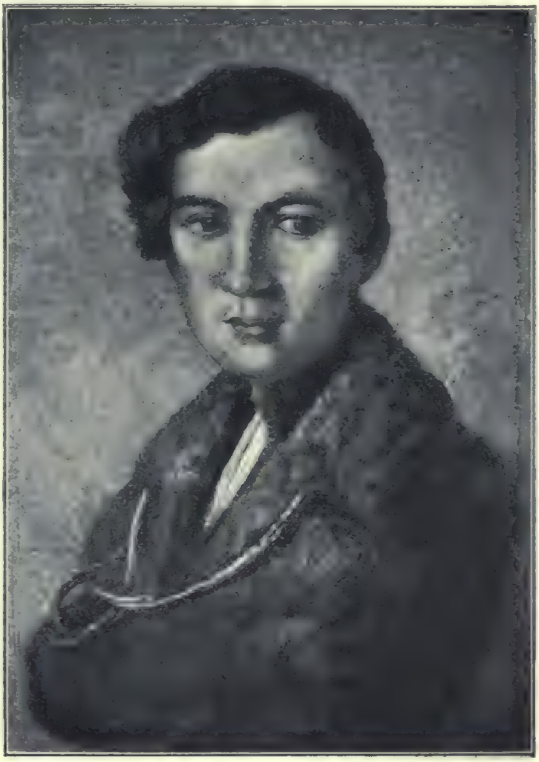
Új irányt érzelmi közösségüknek, benső barátságuknak a Jósikáné viselkedése, s a Jósika lelki keserűsége s tarthatatlanná váló házasélete adott. Jósikáné ekkor már maga is válni akart férjétől s ekkor ennek szívében felcsillant a vágy és remény, hogy talán a házaséletben keresett boldogságot most végre mégis megtalálja s e reménységtől bátorítva megindította a válópert. Nem titokban, nyiltan, békés úton akartak külön útra térni.

1839 augusztus 31-ikén vígan voltak együtt Szurdukon Jósika és neje az új napával.[25] Kállay nem jött, hanem pénzt küldött órára «Mikinek»,[26] a legnagyobb fiúnak, a ki ebben az évben követte apja példáját s önként beállott a tüzérséghez kadétnak s paripát a másik háromnak. Ebből a családi körből írta apósának a «megnyugtató» sorokat, hogy felmenti a «tudvalévő» ügyben a tanuszerzés kedvetlen foglalatossága alól. Azonkívül újra «legszentebb becsületszavát» adja, hogy nejének «az egész ügyben neve, becsülete hajszálnyira sem fog csonkulni, sőt épen őnékie lesz mindenben igaz adva» s ő lesz hibáztatva; a tárgyalást is úgy intézik, hogy neje minden legkisebb alkalmatlanságtól ment legyen. De viszont apósát — «kedves atyját», a mint rendesen hívta — arra kéri, hogy akármit beszélnek, kérdeznek, mondanak, higyjen

[25] Csak e levélből értesülünk, hogy Kállay újból megnősült. Jósikának e Kállayhoz írt levele Szurdukon 1839 aug. 31-ikén kelt. Kezdete: «Lizi s napom szerencsésen megérkeztek», s végül még egyszer említi «Napo(m igen nagy)on siet Branyicskára, de én kedves (vendé)geimet el nem eresztem, míg a fiuk vi(ssza) nem jönnek Kolosvárról, hova az examen letétele végett elmentek, de holnapután itt lesznek.»

[26] 1831 május 30-ikán Wesselényinek küldött levelében: «fiaim' legidősbike Miklós az ortelleriánál cadét önválasztástásból.» (Ir. Közl. 1906. 362. l.) A Jósika-emlékalbumban 1840 május 24-ből van Klebersbergnek egy levele, melyben értesíti, hogy fiát regimentjébe kadétnak felvételi.

neki és ne czáfoljon meg semmit, hagyja a dolgot a maga menetelére. Az ő lelke tudja, hogy e kehely keserű, ő tudja mennyi kedvetlen órái vannak aggodalom s bizonytalanság közt. Azután megpróbálja lebeszélni apósát arról, hogy Egerbe menjen, nem mintha adott szavában kételkednék és képes lenne feltenni, hogy

92. IFJ. B. JÓSIKA MIKLÓS, AZ ÍRÓ FIA.

a midőn szemben apósa belé nem avatkozását igéri, háta mögött a dolognak ártani kívánna. De attól fél, hogy eddig tán meg levén pendítve a dolog, tudakozódjanak s ezáltal apósát kedvetlenítsék, pedig «ilyenkor egy szó árthat dolognak s kímélettel intézett dologba kedvetlenséget hozhat». Eger helyett menjen inkább Szurdukra s töltsön ott vígan, barátságosan néhány napot.

E levélből következtethetjük, hogy Jósika Egerben indította meg a szentszék előtt a válópert.[27] De ez, bár kezdetben könnyen, hamar és békés úton elintézhetőnek látszott, csakhamar megakadt. Valószínű, hogy Jósikáné új házassági terve meghiusult s ekkor már nem volt neki sietős a válás, sőt mikor meghallotta, hogy új frigy készül, szilárdabb alapon nyugovó, minden úton módon megakadályozni vagy legalább késleltetni akarta a válást. De minden erőlködése hiábavaló volt. Jósika és Podmaniczky Julia a felbonthatatlan és sírig tartó lelki szövetséget ekkor már megkötötték s rendületlen bizalommal várták a formai szentesítést.

Jósika most újra reménytől felfrissülve fogott birtokügyei rendbeszedéséhez s visszatért munkakedvvel újabb irodalmi tervei megvalósításához.

Ilyen rendezendő ügy volt a szurduki bérlet. Már fentebb említettük, milyen sok baja volt Sivó nevű bérlőjével, hogy elvette tőle a bérletet s pert indított ellene. Már három éve folyt a per, a ravasz görög nem hagyta magát s mindent megpróbált, hogy kibúhasson a fizetés alól, illetőleg minél nagyobb kártérítési összeget ítéljenek meg neki.[28] Úgynevezett spoliumos [29] azaz visszahelyezési kártérítési pert indított ellene, közben egyességet is ajánlottak fel s csak 1838 november 16-ikán írhatta haza nagy örömmel a «rövid és jó hírt», hogy Szurduk ismét «kezénél van».[30]

27 Valószínűen a válóok ugyanaz volt, mint a melynek alapján 1847-ben kimondták az ítéletet. L. alább.

28 Ifj. br. Eötvös Ignácznak, a nagy államférfiu apjának van egy informáló levele a br. Jósika-hitbiz. levéltárban, melyben azt írja Kállaynénak, mint «hugának» és «rokonának» 1836 ápr. 2-ikán Bécsből, hogy Sivó folyamodása odaérkezett, melyben a «repositionalis tárgyat ugyan még nem érinti, hanem a computualis dolog eránt hozott ítélet ellen panaszolkodik s aztat felsőbb helyen orvosoltatni kéri».

29 Dr. Kolosváry Sándor kollegám hozzám irt levele szerint «a régi jogi terminologiában *spoliatus*=birtokától megfosztott, jószágtól megfosztott, jószágból erőszakkal kivetett, megkárosított egyént jelentett. *Processus spolii,* visszahelyezési, kártérítési rövid per volt, a sértést követő egy éven belől, mit a sértett fél panaszszal indított. Innen a régi írók panaszos pernek nevezték el. E perfolyamra nézve lásd: Werb. H. K. I. R. 64. Cz. Appr. Const. III. R. 8. Cz. Táblai utasítás 22. §.»

30 Jósika 1838 nov. 15-iki levelében közli az ítéletet: «Az ítélet ki van mondva:

Kedves Atyáim!

Éppen most levén dolgaim végződések napjaiban; tele gyors bajjal azért csak röviden irhatok és attól. makor többet.

Dolgaim itt reménységem felett jó fordulatot vettek nem hogy én fizetnék a' görögnek – de még ő fog fizetni: – a' jószág az igaz hogy kezénél marad – de a' mostani decisionak olly Kolomps lesz a végén, hogy ha csak egy angariát nem fizet – ujra bele ülhetek a' jószágba: s azt nem

93. BÁRÓ JÓSIKA LEVELE KÁLLAY LEÓHOZ A SZURDUKI BÉRLETRŐL.

A per az ítélőbíróság megvendégelésével ért véget, melyről a rossz nyelvek azt beszélték, hogy lakadalmi pompával tartotta meg.[31] Pedig az ítélet, mint később Jósika maga is belátta, nem volt annyira kedvező,[32] mint az öröm mámorában látta, t. i. a görögnek 25.000 váltóforintot tartozott fizetni s mivel készpénze nem volt, ezt kölcsön kellett vennie: ez volt tulajdonképen eladósodásának egyik főoka. Pataky Dániellel, Belső-Szolnok vármegye alispánjával egyességet kötött, hogy a jószágot ő kormányozza s 6 év alatt annak jövedelméből az adósságot fizesse ki s ezenkívül minden esztendőben 9000 frt készpénzt fizessen, minden krajczárról a legszorosabban elszámoljon és a fentmaradt pénzből capitalist gyűjtsön. Csakhogy mindez csupán a papiroson volt ilyen szép, a valóság az volt, hogy Pataky nemcsak nem fizette le a tartozást, sőt a kamatot is tőkésítették, úgy hogy Jósika csöbörből vödörbe jutott, három év mulva kénytelen volt újra kölcsönt venni fel, hogy Patakyt kielégítvén, a birtokot magához váltsa.[33] Ekkor többször jött pénzzavarba s a pesti pénzembereket nem egyszer kereste fel kölcsönért.[34]

Istennek hálá reménységem felett jól és igazságosan ütött ki: A' Görög az álmodott 100, ezerek helyett kap mindössze 14,000 váltó forintot, az egész roppant nagy termés pedig nékem marad: a' 14, ezer forintot sem kell kész pénzül fizetnem, hanem a' görög tartozik mindent acceptálni. Én tehát kielégíthetem 's mégis minden tengerim megmarad. Ő pedig tartozik fizetni: 15a Dec: 3200 ft, 24a Jan: 5000 ft. 15a má[r]cz: 4750 ft és így tovább minden 3 holnapba 4750. Ha tehát fizet, nincsen semmi baj.» A következő nap (nov. 16.) már ezt írja: «Röviden irok és jót: *Szurdok* kezemnél van; complanáltam, még pedig reménységen felett jól: minden kitölt a termésből, nékem is maradt valamim 's élhetek. Csak más ne költsen.» — nov. 15. «... Legjobb az, hogy a' görögtől ezuttal megszabadultam, csak fizetne: de ha nem fizet, erre is volt az ítéletben provisio.»

[31] Az 1838 decz. 15-iki levélben foglalkozik a hunyadmegyei pletykával. «O! ihr Chineser! — írja — ugyan miből telt volna ki a lakodalmi pompa: Én elmondhatom, hogy mióta élek, olly szegényül nem fogadtam senkit, mint a bíróságot. Kosztár oláh emberem főzött, hallatlan roszul: elkölt egy hordó ó borom egy fél átalag aszu szőlőmnek egy ötöd része, buzát lisztet nem vettem, fagyu gyergyát égettem — s az ítélő mester oly kimélettel volt irántam, hogy mikor elment, megköszöntem, 2 kanczelistánál többet nem hozott ... Azután felszólítja apósát, hogy «nevezze meg azt a' classicus octondit, kitől illyen mamlasz hirek telnek ki, éppen szükségem van egy ujabb munkámban illyen személyre, s kár volna ha a publicum meg nem ismerkedne, a drágalátos nagy eszű fraterrel ...

[32] U. e. levélben írja, hogy «Ternót tettem».

[33] U. o. V. ö. Irod. Közl. 1910. 72. l.

[34] Lásd Fáy Andráshoz írt leveleit. Irod. Közl. 1911. 85—8. l. V. ö. 1911. 117—8. l.

Sok baja volt a branyicskai uradalommal is. Ez a szép birtok megtetszett apósának s nem hagyott addig neki békét, míg bérbe nem adta neki cserében a napkori jószágért. A csere Jósikára nézve kedvezőtlenül ütött ki. Az is bosszantotta, hogy azokat a kedvezményeket, melyeket jobbágyainak tett, pl. örök időre elengedett egy-egy napot a heti szolgálatból, nemkülönben a méh-, vászon-, malaczdézsmát, szilvazálogot, Kállay megszüntette;[35] a nép természetesen földesurához, Jósikához fordult panaszával s Jósika úgy csinált rendet, hogy visszavette Branyicskát. De nehezebben kapta vissza, mint gondolta. Már az 1838. év elején kérte, hogy adja vissza,[36] de azért még a következő évben is Kállaynál volt az; úgy látszik, Kállay maga is megunta már a gazdálkodást, mert bérbe akarta adni (1839 április 1.), a mire veje azt felelte, hogy ő is megadja készpénzül és a legpontosabban azt, a mit más igér haszonbérül, vagy visszaveszi a jószágot.[37] Végre mégis újra Jósika kezébe ment tehát ez is vissza,[38] a ki ezt is a Pataky igazgatása alá adta.[39] Jósikának sem ideje, sem kedve nem volt a nagykiterjedésű birtok igazgatásához, pesti

35 Emlékir. IV. k. 46., 48., 50—51. l. Egy korábbi (1827. máj. 18-iki) leveléből tudjuk, hogy a branyicskai uradalom kősószállítással is foglalkozott. Ebben a hitbizományi levéltárban őrzött levelében felsorolja a sokféle veszedelmeket, melyekben ő és családja forgott Branyicskán. Elmondván a már ismertetett tüzvész kitörését, azután így folytatja: «Milyen érzéssel nézhet(t)em Lizit. a ki itt valóba bámulásra méltó caractert mutatott, 9 napos betegágyas létére kis fiával együtt, gyalog a hosszas uton a Marosig lemenni, azt csak az képzelheti, a ki ilyen környül állásba volt.» Másnap uj veszedelem fenyegette: 609 mázsa kősóval megrakott hajói egyszerre csak sülyedni kezdtek, de szerencsére egy se sülyed el; harmadnap az élete forgott komoly veszedelemben, a Maros és egy kősziklás oldal közt egy keskeny uton kocsijának nem volt tartó láncza s egyszerre csak megindult lefelé a meredeken. A lovak Jósikát, a ki a rudaslovat maga vezette, a kősziklához szorították s hurczolták lefelé, s csak lélekjelenléte mentette meg, hogy a kősziklán szét nem zuzódott, erősen megfogván a lovakat.

36 Jósika 1838 jan. 28-án Pesten kelt levele a br. Jósika-hitbiz. lltárban.

37 Jósikának 1839 ápr. 12-én Pesten kelt válasza Kállay ápr. 1-ejei ajánlatára u. o.

38 Az 1841-iki évi tanukihallgatások 4. kérdőpontja: «Megszünvén az 1839-iki esztendőben Méltóságos Báró Jósika Miklós Úr most mondott (napkori) arendája, igaz-e, hogy minden a (3.) pontban kijelölt birtokrészek, a nyomoztató Méltóságos Úr földesuri tulajdonában visszamentenek», a kérdés többi része szerint háborítlanul birta 1840—1841-ben, míg Jósika Miklósné asszony által azoknak további használatában erőszakosan meg nem gátoltatott.

39 Ezzel együtt a fizetendő összeg 9000 váltóforint helyett 12.000-ben állapíttatott meg. Irod. Közl. 1910. 72. l.

huzamos tartózkodása alatt nem is ügyelhetett fel reá kellőleg, viszont irodalmi és politikai összeköttetései, Podmaniczky Julia iránt való szerelme, gyakori betegeskedése, kedélyállapota[40] és még sok más ok miatt[41] Pestről sem akart lemondani,[42] holott ez kiadásait tetemesen növelte, így tehát birtokai újabb és újabb adósságokkal lettek megterhelve. Ehhez járult, hogy Kállay halála után (1842) a Kállay-rokonság perrel támadta meg végrendeletét, melyben leányát s vejét tette meg általános örökösévé,[43] s a nagyon megterhelt birtokra csődöt kértek a hitelezők.[44] Jósika úgy akart szabadulni gondjaitól,[45] hogy bizalmas, áldozatkész barátját, Wesselényit kérte meg, «a ki a terhesben és nehézben is talál élvet és gyönyört,» hogy vállalja el jószágaira a felügyeletet. Hűségesen leírta neki birtokát, (1845) beszámolt jövedelméről, adósságairól.[46] Wesselényi elfogadta a terhes megbízást s a Jósika ügyvédje, gazdatisztjei segítségével, kik az ő rendelkezése alá kerültek s neki tartoztak elszámolni, rendezte is a jószágot.

Wesselényi, ki szembaja miatt a maga birtokait is nehezen igazgathatta, valóban megható jelét adta evvel önzetlen barátságának. Ez az áldozatkészség barátságukat még szorosabbra forrasztotta össze s Jósika ettől fogva még gyakrabban fordul meg Zsibón, a Wesselényi vendégszerető kastélyában, a ki leg-

40 «Harmadfél év alatt nem volt egy nap, mellyben orvossággal ne éltem volna», írja 1845 jan. 28-ikán Wesselényinek küldött levelében. Irod. Közl. 1906. 371. l.

41 U. o.

42 1841—42—43-ban Szurdukon telelt, s keservesen panaszkodik, mennyire hatott ez kedélyére. U. o.

43 Végrendelete 1842 május 31-ikén Nyiregyházán kelt s u. o. június 11-ikén hirdettetett ki Jósikáné, Kállay Leopold, Miklós és Emmánuel előtt s ez utóbbiak «mint a napkori ágon álló Kállay-család megbizottjai» a végrendeletnek ellene mondottak. (Br. Jósika-cs. hitbiz. llt.) Tartalmát már fentebb közöltük. 140—2. l. A Legfőbb Semmisítő Törvényszékhez a négy Jósika-testvér által beadott kérvény szerint a végrendeletileg Jósika-örökösöket illető Kállay-birtokokat Jósikáné 1843. szept. 15-én Feldheim Salamon napkori izraelitával kötött törvénytelen és előítéletes szerződés mellett elidegenítette ..» (A hitbiz. lltárban.)

44 Irod. Közl. 1910. 69. l.

45 Egy ideig azon töprengett sokáig, ha nem nyittathatna-e valami módon magának Pesten 6 vagy 7000 frtig hitelt, úgy hogy ezen összeget azután szeptemberben törvényes kamatjával visszatérítse. Irod. Közl. 1906. 367. l.

46 Irod. Közl. 1906. 371. l.

belsőbb ügyeibe is beavatja, viszont Jósika pesti tartózkodása alatt Wesselényinek politikai megbízottja s tudósítója volt.[47]

Midőn Wesselényi 1845 november 20-ikán titokban feleségül

94. BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS.

vette Lux Annát, megindító levélben kíván neki boldogságot: «Nődet tisztelem — mert tudom, hogy az — bár nekem ezt sem nem mondtad — sem nem írtad: adjon Isten nektek áldást, békes-

47 Lásd ezidőbeli leveleit, melyeket Pap Károly közölt az Irod. Közl. 1906. évfoyamában az Erdélyi N. Múzeumból.

séget — s a mennyiben ez élet még örömet bír adni — sok — és azon boldogítóbb nemét az örömnek — melly a' lélekben van — s paizs a test minden szenvedései ellen. Nem hiszem, hogy volna valaki — ki ezt őszintébben óhajtaná mint — leghűbb barátod — én. Boldog! minden szenvedései mellett — ki szívéhez csatolhatja azt — ki testi vagy lelki szenvedései homályai közben évek óta mint őrangyal, mint béke Nemtő — áll mellette távolban vagy közelben: boldog s irígylendő — minden bajai és szenvedései közt! — Egy van — mi legelvitathatatlanabb, mély meggyőződésem szerint túl hat a földi életen s kiterjed minden életen át: s ez két lélek összeolvadása, melly egymást megtalálta. Ha valaki ezt olly mélyen tudná érezni mint én, olly igen mélyen — nem csudálná, hogy némely húr érintése szívemnek jól esik — ír annak hosszú évi sebeire — míg néha egy szó, melly hidegen s prosailag érinti azt — hetekig — holdokig egy kínmagot hagy keblemben — melly fájdalom — ott igen hamar gyökeret ver — s csak a műtevő erőszakos késnek enged — melly mint az orvos a polyppust — kénytelen kiszaggatni a vérnyomot hagyó fájdalmat» ...

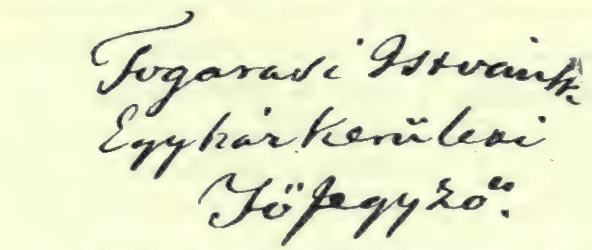
95. A SZILÁGYI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET PECSÉTJE JÓSIKA VÁLÓLEVELÉN.

Érezzük, hogy e levélben a mennyire örül barátja boldogságának, ugyanannyira kesereg a maga boldogtalanságán, a sok akadály miatt, a melyek Juliával való egyesülését gátolták.

Pesttől sokszor hónapokon keresztül távol lévén, a reá hűséges kitartással várakozó Juliával csak levéllel érintkezhetett. Talán ez volt a legfőbb oka, hogy Pestet nem nélkülözhette. Bizalmas barátjának ezt nyiltan be is vallotta. «Minden jót akarok — írja neki [48] — tudja Isten! — menyire közepes erőm s eszem engedik —

[48] Irod. Közl. 1906. 379. l.

mindenek fölött pedig a sors kormányzójától megérdemleni az egyetlent, mit életem hosszú folytában mindig nélkülöztem —, szívem szerinti békét és nyugodalmat: Érjem ezt egyszer el — Pest ritkán fog látni — mert épen: falusi magány az, mire én vágyom — de úgy mikép én azt gondolom.» Kivételesen az is előfordult, hogy Juliának egy Szurdukra elvetődött rokona hozott hírt róla s izenetet tőle. Ilyen volt báró Podmaniczky Frigyes, Julia testvére s minden titkaiba beavatott «alter ego»-ja, a ki néhány napra leutazott leendő sógorához s onnan együtt rándultak Zsibóra Wesselényihez s Gorbóra özvegy Jósika Jánosné, Csáky Rozália látogatására. Podmaniczky elragadtatással emlék-

96. FOGARASI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA JÓSIKA VÁLÓLEVELÉN.

szik meg a Szurdukon töltött kellemes napokról, a csinos környezetről, ízlésteljes berendezésről. Mikor a kocsin tett hosszú utazás után a szurduki kis kastély elé behajtott, olyszerű érzés fogta el, mintha a paradicsom kapui akarnának megnyilni előtte.[49]

Látván a végnélküli huzavonát, melylyel a szentszék Jósika válását késleltette s így életét elkeserítette, Wesselényi azt a tanácsot adta Jósikának, hogy karddal vágja szét a gordiusi csomót, azaz hagyja ott a római katholikus egyházat, s a református egyház törvényei szerint intéztesse el válóperét. Jósika megfogadta a tanácsot s 1847 április 3-ikán áttért a református vallásra.[50] Feleségével már néhány nappal előbb olyan egyes-

49 Naplótör. II. k. 21., 23., 33. l. Onnan Kolozsvárra és Branyicskára is ellátogatott. U. o. 54. l.

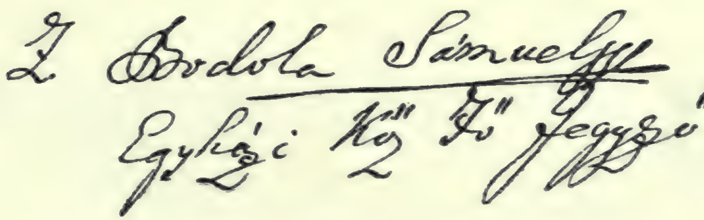
50 V. ö. Emlékir. I. köt. 25. l. A zsibói ref. egyház keresztelési anyakönyvéből Kardos Samu közölte az erről szóló bejegyzést: Régi Okiratok és Levelek Tára. I. évf. 1905. 98. l.

ségre lépett, hogy hatezer forint évi tartásdíjért lemond mindazon magyarországi jószágok birtokáról és jövedelméről, melyeket eddig Jósika a «tisztelt Bárónénak» évenként átengedett s csak a napkori nagy udvart s a kettős malom jövedelmét tartja meg magának.[51] Válóperének elintézése elé most már nem gördült akadály. Jósikáné, a «felperes asszony» tette meg a házasság megsemmisítésére indított válóperben a törvényes lépéseket, sőt hogy ez könnyebben menjen, még márczius 27-én, tehát ebben férjét is megelőzve, Nagykállóban ő is református lett. A házasság megsemmisítését azon alapon kérte, hogy az apai erőltetésre köttetett meg, a «hol pedig kölcsönös megegyezés nincs, ott törvényes házasság sincs». Öt tanu bizonyította, hogy az apa erőszakkal (egyik szerint veréssel is) kényszerítette leányát a házasságra, ugyanez az öt tanu azt is bizonyította, hogy «a milyen volt a házasság kezdete, azzal megegyező volt annak folyama is», t. i. szeretetlenséggel, békételenséggel teljes. Arra is volt tanu, hogy a menyasszony az esküből egy szót sem mondott, míg viszont az alperes az erőltetésről nem tudott semmit.[52] Ezek után a szilágyi ev. ref. egyházkerület részletes zsinatja (1847 június 4-ikén) kimondta a házasságot megsemmisítő s így házastársakat egymástól elválasztó ítéletet, s ezt az abrudbányai zsinati közgyűlés (június 17-ikén) is megerősítette.

[51] Az 1847 márcz. 31-ikén Zsibón kelt egyességlevél a br. Jósika-hitbiz. levéltárban. A Jósikáné aláírása négy nappal előbb (!) kelt: «Aláírtam Napkoron 27 — Mártzius 1847 Báró Josika Miklosné születet Kállay Ersébeth».

[52] A nélkül hogy a tanuvallomások jelentőségét túlbecsülnők, felemlítjük még, hogy az első tanu szerint «Semmi hajlandósággal nem viseltetett a Báróné ő Nagysága férjéhez»; a többi (2—5) tanu szerint nem éltek békével, örökké veszekedtek; az első tanu azt is vallotta, hogy «külön laktak, külön tartottak, sem nem ültek, sem nem háltak eggyütt, az asszony többször elhagyta férjét, erőszakos rábeszélések után rövid időre visszament ugyan, de minthogy sohasem szerette, ismét megkülönöztek»; a 4-ik tanu szerint többször megkülönöztek egymástól — visszabeszélték ugyan a jó emberek s a kemény atyai hatalom többször visszaadta őket, de ismét elhagyták egymást; az 5. tanu szerint mikor Szurdukon laktak is, ha egyik valahonnan hazajött, a másik mindjárt elment hazulról. Végül 3 tanu azt vallotta, hogy tizenkét éve, mióta nem laknak együtt. (A válóperi ítélet hivatalos aktája, kivonat a zsinati jegyzőkönyvből a br. Jósika-hitbiz. lltárban). Kállayné áttérésére von. l. Vas. Ujság 1893. jul. 16-iki 29. sz. 495. l. (Görömbei P. Adalék B. J. M. életéhez. Nov. 2-án újra róm. katholikussá lett.

Ezzel végérvényesen, forma szerint is megtörtént azok elválása, kiket a nevelés, az érzület, gondolkodásmód, műveltség s eszményeik s lelki szükségleteik különbözősége már régen arra kényszerített, hogy mindenikök külön úton keresse a boldogságot. Mikor a korai házasságot megkötötték, sem az ifjú, sem a leány nem volt képes felfogni lépésük nagy fontosságát; nem valószínű, hogy a két mámoros szerelmesnek erőltetésre lett volna szüksége; csak mikor a házasságban jól bent voltak, tünedeztek évről évre az egyetértés, együttérzés és vele a boldogság. A férj fokozódó sikerei csak még jobban éreztették a közöttük tátongó űrt. A fent elsorolt okokhoz járult az asszony hiszteriája, mely

97. Z. BODOLA S. EGYHÁZI KÖZFŐJEGYZŐ ALÁÍRÁSA JÓSIKA VÁLÓLEVELÉN.

folyton elviselhetetlenebbé vált a boldogtalanságát évek során át megadással tűrő, de lassanként idegessé és ingerlékenynyé lett férjre nézve.

A két szerető szív végre a világ előtt is egymásé lehetett. Még ez évben megtörtént Zsibón az esküvő (augusztus 25-ikén).

«E két lény egymást nyolcz évig szerette — írja szerelmük egy tanuja [53] — a míg végre valahára azt mondhatták: egymáséi vagyunk Isten és ember előtt. A kétkedés és bizonytalanság e hosszan tartó vajudása alatt egyetlen eset sem adta magát elő, mely akár az egyik, akár a másik részről a hajlam csökkenésére, bizalmatlanságra vagy kételyre szolgáltathatott volna alkalmat. Azon pillanattól fogva, melyben habár a világ rendszabályai által meg nem engedve, egymásnak szerelmet vallottak, — nyolcz évig tartó küzdelmük s majdnem húsz évig tartó házasságuk

[53] Br. Podmaniczky Fr. Naplótöredékek. II. köt. 21—22. l.

alatt, mindig forrón szerették, az élet legváltozatosabb eseményei közben védték, a szomoruságban vigasztalták, betegségben pedig ápolni tudták egymást. Kristálytiszta érzelem, jellem s akaraterő által a tűzpróba elé vive.» [54]

Az esküvő után Szurdukra vonult Jósika nejével s e kies fekvésű kastélyban, mely mindig kedves volt neki boldog gyermekkora emlékeiért, — mint Emlékiratában mondja — életének örökemlékezetű legboldogabb hat-hét hónapját töltötte el kedves, szelid, derült nejével, a ki úgy odaillett e csendes völgyekbe s háztája virágai közé — mintha csak ott született volna.[55]

III.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA 1837 május 8-ikán tartott ülésében Czuczor Vitéz Jánosról tartott felolvasást. A felolvasóülésen Jósika igazgatósági tag elnökölt. Toldy, a ki íróinknak szeretett tárgyat ajánlani feldolgozásra, felhívta figyelmét Mátyásra mint regényhősre. Jósikának megtetszett az eszme s így született meg «*A csehek Magyarországon*» (1839) cz. regénye.[1]

54 Báró Jósika Jánosné, Csáky Rozáliához intézett levelében a Horacius és Curiaciusok harczához hasonlítja a maga küzdelmeit: váló- és birtokperét s házi bajait. Legmakacsabb ellenfele, melyet végre most már, mint örömmel ujságolja, legyőzhetett, a válópör volt. «Az első Curiacius — írja — lábomnál hever 9 évi küzdelem után! 's kiket a sors nehéz választásu alternativákba szoritottak (!) — nem fogják az első követ reám vetni — hogy egy drága élet — 's becsületem 's nyugalmam megmentésére — kénytelen valék — 8 évi irgalom kérés után sem találván kegyelmet — az utolsó menedékhez nyulni. Lesznek kik kárhoztatni fognak — Isten talán nem — kihez 9 év óta naponkint buzgón intéztem könyörgéseimet, hogy világosítsa elmémet — 's ha segély nincsen — vegyen magához. De lesznek, kik kárhoztatnak — női sziv — nem fogja a' pálczát feltétlen eltörni felettem — mert vannak áldozatok — mellyek minél nagyobbak — minél mélyebben érzettek — annál inkább kell, hogy azon lények kedélyére hassanak, 's általok megértessenek — kiknek egész életük áldozat . .» (Sibó, jun. 24. 1847. a Jósika lltárban.) V. ö. Ir. Közl. 1906. 364. l.

55 II. köt. 7. l.

1 Toldy említi a Czuczor költeményei (Pest. 1858) elé írt előszóban (XX. l. V. ö. Zoltvány-kiad. I. k. 38—9. l.) Czuczor felolvasásának hatását. J. ezt (Emlékir. IV. 119. l.) tagadja, de egy Toldyhoz (1843 február 17.) írt levelében elismeri, hogy Toldy volt az, a ki egy Mátyás korából való regény első eszméjét adta neki. A két ellenmondó adatot így véltük összeegyeztethetőnek. Irod. Közl. 1911. 79. l.

Zokoli Mihály előkelő magyar vitézt Mátyáshoz benső barátság fűzte s megválasztásában is tevékenyen buzgólkodott. A királyválasztás után Mátyáshoz Prágába küldött követségnek is tagja lett s ez útjában Straznicz várában megpillantotta Giskra Serenát s szerelemre gyulladt iránta. Magyarországon ekkor már tűrhetetlenné vált a Komoróczi, Walgatha, Uderszki vezérlete alatt álló csehek garázdálkodása s Mátyás Rozgonyi Sebestyént küldte ellenük, a kinek seregében szolgált Zokoli is, a rablók réme, kinek fejére díjat is tűztek ki. Vadnát, Komoróczi rablófészkét, hol rablott kincseit és rabjait: Nankelreuternét, Abrahám zsidót és fogadott leányát Aminhát tartotta, szintén ő dulta föl. Komoróczi bosszúból koholt levelekkel árulás gyanujába keveri Zokolit és bár Mátyás nem ad hitelt a vádnak, Zokoli kijelenti, hogy nevét leteszi s míg egyetlen lovag akad, ki ártatlanságában kétkedik, sisakrostélyát addig nem emeli fel. Ettől kezdve Elemér a sas név alatt visz véghez hőstetteket. Egyedül a földönfutóvá lett Komoróczi, kiről kiderül, hogy Káldor rablólovag fia s Nankelreuterné és a zsidónak nevelt Aminha testvére, vonja kétségbe Zokoli ártatlanságát s áll ki vele párviadalra, melyben legyőzetik s a becsületét visszaszerzett lovag Giskra Serena férje lesz.

Jósika maga figyelmeztet bennünket regénye hármas cselekvényére. Egy levelében említi, hogy nem Mátyás a regény főhőse;[2] az előszóban pedig így jelöli meg a mese hármas menetét: «Nyilatkozik e regényben: a hajdani lovagi szellem személyesítve, Komoróczitól vétkes elfajultságában s túlságaiban; Elemértől nemes fellengésében, Mátyás királytól tökélyében.» Ugyanott mondja, hogy hét évet rajzol Mátyás életéből s bemutatja őt mint vitéz, lovagias és igazságosztó királyt, mint a Podjebrád Katalin gyöngéd férjét, mint a Bretizláw Izabella szerelmesét. Nagy gonddal rajzolta meg Mátyás alakját, mivel az volt a czélja, hogy megszerettesse őt azokkal, a kik eddig

[2] Levele Toldyhoz 1838 augusztus 30. Ir. Közl. 1911. 57. l.

csak bámulták; csak az a hibája, hogy Mátyást nem hozza szorosabb kapcsolatba Zokolival a főhőssel, így az ő története inkább csak hátterül szolgál, úgy, mint a Báthori Zsigmondé «Abafi»-ban. A szerző azt akarta megmutani e művével, a mit Eötvös a «Nővérek»-kel, t. i. hogy ugyanazon család sarjadékai a körülmények s nevelés befolyása által egymástól egészen különböző lényekké alakulnak.[3] Erkölcsi mintaképeket is akart rajzolni, az ifjak számára a szilárd eltökéltség, hazaszeretet és királyhűség, a nők számára az erény, nemes önérzet, valláshoz ragaszkodás, higgadt erkölcs és kedély mintaképeit. A nők közül Giskra Serena a Coelesta, Izabella a Csáki Gizella másodlata, ellenben új alak, melyet a szerző is regénye legsikerültebb alakjának nevez, a Nankelreuter neje, egy kardos menyecske, a ki még a rablóvezérre is rákényszeríti a maga akaratát, ez Rozália nővéréről vett másolat.[4]

A mese túlságos összebonyolítása, alakoskodásokkal, álöltözettel (pl. Komoróczi—Wratizláv) nőszöktetéssel, titkos várfenékkel stb. erősen elárulja a romantika légkörét.

Szalay a «Zólyomi» ismertetésében kifogásolta, hogy Jósika Erdély vallásos életét nem méltatta figyelemre. Ezt a hiányt ebben a regényében pótolni akarva, bemutatja a kor lelkivilágát balhiedelmeiben: a csillagjóslásban és más babonáiban is.[5]

Saját nyilatkozata szerint egy regénye se került annyi kutatásba, fürkészésbe mint ez, s legtöbb szorgalmat a Mátyás, Komoróczi és Zokoli jellemeire fordított benne; azt is dicsekedve említi, hogy Mátyás jellemének rajzában sem Fesslert, ki egy regényes Mátyás-életrajzot írt, sem más írót nem követett.[6] Forrásai különben főleg Bonfinius, Galeotti, Turóczi, az újabb történetírók közül Katona, Fessler és Péczely művei.[7]

3 Az 1839. kiadás előszavában.

4 Emlékir. 1. 40., 42., 49. l. V. ö. EPhil. Közl. 1912. 185. l.

5 Bp. Szemle 1914. évf. CLX. k. 99. l.

6 Ir. Közl. 1911. 67. l. EPhil. Közl. 1912. 185. l.

7 Maga a szerző felsorolja forrásait a jegyzetekben. L. még EPhil. Közl. 1910. 430. l.

Jósika e müve is a nagy angol történeti regényíró hatását tükrözteti vissza, még pedig az «Abafi»-nál említett általános hatáson kívül «Ivanhoë» czímű regénye hatott rá különösebben. Ezt a hatást egy irodalomtörténetírónk így állapította meg:[8] «Elemér, a sas, maga Ivanhoë s még sorsukban is sok a közös

98. CZUCZOR GERGELY.

vonás. A zsidók rajza ugyanolyan s Amincha csak gyengébb kiadása Rebekkának. Világos párhuzam vonható továbbá Giskra Serena és Rovenna, Komoróczy és Front de Beeuf közt; a benne előforduló csodás dolgok, varázslatfélék meg Kenilvorth hasonló helyeire emlékeztetnek.» A hatás ilyen mértékét az újabb kutatás ugyan kétségbe vonja,[9] de Serena

[8] Az Erd. Múz.-Egylet kiadv. III. köt. 1886. 84. l. A nevek helyesírását megtartottuk.

[9] Irodalomtörténet 1913. 223. l. sz. (Zsigmond F. Scott és Jósika.) «Az Ivanhoe-Elemér-hasonlat bizony meglehetősen

és Komoróczi alakján lehetetlen észre nem venni az Ivanhoë hatását.

A regényt a kritika kedvezően fogadta, sőt egy aesthetikus regényelméleti művében, melyet a Kisfaludy-társaság megkoszoruzott, jórészt «e nagyszerű regényből» vonta el e műfaj szabályait.[10]

A regényíró sikerei mellett Jósika a drámaíró babéraira is vágyott. Fentebb láttuk, hogy már bécsi katonáskodása alatt kísérletezett a drámával, de akkor kedvét szegte a Raimund bírálata. Ezt a bírálatot nem tartotta csalhatatlannak, vagy csak a bemutatott művekre vonatkoztatta, mert 1838-ban május 12-ikén a pesti Nemzeti Szinházban előadatta[11] «*Adóriánok és Jenők*» czímű háromfelvonásos és egy előjátékos (A fekete lovag) szomorújátékát s később átdolgozva a «Budapesti Árvízkönyv»-ben ki is adta.[12]

A darab II. András korában játszik, a cselekvés színhelye az előjátékban az Adóriánok[13] egyik vára, magában a színdarabban a czegei tó vidéke. Az előjátékban az Adóriánok épen lakodalmat ülnek, mikor megjelenik Jenő Jenő a halottnak hitt fekete lovag s leöli a család tagjait, csak Adórián Örs menekül meg nyolczéves leányával Lenkével. Tiz évvel később kezdődik a darab, a mikor Lenke felserdült s apjával, az «öreg vadász»-szal, a czegei tó környékén bolyong s a beleszeretett Jenő-fiakat egymás után becsalja a kénbarlangba, hol nyomorultan el-

sántít...» V. ö. Szinnyei F. Jósika M. 109. l. Kont Ignácz szerint (Étude sur l'influence de la litt. française en Hongrie. Par. 1902. 396. l.) Hugo V. és Scott «Quentin Durward»-ja is hatottak rá. «*Notre-dame de Paris, Quentin Durward,* — írja — se passent sous le règne de Louis XI, et est indéniable que ces romans historiques ont inspiré Jósika». V. ö. Bp. Szemle 1914. CLX. k. 78., 80. l.

[10] Gondol D. Regény és dráma párhuzamban. Budán 1841. (1843) (Különny. a Kisf. Évl. II. kötetéből.) 50., 56.—64., 69., 79., 97. l.

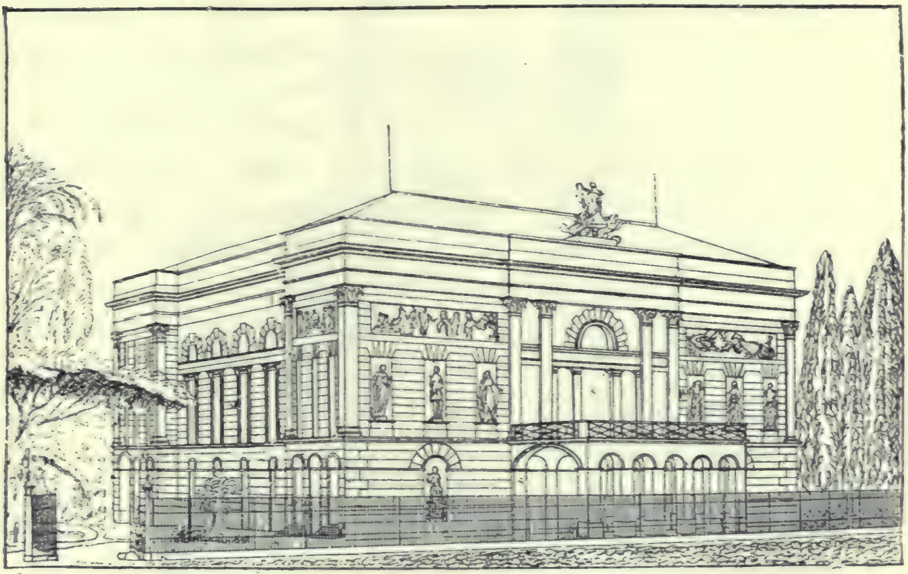
[11] Bp. Árvízkönyv II. köt. Pest 1839, 3. l. és Bayer J. A magyar drámair. II. k. 456. l.

[12] Bp. Árvízk. II. 7—76. l. Ir. Közl. 1911 66. l.

[13] Jósika mindig «Adóriánok»-at, Bayer és Vértesy J. stb. «Adorjánok»-at ír. Később «Jósika István»-ban újra szerepel az Adorján (így) család egy tagja Adorján Kund más két székely tribunnal, ú. m. Zöld Demeterrel és Hálom Istvánnal együtt. 4. kiad. II. köt. 199—211. l. V. ö. A titkos tribunok Szent Anna tavánál: Életképek 1847. évf.

pusztulnak. Igy állnak bosszút azért, hogy földönfutóvá lettek. Mikor így Lenke már hármat megölt közülök, az ifjú Jenő Jenőbe belészeret s nem teljesítí többé apja parancsát, inkább maga rohan a barlangba. A két családfő egymást a mélységbe rántva pusztul el.

Jósika azt mondja e műről az előszóban, hogy sem a tárgy, sem a főszemély, Lenke, első tekintetre nem drámai, de a cselekvés folya-

99. A PESTI NEMZETI SZÍNHÁZ 1838-BAN.

mában azzá válnak. A tárgy ugyanaz, mint a «Két szomszédvár»-é,[14] két család harcza életre-halálra. Az első sikerült, ez elhibázott alkotás. Érdekes, hogy épen Vörösmarty volt a bírálója is s megjegyzései találók, bár a darab minden fogyatkozására nem mutatnak rá.[15] Helyesli, hogy «jeles regényírónk Jósika, ki minden kedvezés nélkül ítélve is, e nemben a külföld legjobbjaival mérkőzhetik, a drámában is megkísérti erejét». Tegye máskor is, de kedvencz regényvilágának elhanyagolása nélkül. Azután

[14] Vértesy sz. a Romeo és Julia motivuma van e darabban feldolgozva. A magyar romantikus dráma. Bp. 1913. 156—7. l.

[15] Vörösmarty ö. munk. VIII. köt. (Bp. 1885; 227—9. l. Bayer J. A magyar drámairod. tört. I. köt. 476. l.

nyiltan kimondja, hogy az első próba nem sikerült. Hibának tartja a barlangi öldöklést, mely valószínütlen, erőtlen és keresett s szerinte valószínübb és változatosb módot lehetett volna találni, melyben a leány csak csábító s az öreg lett volna a valódi gyilkos.

Jósika azt is mondja,[16] hogy itt ugyanazzal a feladattal birkózott meg, mint «Abafi»-ban, t. i. hősének a darab folyama közben kiérlelni lelkületét, a mi színműben nehezebb mint regényben: «az újabb romantikai oskolának legmerészebb, legritkábban mert feladatai közé tartozik». Valljuk meg, hogy Jósika is többet mert, mint a mire képessége feljogosította. Nagyon jól meg tudja mondani, hogy Lenke csak eszköz apja kezében, ki bosszúra nevelte, de mikor szerelmes lesz, attól fogva mint cselekvő, nem mint eszköz lép föl, de jellemét nem tudja úgy rajzolni, hogy ezt a tragédiában is így érezzük. Sőt, azt mondhatnók, hogy a darabban nincsenek jellemek, nincs bonyodalom, az öldöklésen kívül nincs cselekvés.

A darab mindössze háromszor került színre. Vörösmarty épen a harmadik előadása után bírálta meg: Bartha játszotta az öreg vadászt, Lendvayné Lenkét s Egressy a fekete lovagot s Vörösmarty azt jegyezte meg róla, hogy Egressy épen a legerősebb jelenetében bukott el a színpadon s ezzel még jobban megzavarta az egyébként sem összevágó előadást.[17]

Jósika kedvét első fellépésének balsikere a további próbálkozástól nem vette el: 1839-ben Gaál Józseffel együtt írtak egy «*Ecsedi tündér*» czímű 5 felvonásos regényes vígjátékot, Thern zenéjével s tánczokkal.[18]

Egerváry Béla herczeg fogadást köt Kikinday Asztolf földbirtokossal, hogy a tündérek létezését még mindig el lehet hitetni az emberekkel. Egy Jámbor nevű földbirtokost szemel ki e czélra áldozatul, ki valamikor szerelmes volt egy Amanda

16 Bpesti Árvízk. II. k. 4. l.

17 U. o. 229. l.

18 A darab nem maradt ránk. Meséjét a «Honművész» 1839. II. köt. augusztus 11-iki 64. száma 509—510. lapokon bőven elmondja. L. még Badics F. Gaal József élete és munkái. Bp. 1881. 119—121. l.

nevű pesti színésznőbe. Ez lesz az elhitetés eszköze. Jámbor és Asztolf az ecsedi lápon együtt vannak a rókavadászaton s ott tündérdalt hallnak s a megjelent tündér palotájába meghívja őket. Szembekötve érkeznek oda s Jámbor a tündérkirálynőt feleségül veszi. Annál inkább beleképzelte magát a tündérkirályságba,

100 GAAL JÓZSEF

mert új neje egykori kedveséhez feltűnően hasonlított. A herczegnek egy kezükbe csempészett levele világosítja fel őket arról, hogy a tündérvár a herczeg által építtetett deszkabódé s hogy a herczeg a fogadást megnyerte.

A darab szövegét, úgy látszik, Jósika írta[19] s Gaál talán csak színre alkalmazta s betoldásokkal élénkítette, mert az egykorú

19 Badics viszont azt tartja valószínűnek, hogy Gaálé volt az írás nagyobb része, mert az ő neve áll elöl a színlapon. Ir. Közl. 1906. 362–3. l.

kritika azt írta róla, hogy a jeles románírótól sokan egészen mást vártak, valami felsőbb nemű drámai művet. Már ez a bíráló észrevette, hogy e színdarab tulajdonképen csak egy látványos tréfa s azt is helyesen jegyezte meg róla, hogy az is valószínűtlen, hogy egy herczeg mívelt barátja Asztolf és az iskolákat végzett Jámbor ilyen könnyenhivők legyenek, s hogy a herczeg az ecsedi mocsár közt egy hét alatt ilyen «pompás valamit» készíttethessen.

101. LENDVAYNÉ FÁNCSY ILKA.

A darab, mely mindössze két előadást ért,[20] Lendvayné jutalomjátéka volt (1839 aug. 5.) s a legjobb erők: Egressy (a herczeg), Szerdahelyi, Megyeri stb. játszották. Lendvayné az Amanda szerepét játszotta s az első felvonás után veres bársony vánkoson lebocsátott arany karpereczet s zöld borostyánkoszorút kapott tisztelőitől s a földszintre szórt papirlapokon egy nyomtatott költemény mint tündért dicsőítette.[21]

A Kisfaludy-Társaság 1843 febr. 6-iki ülésén Székács József Jósikának *Bornemisza Anna* czímű novelláját olvasta fel.[22]

20 Második előadás augusztus 17. Bayer J. A magyar drámair. II. k. 457. l.

21 Honművész id. sz. 511. l.

22 Ir. Közl. 1909. 449. l. L. a «Visszhangok» cz. kötetben.

Apafi fejedelem neje hugát, Zsófit, bizalmas emberének, Gerezdinek fiához akarja feleségül adni, noha az Barcsai Lászlót szereti. A fejedelemasszony Bornemisza Anna a szerelmesek pártján van s hatheti halasztást eszközöl ki a Béldi-összeesküvésben való részvétellel gyanusított két Barcsai-testvér számára.

Új eredeti drama. KÁROLYI LAJOS

BÉRLET SZÜNET.

KOLOZSVÁRTT

SZOMBATON, MARTIUS 8-án 1845.

KÁROLYI LAJOS' JAVÁRA

e' színpadon először:

KÉT

BARCSAI.

Uj eredeti drama 4 szakaszban, irta báró Jőzsika Miklós. Az előforduló ünnepélyes oláhtánczot (Kaluger-tánca) betanitá egy mükedvellö. A' harmadik szakaszbeli hármas magyar-tánczot betanitá Kajétán. A' bordalt irta Egressi B.

Első szakasz. **Apafi udvara.**

Második szakasz. **Az arszlán barlang.**

Harmadik szakasz. **A' halottak mint vendégek.**

Negyedik szakasz. **Fejedelem egy órára.**

A' T. cz. közönség kegyébe mély tisztelettel ajánlja magát KÁROLYI LAJOS.

A' páholyokat berlö t. cz. urasagok meltoztassanak szombat deli 12 oraig rendelkezni, azontul masoknak adatnak.

Bemenetár: középpáholy 5 f. also és felsö páholy 4 f. földszint 50 xr. karzat 20 xr. váltóban.

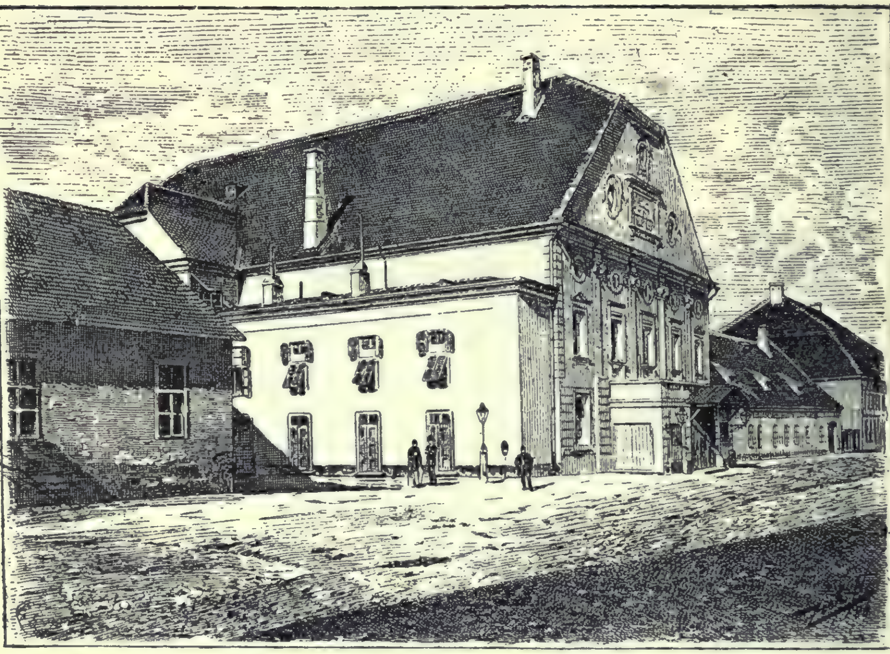
Kezdete pontban fél 7 órakor, vége 9 előtt.

102. A «KÉT BARCSAI» KOLOZSVÁRI ELŐADÁSÁNAK SZÍNLAPJA.

Ez idő alatt a Gerezdiek és Barcsaiak mindent elkövetnek tervük kivitelére. Az ifjú Gerezdi esküvőre viszi menyasszonyát, de ez ott kijelenti, hogy nem szereti vőlegényét, azután elfogatja Barcsai Mihályt, de öccse a fejedelemasszony közremüködésével megkeríti a fejedelem gyürüjét s ezzel megszökteti bátyját s maga kerül a vérpadra, de a testvér, mint Schiller «Die Bürgschaft»-jában a barát, még idejében visszatér, követve a fejedelemasszonytól, a ki leleplezi az áruló Gerezdit s jutalmul egy órára

a fejedelmi hatalmat kezébe kapva, mindenkinek igazságot szolgáltat s a szerető szíveket is egyesíti.

Jósika a novellán nem sokat változtatott, midőn színre alkalmazta. A négyfelvonásos színjátéknak ugyanaz az eredendő bűne, mint Jósika többi drámai kísérleteinek: nincs benne drámai jellemzés.[23] De azért több hatásos jelenete s a hazai tárgy miatt

103. A KOLOZSVÁRI RÉGI NEMZETI SZINHÁZ.

Jósika legnépszerűbb színdarabja, melyet 1844 aug. 27-től egész 1867-ig csak a pesti Nemzeti Szinházban 36-szor adtak elő.[24] Különös, hogy Kolozsváron csak egyszer került színre.[25] De vidéki színtársulatok is adták.[26]

Jósika maga nem tartotta sokra ezt a művét. Legalább Wesselényinek írt leveléből ez tűnik ki. «A két Barcsait is

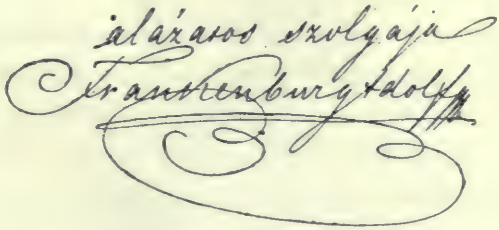
[23] V. ö. Bayer J. A magy. drámair. tört. I. 476. l. Vértesy: A magy. rom. dráma 157. l.

[24] Bayer id. m. II. 461. l.

[25] Ferenczy J. A kolozsvári színészet tört. 515. l. (1845 március 8.)

[26] Ir. Közl. 1909. 470. l.

— úgymond — folytonosan csipkedik: pedig a' hányszor adják itt (Pesten), a' színház tömve tele van, minden felvonást zajos taps kísér — 's a játék színnek ezereket hozott. Gunyosan nagyszerű historiai drámának nevezgetik: 's valóban tökélletesen hasonlít ezen urakhoz — hogy hiszik — mikép én — mikor e' darabot írtam tökélletesen hittem, hogy nagyszerű dolgokat irok, 's hogy Shakespeare és Schiller semmik hozzám képest. — Én pedig a Két Barcsait — nem tartom egyébnek — mint egy igen középszerű férczeletnek, de a' mellynek ha jól adódik, nagy hatása van — s' szegény szinházunknak jó acquisitio.»[27]

104. FRANKENBURG ADOLF NÉVALÁÍRÁSA.

De azért érzékenységét a kritika szigorúsága bántotta. Midőn a Frankenburg lapjában, az «Életképek»-ben «Vas Andor» azt a tanácsot adta, hogy a szerző iránti tiszteletből le kellene azt venni a műsorról, Jósika jó ideig nem írt a lapba s a helyett a «Honderű»-nek adott regényeiből mutatványokat, melynek szerkesztője, P. Horváth Lázár, a «Két Barcsai»-t díszes kiadásban bocsátotta közre.[28]

A «Pesti Divatlap» szerkesztője, Vahot Imre, is sietett tudtára adni, hogy igazságtalannak találja az «Életképek» kritikáját s azt hiszi, hogy az ő tiszta meggyőződéséből írt bírálatát fogja a legméltányosabbnak tartani; egyszersmind felszólítja, hogy lépjen be lapja munkatársai közé s elárulja, hogy a leg-

27 Ir. Közl. 1906. 476. l.

28 Frankenburg, Emlékir. III. k. (1868. 10. l.) Idézi Bayer is id. m. I. k. 476. l. Frankenburg azt mondja, Jósika örökre megszünt dolgozótársa lenni, de az 1847. évfolyamban ismét jelent meg műve. V. ö. Ir. Közl. 1909. 464. l.

közelebbi szám melléklete Laborfalvy Róza lesz Bornemisza Anna szerepében.[29]

Ennek a műnek a sikerén felbuzdulva, Gyalui Finta Károly szinész az «A könnyelműek»-et alkalmazta színre, mellékszemélyeket (oláh fiú, pinczér, legatus, mendikáns) toldván belé, s ezt a négyfelvonásos drámát «A néger» czím alatt a pesti Nemzeti Szinházban (1846) elő is adták. Később az Abafi szini átdolgozásába is belefogott, de úgy látszik, nem készült el vele.[30]

Jósika még egy történeti drámát írt «Kordokubász» czímen (1846), melynek tárgyát Moldva és Bolgárország tizenharmadik századi történetéből vette.[31]

Kordokubász moldvai juhász hazafias érzése fellázad a görög és bolgár pusztítások láttára: otthagyja kedvesét, Agapét, s népe élén megveri a rablósereget. Foglyait s ezek közt a bolgár Azán mátkáját, Paläológus leányát, Irénét, kit az apa, Tochus bolgár fejedelem elvett tőle és kegyenczét, a kún Tertert, szabadon bocsátja. Iréne szerelemre gyullad a nagylelkű győző iránt, de Terter megijeszti születése titkának elárulásával s azután Azánt is elteszi láb alól. Iréne ekkor a meggyilkolthoz hasonló Kordokubásznak ajánlja fel kezével együtt a fejedelemséget, ki azt elfogadja, s Azán képében uralkodik. Agape gyámapja le akarja leplezni a nép előtt, de egykori kedvese nem vall ellene s e nagylelkűség meghatja őt, s önként megvallja a csalást. Terter elárulja titkát, hogy Iréne valósággal Bogumilla kún leány s Agape a császár leánya. Kordokubászt a nép királylyá kiáltja.

A négyfelvonásos drámának a «Honderű» jóelőre beharangozott; hogy a szerző felolvasta előttük «Cordo-Cubas vagyis Juhász király» czímű drámáját s úgy találták, hogy az «egyike a legujabb drámairodalom legbecsesebb termékeinek»; hírt adott róla, mikor az igazgató gróf úr kezébe küldetett, mikor

29 Vachot (Vahot) Imre 1844 szeptember 16-ikán kelt levele Ir. Közl. 1909. 466. l. Jósika később a «Pesti Divatlap»-pal, ill. Vahottal is meghasonlott, l. alább.

30 Érdekes levele Ir. K. 1909. 468–72. l.

31 A történetet Fessler Die Geschichten der Ungern. II. Bd. (Leipz. 1848.) 676–7. l.

a drámabíráló választmányhoz utasították. Mégis mikor előadták (1847 ápr. 19.), ebben a lapban nevezte el Zerffi a darabot «a lángeszű költő balfogásá»-nak, melynek hibái a tárgy, a hős «cselekvőtlensége», az akarat és kényszer küzdelmének hiánya, jellemei a költő önkényétől függő csupa gépek, melyeket szellemmel és ügyességgel mozgat, de ez is csak a regényköltéshez való tehetségének bizonysága. Még az előadásba is belekötött s Lendvaynak csak azért bocsátotta meg, hogy Kordo-

105. LABORFALVY RÓZA.

kubász hangjából az előadás folyamán ki-kiesett, mert pár nappal előbb Bánk bánt elragadóan játszotta, de nem kegyelmezett Egressynek, a ki az Agape gyámapjának szerepében Peturbánoskoskodott s azt a tanácsot adta neki, hogy «a helyett hogy olly illemtelenül akarja a journalistát játszani: azon idejét, melyet ama haszonnélküli czikkek írására pazarol, fordítná inkább szerepének gondos studiumára, hogy lélektanilag bevégzett jellemeket hozzon nézői elé.[32]

Még szigorúbban bírálta meg az «Életképek» névtelen kriti-

[32] Honderű 1847. 1. félév. 17. sz. 337—9. l.

kusa, a ki már azon is fennakadt, hogy a főhős kanászból juhászszá van nemesítve. A tárgyválasztást sem tartja szerencsésnek, de főhibájának azt tartja, hogy alig van benne cselekvény, hanem részint okoskodások és szép szavak, részint előbb történt események elbeszélései. Végül kimondja, hogy «Kordokubász» igen gyenge drámai mű s lényeges gyarlóságai a szép nyelv, költői virágok s philosophusi eszmék ráaggatott gyöngyei által nem fedeztetnek. Az előadás, melyet állítólag nyolcz teljes próba előzött meg s Lendvay rendezett, szerinte jól ment s «ha a mű nem tetszett, nem az előadás hibája.» [33]

A darabot még egyszer adták s azután végleg lekerült a műsorról. Jósika a sikertelen drámaírói próbálkozások után ismét a regényhez és novellához tért vissza.[34] Ezt annál inkább tehette, mert színdarabjaiban is regényírónak mutatkozott. Toldy biztatására egy új történeti regény írásához fogott, melynek Zrinyi a költő a főhőse. Az «A csehek Magyarországon» megjelenése után mindjárt hozzáfoghatott, mert 1839 május 30-án, ugyanazon levélben, melyben Wesselényit értesíti, hogy az Adóriánok s a Csehek Magyarországon megjelentek, azt is írja, hogy erdélyi mulatása nagyobb részét, ha egyéb gondjai engedik, egy új regény írására fordítja, melynek tárgya VII-dik Zrinyi Miklós a költő lesz. Nem véletlen, hogy Erdélyben írja regényei nagyobb részét; olyan regényírónak, a ki ez ország történetéből szereti venni tárgyát, itt megfelelőbb a hangulat; azután így az irodalmi foglalkozás mellett gazdasági ügyeit is személyesen intézhette és végül a mit félig tréfásan, félig komolyan említ: «neki mint a kőmívesnek nyárban keresni kellett, hogy kitelelhessen». Hogy mily kedvvel dolgozott rajta, eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy 1840-ik év végén már nagyobb része kész volt a négykötetes műnek. Családi és gazdasági bajai valamint az új jövő reménye miatt a kellő hangulat és nyugalom hiánya okozta, hogy lassan haladt a folytatással. Máskor — írja — enyhet és

33 Életképek 1847, 554—7. l.

34 Írt ugyan még 1857-ben egy egyfelvonásos vígjátékot, de ez sohasem került színre. L. alább.

vigaszt talált azon világban, melyet személye idézett föl: most van egy érzés benne, mely nem engedi írói sikert vadászni, míg sorsa nem változik. Ezért csak 1843-ban készült az el s jelenhetett meg nyomtatásban «*Zrinyi a költő*» czím alatt.[35]

A regény főhőse, gróf Zrinyi horvát bán és császári követ az Adrián a tengeri viharban kétségbeesett hajósok erőszakosságaitól megmenti a doge feleségét és leányát, Violettát. A meg-

106. EGRESSY GÁBOR.

mentett szerelemre gyullad megmentője iránt, noha keze már Malipieri dogei titoknoknak van odaigérve, hálából, mivel meggyógyította a dogénak egy merénylet alkalmával kapott sebeit. Violetta is megesküdött, hogy nem megy máshoz nőül. Malipieri észrevette Violetta szerelmét s Zrinyi életére tört, párviadalt is vívott vele, a miért a velenczei tanács száműzte őt. A doge meggyilkolása után neje visszatért leányával Magyarországba, apjához Zólyomi Dávidhoz s itt egy utazás alkalmával Mirza kán kezébe került. A kán udvarában felismerte őt Fatime, korábbi nevén Fioretta tánczosnő, kit ő taníttatott ki és hálából megsza-

[35] Ir. Közl. 1906. 362., 1911. 69. l. (1841 február 21.) és 79. l. (1843 február 17.)

badította a kán szerelmi zaklatásaitól. A számûzött Malipieri is Magyarországba jön s itt Rialti néven Montecuccolinál és Buchheim tábornoknál Zrinyi ellen áskálódott, de eredmény nélkül, mellékesen a velenczei tanács kéme is volt. Egyszer Mirza emberei őt is elfogják, épen mikor Zrinyit akarta elfogatni s itt Fiorettának tudtára adja rég őrzött titkát, hogy ő a doge Violettával kicserélt leánya s kezét is felajánlja neki. De a beteg Fioretta inkább öngyilkos lesz, Violettát, illetőleg Lubl (Löbl) Zsófiát sem köti többé adott esküje s Zrinyi neje lesz s Malipierit mint kémet felakasztják.

Jósika regényes krónikának nevezi regényét. A hangsúly a «regényes»-en van, kevesebb benne a «krónika», mint a romantikus költött elem. Különösen a mű első része a paloták tükör melletti rejtett ajtóival, orgyilkosokkal, lopott és kicserélt gyermekkel, nőrablással stb. van dúsan felszerelve a romantika díszlettárából vett ékességekkel; a főhős Zrinyi alakján, kinek nem is egész életét öleli föl, szintén több a ráaggatott költött, mint a történeti, egyéni jellemvonás. Minden jel arra mutat, hogy a szerző nagy gonddal dolgozott munkáján. A «Szamosujvári gyűlés» czímű fejezet kedvéért Szamosújvárra is leutazott.[36] Panaszkodik, hogy egy kis könyvtárat is átkutatott Zrinyiért, de e részben szegények vagyunk: kevés a segédkönyv. Forrásai hiányosságát csakugyan érezzük. P. Horváth L. azt írta neki, mikor ez a regénye megjelent: Regényed olly szép, hogy melléje állíthatod a világ legszebbjei mellé; részemről soha szebbet nem olvastam.[37] Jókai is ezt tartotta Jósika legbecsesebb regényének, mert szerinte legtöbb teremtő erővel és legragyogóbb költészettel van alkotva.[38] Itt is mint korábbi regényeiben a fejezetek élén mottókat alkalmaz, melyek véleménye szerint legtöbbször a regény oeconomiájához tartoznak, figyelmet ébresztenek, vagy

36 Ir. Közl. 1911. 79.

37 De hibáztatja grammatikáját s constructiója zavaros elrendezését s a tengernyi sajtóhibát. Bírálatára is vállalkozott. 1843 augusztus 21-iki levele a Jósika-emlékalbumban.

38 Kisfaludy-Társ. Évl. III. 329. l.

előkészítenek valami jelenetet.[39] A mottókat itt Toldy tanácsára a «Szigeti veszedelem»-ből vette. Az első fejezet mottója Zrinyi ismeretes jelmondata: «Sors bona nihil aliud.» E közmondás emblematikus ábrázolása: a tengeri hajós, ki a sors szeszélyének legjobban ki van téve s a «Szigeti veszedelem» első kiadásának

IFJABB

BÉKESI FERENC

KALANDJAI.

ELSŐ KÖTET.

IRTA

ALT MÓRIC.

(B. JÓSIKA MIKLÓS.)

Budapesten,

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

1845.

107. AZ «IFJABB BÉKESI FERENCZ KALANDJAI» CZÍMLAPJA.

díszczímlapja és czíme is (Adriai tengernek syrenája) erre utal. Ez a kép adhatta Jósikának a gondolatot, hogy főhősét a tengeri víztölcsér dühöngése közepette mutassa be.

Jósika még be sem fejezte történeti regényét, Toldy már újabb tervvel állott elő, rá akarta beszélni, hogy írjon egy művészregényt Kisfaludy Károlyról, de Jósika szerényen Eötvöst

39 Az «A csehek» jegyzeteiben. II. köt. 8. kiad. 249. l.

ajánlotta maga helyett. Toldy nem nyugodott s azt felelte, hogy Eötvös Kisfaludyja Eötvös lenne. Hogy kedvet ébreszszen benne e tárgyhoz, elsorolja, hogy milyen alkalom nyílnék itt a tájfestésre, történetfestésre, művészeti reflexiókra, családi s szerelmi bajok, Pest 1818—20-iki élete rajzára, de Jósika erre épen úgy nem vállalkozott, mint a Balassa Bálint regényére.[40] Hanem e helyett még 1841-ben vagy a következő év elején egy másfajta regénybe, helyesebben életképsorozatba kezdett, s egy részét az «Athenaeum» és a «Honderű»-ben közölte, később pedig Alt Móricz írói álnév alatt «ifjabb Békesi Ferenc kalandjai» czímmel, képekkel illusztrálva külön is kiadta két kötetben (1844-5).[41]

Az első ilyen életképben, melynek «Véralkatok» a czíme, leírja, hogy Iharváron a «Fényes Porta» vendéglőben milyen búcsúlakomát adtak Z*** hegedűhős tiszteletére, ki e napon adta harmadik utolsó hangversenyét. A lakoma előkészületeinek leírásával kezdi, melyet innen-onnan összeszedett evőszerszámokkal s élelmiszerekkel rendeznek. Azután jő a seregszemle, bemutatják Békesi Ferit, a 19 éves, hosszú szikár ifjút a casinó tagjainak s megindul a beszélgetés az irodalomról, művészetről, különösen Z*** hegedűművészetéről, míg az utczáról behallatszó fáklyásmenet lármája félbe nem szakasztja a társalgást. A művész nagynehezen bejut a casinóba s ott ünneplik tószttal, vendégséggel. Tószt közben össze is szólalkoznak, de a párbaj azért elmaradt. Az iharvári szépliteratúrai lapban másnap a hegedűherost búcsúztató dagályos czikk zárja be a rajzot. Nehány nappal később id. Békesi János unokaöcscsével Ferivel («Látogatás») Kriday haszonbérlőhöz megy ebédre, a kinek bérlete, mint a szabó és gazdatiszt párbeszédéből megértjük, nagyon hasonlít a Sivo görögéhez; Kriday Eulália megszöktetése, Békesi első szerelme és levélváltása Fancillával; úti kaland, melyben Ferit «megrohan-

[40] Ir. Közl. 1911. 75., 84—85. l.

[41] U. o. 70. l. 1842 január 11 én már küldi Toldynak az első czikket. Második kiadása Badics F. bevezetésével Budapesten 1881-ben jelent meg. V. ö. Főv. Lapok 1881. 212., 216. sz. Szana «Koszoru»-ja VI. köt. 1881. 464—9. l.

ták, letöpörték, megbúbozták»; azután a pesti kalandok következnek: az Angolkirálynéban, a váczi utczán, különböző szalonokban, továbbá restauratión, tánczvigalomban, végül Feri lakodalma Kaparkodi Kriday Afanaziával.

Jósika azért viszi hősét mentorával és barátaival együtt ennyi különféle helyre, hogy alkalma legyen satirikus megjegyzésekre a korabeli mindenféle társadalmi félszegségekről vagy visszaélésekről, melyeket azok Pesten és a vidéken, mulatságokon, választásokon, hivatalokban, szalonokban, védegyletekben, stb. látnak vagy átélnek.

Műve írásában előtte mintául valószínűen Dickensnek «A Pickwick-Club hátrahagyott iratai» czímű műve lebegett,[42] melyet Seymour sportkarikatúráihoz írt vázlatsorozatként; a mely 1836 áprilisában indult meg s rendkívüli népszerűségre tett szert.[43] A szépszavú tudós Pickwick Sámuel és utazóclubja mindenféle társadalmi állású egyénekkel, középkorú hölgygyel, orvosokkal, ügyvédekkel, inasokkal stb. kerülnek össze, s rendesen ők húzzák a rövidebbet; mindenféle bajon, peren, sőt börtönön keresztül miután Pickwick úr az emberi természetet legkülönbözőbb nyilvánulásaiban tanulmányozta, föloszlik a club.[44] A mű laza szerkezete, sőt egyes részei is pl. Pickwick a képviselőválasztáson, Weller kritikai véleménye az irodalmi stílusról, a művet befejező csoportházasság stb. valószínűen hatottak Jósikára s műve írása közben Nagy Ignácztól, a legnépszerűbb életképírótól is ellesett egyet-mást.

Jósika szerint a mű önálló czikkekből mint annyi genreképekből áll, de ezek olly öszvefüggésben vannak, hogy a munka mégis egy meglehetősen kerek egészet képez s humoristicus művének irányát minden személyesség vagy sértő czélzás nélkül erkölcsinek nevezi. «Nálunk — úgymond — a komikai elem olly nagy a' közéletben 's némelly gyöngeségeknek tréfás rovogatása

[42] Berndt, A. Entstehungsgeschichte der Pickwick Papers. Greifswald. 1908.
[43] Dibelius W. Charles Dickens. Leipzig 1916. 85—7. l.
[44] Magyar ford. Klasszikus regénytár XXI—XXIII. köt. 1906.

anyira üdvös, hogy... egy illyen életkép eddig is irodalmunk hijánai közé tartozott: a feladat nem könyü, mert nyomott kedélyű egyednek mint magam egy kis hypersthenát kell elő idézni, míg e nemben irhatok — et les beaux jours d'Aranjuez eltüntek már.»[45] Ez az erőltetettség a művön sokszor észrevehető, de több sikerült jellemzés, helyzet- és torzkép, találó megjegyzés, tréfa, gúny, szójáték van benne. Némelyik rajzát és jellemzését megjelenésekor igazságtalannak s részrehajlónak minősítették, mint a mágnásgyűlölő Lassandyét s ráfogták, hogy gúnyolja a nemeseket s legyezgeti a mágnások hibáit s a «Pesti Divatlap» meg is támadta. Kemény Zsigmond megbotránkozott e támadáson, s válaszolni is akart «e felszínes embereknek csevegésé»-re, egyszersmind, főtekintettel Békesire, bonczolni a műveiben található komikai elemet. Ez a mű ismertette meg szerinte a közönséggel Jósika egyik fényes tulajdonát a humort, sőt azt a kijelentést tette róla, hogy Békesinek egy czikke többet ér, mint Nagy Ignácz Magyar Titkainak 9 füzete.[46]

A «Békesi kalandjai»-val egyidejűleg egy kisebb regényt is írt «*Az Élet útjai*» (1844) czímmel. Lélektani regény, női lelkek rajzával, szerelemmel és házassággal mint főmozgató elemmel. Gróf Szinyerváry egyetlen leányát, Octaviát unokaöccséhez szeretné feleségül adni, de egy kaczér özvegy, Linda, elhódítja tőle, noha előbb már gróf Guarininak igérte a szívét. A vetélytársak megtudják Linda állhatatlanságát s mind a ketten ott hagyják s Guarini Octaviát veszi el, Linda egy idősebb úrnak adja kezét. Guarini Milanóban újra Lindára talál s férje kezétől párbajban esik el. Később Octavia az egyik párbajsegédnek, lord Belfordnak lett a felesége.

Jósika azt mondja regényéről az előszóban, hogy ez egyszerű, a mindennapi életből vett történetben nincs egy szó, mely nem

[45] Ir. Közl. 1911. 70—1. l. Szinnyei F. Jósika humoros életképei. Irodalomtört. 1913. 272—5. l., Tóth L. Eml. Kisf. Évl. XXIX. k. 149—152. l.

[46] Ir. Közl. 1909. 442., 440. l. Weber A. megjegyzéseit J. humoráról a Bp. Szemle 1914. CLX. k. 103—4. l.

mondatott, egy személy előállítva, ki nem élt; hogy ő lemondott a költészet minden segédeszközéről, hogy az életet a maga meztelenségében fesse. Az újabb kutatás ezt az állítását igazolja, pl. lord Belford alakját Paget Jánosról rajzolta, a ki olaszországi utazásában (1835) véletlenül ismerkedett meg báró Bánffy Lászlóné Wesselényi Polyxenával s később feleségül vette s nálunk letelepedve szívvel-lélekkel magyarrá lett.[47]

A kis regénynek jól átgondolt a szerkezete, de az Octavia, e második Csáki Gizella, a szerelmes lord és Linda jellemében sok a valószínűtlen vonás. A regény kis terjedelméhez képest itt-ott feltűnő a dagályos reflexio, mely ezután mindinkább nagyobb teret foglaland el Jósika regényeiben.

Ez időből (1844) való két levélregénye is: «*Az isten ujja*» és «*Adolfine*».[48] Az első huszonhét levélből áll, melyet gróf Montechiari Francesco, barátja Zárday Béla, José Mária rabló, Manuela stb. váltanak egymással. Megértjük belőlük, hogy Francesco spanyolországi útjában szerelmes lesz egy Manuela nevű kéteshírű nőbe s midőn az José Mária rabló fogságába kerül, onnan is kiszabadítja. Csak akkor szakít vele végleg, mikor megtudja, hogy az korábban a Béla bátyjának felesége volt, s szabadulni akarván férjétől, megmérgezte azt. Később José Mária ölte meg. Ez a rablóregény Jósika gyengébb művei közé tartozik, melynek tárgyához a levélforma sincs szerencsésen választva s a valószínűség rovására a véletlen is nagy szerepet játszik benne.

«*Adolfiné*»-ben a regény főhősnéje egy gazdag özvegy, a kinek egy Málvay nevű udvarlójával s Berta nevű asszony barátnéjával való levelezése alkotja a regény zömét. Ezekből és egy Verny nevű önhitt katonatisztnek, Málvay vetélytársá-

47 Bpesti Szemle 1914. CLX. k. 258. l. (Idézi erre von. a Honderű 1843. I.) Paget J. és neje életrajzát l. Szinnyeinél M. írók X. k. 90—3. h. Kovács J. Paget János esq. életirata Kol. 1893. (arczképpel). Szinnyei F. szerint Belford itteni szerepe Balzac «Harminczéves asszony»-ának angol szerelmesére emlékeztet. (Jósika M. III. l.)

48 Az első később a «*Regényes képletek*» (1847), a második a «*Szív rejtelmei*» (1845) cz. novellagyűjteményben jelent meg.

nak, s a Málvayt reménytelenül szerető Anasztáziának leveleiből azt tudjuk meg, hogy Adolfine rokonsága minden áron meg akarja akadályozni, hogy Málvayval egybekelhessen, mert akkor a végrendelet szerint elvesztené férjétől örökölt vagyonát. De a szerelmesek győznek az akadályokon. Málvayt korábban egy Anasztázia nevű leány is szerette, kivel szánalomból egybe is kelt, mikor az nagybeteg lett. Mikor felgyógyult s megtudta a valót, elhagyta férjét s apácza lett s csak akkor került ismét elő, mikor Málvay az Adolfine miatt vívott párbajban súlyosan megsebesült s azután csakhamar meghalt.

A levelek tartalma eléggé változatos s a levelező személyek műveltségének, érzület- és gondolatvilágának megfelelő hangnemben vannak tartva, ha a mese bonyodalmassága s valószínűtlensége, mely némileg Miller «Siegwart»-jára vagy D'Arnaud «Épreuves de sentiment»-je érzelgős elbeszéléseire emlékeztet, az érdeklődést tetemesen nem csökkentené.

«A Budapesti Hiradó» 1844. évi deczember 13-iki (95.) számában gróf Dessewffy Emil, a lap «vezére», a lap élén nyilt levelet intézett Jósikához, melyben Girardinnak, a «La Presse» szerkesztőjének példájára hivatkozva, a ki a journalismusba bevitte az irodalmat s azt azzal népszerűsítette, hogy a legjobb írókat dolgozótársakul szerződtette: bejelentette, hogy ő is megnyitja az irodalomnak és így a regénynek is lapja hasábjait s mindenekelőtt Jósikához, «a magyar regényírók corypheusához» fordul, hogy «Akarat és Hajlam» cz. regényét, «mesterileg avatott tolla és az aestheticailag szépet az erkölcsileg nemessel oly kellemesen és delien egyesíteni tudó képzeleti tehetsége legújabb művét», mielőtt könyvalakban megjelennék, engedje át közlés végett a következő évfolyam számára.

Jósikának erre adott nyilt válasza írói hitvallásnak is beillik. «Évek óta visszavonulva — úgymond — a politikai pályától — mert nem tehetünk mindnyájan mindent — olly világban keresek vigaszt és elvet, mellyet magam teremtek és népesítek. Czélom eleitől óta az volt: hazámnak használni, életem után

nyomot hagyni, minden, mit a magam által választott 's mind-eddig csüggedetlenül folytatott pályámon tehettem, a hon *köz-birtoka:* — következetlenségnek tartanám attól az olvasók bár-

108. GRÓF DESSEWFFY EMIL.

mellyik részét is megfosztani; — csak az aggódtat — ha szárnypróbálgatásaim valóban képesek-é olly irányban élvet nyujtani, mellyben nekem vigaszt nyujtanak.»

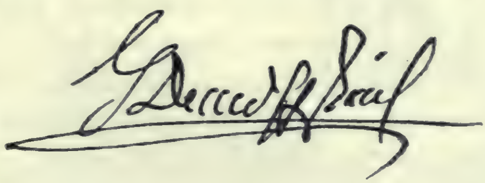
A január 2-iki szám a tárczában csakugyan megkezdte a regény közlését. Ez az első ilyen tárczaregény, melynek azóta

megszámlálhatatlan követője akadt. Újabb nyilt levéllel nyitja meg azt, szintén Dessewffyhez intézve. Ebben psychologiai regénynek nevezi művét, mely egy kivételes kedély- és lélekállapot buvárlataiba ereszkedik. A legműveltebb olvasóközönségnek szánta, mely a regény névvel nemcsak «a mulatság eszméjét köti össze».

A regény meséje szerint Sevillié grófné, kinek anyja az éhségtől őrülten megölte fukar férjét, a Szendrői Máté álnév alá rejtőző Sárosi grófot, ő pedig férjét névtelen feladással az öngyilkosságba kergette, monomaniakus elhatározásában piszkos uzsorával nagy vagyont gyűjt, hogy leányának Reginának függetlenséget és fényes jövőt biztosítson. Hűséges eszköze ebben szeretője, Roderich uzsorás, kikeresztelkedett zsidó. Mikor ilyen úton nagy vagyont szerzett, Pestre költözött s Van Olifant amerikai milliomoshoz ment feleségül. Az asszony cselszövénye folytán a két vetélytárs szabadulni akar egymástól, Roderich megöli a férjet s börtönbe kerül, de az asszonyt bizonyítékok hiánya miatt felmentik. Ezután megmérgezi magát s leánya lemondván az átkos vagyonról, a Van Olifant fogadott fiához megy feleségül s Amerikába költöznek ki.

A szerző önmagáról a fentidézett nyilt levélben még azt mondja, hogy kivételes jellemeket léptet fel s figyelmezteti olvasóit, hogy a főszemélyt ne mint jellemet, hanem mint egy különös monomaniakus lelki állapot rajzát tekintsék. «Egy nő áll előttünk — írja — ki, a természettől előszeretettel kegyeltetve, dúsan az ész és lélek fényes adományaival, s sors csapásai által idegen életlégbe lőn átültetve 's olly csudásan összeszőtt viszonyokba sodortatva, mellyek lelkének eltévedését normalis állapotjából eszközölték; 's épen mivel mindent vesztett, minden hite megszakadt, — jellemének egész erélye egy rögeszmébe lőn összepontosítva. Szükségkép ellenmondásoknak kellene itt e nőben feltünni, mihelyt belvilágának feltárását, mint jellemrajzot, nem pedig mint eltérést tekintenők.» A sötét színek mentségére azt hozza fel, hogy minden igaz itt, bár a gonoszt

eszményítette és a költészet fátyolát borította néha undok képére, de a sebet fel kellett födnie s azt megismertetnie, mielőtt gyógyításához fogna. S mintha a kivánt hatás elérésében maga is kételkednék, utána teszi: «Talán sikerült egy angyalian tiszta és nemes teremtés szemközt állítása által a' sors 's a viszonyok legellenségesb csapásival, — a véghatást megszeliditeni 's az olvasót megengesztelni.» A Regina nemes erkölcsi felfogása enyhítené a kép komorságát, ha nem lenne valószinütlen, hogy ilyen bűzhödt légkör az állandóan abban élő leány erkölcsét ne veszélyeztesse s az erkölcsileg romlott anya leánya erkölcsét oly féltékeny gonddal őrizze. A Sevillié grófné jellemrajza gondos lélektani tanulmányt árul el, de Jósika a

109. GROF DESSEWFFY EMIL NÉVALÁÍRÁSA.

lélek titkaiba sohase tudott kellőképen behatolni s itt a monomania keletkezését nem magyarázza meg s egyébként is több talányt hagy megoldatlanul.

A franczia romantika szélsőségeinek utánzását látjuk e rémregényben, egyes alakjai Sue «Párisi titkok» cz. tárczaregényének hatását mutatják, pl. Roderich az érzékies uzsorás Jacques Ferrand jegyzőt juttatja eszünkbe; Sevillié grófné Balzac Père Goriotjára emlékeztet.[49]

Wesselényi kissé gyorsnak találta e regények ilyen szünet nélkül egymásután való megjelenését s e nézetét nem titkolta barátja előtt. Jósika, a ki a kritikával szemben túlságosan érzékeny volt, zokon vette vagy félreértette Wesselényi baráti figyelmeztetését s hosszu védiratban válaszolt reá: «... az elhamarkodás vádja — úgymond — jó Druszám igasságtalan:

49 Szinnyei F. Jósika M. 111. l.

Ha te saját itéleted után — utóbbi munkáimat — mint a Sziv rejtelmei 's Akarat és Hajlam elolvasván — azokban hamarkodás nyomait látod, akkor hallgatok. De én szorgalom 's átfontolás tekintetében alig hiszem, hogy valaha gondosabban irtam volna — mint az Akarat és Hajlam irva van — mellyhez képest régibb munkáim közől például Zólyomi csak Rhapsodia. — — De higyd el barátom illyenek vagyunk mi magyarok, nálunk ha valaki egy bizonyos pontot elért, felebb nem eresztik — 's ha saját erején még is felebb megy — lerántják a' magasbol. Az Életképek 's Divatlap szerkesztői — kiknek goromba lapjaikba irni nem akartam — nem tudván egyebet mondani — azt fogták rám hogy munkáimat el hamarkodom, 's ez nálunk — hol gyönyör a' kegyeletek porba tiprási — terjed — 's ennek hitelt adnak: Hány papolta ezt Frankenburg és Vachott után — *a' nélkül*, hogy munkáimat *átolvasta volna*. Minap a Redoutban egy masque azzal szólitott meg — hogy neki a' Sziv rejtelmei nem tetszettek — kérdém miért? — 's azt felelte — hogy két kötetü regénytől több cselekvést várt — 's hogy az egész el van hamarkodva. — Igy itélnek: mert a' ki ezt nekem mondá — munkáimat nem is olvasta, — hanem Frankenburg 's Vachott után papolt — ha olvasta volna tudandá — hogy a' Sziv rejtelmei 5 *novella* nem két kötetü regény — 's azt is tudandá, hogy abban egyike legrégiebb novelláimnak a' Béke nemtője foglaltatik — mellyet minden hirlap feldicsért és kétszer forditották le. Dolgozom — mert kell — de azért nem irok gyárilag. Sok amit irok — de nem azért, hogy gyárilag ölöm magamat — a munkával — hanem mivel nulla dies sine linea 's mig más egész éjen át ir — de azután 2 hétig pihen — *én keveset de mindennap irok* — 's igy az év 364 napjai közben — sokká lesz a' mit irok — a' nélkül hogy hamarkodásra szükség lenne . . .» [50]

Wesselényi sietett megnyugtatni barátját, hogy mihelyt ráér,

[50] Jósika 1846 január 22-én Pesten kelt levele Ir. Közl. 1906. 475—6. l. V. ö. Kardos S. Wesselényi M. II. k. 470—1. l.

újra el fogja magának olvastatni a «Visszhangokat» s el a «Sziv rejtelmeit», melyeket még nem olvasott s őszintén meg fogja azokról, az érintett vádakat tartván szem előtt, véleményét írni.[51]

Az «Akarat és hajlam»-mal sok tekintetben rokon Jósikának «*Egy kétemeletes ház Pesten*» czímű regénye (1847), melyet ő maga «novellá»-nak nevez. Lemercier franczia nemest ügyvivő-

110. A WESSELÉNYI-KASTÉLY BEJÁRATA ZSIBÓN.

jének titkára, Renner kirabolta s zsákmányával Magyarországba jött s itt Pesten Schreiner álnév alatt élt, egy titkos tolvajbandát alakított, egy kétemeletes házat vett s lakóira: Stanarics borkereskedő leányára s gróf Árnay vagyonára vetette ki hálóját. De az ifjú Lemercier, Tennier festő álnév alatt, üldözte a sikkasztót s midőn Pesten rátalált, Árnay leánya, Zaide, segítségével leleplezte s a törvény kezére juttatta s így a két családot megmentette a fenyegető veszélytől, vagyonát is visszakapta s Zaidét feleségül vette.

[51] U. o. 485–6. l. és 489. l. (1846 február 2. és február 23.) Wesselényinek itt említett véleményét nem ismerem. Kardos S. említi (Wesselényi M. II. köt. 218. l.), hogy Jósikának W.-hez írt 99 levele van birtokában. Ebből művében (II. k. 218–223., 470–4. l.) csak kettőt közölt; Pap Károly az Ir. Közl. 1906. évf. 362–

A regény negyedik fejezetében olvassuk, hogy Árnay hálókabátban, égő szivarral kezében ül egy karszékben s előtte egy kis asztalkán Sue «Örök zsidó»-ja hevert nyitva. Ez is mutatja, hogy Jósika ez időben foglalkozott a híres rémregényíróval, de még inkább tanuskodik ez a műve a «Párisi titkok» hatásáról. 1842-ben jelent meg először ez a nagy rémregény a «Siècle» hasábjain s példájára gomba módra támadtak az amsterdami, berlini, hamburgi, londoni, szentpétervári, stb. titkok. Csupán Németországban egy év alatt (1844) nyolczvanegy kötet, négy német fordításnak tíz kiadása jelent meg.[52] Nálunk Nagy Ignácz «Magyar titkok» (1844—5) s Kuthy Lajos «Hazai rejtelmek» (1846) cz. műveikben helyezik át hazai földre Páris romlott, erkölcstelen alakjait. Mintha bizony az akkori Pest vetekedhetett volna romlottság dolgában Párissal s a sötét Ferenczváros, a hová a bűntanyákat szeretik helyezni, Páris külvárosaival! Sue műve hatásának vehető a czím; Sue ad fejezeteinek ilyen czímet; hasonlóan írja le az épületet; Schreiner irodája a Ferrandéra emlékeztet, Tennier Rodolphera, Schreiner és Tennier találkozóhelye szintén Sue-hatásra vall.[53] A regény menete gyors, meséje érdekes, de nem eredeti s talán legjobban elárulja művei közt azt az igyekezetet, hogy megfeleljen a kor ízlésének s irodalmi divatának.

Jósika az «Akarat és hajlam» előszavában visszautasítja azt az állítást, hogy az utóbbi időben eltért volna a történeti regények pályájáról s azt a vallomást teszi, hogy már írói pályája kezdetén is az életből vett történetekkel töltötte ki a közidőt,[54]

79., 472—481. ll. tizenegy levelét adta ki s ugyanott Wesselényinek Jósikához írt hét levelét közölte (482—95. l.).

[52] Wolf. Allg. Geschichte des Romans. Jena 1850. 705—6. l. Ezek közt egy ilyent is találunk: Geheimnisse aus der vornehmen Welt, dem Volks- und Klosterleben in Wien, Prag u. *Pesth.* Meissen 1844. Magyar nyelven is többféle kiadásban jelent meg. Művei magyar fordítása Székely J. szerint (Miket ne olvassunk? Kol. 1884. 60. l.) 55 kötetre terjed, de a névsor nem teljes.

[53] Kont J. Étude sur l'influence 399—400. l. Kovács J. Sue hatása a magy. regényir. Kol. 1911. 53—9. l. Sue hatására már Gyulai P. utalt egy. előadásaiban (1894—5. 72. l.)

[54] A. m. időközt.

melyet egy történeti regény oly sokszerű és fáradságos előkészületei igénylenek s most is egy hosszabb történeti regény tanulmányai foglalatoskodtatják. Toldynak már 1845 szept. 15-én megírta, hogy történeti tárgya már van: Jósika István, ki igen fiatal korában cancellár volt Báthory Zsigmondnál, később hadvezér 's kinek az ármány fejét vételé Szathmáron. A jellem — úgymond — nem egészen tiszta: féktelen dicsvágy, de sok erély — 's regényes sors őt regényhős(s)é béllegzik.[55]

«*Jósika István*» cz. regénye lassan készült s csak 1847-ben fejezte azt be részint Zsibón, részint Szurdukon. Meséje: Az ifjú Jósikát már mint apródját feltűnően kegyeli Báthori Zsigmond s ezt különösen akkor mutatja ki, midőn a lovagjátékban Báthori Boldizsár durván megszégyeníti az ifjat azon merészségéért, hogy őt kihívta tornajátékra. Betegségében a fejedelem gyóntatója Carigli (Carillo) jezsuita szórakoztatja s egyszersmind igyekszik megnyerni egy szövetség tagjának, melynek politikai czélja az, hogy Erdély Rudolf fennhatósága alá kerüljön. Jósika később szívvel-lélekkel e czél szolgálatába szegődött. A fejedelem kegyét iránta többek közt azzal nyilvánítja, hogy fontos megbízásokat ad neki, pl. ilyen a törökkel czimboráló, sőt annak segélyével fejedelemségre törekvő Markházy várának elfoglalása. Az ifjú Jósika még a férj életében szerelemre gyulladt Füzi Borbála vagy Ara, Gyulai Pálné iránt, kit azután feleségül is vett, midőn Gyulait Báthory kivégeztette. A fejedelem később már minden fontos dologban tanácsot kér tőle, birtokokkal halmozza el, s a török párt bukása s híveinek elnémítasa után kanczellárrá teszi. Felesége látva a veszélyes szerepet, melyet férje magára vállalt, igyekszik rábeszélni, hogy vonuljon vissza a magánéletbe, de hasztalan. Ekkor a felelősséget nem akarván megosztani férjével, elhagyja őt s az egyidőre az egyházkeresztúri kolostorba vonul. Jósika tovább folytatja politikai tervei megvalósítását, melynek legnagyobb aka-

[55] Ir. Közl. 1911. 81. l.

dálya a fejedelem ingatag jelleme, a ki félti is, unja is fejedelemségét s felajánlja azt külön-külön Kornisnak, Bocskainak és Jósikának. Jósika hajlandó volt elfogadni, ha a töröktől athnámét szerez. Báthory csakugyan lemondott a fejedelemségről, de lemondásakor kanczellárját is kiszolgáltatta a német párt bosszújának, mely Rudolf nevében elfogatta, sőt mikor az a Balassa János és Geréb szabadítási kísérleteit visszautasította, Szatmáron le is fejeztette.

Jósika beható történeti és helyrajzi tanulmányokat tett regényéhez: már a családi kegyelet is sarkalta, hogy őse jellemrajzához mindazt összegyűjtse, a mit a történet fenntartott róla. Egy regénye se tartja annyira tiszteletben a történeti hagyományt, mint ez. Aprólékos gondossággal kísérik a szöveget a jegyzetek, a történeti előadástól szinte nem mer eltérni. Fő-, csaknem kizárólagos forrása Bethlen Farkas Históriája,[56] mellette csak elvétve használta Miles «Siebenbürgischer Würg-Engel»-jét (Nagyszeben 1670), Pray, Felmer Márton, Neugeboren történeti kézikönyveit. A történeti alakok jellemének rajzában szinte hasonló pontossággal ragaszkodik forrásaihoz. Érdekes erre nézve egybevetni az «Abafi» és e regény Bátori Zsigmondjának jellemét. Amabban is félénk, habozó, állhatatlan és kegyetlen fejedelemnek rajzolja ugyan, kinek parancsait nem merték rögtön végrehajtani, mert nem lehetett tudni, hogy egy óra mulva nem épen az ellenkezőt rendeli-é el: de amellett valóságos középkori lovag, ki kedvét leli a lovagjátékokban s attól kezdve, hogy Abafira nem gyanakszik többé, nagylelkű, bátor, emberszerető, szóval egészen rokonszenves jellemvonásaival tűnik ki, míg itt nem romantikus lovag többé s az ingatagság folytonos gyanakvás és félelem az állandó jellem-

56 A szurduki Jósika-könyvtárban ma is kegyelettel őrzik azt a példányt, melyet J. művéhez használt. Hogyan akartak egyes buzgó olvasók segítségére lenni Jósikának, annak érdekes emlékét tartotta fenn Gál János két levele 1840-ből, mely nemcsak a «Szép Zámfira» regényét közli, hanem egész családtörténet van hozzácsatolva, azzal a buzdítással, hogy szolgáljon anyagul egy új regényre a Básta és Mihály vajdák korából. Ir. Közl. 1909. 452—460. l.

Méltóságos báró!

Halljuk, hogy több rokonérzelmű magyar íróval együtt, feladásukká tevék olly szépirodalmi művel lépni ki a' mívelt magyar közönség elébe, melly a' legnemesebb 's tisztultabb ízlés kívánalmainak is mind tartalmára is kellemire, mind a' külső kiállitás diszére nézve teljes mértékben megfeleljen, 's azt, mit a' nemzetiség nemes ügye igényel, a' legfényesebb ízlés 's kedvesebb alakkal párosítsa. A' szépirodalmi gyűjtemény czíme lenne: „Szépek könyve" (címe valóban természetesen szellemi szépségeo) 's nemzeti érzelmű irodalommal arcképeivel ékesítve, meg fogna jelenni jövő év julius' végéig.

Alulírottak tehát, kik e' bizodalmas helyzetre Méltóságod hazafiúi érzelmeit 's minden szép és jó iránt lángoló lelkületét, ezennel felkérjük Méltóságodat, hogy az említett vállalatot jövő 1845 ik év első napjáig befejezendő szépirodalmi munkájával előmozdítani 's magát az alulírottak társaságához csatolván a' vállalat részvényesévé avatni méltóztassék.

A' vállalat létesítése nemeslelkű honfiak 's honleányok pénzbeli segélye által fog eszközöltetni, kik erre már saját levelek által felszólíták, 's a' kérésnek részint engedtek is. A' honoráriumot illetőleg pedig abban egyeztek meg a' társulat tagjai, hogy a' tiszta nyereségből mindegyik egyenlően fogna osztani, de olly föltét alatt, hogy legalább egy nyomtatott ívet írjanak.

Minél elébb (Tóth Lőrinczhez mint a' társulat erre megbízott tagjához intézendő) válaszát elvárván, vagyunk őszinte tisztelettel

Méltóságodnak
oct. 1. 1844

alázatos szolgái 's
tisztelő ügyfelei

Vörösmarty Mihály
Czuczor Gergely m. t. társ. r. tag
Dr Kovách Pál m. t. társ. l. tag.
Kuthy Lajos lt. m. academiai tag.
[illegible]
Tóth Lőrincz ac. tag

vonása, a mi a történeti hűségnek inkább megfelel. Jósika jellemzésében némely vonás Abafira emlékeztet, nem hiába mondja róla a szerző, hogy a gyanus Bátori Abafiban is félelmes vágytársat képzelt. Jósika jellemére a költő nagy gondot fordított s lélektanilag hűnek mondható; kár, hogy a romantikus börtönjelenettel bukásának tragikai hatását, a helyett, hogy mint czélozta, fokozta volna, meglehetősen csökkentette. Kevésbbé valószínű a Jósikánénak a Coelestáéra emlékeztető jellemrajza; politikai éleslátása, férje elhagyása, majd a hozzá visszatérés lélektani valószínűtlenségek.[57] Jellemének egyes rokonszenves vonásai valószínüen Podmaniczky Juliától kölcsönzöttek. Kisebb alakok pl. Geszthi Ferencz és neje jellemzése önkényes, sőt a történettel ellenkező.[58]

Jósika említí, hogy midőn a költő képzelete visszaidézi a multat és visszavarázsolja elméjébe az aggkor, azaz régi kor azon képét, melyet magának régi történetekben búvárkodás által teremtett: az ily költői képek nem minden részleteikben egyeznek meg a valóval, néha a költő a régi kornak valami plasztikai lapidaris öntetet ad, embereit nem természetes hangon szólaltatja, azoknak szájába emlékmondásokat ad. A költői képzeletnek ilyen tévedéseire ebben a regényben is többször akadunk.

A romantikus elemet a regényben egész sereg költött alak episodszerű szerepeltetése képviseli. Ilyen a Markházy családja a rejtélyes füzi várral (maga Markházy történeti alak): leánya Teodora, a ki Jég Velleda néven férfiruhában rablókalandokban

57 V. ö. még Papp F. tanulmányát (B. Jósika M. és B. Kemény Zs.), melynek első része J. írói jellemzése; Bp. Szemle 1909. CXL. 7., 17., 20., 21. l.

58 Jósika szerint (I. k. 3. kiad. 150. l.). «E házaspár a legnagyobb egyetértésben élt mindabban, mi közvetlenül a háztartást, házrendet, gondosságot érdekelte; ellenben sok másban véleményök gyakran összeütközött. Különös minden esetre, hogy e mellett összezördülés ezen emberek között sohasem történt.» Ellenben végrendelete (1593 január 11.) szerint: «... aran s köves morhámat... senki se... ne keresse... mert azt én az én mostani feleségömnek Horvát Annának hozzám való engödetlen kemén voltáért ol helyre tettem, hogy azt soha senki fel nem találja.» Első nejére, a kivel csakugyan jól élt, itt nem gondolhatunk. B. Radvánszky B. Magy. családélet és háztart. III. köt. 150. l. L. még Veress E. Geszthy F. Déva 1898. Budai F. Polg. lex. 2. kiad. (Pest. 1856.) II. k. 77—9. l.

vesz részt s ciliciumot hord ruhája alatt, a lelkibeteg Füziné; Jósika sógora, Dimo Kantakuseno nejével és leányával Aspasiával azért szerepelnek, hogy a görög származás mondáját képviseljék s Jósika életével valószínűtlenül vannak kapcsolatba hozva. A költött romantikus alakok unalmasságában jól esik a Geréb, egy vakmerő, de fecsegő és dicsekvő vitéz alakjával találkoznunk, kiben Jósika alighanem valamely katonapajtását rajzolta. A műben sok reflexio, stílusa is sokszor lesz dagályos.[59]

Jósikának műve írásában előhaladását egy másik kiváló regényíró, Kemény Zsigmond kísérte élénk érdeklődéssel. Mikor ismerkedtek meg egymással, nem tudjuk megmondani;[60] valószínűen akkor vált barátságuk bensővé, midőn 1844-től kezdve Zsibón Wesselényi vendégszerető házában gyakrabban találkoztak. Levelezésük 1845-ben már meghitt baráti viszonyról tanuskodik.[61] Kemény Jósikát kéri meg, hogy «Élet és ábránd» czímű regényét adja el egy könyvárusnak;[62] midőn Vahot Imre Jósika irodalmi működésének újabb irányát megrótta, sietett rosszaló véleményét közölni mesterével. «Vahotnak minden szava — írja — mit rólad ír, külön bárgyuság. Munkáid az ő törpe eszének látkörén, személyed rágalmazásain felül vannak. Nevetséges volt épen akkor állítani, hogy felhagytál a historiai regényekkel, midőn hirdetve vala valamelyik divatlapban, hogy te *Jósikára* studiumokat teszel. Aztán alaptalan fecsegés historiai regényeidnek magasztalása jelen korunkból merített műveid rovására. Vahotnál különb író is bajosan fogná bebizonyítani azoknak becsét ezek felett. Mindkét nemben hű jellem- és korfestő vagy s mester az események szövésében.»[63]

[59] A nyelvújítás szavaival is (szuralom, üd, erny) gyakran találkozunk.

[60] Papp F. sz. a kolozsvári 1834—5-iki országgyűlésen ismerkedhettek meg egymással és EPhil. Közl. 1913. 301. l. Bp. Szemle 1909. CXL. k. 4. l. Pais D., B. Kemény Zs. és az irod. élet. Ir. K. 1911. 47. l.

[61] A Jósika-hitbiz. levéltárból öt levelét (1845 február 5. — 1847 május 11.) közli Szádeczky B. Ir. Közl. 1909. 439—47. l. és külön is. Egy levele az Emlékalbumból közölve Vas. Ujság 1894 május 6-iki 18. sz. (Kelet: 1845 december 15.)

[62] 1845 február 5-iki lev. Ir. Közl. 1909. 439. l. A sokáig elveszettnek hitt regény kéziratának történetét l. Br. Kemény Zs. hátrahagy. munkái. Bp. 1914. 47—9. l.

[63] Ir. Közl. 1909. 440. l.

Pest május 11-én 847

Édes Miklósom!

Te soha nem írsz nekem, pedig igen vágynám an-
nál többet tudni állapotodról s foglalkozásaid felől. –

Az én irodalmi viszonyaim itt meglehetős rendben
vannak; a' Pesti Hirlapba csupán 24 czikket írok éven-
ként, mi alig leend több négy ívnél s ezért Lónyaival
és Treforttal birtokos az előfizetők száma szerint növeke-
dő dividendben osztozom, melly ha eventualiter is azonos
praenumeransunk leend, mint a' mennyi most van, az-
az 3400, akkor egy egy részre felül megyen 1000
pengőn. Sokkal rosszabban díjaztatik aránylag re-
gényem, mert ennek egy kötetéért a' közelebbi számolá-
sok szerint nem kapok egészen négy száz pengőt. Per-
sze csak az első kiadásért. Mert a' második kiadást is
megvette Hartlebenben; de azért később fizetend. – Gyu-
laimból már két kötet jelent meg, igen tömött és sűrű
betűjü ivekben. Még hátra van belőle három kötet. – Utá-
na rögtön Tiffenbach grófnőn megyen sajtó alá, hol i-
dőm leend szorgalmatosan írni. Ezt ~~Gyulai Pál~~ az Élet és ábránd kapcso-
latban két apró regénnyel követendi. Ebből áll föl-
lépéseimnek első cyclusa. Később mi fog történni?, meg-
válik.

És te Josika Istvánod miért hagyja el már a

saj-

112. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Majd restelkedve hasonlítja össze a maga lassú munkáját a Jósikáéval. «Bárcsak — úgymond — már valahára téged vennélek példányképül a szilárd, kitartó munkásságban.» Míg Jósika négy novellát és két füzet regényt írt, addig ő csak másfél füzettel készült el «Gyulai Pál»-ból. Azt is tudatja vele,

113. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND.

hogy az unitarius könyvtár egy kéziratából tudta meg, hogy Gyulai Jósika azért buktatta meg, mert nőjét szerette. De ő nem akar semmit tudni sem Gyulai házasságáról, sem Jósika cseleiről, sőt hősét vagy nyolcz évvel megifjítá, hogy egy némberrel cum honore kalandoroskodhassék. Jósikától kérdi, hogy szabad-é ez s Jósika tette-é?[64]

[64] Levele az Emlékalbumban. Vas. Ujs. 1894. 18. sz.

Egy másik levelében, melyben a «Békesi» bírálatára is ajánlkozik, kapva kap Jósika azon óhaján, hogy szeretné regényét látni, a kor ugyanaz lévén, nehogy egymást megczáfolják s igéri, hogy Eötvösnek rögtön ír, hogy közölje vele a már neki elküldött három füzetet. «Magasabb becsben — teszi utána — semmi vélemény nem lehet előttem, mint a tietek.» Azután leírja, hogy milyennek rajzolja Gyulai Pált s a regény mellékszereplőit, Báthory Zsigmondot, Carillot, Markházyt s kéri Jósikát, hogy regényében Gergely deákot s Gengát a fejedelem komornyikját, ha lehet mellőzze, — tudjuk, hogy ez utóbbi Jósika regényében is szerepel, tehát ezt a kérést Jósika nem teljesítette — s hosszasan ismerteti a «történet színpadát», Károly-Fehérvárt.

Kemény Jósikát vallotta mesterének a regényírásban: első regényeiben őt utánozza, a «Ködképek a kedély láthatárán» világosan elárulja a «Könnyelmüek» hatását,[65] mindketten Erdély történetéből szeretik venni regényeik tárgyát, mindketten szeretik a természetfestést s a borzalmast, de Kemény csakhamar magasabb művészi öntudatosságra tesz szert s útjaik ekkor elválnak.[66] De azért csak sok idő mulva, mikor Jósika hazájától elszakadt, hűlt lassanként ki a meleg barátság.[67]

Jósikának a regényírás mellett még fordításra is jutott ideje. Üres idejében fordítgatta Miss Burneynek, a «Tryvelian» írójának «*Egy házasság a nagyvilágban*» cz. kétkötetes és Mügge Tivadarnak «*Toussaint*» cz. nyolczkötetes, legjobbnak tartott regényét, mely maga több 100 nyomtatott ívnél s 1844—5-ben kiadta «*Jósika külföldi regényei*» czímen.[68]

Az «Emlény», «Őrangyal» és más zsebkönyv, album- vagy almanachszerű kiadványok s a szépirodalmi lapok szerkesztői

[65] EPhil. Közl. 1909. 236—7. l.

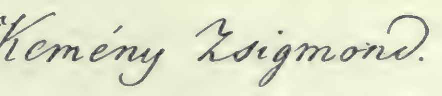
[66] Papp F. B. Jósika M. és B. Kemény Zs. Bp. Szemle 1909. CXL. k. 199—204. l. EPhil. Közl. 1912. 346—7., 449. l.

[67] U. o. 6. l. Ir. Közl. 1911. 47—9. l. Jósika, Emlékir. IV. 136—7. l.

[68] Ir. Közl. 1911. 70. l. szerint már 1842 január 11-én dolgozott a Mügge fordításán. Egy későbbi (1842 augusztus 26.) leveléből azt lehetne következtetni, hogy George Sand «Mauprat» cz. regényét is leforditotta. U. o. 76. l.

gondoskodtak róla, hogy Jósika a regény mellett a novelláról most se feledkezzék meg. 1840-ben már három kis kötetre való gyűlt össze novelláiból vagy a mint ő nevezi «kisebb regényei»-ből, s azokat «*Élet és tündérhon*» czím alatt bocsátotta ki.

Előszavában felelni akar azokra a vádakra, melyeket kritikusai művei hibája gyanánt emlegettek.[69] Négy ilyen «tetemesb» hibája: a hosszadalmasság, a nem mindig helyes összefüggés, a hirtelenség a dolgozásban s az öltözetek szerfeleti leírása. Az első két hiba mentségének az a veleje, hogy az írónak korlátot szabni nem lehet; a másodiknál azt is kiemeli, hogy «az újabb romantikai tan, sok részben emancipálta magát, egy minden haladást egykori nézetek' béklyóiba szorító classicitás-

114. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND NÉVALÁÍRÁSA.

tól; azon előitélet régen megszünt már, hogy a' költőnek legszebb szabadsága: magának alkotni világot, kört, modort, mindig azon gyermeki félelmen szenvedjen hajótörést, hogy ez nem szokás, ez különös valami, ez nem rendszeres, nem szabályszerű». Az elhirtelenkedett dolgozás vádjára körülbelül ugyanazt válaszolja, a mit később Wesselényinek. «Mit tesz ez — úgymond — gyorsan vagy lassan dolgozni? Én egy nap mint más nap, ha beteg nem vagyok, vagy útban, egy ívet szoktam tele írni: jó és rosz kedvemben; ezer baj köztt, vagy baj nélkül; vigan és kedvetlenül, az iv tele íratik; se lassabban se gyorsabban.» Az öltöztetés vádjára szellemesen azt feleli, hogy ha e hibájától eltérne, azon olvasóknak a kik már megszokták azt mondani, hogy ő igen szereti embereit öltöztetni; ez neki szenvedélye, bár leszoknék róla: — Ihol la! megint kezdődik a kalpag, dolmány egész a sarkantyuig — nem lenne

69 Az 1895-iki kiadás ez «Előszó»-t nem nyomatta le.

mit mondani, ha e stereotyp észrevételektől el lennének zárva s oly történeti regényt írna, melyben az olvasóra lenne bízva, hogy hőseit és hősnőit à la papageno, vagy à la Henri IV. öltöztesse. Hogy történeti regényben az ilyen leírást az író nem mellőzheti, Scott Walter, Bulwer, Hugo Viktor, Balzac, Sue példájára hivatkozik. Azt is megmondja, hogy ezt a modort követni fogja a jövőben is. «Nékem azon eszme — így szól a megokolás — hogy valaki egy leírt jelenetemet másként képzeli, mint a' hogy én azt gondoltam, elviselhetlen. — Képeimben a' szinek vegyületére, az öltözetek' hatására, a' személyek' 's viseletek' ellentételeire, a' helyre 's a' különböző világitásra szoktam számítani. Szeretem helyzeteimet, mennyire csekély tehetségemtől lehető, nézhetőkké, tekinthetőkké tenni.» Végül kiemeli müvei czélzásának tiszta erkölcsiségét s azon forró óhajtását, hogy regényei által ne csak mulattasson, hanem használjon is.

Ennek az időszaknak nevezetesebb novellái: *A völgy rózsája* (1841).[70] A Bereghy-testvérek az osztozkodáson összeveszve haraggal váltak el egymástól. Az egyik előkelő, gazdag úr lesz, a másik megmarad falusi nemesnek és lassanként elszegényedik. Az előbbi Vándory álnév alatt a közelben vesz meg egy kastélyt s oda költözve egyetlen leányával, «a völgy rózsájá«-val, testvére tanult, de parasztos fiát sűrű látogatásai alatt szegletes, ferde modoráról leszoktatja s finom ízlésű, előkelő úri modorú ifjúvá neveli ki s azután leányát is hozzáadja feleségül. Az átalakulás rajta s az előadás humoros hangja sikerült s valószínű az a feltevés, hogy az öreg Bereghyben Kállay Leót rajzolta gazdasszonyával és a napkori állapotokkal, természetesen költői nagyítással.[71] A «*Vész és üdv*» (1841) czélja ugyanaz, mint a Vörösmarty «Az árvízi hajós»-áé, t. i. emléket állítania «szabadító Wesselényinek« a pesti árvízkor ki-

[70] A «Visszhangok» cz. kötetben.
[71] Erre Weber A. mutatott rá a Bp. Szemle 1914. CLX. k. 102., 258. l.

fejtett önfeláldozó működéséért. A befejezésben említett öntudat jutalma is megfelel a Vörösmarty allegorikus «Önérzet»-ének.[72]

«*Helionét*» (1841), a világteremtés apotheosisát, a Kisfaludy-Társaság nagygyűlésén olvasták föl. Helione seraph akkor is szerelmes Leviathánba, mikor az pártot ütött Isten ellen s a pokol végetlen örvényébe merült. Helione ekkor megsemmisülést kért

115. WESSELÉNYI, AZ ÁRVÍZI HAJÓS.
(Holló Barnabás reliefje.)

Istentől: lenge alakja körül s ezüst szárnyaira atomok üledtek, a vonzó erő szíve körül foglalt helyet, a villany folyammá vált s végre a föld vonta körül. Az «Athenaeum» e mysticus költeményt Milton «Elveszett paradicsom»-ával hasonlította össze, de a szerző szerint a hasonlat helytelen, mert Milton műve ott kezdődik, a hol Helione végződik s Milton két angyali hadsereget állít föl, míg Jósika az angyalokat béketalárban hárfákkal kezeikben, csendesen mutatja arany fellegekben s Isten egyedül bünteti a lázadókat, azonkívül más a mű «érdeke» és

[72] Megjelent a «Visszhangok»-ban. E. Phil. Közl. 1911. 841–2. l.

eszméje is.[73] Újabb kutatás szerint inkább Byron «Ég és föld» cz. költeményére, vagy De Vignynek ennek hatása alatt írt «Éloa» cz. eposára emlékeztet.[74] Később is kísérletezett ilyen bibliai és fantasztikus tárgygyal «*Vízözöni kép*» (1844) és «*Végnapok*» cz. elbeszéléseiben. Ez utóbbi abban a korban játszik, a mikor a föld csaknem egészen kihűlt. Ekkor az emberek egy része egészen tökéletessé lesz: ilyen Aila is, a ki távcsövével egy csillagon észreveszi Adurt, delejes levélben megvallja neki szerelmét s erre Adur lelke leszáll Ailához s itten egyesülnek.[75] «*Herculanum*» a keresztyénné lett (1842) Aurea (Mária) és Armin (Stephanus) szerelmi története Bulwer «Pompéji utolsó napjai» és Byron hatása alatt.[76]

«*Brunhild*» (1843) történetének színhelye a lónai vár, a melynek hajdani birtokosától Lónai Sámsontól, a Brunhild apjától, Csák Andoriás csellel foglalta el, Brunhild pedig csellel vette vissza.[77]

Egy levélalakban írt novellája is van, az «*Ábránd és való*» (1844). Azt mondja róla, hogy «chartausi genre — de nem üres lamentatiokkal — egy kis metaphizica van benne — 's vallási érzelem».[78] A hypocondriás gróf Gyulafi Kálmánnak sógorához, ennek nejéhez s St. Aubin asszonynak barátnőjéhez írt leveleiből megértjük, hogy Gyulafi Karlsbadban beleszeret egy franczía nőbe, ki eltűnt férjét halottnak hiszi s feleségül megy Gyulafihoz. A férj utánok jő, hogy nejét visszavigye, de az ellenszegül s a vetélytársak legyilkolják egymást. Valószínűtlen, borzalmas «szívrázó» történet, melyről a szerző azt mondja, hogy az életből van merítve, de a helyek és személyek nevei meg vannak változtatva s mindazok, kiket a történet érdekelhetne, a sírban nyugszanak. Hozzátehetjük, hogy az olvasót sem igen

73 Toldyhoz 1841 február 21-én írt levelében. Ir. Közl. 1911. 69. l.

74 EPhil. Közl. 1911. 445—6. l. Morvay Gy. tanulmánya Byron hatásáról: Koeppel, Byron (Bp. 1913.) 314. l.

75 A «Szív rejtelmei» cz. kötetben.

76 A «Visszhangok»-ban. A «Szív rejtelmei»-ben. Koeppel id. m. 314. és Szinnyei F. Jósika M. 15. l.

77 Mivel a vár a mostani Aranyos-Lónán, tehát Jósika-birtokon feküdt, szerző elmond egy Jósika Mózesről szóló mondát, melyről «Emlékirat»-ában is emlékezik. II. 55—58. l.

78 EPhil. Közl. 1912. 186. l.

érdekelheti.[79] *Diamante* (1846) Ali Telepéni janinai vérengző pasa története, a kit egy Diamante nevű vakmerő suliota többször megijeszt és megszégyenít s aráját is kimenti kezei közül.[80] A «*Király és koldus*» (1847) Mátyás király korában játszik s az a meséje, hogy Mátyás egy koldusifjúban a tanulás vágyát felkeltve, fokozatosan annyira kimíveli azt, hogy Szatmármegye főispánságát is rábízhatja.[81] A «*Váradi diák*»-ban (1847) Szikszay Balázs deák ravaszsággal kiszabadítja a váradi ága fogságából Bátori Zsigmond vitézének, Tóth Istóknak, leányát s jutalmul feleségül nyeri. Mindkét novella sikerült humoros hangjáért s az élénk s folyamatos előadásáért Jósika jobb művei közé sorozható.[82]

Még előbb (1845) írta «*A különcz*» cz. novelláját, melynek hősében Seregélyiben nagybátyját Jósika Józsefet rajzolja.[83]

Kevesebb értékűek oktató, vallás-erkölcsi irányú elbeszélései, a milyenek: «*A falusi lelkész*» (1843), «*Tibod, a jegyző*» (1844), «*A két szomszéd*» (1845), «*Ahogy Isten akarja*» (1846) «*Gazdagság nem boldogság*» (1847).[84] A szerző is azt mondja a két elsőről, és ez illik a többire is, hogy csendes, minden praetensio s nagy költői exaltatio nélkül írt beszélyek, tendentiájok becsületesség és tevékenység.[85]

Ezen és más kisebb irodalmi értékű novellái a már említett gyűjteményen kívül a «*Visszhangok*» (1844), «*Szív rejtelmei*» (1845)[86] és «*Regényes képletek*» (1847)[87] cz. kötetekben jelentek meg.[88]

79 A «Visszhangok»-ban.

80 A «Regényes képletek»-ben.

81 U. o.

82 Szinnyei F. Jósika M. 17—18. l.

83 Bp. Szemle 1914. CLX. k. 258. l. Emlékir. IV. 32—39., 44. l. Irod. Közl. 1911. 81., 83. l. Ez a novella csak 1850-ben jelent meg a Reguly-albumban 145—236. l.

84 Az első, második a «Szív rejtelmei»-ben. A 3-ik, 4-ik a «Regényes képletek»-ben újra kiadva, az utolsó csak az «Őrangyal» 1847. évi kötetében.

85 EPhil. Közl. 1912. 186. l.

86 Valószínűen a «Szív rejtelmei»-nek előbb «Emlék virágai» czímet akart adni; de a novellák száma nem egyez. l. Irod. Közl. 1906. 375. l. és 1911. 80. l.

87 Túlerős kritikája a Szépirodalmi Szemle 1847. I. 245—50., 264—70. l.

88 *Élet és tündérhon* I—III. rész. Pest, 1840. (Decebal. Merkur Vid. Isten és ördög. Bájvirág. A mohilok gyöngye. A beduin leánya. A hűtlen hiv. A szuttin.) *Visszhangok*. 1—2. r. Pest, 1844. (Ábránd

IV.

A szurduki élet csendjéből és boldog ábrándozásából Jósikát 1848-ban a politikai élet küzdelmei ragadták ki. Hogy az események fejlődését jobban figyelemmel kísérhesse, családjával, feleségével és két fiával együtt beköltözött Kolozsvárra.[1] Az erdélyi országgyűlésen ő is kivette részét az unióért folytatott küzdelmekből, a mely eszmének Wesselényi volt a zászlóvivője és leglelkesebb szószólója. A márczius 15-én elfogadott tizenkét pontban is benne van az «unió Erdélylyel»[2] s a magyar országgyűlés unió-törvényczikkét a király is szentesítette (1848. április 11.), úgy hogy csak az erdélyi országgyűlés hozzájárulása volt még hátra. Ennek megszerzésére buzgólkodtak serényen és lankadatlanul Wesselényi, Jósika és politikai elvtársaik. Május 29-ikére volt egybehíva Kolozsvárra az országgyűlés s az előtte való napon tartott nemzeti gyűlés hangulatából már lehetett látni, hogy elfogadásának nem lesz nagyobb akadálya.[3] Az országgyűlési tárgyalások első napján (május 30.) Wesselényi emelkedett föl szólásra s minden más tárgy hátratételével első helyen az unió tárgyalását kívánta.» Boldognak érzem

és való. Vész és üdv. Rózsa Mária. Herculanum. Silvio Foscari. A völgy rózsája. Helione. Bornemisza Anna.) *Szív rejtelmei.* 1—2. r. Pest, 1845. (A falusi lelkész. Brunhild. Tibod a jegyző. A béke nemtője. Adolfine. Vízözöni kép.) *Regényes képletek.* 3 rész. (Isten ujja. Most és egykor. A tündérvár. A két szomszéd. A hogy Isten akarja. Diamante. Váradi diák. Végnapok. Szeraph. Király és koldus.) *Régibb és ujabb novellák.* 1—4. köt. Pest, 1859. (Az Ilmérek. Az emrődi kísértet. Életregény poharazás közben. Egy igaz ember. A XVIII. század új öntetben. Kettő egy helyett. Egy anya. Annia. A különcz. A tengeren. Egy éj Sulowban. *Elbeszélések.* Pest, 1859. (Szemelvények előbbi gyüjteményekből, miként a *Regegyöngyök.* Pest. 1866. is. Legtöbbet Szinnyei F. ismertetett Jósika M. Bp., 1915. cz. tanulmányában.

[1] A Rhédey-ház második emeletén lakott s félévre hat szobáért 100 forintot fizetett. Kardos, B. Wesselényi M. II. 219. l. Toldy F. szerint mint Közép-Szolnok követe jelent meg az 1848 május 29-ikére hirdetett erdélyi országgyűlésen. Megjegyezzük erre, hogy Közép-Szolnok megyét 1848 május 15-ikén Magyarországhoz csatolták s főispánja br. Wesselényi Miklós lett. Pesti Hirlap 1848 május 25-iki 65. sz. 475. l. (V. ö. 1848. VI. t.-cz.)

[2] Az unió törekvések előzményeit l. Gr. Teleki Domokostól az «Unió 1848» cz. zsebkönyvben.

[3] L. a róla szóló tudósítást a Pesti Hirlap 1848 jún. 4-iki (74.) számában 514—5. l. (Az Erdélyi Hiradó után.)

magamat, — úgymond — hogy nekem jutott osztályrészül a szerencse, hogy olly magasztos ügyben, mellyért fiatal korom első éveitől küzdöttem, melyért szenvedtem, most már szenvedéseimre enyhítő balzsamul, mely valóban nagyobbszerű küzdelmeknek is méltó bére lehet, én emelhetem fel a diadalmas lobogót. E szent lobogó alá hívom föl a tekintetes Rendeket,

116. KOLOZSVÁR FŐTERE.
(A Rhédey- és Jósika-házzal.)

mondják ki egy lélekkel, egy szájjal: nekünk unió kell az 1848: 7-ik törvényczikk szerint». Beszédére dörgő «unió» kiáltás volt a válasz. «Ez örömrivalgás — folytatta tovább — a hon buzgó óhajtásának e menydörgő kifejezése sokkal ékesebben és szívrehatóbban szól az unió mellett, mint a hogy én támogathatnám indítványomat. Azért még egyszer kiáltom: Éljen s örökre létezzen az unió!»[4] Az utolsó erdélyi országgyűlés első törvény-

[4] Pesti Hirlap 1848 jún. 6-iki 75. sz. 519. l. (A «Kolozsvári Hiradó után.)

czikkelyében kimondotta az uniót[5] s egyszersmind gróf Teleki József királyi kormányzó elnöklete alatt egy országos bizottmányt nevezett ki, hogy a teljes egygyé alakulás részletei iránt a magyar ministeriumot felvilágosítsa s ennek a bizottmánynak báró Jósika Miklós «királyi hivatalos» is tagja lett. Az unióról Jósika Miklós írt lelkes tudósítást a Pesti Hirlapnak «*Nyilt levél Kemény Zsigmondhoz*» czímmel.[6] «Az unió megvan, — írja benne — Magyarország vagyunk. — Nagyobb élénkséget, szentebb buzgalmat, nemesb összetartást a nagy érdekkel szemközt, lehetetlen képzelni. A terem, a város rengett, a szemekbe könnyek gyűltek, — végetlen volt a harsogás. Végre csend lőn, mint mikor a tenger hullámai kisimulnak; szerettük volna egymást megölelni. Azután az első hangra, mely ujra a jó ügy mellett emelkedett, a hon szelleme leszállt közinkbe, s ujra felriadt a harsogó kiáltás: éljen az unió!»

E nyilt levéllel Jósika egyszersmind beállott a Pesti Hirlap munkatársai közé. Báró Kemény Zsigmond, a ki Csengeryvel együtt (május 16. óta) a lapot szerkesztette, így jelentette ezt be az olvasóknak: «Jósika Miklóst, az ismeretes kedvességű írót s jelenleg Erdélynek egyik képviselőjét szerencsénk van munkatársaink közé számítani. Ő Erdélynek annyira fontos és érdekes ügyeiről folyvást czikkeket fog írni lapunk számára, melyeket az itt következővel kezd meg.»[7]

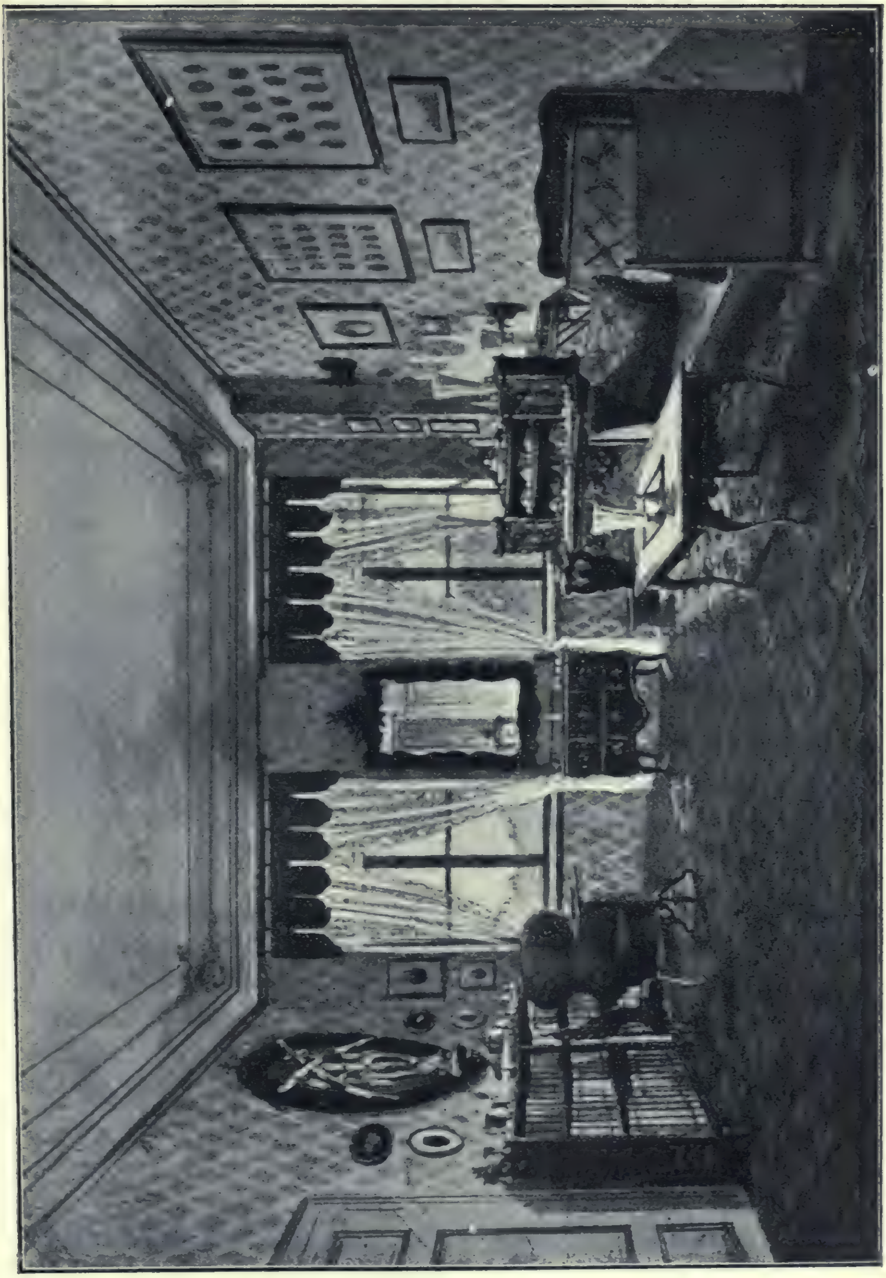
Ez időtől fogva a Pesti Hirlap legszorgalmasabb munkatársa lett. Buzgón irogatta először az erdélyi országgyűlési tudósításokat Kemény Zsigmondnak küldött «nyilt levél» alakjában, azután más erdélyi hírekről és eseményekről is megemlékezett bennük. Kilencz ilyen nyilt levelet írt[8] s egyikben szól az

[5] Közlöny 1848 2. sz. jún. 9. Magyar Törvénytár 1540—1848. évi erdélyi törvények. Ford. Kolosvári S. és Óvári K. Bpest, 1900. 668. l. Az unio történetét megírták Kővári L., Szilágyi F., Szádeczky K. Béla, s legújabban Árkossy Jenő.

[6] Pesti Hirlap 1848 jún. 7-iki 76. szám 522—3. l. Az előbbi számban (518. l.) jelent meg Petőfi «Két ország ölelkezése» cz. költeménye.

[7] U. o.

[8] Pesti Hirlap 1848 jún. 7. (76. sz.) I., jun. 15. (82. sz.) II., jún. 16. (83. sz.) III., jún. 17. (84. sz.) IV., jún. 20. (86. sz.) V., jún. 22. (88. sz.) VI., [A jún. 27-iki 92. számban közölt egyik VII. nyilt levél,

117. SZOBA A SZURDUKI JÓSIKA-KASTÉLYBAN.

obrazsai zavargásokról (II.), másikban az unió fogadtatásáról (IV.), az oláh zavargásokról (V.), Ferschman tábornok tréfájáról, a ki midőn a szebeniek tüntettek ellene, doboltatni kezdett s a tüntetők ijedtükben meg sem állottak a szomszéd helységig (VI.). Egy levélben az oláh kérdésről mondja el a maga őszinte véleményét s tagadja, hogy «az oláhság több és fájdalmasb elnyomás alatt lett volna valaha, mint a többi úrbéresek» (VII.); a következőben a topánfalvi oláh zavargást írja le, az utolsóban Kolozsvár két követének, gróf Széchenyi Istvánnak és Méhes Sámuelnek választásáról ír tudósítást, ezzel kapcsolatban a magyar nemzet jövőjéről is elmélkedik: nem félti nemzete jövőjét az aggasztva terjengő lázongások, a növekedő veszély közepette sem. «Magyarhon s a magyar nemzetiség — úgymond — sok veszély napjait látta már. Voltak idők, midőn a cseh rablóvárak kényurai, a trónkövetelők s a fékevesztett olygarchák, tűzhálóval kerítették körül, hol a veszélyt, a mostanihoz mérve is óriásinak találandjuk. Volt másfél század, melyben a török félhold emelkedett számos váraink tornyain és napok, hol az elmosódott közérdek, nyelvben, érzésben elkorcsosodással fenyegetett; és mind e vészes napok és véres századok után áll a magyar, nemzeti érzelme óriásilag felmagasodott, nyelve, gazdagságban, erőben a legmíveltebbek sorába lépett s ősereje, buzgósága nagyobb, mint valaha. Isten tudja! én nem tudok félni jövőnktől; én azt hiszem, hogy a mi egykor kevesebb számú magyarnak, a mi később a korcsosulásából ébredő nemzeti érzelemnek, s mi századok előtt egyetlen hős király magas teremtő szellemének sikerült, lehetlen, hogy a számban, nemzeti érzelemben s értelmi felsőségben szilárdult s gazdagult magyarnak ne sikerüljön, megóvni honát, megóvni magát.»

Július 4-ikén nyilt meg «Magyarország első nemzeti gyűlése» Pesten a volt redoute-ban. Miként a «Pesti Hirlap» tudósítója

az unió királyi megerősítéséről, név- aláírás nélkül van]; jún. 28. (93. sz.) VII., jún. 30. (95. sz.) VIII., júl. 4. (98. sz.) IX. nyilt levél.

írta, «ugyanazon ajtóknál, hol élvvágy-dagasztotta keblekkel szoktunk beszökellni, ma megrendülve éreztük valónkat, mert a vigalmak helyéből a nemzeti akarat szentegyháza lőn».

Jósika is feljött Pestre törvényhozói jogát a főrendiházban gyakorolni s a július 5-iki ülés a jegyzőségbe is jelölte őt, de a szavazásnál kisebbségben maradt.[9] Július 11-ikén már a nemzetiség és tulajdon kérdéséről ír hosszú czikksorozatot.[10] Ebben

118. A SZURDUKI KÁPOLNA.

az oláh kérdést újra felszínre veti s azt a szerény kérdést intézi az oláh polgártársakhoz, hogy «Nem leende-e saját érdekükben okosabb és czélszerűbb, annyi századok óta, egy són, egy kenyeren velünk s egy kék födele alatt szép honi egünknek, velünk is úgy összeolvadni, mint egykor hódítóikkal a rabszolgaság igája alatt nem vonakodtak összeolvadni, még pedig annyira, hogy kétezer év mulva azoktól eredetteknek

9 Kossuth Hirlapja 1848 júl. 6 iki 5. szám. A felsőház júl. 14-iki 5-ik ülésében felszólalását l. u. o. júl. 16-iki 14. sz. 59. l.

10 U. o. július 11-iki 104. sz., júl. 14-iki 107. sz., júl. 15-iki 108. sz., júl. 16-iki 109. sz.

mondják magokat, kik őket lánczokkal terhelték». Elismeri, hogy az oláhság a míveltségre nagy képességgel bír, a faj szép és tekintélyes, sulyos időkben sok vitézséget tanusított; nekünk az oláhság rokonszenve s együtt-tartása tiszta nyereség. A baj okozói szerinte azon nyomorú, gyáva s nevetségesen csekély számú bujtogatók, kik a magokban jámbor s kihágásokra nem sok kedvet mutató oláhságot oly eszmékkel izgatják fel, melyekről azoknak legtávolabb sejtelmök sincsen. Az oláh elemmel való kibékülést sohasem tartotta nehéz feladatnak: «hét, nyolcz ember rakonczátlanságát — úgymond — megakadályozni s őket tökéletesen ártalmatlanokká tenni, megoldja a kérdést».[11]

A nemzetiségi kérdésre még később is visszatér s nyiltan kimondja,[12] hogy a «proselytismussal, bárminő alakban, fel kell hagynunk. Nekünk nyelvünket másokra kényszeríteni nem lehet; erről elmondotta az idő, hogy késő! Elégedjünk meg azzal, hogy diplomaticai nyelvünk a magyar legyen; igyekezzünk egy más, minden nyelvnél hatalmasb kapcsot alakítni, azaz helyes, loyális institutiókat, gyors, igazságos törvénykezést s félremagyarázhatlan garantiákat alapítni».

Egy másik vezérczikkében[13] a sajtó szabadságáról elmélkedik, melytől a közértelmességet nincs ok félteni s a «nép magasztos fogalmának» ilyen meghatározását adja: «A nép egy, mint az isten, egy, mint a szent igazság, egy, mint az örök erény. A nép nem a volt úrbéres, a proletárius, nem a henye lézengő: a nép nem ismer osztályzatokat; a nép mi vagyunk, összesen és mindnyájan.»

Majd egy más természetű tárgygyal is megpróbálkozik: «Budapestnek egyéni életéből» vagy «családi életéből szakaszt

[11] Az oláh kérdést «Egy magyar család a forradalom alatt» cz. regényében is tárgyalja. V. ö. Weber Arthur értekezésével Budapesti Szemle CLX. köt. 1914. évf. 251. l.

[12] Pesti Hirlap 1848 III. jul. 19-iki sz. V. ö. a 88. számban megjelent VI. Nyilt levelével.

[13] U. o. júl. 22-iki 114. sz. E czikke mellékletéül leforditja egy bécsi ujság czikkét, mely azt fejtegeti, milyen kötelékekkel lehetne összetartani Magyarország széthúzó nemzetiségi elemeit. A köv. czikke J. M. aláírással az országgyűlésről szól júl. 23. 115. sz.

ki egy körképet». E körkép szerint Budapest élénksége Olaszország népesebb városaira emlékeztet; az ujságolvasók száma hirtelen fölszaporodott, az utczákon árulják a napilapokat; a bérkocsis a bakján, a gyümölcsárúsnő — gyümölcsgulái mögött, sőt néha a szögletálló — targonczáján hirlapot olvas. Az egész világ politizál és areopágizál. A körkép festőjének figyelmét a népesség «külső tekintete» sem kerüli el, félpongyolákban

119. A SZURDUKI JÓSIKA-KASTÉLY.

járó embereket lehet látni «széles karamú» tollas kalapokkal, rövid és hosszú dolmányokban és zekékben, bő paletokban s vitorlaszövet zubonyokban. Az épülő Budapest is kezdi levetkezni az épületek egyformaságának monotoniáját. «Egy újabb styl, vegyítéke a moór, goth s bizanczinak kezd lábra kapni, nagy előnyére a város szépségének.» Végül arra az eredményre jut, hogy «annyi bizonyos, mikép 10—15 év alatt Pest — mely már is egy Európa legszebb városai közül, — annyira meg fog szépülni, hogy rá sem ismerünk».[14]

[14] Pesti Hirlap 1848 júl. 29. 120. sz.

Egy vezérczikkében a panslavismusról is elmélkedik, melynek réme már akkor is ott lebegett Magyarország felett s nem hiszi, hogy a nagy szláv elem 80 milliója egy állományt képezzen valaha.[15]

Látjuk, hogy e két hónapban (június—július) Kemény Zsigmond mellett Jósika volt a Pesti Hirlap legbuzgóbb munkatársa, augusztusban ez a tevékenység egyszerre alább száll. Még szeptemberben is felemeli szavát, hogy figyelmeztessen a veszélyre, mely a szerbek, horvátok, oláhok és a camarilla részéről fenyeget[16] s azután elmaradnak czikkei.[17] De azért nem vonul félre s nemcsak részt vesz a politikai izgalmakban, hanem ezekben a vészes időkben Kossuth oldalán a politika irányítói közé tartozik. A képviselőháznak nem volt tagja. Belső-Szolnok megye áprilisi gyűlésén Torma Istvánnal együtt «pótló követ»-nek választotta meg, azzal a kikötéssel, hogy a pótlás elsősége őt illesse. A következő választáson a megye egyik «Pestre küldendő képviselő követének» szintén őt jelölte ugyan, — a másik Torma József volt, — de ellenjelöltjével, Torma Istvánnal szemben a július 7-ikén Désen tartott választáson kisebbségben maradt. Veér Sándor, a főispán öccse «szerénységből» visszalépett. A «Közlöny» levelezője szerint azért nyert Torma István, a «tüzlelkü hazafi», mert öt év óta járta a gyüléseket s küzdött az ellenzék sorában, s így megyeszerte ismeretes volt, míg Jósika «alig egy gyűlésen volt jelen» s «úgy politikai, mint társaséleti és irodalmi müködését

[15] U. o. aug. 4-iki 125. sz. Miként Olaszország egygyé olvadását, vagy a német elemnek egy kormány alatti «összetömegülését» se hiszi, legfeljebb egy roppant német szövetség jöhet létre.

[16] Pesti Hirlap 1848 szept. 7-iki 154. sz. (J. M. aláírással.)

[17] Lehet, hogy a lapban névtelenül megjelent, vagy csak betűvel jelzett (—a —M. stb.) czikkek egy része tőle való. Az «Erdélyi Hirlap»-ba is írt két vezérczikket. Kardos S., B. Wesselényi ‹M. II. k. 223. l. (1848 április 5-iki lev. Szilágyi S. «A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből» cz. művében a 340. lapon Jósikát a «Journalisták» közé sorozza. Lásd idézve e mű 295. lapján. Érdemesnek tartanók, hogy e hirlapi czikkek összegyűjtve, egy kötetben megjelennének Jósika összes művei sorozatában. Másik kötet lehetne az alább ismertetendő «Brüsseli levelek».

csak az értelmes és így kisebb rész kísérte figyelemmel».[18] Más okát adja bukásának a «Kossuth Hirlapjá»-nak levelezője, a ki szerint Torma Istvánt azért választották meg, »mert az először választott képviselő, Torma József kijelenté, hogy ő mint süket ember Pestre nem mehet mással, mint István öccsével, ki éjjel-nappal vele lehet s őt a tárgyalások felől értesítheti».[19]

Ha így a képviselőházba sohasem juthatott be, annál tevékenyebben működött a felsőházban, mely azon tizes bizottság tagjává is megválasztotta (szeptember 22.), mely a képviselőház által hozott «erdélyi törvényczikkek» tárgyalására küldetett ki.[20]

Az ország akkor már lázas forrongásban volt, mikor Jósika hirlapi czikkeit írta. Jellachich hadával már Nagykanizsánál járt; gróf Batthyány Lajos ministeriuma leköszönt s lemondását a király elfogadja ugyan (szeptember 15.),[21] de az újonnan alakított ministerium megerősítését halogatta. A képviselőház ily körülmények között, hogy a ministerelnök rendkívül nehéz helyzetén könnyítsen, egy hat tagból[22] álló Honvédelmi Bizottmányt küldött ki, hogy főleg honvédelmi ügyekben segítségére legyen, távollétében pedig helyettesítse. Később a Bizottmány hatásköre

18 Közlöny 1848 júl. 18-iki 39. sz. 171. l. 1848 április 5-én Kolozsvárról azt írja Wesselényinek: «Tegnap 5 órakor délután érkeztem meg Désről.... Désen április 3-án marcalis volt... Weér Farkas és Torma József egyhangúlag s nagy lelkesedéssel követeknek kiáltattak fel. Pótlókövetet a megye kettőt kívánt s így én és Torma Pista választattunk el azon kikötéssel, hogy az előadandó esetben a pótlás elsősége engemet illessen. Én épen így óhajtottam a dolgot. Az erdélyi országgyűlésben alkalmasint mint regalista jelenhetek meg, mert hallom, szabadelvüek választattak s te a megnevezettek egyike vagy. Pestre Torma József aligha megy s így ott én fogom őt pótolni.» Kardos: B. Wesselényi M. II. k. 219. l. Torma Józseffel jó barátságban volt, mint annak egy 1839 július 30-án írt levele mutatja. (Emlékalbum.) V. ö. a fenti levelet Jósikának a Hölgyfutár 1876 november 30-iki 10. számában közölt 1848 márczius 29-én W.-hez küldött levelével: «... igyekezni fogok B. Szolnok részéről követnek menni... Deés rég kitűzte a nemzeti lobogót; ma van ott generalis gyűlés, melyre elmentem volna, de Kolozsvárra készülök...»

19 Kossuth Hirlapja 1848 júl. 15-iki 13. sz. 57. l. A szerkesztő vagy rovatvezető ezt a megjegyzést fűzi hozzá: «Bocsásson meg tisztelt tudósítónk, hogy az elérzékenyülés hangján írt igen becses leveléből elégnek tartunk csupán ennyit közleni. A ház meg fogja ítélni, elegendő képesség-e a két képviselőben a testvéri gyöngédség, melly moralis erőszakkal sulyosodik a választó testületre.»

20 Pesti Hirlap szept. 23-iki 168. sz. 896. l.

21 Pesti Hirlap szept. 16-iki 162. sz. 880. l. (Tudósítás a szept. 15-iki országgyűlésről.)

22 Később tagjainak száma 12-re emelkedett.

folytonos növekedésével a felsőház is jónak látta, hogy szintén képviseltesse magát abban, hogy ne csak a képviselőházi kiküldöttek rendelkezzenek országos ügyekben. Október 3-ikán tartott ülésében azért báró Perényi Zsigmond indítványára öt tagot küldött ki abba s ezek között volt báró Jósika Miklós is.[23]

Az önvédelmi harcz kitörésekor a nemzet főleg a hadi felszerelés tekintetében készületlen és szervezetlen volt. Hogy Jósika szavaival éljünk: «új emberek valánk e nagy napokra!»[24] A Honvédelmi Bizottmány feladata volt, különösen midőn a kormányzás tiszte is reá szállott át,[25] e hiányon segíteni, a hadi felszerelésről gondoskodni, seregeket előállítani, élükre alkalmas vezért kijelölni s a leginkább szorongatott helyekre küldeni stb.

Jósikának katona korában sokszor nyilt alkalma mélyebben bepillantani a hadi szervezetbe, ütközetben is vett részt, így hadi tapasztalatai is voltak, ennélfogva a Bizottmány katonai ügyekben tanácsainak jó hasznát is vehette. Az országot fenyegető veszélyt korán felismerte s szívvel-lélekkel szentelte minden idejét a «közvédelem» ügyének. Kényes helyzetekben sem állott félre. Így midőn október 3-ikán az agg Récsey Ádám, Jósika egykori ezredese neveztetett ki ministerelnöknek s e miatt mind a képviselőház, mind a felsőház vád alá helyezését határozta el: ő is tagja lett annak a 36 tagú bíróságnak, melyet a felsőház ez ügyben ítélkezésre választott.[26] A haza mentését elébe helyezte saját ügyének, pedig otthonát is a pusztulás

[23] Báró Perényi Zsigmond alelnöknek a felsőházban tett indítványát a Közlöny 117. száma után közli Szeremlei Samu «A Honvédelmi Bizottmány» keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban. (Pest, 1867.) 85—6. l. V. ö. Pesti Hirlap október 7-iki 180. sz. 938. l. Szeremlei említi, hogy a Honv. Biz. rendeletei és értesítései azért ezután is a képiselőházi tagok aláírásával jelentek meg, s ebből azt következteti, hogy a felsőházi kiküldöttek nem vállaltak el állandóan semmi szakot vagy osztályt a kormányban, hanem a mennyiben megjelentek, a többi munkásoknak segítettek. Jósika «Egy magyar család a forradalom alatt» cz. regényének egy fejezetében («Honvédelmi Bizottmány») elég világos képet rajzol ennek működéséről, tanácskozásairól s több tagját (Nyári Pált, Eszterházy Mihályt, stb.) bemutatja, magát is említi. (1. köt. 3. kiad. 320—349. l.)

[24] U. o. 327. l.

[25] Közlöny 1848 122. és 132. szám. Szeremlei id. m. 148. l.

[26] Pesti Hirlap 1848 okt 8-iki 181. sz., okt. 9-iki 182. sz., okt. 12-iki 185. sz.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓSNÉ, SZ. BÁRÓ PODMANICZKY JULIA.

(Az eredeti színes aquarell báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

fenyegette. 1848 deczember havában több ezer oláh felkelő s Binder százados osztrák hada Szurdukot szállva meg, azt elpusztította, ez volt a hála, a miért első volt a megyében, a ki oláh jobbágyait felszabadította.[27]

120. BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND.

Midőn Windischgrätz seregével Pestet fenyegette, a kormány és az országgyűlés elhatározta, hogy Pestet elhagyja és Debre-

(956. lap.) Bán A. Jósika M. élete és költ. 1902. 13. l.

27 Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monogr. VI. köt. (Deés 1903) 520. l. s u. a. 1848—49. tört. 33, 153. l. V. ö. Emlékir. IV. k. 46—47. l. A szurduki kastélyból, melyet szintén feldúltak, az Emlékalbumot egy Herepei Károly nevű magyar köztűzér mentette meg. Mester Károly erről írt érdekes levele (Kolozsvár 1849 jan. 20.) az Emlékalbumban.

czenbe helyezi át székhelyét. Jósika az év utolsó napján még megjelent a Honvédelmi Bizottmány tanácskozásán s utána mindjárt megtette készületeit nejével együtt az elutazásra. Szilveszter éjszakáján a pályaudvarra hajtatva, ott találta Kossuthot, a ki szintén akkor akart elutazni s tanuja volt annak a hidegvérnek, a melylyel az a menekülés általános zűrzavarában a hivatalos ügyeket intézte. Ugyanazon a vonaton útazott szintén Debreczen felé Jókai és neje is.[28]

Az úton felmerült mindenféle akadály miatt végtelen hosszú és fárasztó volt ez az utazás. Hajnali 3 óra tájban indulhattak csak el s délután 5 óra körül érkeztek meg Szolnokra, holott ezt az utat rendes körülmények között ekkor is meg lehetett már 3—4 óra alatt tenni. Az utakat mindenütt a menekülők tömege lepte el, kik zavaros összevisszaságban, szekereken és gyalog mind Debreczen felé tartottak. A vasút akkor még csak Szolnokig vitt[29] s az utat szekéren kellett tovább folytatni, a mi a nagy hidegben, főleg feleségének igen gyötrelmes volt. Kisújszálláson tartottak nagyobb pihenőt s a hidegtől félig megdermedve érkeztek meg Debreczenbe.

Míg a kormány Debreczenben volt, Jósika is nejével együtt állandóan ott tartózkodott,[30] a mire annál inkább szükség volt, mert a felsőháznak csak kevés tagja követte a kormányt Deb-

[28] Az «Egy magyar család» erről szóló elbeszélését, hol Jósika J** alatt szerepel, megtörtént dolognak vehetjük, valamint a menekülés leírását is. (II. köt. 3. kiad. 302—322. l., az «Ellentétek» és «Zádor János» cz. fejezetekben. Érdekes összevetni a «Zur Gesch. d. ung. Freiheitskampfes» II. Bd. (Leipz. 1851. 38—45. l.) «Die Sylvesternacht von 1848 zu 1849 und die Reise nach Debrezin» cz. fejezetével, a melynek előadása, hogy a névtelen szerző a leleplezést elkerülje, némileg eltér a regény előadásától. V. ö. Düringsfeld Idának Jósika Juliáról írt életrajzával a «Victoria» cz. német képes divatlap 1862. évi 3. számában és Szaák L. Báró Jósika M. élete 87. l. Jókairól «Az én életem regénye» és Mikszáth: Jókai I. köt. 226—9. l.

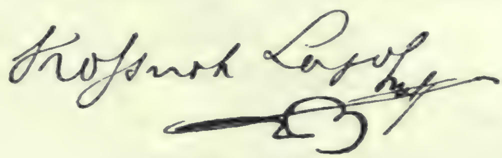
[29] A Szolnok—Püspökladány—Debreczeni vasútvonal csak 1857 nov. 23-ikán nyilt meg.

[30] Tornay Ferencz vendéglősnek német nyelvű nyugtája az öt hónapi étkezésről (Debreczen, 1849 jún. 2.) az Emlékalbumban. V. ö. Egy magyar család. II. köt. 3. kiad. 241—53. l. «A halottak feltámadnak» cz. fejezettel és B. Kemény Zs. Emlékirat (1849-ből. Tanulm. I. k.) Itt jegyezzük meg, hogy ez a Franklin-féle kiadás az első kiadás kötetszámait (I—10) mellőzi, azért idézzük fontosabb adatoknál a fejezetczímet is.

reczenbe. De Jósika kötelességének tartotta, hogy végig kitartson mellette s úgy a felsőház, mint a Honvédelmi Bizottmány legszorgalmasabb tagjai közé tartozott.[31]

Ott volt a képviselőház azon «tanácskozmányában és ülésében (április 14.), melyben Kossuth indítványára kimondták Magyarország függetlenségét s a Habsburg-Lotharingiai háztól való elszakadását, melyet a felsőház is elfogadott.[32]

A «Közlöny» a felsőház üléseiben is szóba került. A «Közlöny» felügyeletével is meg volt bízva, azzal az utasítással, hogy előlegesen nézze át a lapban kiadásra szánt czikkeket, hogy azok, a melyek a kormány nézetével nem egyeznek, ne jelenhessenek meg. Jósika a censurának ezt a módját nem tartotta

121. KOSSUTH NÉVALÁÍRÁSA.

czélszerűnek s megelégedett azzal, hogy a többség politikájáról tájékoztató általános utasítást adott a lap munkatársainak. Az utasítás ebből az öt pontból állott: 1-ör hogy a kormánynak politikája legyőzni az ellenséget, s megmenteni a hazát; 2-or az 1848-iki törvények által biztosított országos jogoknak hatást, elfogadást és tiszteletet szerezni; 3-or kikerülni mindent, mi szakadást okozna: 4-er ellenünk szórt rágalmakat megczáfolni; s 5-ör a Közlöny számára írt czikkek stylusában azon decorumot tartani meg, mely egy hivatalos lap fontosságával megegyező. Midőn az országgyűlésen a «Közlöny»-t Jókai egy czikke miatt megtámadták, Jókai elment Jósikához s megkérte, hogy mondja meg, mi van abban a czikkben, a mi az ő utasításaival ellenkezik? Jósika nyiltan megvallotta, hogy Kossuthnak nem tetszik a czikk, nem neki. Jókai ezután Kossuthhoz fordult ugyan-

[31] Ennek emlékét két köszönőlevél őrzi az Emlékalbumban, azoktól a katonatisztektől, a kik Jósika pártfogásával neveztettek ki.

[32] Közlöny. 1849 ápr. 18-iki 81. sz. 298. l.

evvel a kérdéssel, s mint maga is mondja, ez egyetlen egyszer találkozott Jósikával. A márczius 30-iki ülésen szóvá tették, hogy nevezetes külföldi dolgokról miért nem ad hírt ez a hivatalos újság, a mire az elnök azt felelte, hogy Jósika Miklós fog felügyelni, hogy a nevezetes «küldolgok» a hivatalos lapban azonnal megjelenjenek, de maga is válaszolt. «Én — úgymond — azon hivatalos lap felügyeletével meg voltam bízva s megvallom igen sokszor megszólítottam annak szerkesztőségét, miért nincsenek benne külföldi hírek? Sőt többet tettem, magam szereztem külföldi lapokat s azokból több nevezetességeket közöltem a szerkesztőséggel.»[33] Az április 28-iki ülésben báró Vay Alajos érdekében szólalt fel, kinek nem adták meg az «egészségi állapota és vagyoni viszonyai miatt» kért kétheti szabadságidőt;[34] május 23-ikán, mikor a képviselőház Görgeit Budavár visszavételéért kitüntette s határozatáról a felsőházat is értesítette, elsőnek Jósika szólalt föl s lelkesen ajánlotta annak elfogadását. «Ehhez — úgymond — nem lehet egyebet szólani, mint hogy egy szívvel, lélekkel elfogadjuk a képviselőház határozatát, örömünket nyilvánítván az iránt, hogy Görgei ezen győzedelmet a nemzetnek kivívta s megegyezvén abban, hogy altábornagynak neveztessék ki és a katonai első érdemjellel megtiszteltessék, a magyar vitéz hadseregnek pedig hálás köszönetet szavazzanak.» Utána gróf Eszterházy Mihály felszólalt, hogy Görgei humanismusát is dícsérettel kell külön felemlíteni. Jósika ezt ellenezte, «mert — úgymond — a magyar nemzetnek természetében van a nagylelkűség és ha ezt megköszönnénk, olyformán jönne ki, mintha mi valakit a nagylelkűségre buzdítani akarnánk s hogy mi különöst találunk abban, ha a magyar nagylelkűséget gyakorol; véleményem szerint a legszebb köszönet az lesz, ha ezen köszö-

33 Jókai M. Forradalom alatt írt művek. Bp. 1912. 65—76. l. L. még «Az én életem regényé»-t. V. ö. Szabó L. Jókai élete (1904.) 131. l. Mikszáth: Jókai M. 237. l. (Ezekben Jósika mint «közoktatásügyi miniszter» ill. «a közokt. tárcza vivője» szerepel.) Közlöny 1849 70. sz. 253. l.

34 Közlöny május 1-i 93. sz. 342. l.

netet kihagyjuk, mert Görgeitől ezen nagylelkű eljárásánál egyebet nem várhattunk és nem is vártunk.»[35]

Jósika ekkor már nem volt a Honvédelmi Bizottmány tagja. T. i. ez a fiókkormány, melynek alakulását a helyzet rendkívülisége magyarázza meg s a mely szükséget pótolt, az április 14-iki országgyűlési határozat után feleslegessé vált s csakugyan a következő ülésben «teendőinek megszüntével» köszönetet szavaztak neki.[36]

122. KOSSUTH LAJOS.

[35] Közlöny 1849 máj. 25-iki 114. sz. 426. l.

[36] Közlöny 1849 ápr. 18-iki 82. sz. 301. l. Hivatalosan teljesen máj. 2-ikán Szemere B. kormányalakításával szűnt meg. V. ö. Közlöny május 3-iki sz.

Midőn így Kossuth lett az ország kormányzója, a felségjog egy részét, t. i. a bírói ítélet meghozatala után való kegyelmezést nem reá, hanem egy külön kegyelmi bíróságra ruházták. Négy ilyen «kegyelmi széki közbírót» nevezett ki Kossuth az igazságügyminister ajánlására s ezek egyike báró Jósika volt.[37] E kinevezést Vukovics Sebő igazságügyminister 1849 május 5-ikén így adta Jósikának tudtára: «A kegyelmi bíróság felállítását mennél előbb eszközölni óhajtjuk, mert vannak esetek, melyek eljárását igénylik. Óhajtanók pedig, hogy e magas hívatásra férfiakat alkalmaztassunk, kiket jellemtisztaságokról és igazságszeretetökről a nemzet ismerni tanúlt, kik kezében e felségi jog gyakorlását megnyugvással szemlélendi. Azonfelül czélunk az is, hogy az ország nagyobb részei mindenikéből legyen egy tag, mi szerint az összes nemzet' kedélyalkata s míveltség foka legyen e tisztán lelkiismerete szerint ítélő bíróság előtt ismerve. A négy bíró hivatala állandó leend, évi 4000 forint fizetéssel. Téged jellem s képességeden túl még azon okból óhajtanánk, mert Erdély képviseltetnék személyedben. Kérlek, légy szíves e hivatalt elfogadni s értesíts elhatározásodról mennél előbb.»[38]

Jósika a felajánlott díszes állást elfogadta. De a bíróságnak nem sok alkalma nyilt a működésre, mindössze csak egy ülést tartott.[39] Annál buzgóbban igyekezett, hogy a kormánynak segítségére legyen folyvást szaporodó feladatai teljesítésében. Elvállalta, mint már említettük, a «Közlöny»-re való felügyeletet, sőt annak külföldi rovatába egyideig dolgozott is.[40]

A felsőház ülésein is mindig megjelent, sőt a május 29-iki

37 Közlöny 1849 máj. 8-iki 99. sz. 366. lap: «Az igazságügyi minister előterjesztésére a kegyelmi szék közbíráivá Hunkár Antal, veszprémi főispánt, báró Jósika Miklóst, Jozipovich Antal, zágrábi főispánt és Palóczi László képviselőt nevezem ki. Kossuth Lajos, kormányzó. Vukovics Sebő, igazságügyminister.» Később ennek tagja lett Vörösmarty Mihály is. (Vörösmarty ö. munk. 1. köt. Bp. 1884. LXIX. l. Vörösmarty emlékkönyve 72. l.) Erről a kegyelmi székről l. még Kossuth 1849 máj. 2-iki nemzetgyűlési «előterjesztését» a Közlöny máj. 3-iki számában.

38 Az eredeti levél az Emlékalbumban.

39 Gyulai P. Vörösmarty életr. id. kiad. LXX. l.

40 Közlöny 1849 70., 90. sz.

ülésben az adótörvény sürgős tárgyalása végett fel is szólalt,[41] a 31-iki ülésben pedig ő is melegen pártolta a képviselőháznak azt a határozatát, hogy a kormány és az országgyűlés székhelyét újra helyezze vissza Budapestre.[42] «Szükségesnek látom — mondta többek közt — hogy mind az, mi a' kedélyek lecsilapítására, következőleg sikerre vezet, minélelőbb megtörténjék: de azon okok, mellyek a' minister úr által felhozattak, előttem olly fontosak, hogy átlátom, mikép a' kormánynak 's ezzel együtt az országgyűlésnek a' centralis helyre, Budapestre átköltözése felette kivánatos. Ugyanazért az előterjesztett indítványban 's a' képviselőháznak már e' részben hozott határozatában tökéletesen megnyugszom 's beleegyezem.»

Horváth Mihály cultusminister az áthelyezés legfőbb okáúl azt hozta fel, hogy «okvetlenül szükséges, hogy a hadseregek a hadügyministerségtől kifolyó s minden hadtestekre kiterjedő combinált terv szerint működjenek 's mentsék meg a hazát, ezt pedig Debreczenből, az országnak csaknem határszéléről sikeresen intézni ha nem is épen lehetetlen, de felette bajos.»

A felsőházi határozat is úgy szólt ez utolsó debreczeni ülésben, mint a képviselőházé, t. i. hogy július hó 2-ikán Budapesten tartják legközelebbi ülésüket, de az események rohamosabban fejlődtek, mint előre sejteni lehetett.[43] Július 12-ikén Kossuth már Szegeden jelenti a népnek, hogy «működésük centrumává Szegedet választják». Jósika mindenüvé követte a kormányt.[44] Neje is vele ment Szegedre s itt egy háromszobás lakásban laktak, kilátással a Tiszára. Július 28-ikán délelőtt óriás dörrenés reszkettette meg a levegőt, az ablakok bezúzódtak s a felszálló portól mit sem lehetett látni. Jósika neje szobájába rohant s holthalványan, egy szögletbe húzódva találta azt. Azt hitték, hogy az ellenség meglepte Szegedet s egy bomba robbant föl. «Minő

41 U. o. 1849 119. 447. l.
42 U. o. jún. 2-iki 121. sz. 455. l.
43 Egy magyar család. III. köt. 3. kiad. 483. l.
44 Szilágyi S. A magyar forradalom napjai. 2. kiad. 17. l.

udvariatlanok, — mondá Jósikáné, még azt sem várják, hogy az ember felöltözzék.» Valósággal az újszegedi Zsótérházban levő lőporraktár robbant föl s a nagy légnyomás, nem a bomba zúzta be a Jósikáék ablakait.[45]

Aznap országgyűlés is volt s már itt szóba került, hogy innen is menekülni kell. Augusztus 1-én csakugyan költözködtek Aradra s 4-ikén ott már ülést is tartottak. Ezen már csak kevesen jelentek meg, de Jósika és neje[46] ritka kitartással ide is követték a kormányt. Augusztus 11-ikén Kossuth a legfőbb polgári és katonai kormányzati hatalmat Görgeire ruházta át, ekkor a széthullás, általános menekülés elkezdődött. Most már nem lehetett többé a kormányt követni, mert ellenmondó hirek keringtek tartózkodási helyéről; mindenki arra futott, a merre az utat bátorságosabbnak tartotta. Jósika nejével együtt előbb Lugos felé igyekezett, de útközben menekülőkkel találkozva, azok tanácsára irányt változtatott s előbb Lippán, majd a Maros másik oldalán fekvő Radnán húzódott meg.[47] Az oláhok forrongása miatt nem mertek egy helyen soká időzni, csakhamar újra útra keltek. Útjok erdős, hegyes vidéken, oláhok által lakott helységeken vezetett keresztül s nem egyszer találkoztak gyanus kinézésű emberekkel, kiktől életük sem volt biztonságban. Egy oláh helységben rövid pihenőt tartottak, de csakhamar itt is észrevették az ellenséges hangulatot s Jósikáné felvetette a kérdést, hogy mit csinálnának, ha az oláhok ott most meglepnék őket. «Akkor az egyik lövés az enyim, a másik a tied», felelte férje.

Jósika a világosi fegyverletétel után belátta, hogy hazájában nem maradhat s ha életét meg akarja menteni, külföldre kell vándorolnia.[48] Azt is tudta, hogy ha nejével menekül, okvetlenül felismerik, mielőtt a határt eléri. Bármennyire nehezére is esett

45 Egy magyar család. III. köt. 491. l. Jósika zárójelben utánateszi: Tény. Már Düringsfeld beillesztette Jósikáné életrajzába, id. h. Szilágyi S. A magyar forrad. napjai. 2. kiad. 58. l.

46 [Kertbeny] Ungarns Männer der Zeit. (Prag 1862) 217. l. szerint 10 napig voltak csak Aradon.

47 Egy magyar család. IV. köt. 3. kiad. 149. s k. ll. a «Hová?» cz. fejezetben.

48 U. o. 191. l.

az elválás, rábeszélte nejét, hogy térjen vissza Pestre, ő pedig álöltözetben, saját vadászának bizonyítványával[49] próbálja meg a határon átvergődést. Az utazás iránya és czélja egyelőre Lipcse volt, feleségének is itt adott találkozót.

Ezután minden baj nélkül látogatta meg Debreczent, melyet Cseodajev orosz serege tartott ekkor megszállva[50] s vándorolt

123. LIPPA LÁTKÉPE.

tovább Gömörön és a Szepességen keresztül Galiczia felé. A Magas Tátrán, a Lomniczi csúcstól északra eső 2148 méter magas Greiner-tetőn,[51] melyet ma a turisták a szép kilátás miatt

49 U. o. 317. l. Kertbeny is elfogadja életrajzi adatul. (Ungarns Männer 217. l.) A Wurzbach-féle életrajz szerint x. k. 272. l. útlevele molnármester számára volt kiállítva, Toldy is ezt fogadja el (M. költők élete II. k. 361. l.) Kertbeny sz. (id. h.) a Lipcsében kapott útlevél szólott molnármester részére.

50 U. o. 299. l. A «Zur Gesch. d. ung. Freiheitskampfes, II. Band (1851)» 58—65. lapjain leírja Debreczent «Kossuth és Tscheodajew alatt». Az egybevetésből kiviláglik, hogy a két leírás egy szerzőtől származik.

51 L. dr. Posewitz T. A Magas Tátra. 3. kiad. Bp., 1909. 189. l. és u. o. Gabrowitz Camillo által készített térképen. Az «Egy magyar család»-ban IV. köt. 3. kiad. 301. l. «grájni tető»-t, a Répássy János ügyvédhez 1858 jún. 21-én írt levelében «greini tető»-t ír.

sűrűen látogatnak, de ekkor inkább a rablótámadásokról volt hírhedt,[52] négy rabló támadta meg s mivel esernyőjénél egyéb fegyvere nem volt, ki is fosztották, csak ötven császári aranyat tudott a fosztogatók szemei elől elrejteni, ez volt összes vagyona, a mit megmenthetett.[53] Magyarország és Galiczia határán[54] már szigorúbb volt az ellenőrzés, de jó emberek elnézése vagy pártfogása itt is keresztülsegítette s Zaipuschon, Bialán keresztül minden fennakadás nélkül eljuttatta Boroszlóba. Itt vonatra ült és szerencsésen megérkezett Lipcsébe.[55]

[52] Egy magyar család id. h.

[53] Ezt a rablást maga beszéli el Répássyhoz írt levelében, melynek eredetije a M. Nemz. Múzeumban van. Irod. Közl. 1901. 377. l. L. id. regényének «Sztoj» és «Keméndy» cz. fejezeteit. (Id. kiad. 293—314. l), hol ezt kiszinezve adja elő, s 100 darab aranyat említ. Kertbenynél («Ungarns Männer» 217. l.) 100 Louis d'or van.

[54] Az «Egy magyar család»-ban említi, hogy egy galicziai kis határvárosban Görgeivel is találkozott, a kit ekkor vittek Klagenfurtba, de őt nem ismerte meg. (IV. köt. id. kiad. 319. s k. ll. Kertbeny (Ungarns Männer 217. l.) megtörténtnek veszi e találkozást, a mi nem lehetetlen, de azt is feltehetjük, hogy a regényben sokat szereplő Görgei pályáját e képpel akarta ott befejezni.

[55] Egy magyar család, id. kiad. 326., 329., 333. l.

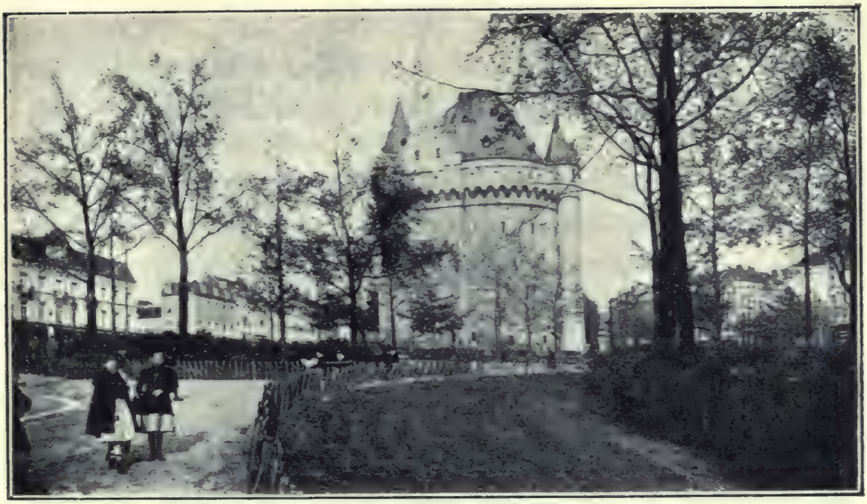

124. HONVÉDFELSZERELÉS.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A SZÁMŰZÖTT.

(1850—1865.)

125. BRÜSSZELI VÁROSRÉSZLET.

I.

JÓSIKA Miklós hazáját elhagyni kényszerült, hogy megmentse életét és most hontalanul, elhagyottan, egyedül állott az idegen városban. A szurduki és branyicskai földesúrnak alig volt ötven aranya,[1] melylyel több mint ötvenöt éves korában új életet kellett kezdenie. De ha vagyonát elvesztette is, még megvolt mindig törhetetlen akaratereje, szívós kitartása és ernyedetlen munkakedve, melylyel bárhol megélhetett, megvolt hűséges élettársa, kinek odaadó szeretete, találékonysága és ügyessége bármilyen akadályt legyőzött volna. Csak addig volt levert és csüggedt, míg távol volt az, kinek társaságában kellemes volt megvitatni a jövőre vonatkozó terveket, a kivel és a kiért boldogság volt dolgozni.

Egy lipcsei szerény hónapos szobában elhelyezkedve, türelmetlenül várta neje megérkezését. Minden nap délután, a bécsi vonat érkezési idején, elment az indóházba érette, de az csak nem jött. Négy hét elmultával egy napon ismét leverten tért vissza, midőn háziasszonya örvendezve adta tudtára, hogy

[1] Egy magyar család. IV. köt. id. kiad. 333. l.

óhajtva várt neje már a lakásban várja. Júlia megjöttével a remény és megelégedés egyszerre költözött vissza Jósika szívébe.

Jósikáné, ki szintén álnév alatt utazott Bécsen, Prágán keresztül Lipcsébe, otthon annyi pénzt szedett össze, a mennyit csak hamarosan lehetett[2] s így egyelőre lipcsei megélhetésük anyagilag biztosítva volt. De többet jelentett ennél az, hogy neje jelenléte újra lelket öntött a mármár csüggedőbe. Együtt meghányták-vetették a jövő kilátásait s helyzetüket nem találták reménytelennek. Jósikának németre fordított regényei révén a német közönség előtt is ismert, jóhangzású neve volt s mivel jól tudott németül és francziául, joggal számíthatott arra, hogy politikai és szépirodalmi lapok munkatársul szerződtetik; ez által hazájának is szolgálhat, megélhetését is biztosítja; neje, ki német nyelven már korábban is tett írói kísérleteket, francziául is jól tudott, főleg fordításaival remélt pénzt kereshetni, de attól sem irtózott, hogy számolva új helyzetével, ha a szükség úgy kívánja, divatkereskedést nyisson.[3] Csak egyre nem számítottak, t. i. a rendőrségre, melynek főnöke valami veszedelmes menekültnek vagy kémnek nézte a *Wehowsky* álnév alá rejtőző Jósikát[4] s mindenféle úton-módon ki akarta deríteni kilétét. Először csak egy hétre adott engedélyt a Lipcsében tartózkodásra, azután úgy hosszabbította meg két hétre s végül egy hónapra, de ezalatt is mindenféle ürügy alatt megidézte és vallatta.[5]

Jósika végre ezt a zaklatást megunta s nejével együtt elhagyta Lipcsét, azzal az elhatározással, hogy vendégszeretőbb várost választ a letelepedésre. A hazatérésre az út már ekkor el volt zárva, mivel nem jelent meg a pesti hadi törvényszéknek 1850 januárban felségsértésért őt megidéző levelére.[6] Egyideig nejének

[2] U. o. 339. l. 1500 ezüstforintot említ.

[3] Egy magyar család. IV. köt. 3. kiad. 340. l.

[4] Az Emlékalbumban van egy német vers Wehoffsky Klárától. Jósika e megjegyzést írta rá: «E verseket B. Nostitz Clotilde, nőmnek nagynénje írta, mikor Lipcsében *Wehowsky* álnév alatt éltünk 1849–50».

[5] Egy magyar család. IV. köt. 3. kiad. 423–5. l., az «Együtt» cz. fejezetben.

[6] A Magyar Hirlap 1851. 568. számában

egy thüringiai rokonánál, Bülow bárónénál vonták meg magukat,[7] azután elhatározták, hogy Brüsszelben telepednek le. Vicomte de Latour közbenjárására gróf Montalembert szerzett számukra «Nicolas Winkler» álnévre kiállított útlevelet.[8] Míg az útlevélre vártak, sőt még azután is egyideig, április 4-ikétől május 31-ikéig Beyernaumburgban és Sangenhausenben tartózkodtak.

Az útlevelet a közbenjáró úgy kérte kiállíttatni, hogy vele tetszésük szerint akár Párisba, akár Brüsszelbe utazhassanak, de a lipcsei belga consul láttamozása csak Belgiumról szólt, tehát már ekkor (május 7.) elhatározták, hogy Brüsszelbe utaznak s ott telepednek le. Az egy évre szóló útlevél a drezdai franczia követség különös jótállására hivatkozik, a mi azt sejteti, hogy nejének rokonsága is közbenjárt az útlevélért, ez a rokonság pedig Drezdában nagy befolyással bírt, mivel Jósikáné nagybátyja Nostitz Eduárd szász miniszter volt.[9]

Brüsszelben a rendőrségtől legalább egy évig nyugodtan élhettek, ez azután sem zaklatta őket, legfeljebb akkor hivatták fel Jósikát, ha valamelyik oda menekült honfitársáról felvilágosítást kértek.[10] Az út fáradalmait kipihenve mindketten munkához láttak.

A lipcsei tartózkodás már a miatt is hasznos volt Jósikáékra nézve, mert a német könyvkiadás középpontjában megismerkedett néhány tekintélyes könyvkiadóval s már akkor megegyezhetett az Arnold-féle könyvkereskedés czégfőnökével, hogy német nyelven néhány regényét ki fogja adni, valamint Köhlerrel, a ki Brüsszelbe távozása után is hűségesen közvetítette ilyen megbízásait. Ez vitte el — mint június 12-iki levelében írja[11] — az említett kiadóczéghez «*Die Familie Mailly*» czímű regényé-

megjelent ítélet hivatkozik rá. A megjelenés határideje 1850 márcz. 21-éig tűzetett ki.

7 Bővebbet a thüringiai időzésről nem tudhattunk meg. A Düringsfeld-féle többször idézett életrajz az itt tartózkodást két hónapra teszi.

8 Gr. Montalembertnek levele, valamint egy Adolfnak Irénhez ez ügyben írt levele (családnevüket nem ismerjük), s a lipcsei franczia consulatusnak május 7-ikén kiállított útlevele az Emlékalbumban.

9 Emlékir. II. 216. l.

10 Egy ilyen levél az Emlékalbumban.

11 Az eredeti levél az Emlékalbumban.

nek kéziratát, melyből magyar nyelven csak egy mutatványt küldött a «Pesti Röpívek»-be (1850), s csakhamar örömmel tudósította, hogy a czég azt kiadásra elfogadta és minden nyomtatott ívért egy aranyat (louis d'ort) fog adni s azonkívül ha 500 példányt el tudnak helyezni belőle, a szerző még utólag is részesül a haszonban. Jósika e német nyelvű s magyarúl soha meg nem jelent műve kétkötetes társadalmi regény, mely korábban megjelent regényei közül az «Egy kétemeletes ház»-hoz áll legközelebb. Egy francia marquis-család története a divatos romantikus díszletekkel: álesketés, gyermekszöktetés, öngyilkosság, házassági cselszövés, sikkasztás stb. bőven ellátva, végűl boldog és szerencsés házassággal minden bűnt, cselszövést és ballépést kiengesztelve. Köhler arról is értesítette Jósikát, hogy a «Rheinisches Taschenbuch» frankfurti kiadója 4—5 ívnyi elbeszélést kér tőle, a melynek tárgya a magyar népéletből vagy az utóbbi háborúból legyen véve, s kész ívenként 20 forintot fizetni érette.[12]

Jósika természetesen készséggel megfelelt e kívánságoknak, sőt más kéziratokat is küldött: *Silvia* czímű novelláját, egy divatlap számára s azonkívül ajánlatot tett, hogy korábbi műveiből egy válogatott gyüjteményt adasson ki Arnoldékkal új német fordításban. Köhler szeptember elején közli a kellemes hírt vele, hogy regénye néhány nap mulva megjelenik s 800 forintot küld neki párisi bankárja útján, hogy ne legyen oly sokáig pénz nélkül.[13]

A «Nordischer Wanderer» czímű lap szintén elfogadta «Alter Hass, neue Liebe» (Régi gyűlölet, új szerelem) czímű regényét kiadásra s azt még azon évben közölte is.[14]

Jósika természetesen csak kénytelenségből lett ideiglenes német íróvá, midőn német nyelven adta ki műveit, hogy addig

[12] Ezt említheti 1850 nov. 28-iki levelében. «Az álta[la]m magyarul átdolgozott — németül megjelent «Egy fiatal özvegy» czímű novella I. kötet».

[13] Köhler 1850 szeptember 7-én Lipcsében kelt levele az Emlékalbumban.

[14] A Szinnyei-féle Magyar írók Jósika-életrajzában «Altes Haus, neue Liebe» a czíme. M. írók v. k. 665. l.

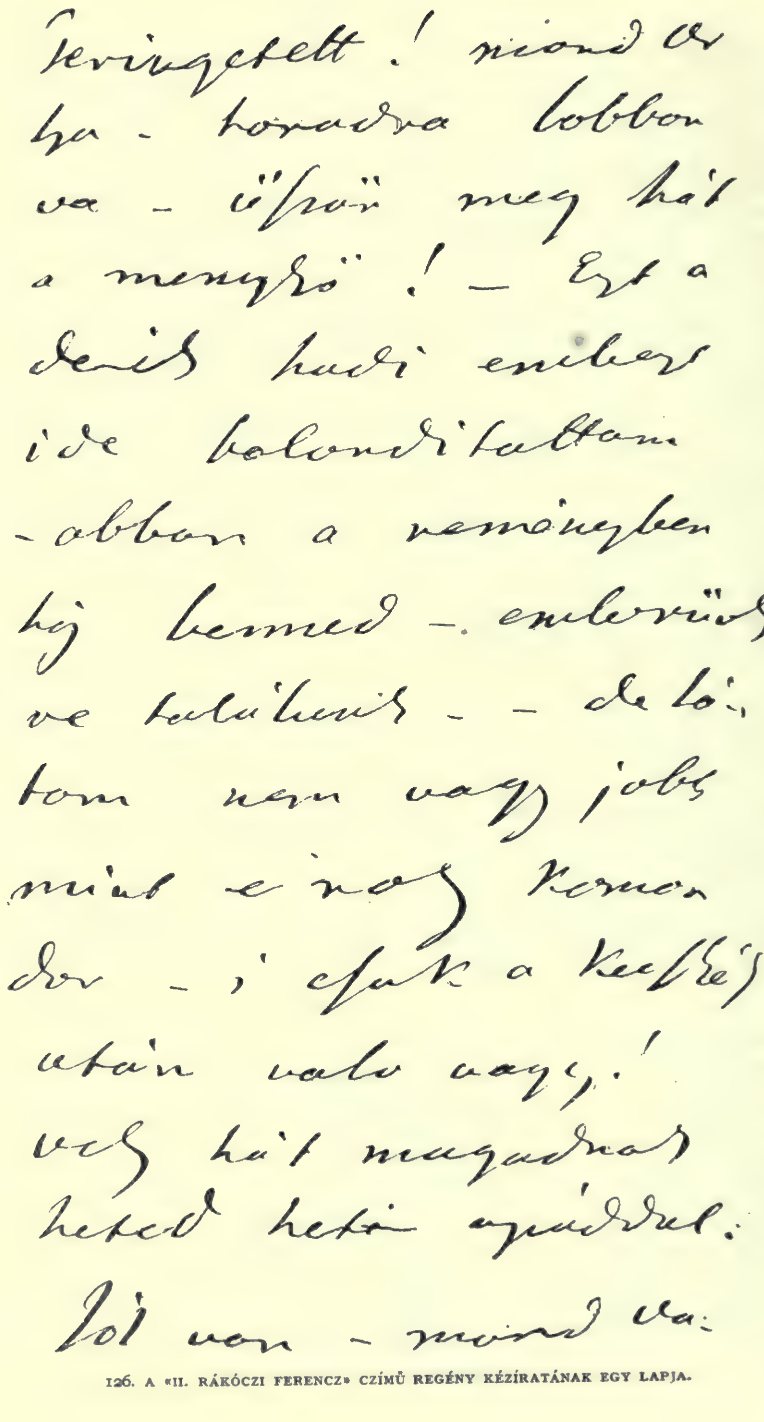
se legyen tétlen, míg otthon a politikai helyzet annyira javul, hogy az ő műveit is ki merik adni. Midőn ezt az időt elérkezettnek hitte, első dolga volt, hogy Heckenastot tudósítsa arról,[15] hogy ismét az ő számára kíván dolgozni, mint a kire eddig sohasem volt panasza s a kivel szerződése is volt *II. Rákóczi Ferencz* cz. még 1847-ben elkezdett, azután két évig pihentetett, akkor újra elővett s a meneküléskor megint félbeszakadt regénye kiadására, a melynek első kötete már ki is volt nyomtatva. De Heckenast jó ideig nem is válaszolt levelére, a kért első kötetet sem küldte el, e nélkül pedig nem tudta a regényt folytatni. Később kiderült, hogy azért nem küldte, mert több ív elveszett vagy tönkrement belőle, úgy, hogy ezt a részt újra meg kellett írnia.[16] Szerződése miatt más magyar kiadóhoz nem fordulhatott:[17] ezért dolgozott egy ideig kényszerüségből, hogy életét fenttarthassa, német kiadók számára.

De itthon ezt nem tudták s a «Hölgyfutár» cz. szépirodalmi lap, Nagy Ignácz lapja, megtámadta német irodalmi munkásságáért. Ez a lap «Hírharang» cz. rovatában más jeles íróinkat is csipkedte, pl. Toldy Ferenczet azért, mert «A magyar történeti költészet Zrinyi előtt» cz. műve czímlapján nevét úgy írta alá, hogy «a tudományok császári akademiájának levelező tagja». «Hát a magyar tudós társasági titoknokság — tette utána — olly parányi valami, hogy azt érdemesnek sem találjuk becses nevünk alá venni.» Ebből alaptalanul azt következtette, hogy

15 Brüssel, 1850 november 28-ikán kelt levelében. (Emlékalbum).

16 Toldyhoz 1847 november 12-ikén írt levelében. Irodalmi Közlem. 1911. 83. l. és I. kiad. IV. köt. 71. l. Ötödik kiad. II. köt. 185. l. Toldynak Jósika életére vonatkozó jegyzetei: M. Akad. Kézir. Tört. 4r. 24. sz. III. k. (V. ö. Magyar költők élete, II. k. 360. l.). «II. Rákóczi Ferencz»-e előtt álló «Figyelmeztetés» (1861) mondja el röviden a regény történetét. Szinnyei F. derítette ki, hogy az 5—8. ív (= 65—128. lap) nyomása más, tehát ezeket az íveket kellett újra nyomatni. (Jósika M. 40. l. jegyz.) A regény elejének kézirata, mely a nyomtatott műtől érdekes eltéréseket mutat, a Jósika-hitbiz. ltárban. U. o. a «Koldus és király» cz. novellába beszőtt vers («Regényes képletek 2. kiad. 281—2. l.) eredeti kézirata is megvan néhány varianssal, pl. 2. sor: szeretőm, szerelmem helyett; 6. sor: Nyillasz, viritasz ht.

17 L. 1850 november 28-iki levelét és Simon Florent Pesten 1850 november 9-én hozzá intézett levelét az Emlékalbumban.

126. A «II. RÁKÓCZI FERENCZ» CZÍMŰ REGÉNY KÉZÍRATÁNAK EGY LAPJA.

Toldy a kakas másodszori kukorikolására már kész megtagadni mesterét.[18] B. Eötvös Józsefről hírül adván, hogy «München mellett települt meg» s nem készül vissza hazájába, epésen ezt jegyezte meg: «Pedig milly gyönyörű és keserves búcsúverset írt egykor a honhoz, midőn csak rövid időre utazott el. Na de az csak költemény volt s a való az, hogy németül ír, mintha a magyar irodalom már nem is nélkülözhetné őt».[19] Jósikát is német regénye miatt támadta meg, sőt kivonatosan közölte a «Lloyd» cz. bécsi német újság kíméletlen támadását is.[20] Jósikát egy őszinte barátja tudósította, hogy a hírlapok haragusznak rá «hogy egy munkája három idegen nyelven, t. i. angolul, francziául és németül megjelent, csak magyarul nem s így kiáltanak fel, hogy csehül vagyunk». Jósika válaszolt a támadásra s válaszában elmondta a Heckenastnál tett sikertelen kísérleteit s visszautasította azt a vádat, hogy magyarul nem ír. Bizonyságul felhozza erre nézve, hogy német regénye és elbeszélése magyar átdolgozásban is kiadásra vár; továbbá «Egy magyar család a forradalom alatt» czímű három osztályra tervezett regényének első — háromkötetes — osztálya, valamint «Ara a halottas ágynál» cz. magyar forradalmi novellája kéziratban szintén készen van. Az sem igaz, hogy egy műve három nyelven megjelent. «Igaz ellenben az — úgymond — hogy a magyar emigratio nem tud capitalistákat előmutatni, mi szint olly jellemző, mint a mennyire becsületére válik s így dolgoznia kell. S igaz az is, hogy csehül vagy épen tatárul vagyunk, ha távoli honfitársainkat vigasz helyett sárral dobáljuk.»[21]

[18] Hölgyfutár 1850. 141. (június 21.) sz. 599. l.

[19] U. o. 101. sz. (május 2.), 428. l.

[20] Irod. Közl. 1902. 489. l. Ezt az adatot először Szaák L. illesztette be a Jósika életrajzába, J. M. élete 110—1. l. és Figyelő XXVI. k. 218. l., idézve a Hölgyfutár 1850. 33., 71., 76., 84., 129. számait (S. h. ?).

[21] 1850 november 28-ikán kelt levelének másolata az Emlékalbumban, «Tisztelt Szerkesztő Úr!» megszólítással. Ebből az adatból is kiderül, hogy az «Egy magyar család»-ot magyar nyelven írta, sőt német fordítását nem is ismerem. Szinnyei J. sem említi. Szinnyei Ferencznél (Jósika M. 37. l. jegyz.) J. német regényei között egy «Eine ungarische Familie während der Revolution. Braunschweig, 1851.» czímű is szerepel, mely négy kötetben jelent volna meg s Sz. szerint «ennek kibővítése hasonló czímű magyar regénye». Jósikáné-

Jósikát ez a méltatlan támadás bosszantotta, de nem kedvetlenítette el s tovább is folytatta a körülmények által ráerőszakolt német nyelvű irodalmi működést. Sőt a franczia kiadóknál is kísérletezett és erre Liszt Ferencznek, Irányi Dánielnek és másoknak közbenjárását is felhasználta, de sikertelenül.[22]

Kedvezőbb kilátásai voltak, legalább kezdetben, az angol fordítással. A «Csehek Magyarországon» cz. regénynyel akarta a sorozatot megindítani más (Corvin Mátyás fiatal évei) czím alatt. Fejérváry Miklós, Amerikába kivándorolt davenporti farmtulajdonos a Mississippi partján, a ki kivándorlása előtt Brüsszelben tartózkodott, egy ideig serényen buzgólkodott abban, hogy a terv sikerüljön, sőt negyven font sterlinget is küldött a fordítás díjazására és előmunkálatokra, de a fordító (Montague) miután az előleget felvette, csak hitegette őket és sohase készült el a fordítással.[23]

A német eredeti regénynyel tett kísérlet után, mely szintén

nak a Vas. Ujság 1894. évfolyamában (25. sz. 414. l.) közölt életrajza szerint pedig Jósika István álnév alatt jelent volna meg ez a német kiadás.

22 Zerdahelyi Edének (Weimar, 1851 február 4.), Liszt Ferencznek (1851 márczius 9.), Irányinak (Páris, 1851 márczius 23.) kelt levelei az Emlékalbumban. Később Czecz János és Országh Antal újították fel a franczia fordítás tervét. Leveleik (Páris, 1855 február 24. és Páris, 1855 augusztus 14.) az Emlékalbumban. Országh az «Utolsó Bátori»-t akarta Dumas segítségével kiadni. L. még a Batthyány Kázmér levelét is (Páris, 1853 október 22.) U. o. Később Chassin fordította le négy novelláját s adta ki a «Recherche»-ben, melyek közül egyet («Tibod, a jegyző») az «Étoile» is átvett. (V. ö. Chassinnak, «Jean de Hunyad» írójának az Emlékalbumban lévő, Párisban 1855 április 30-ikán kelt levelével.) Jósika 1859 április 24-ikén a «Divatcsarnok» szerkesztőjéhez, Szabó Richárdhoz írt levele az Emlékalbumban.

23 Ez a Fejérvári M. állandó összeköttetésben maradt Jósikával ennek haláláig s 1851 deczember 25—1865 január 1-ig mintegy 150 levelet írt Jósika hozzá, melyben a korabeli eseményekről s a forradalom szereplő személyeiről, Görgeiről, Kossuthról, Pulszkyról stb. leplezetlenül, sokszor epésen és keserűen nyilatkozik, épen úgy, mint a Szemere Bertalanhoz (1852—4) írt levelekben (Figyelő, 1884. XVII. köt. 390—8. l.). Az eredeti levelek a M. Tud. Akadémia kézirattárában vannak, kilenczet Kardos Samu és Ujhely Géza közölt belőle (1852 augusztus 1., szeptember 1., november 1., deczember 1., 1853 január 1., november 1., 1854 január 1., május 1., augusztus 31.), a Régi Okir. és Lev. Tára 1905., 1906. évfolyamában. A levelek letéteményezéséről l. Akad. Értesítő, 1873. 151. l., az angol fordításról 1852 július 1., szeptember 1. deczember 1., 1853 január 10., február 1., (itt aláírása is: Angelsächsische romanfabriksunternehmer), márczius 1., 9., április 1. kelt levelekben s az Emlékalbumban Fejérvárinak Brooklyn, 1853 március 25-én kelt levelében, valamint Montague és neje levelében van szó.

nem vált be, t. i. az ezer példányból, a mennyit nyomtattak, egy év alatt háromszáz sem kelt el,[24] egy más térre csapott át, melynek megírása nem volt nehéz annak, a ki az «Egy magyar család a forradalom alatt» cz. regényt írta, t. i. a szabadságharcz

Zur Geschichte

des

ungarischen Freiheitskampfes

Authentische Berichte.

Erster Band.

Leipzig,
Arnoldische Buchhandlung.
1851.

127. A «ZUR GESCHICHTE DES UNGARISCHEN FREIHEITSKAMPFES» CZÍMLAPJA.

történetének megírására, ha ugyan történetnek nevezhetjük *A magyar szabadságharcz történetéhez* (Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes) czímmel két kötetben ugyanazon lipcsei kiadónál megjelent művét. Ennek első kötetében a magyar forradalom vezérférfiairól, ú. m. az első ministeriumról, a Hon-

24 Hoffmann Adolfnak, az Arnold-czég vezetőjének levele (Leipzig, 1851 július 7.) az Emlékalbumban.

védelmi Bizottmány két tagjáról: Nyáry Pálról és báró Perényi Zsigmondról a Szemere-ministerium tagjairól, a magyar hadsereg kiválóbb vezéreiről (Damjanich, Bem, Perczel Mór, Guyon, Klapka, Dembinski, Kiss Ernő) közöl jellemrajzokat, a másodikban az osztrák és orosz hadsereg jellemzését, «Vázlatok és jelenetek» czímmel néhány forradalmi élményt és rajzot, «Helyreigazítások és széljegyzetek» czímmel anekdotákat s a Csernátonyi-féle «Rovás»-ra emlékeztető jegyzeteket és politikai jóslásokat, majd ismét anekdotákat s a különféle nemzetiségek jellemzését találjuk. Bevallott czélja az, hogy megkönnyítse a forradalmat létrehozó sok együttható oknak megértését s hogy kevéssé ismert körülmények és események színezés nélkül való előadása, érdekes jelenetek és jegyzetek közlése, hű jellemrajzok által megismertesse a külfölddel a magyar forradalom lényegét. A mű névtelenül jelent meg, sőt előszava azon bevezető soraival, hogy azt Bécsben, Konstantinápolyban és Pesten a Windischgrätz és Haynau uralma idejében a felfedeztetés folytonos veszedelme közt írta, félre is vezeti az olvasót, hogy ne is sejthesse, ki az írója, de az «Egy magyar család»-dal való számos egyezései, jellemrajzai és jellemzési módja mégis elárulják a szerzőt.[25]

De ekkor már hazulról is felkeresték megrendelésekkel. Az elsők között van Szilágyi Sándor, a ki még 1850-ben írt neki a «Röpívek» czímű «divatlapja» ügyében, valószínűen munkatársnak szólította föl. Az, hogy választ nem kapott levelére, nem riasztotta vissza s ez évben újra írt s mivel a «Röpívek»-et azóta betiltották, most már a «Nagyenyedi Album» második (1852) kötete számára kért tőle erdélyi történeti novellát, megjegyezve, hogy «ha illyen nincs kész, más is jó lesz».[26] Jósikának épen készen volt az *Ara a halottas ágynál* czímű novellája s ezt küldte el. Szilágyi ki is szedette, de ez bajt hozott a fejére, melyet még apjának a hivatalos lap szerkesztőjének, Szilágyi Ferencznek közbenjárása se tudott elhárítani, t. i. részint ezért,

[25] Szinnyei és Petrik Bibliographiája is Jósika neve alatt veszik föl.

[26] Pest, 1851 április 7-ikén kelt levele az Emlékalbumban.

részint Kazinczy Gábornak a szécsényi konventről írt közleményéért a már jóváhagyott íveket is elkobozták.[27]

Szilágyi Sándor azt írja neki a levelében, hogy a «Magyar Hirlap» szerkesztője tiszteli s pár nap mulva választ küld soraira. Ez azt jelentette, hogy Jósika újra megkezdi hirlapírói működését s különös véletlen folytán épen abban a lapban, a melyben a mult évben az idéző rendelet ellene mint «felségárulási bünnel jogszerűen vádolt szökevény egyén» ellen megjelent.[28]

128. SZILÁGYI SÁNDOR.

A «Magyar Hirlap» június 24-iki számában jelenti olvasóinak, hogy új dolgozótársától,[29] báró Jósika Miklóstól *A XVIII. század új öntetben* czímű jeles novellát kapott, melylyel jövő félévi tárczáját nyitja meg.[30] A víg beszély tartalma az, hogy egy erdélyi

[27] Szilágyi S. Rajzok a forradalom utáni időkből. Bp. 1876. 125. l.

[28] Magyar Hirlap 1850 január 1. 40. sz.

[29] Jósikát Szilágyi Sándor is a *Journalisták* közé sorolta s ezt a jellemzést írta róla «A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. átdolg. és bőv. kiad. (Pest, 1850)» cz. művében: «... erdélyi ember. Ügyes regényíró, kinek a magyar irodalom sokat köszönhetett. Mint politikus nem sokat ért, bár volt vezérczikkeiben sok csinosság. Tagja lett a honvédelmi bizottmánynak, — mint Pilatus a credoba ő is beleelegyedett. Később kegyelmezési bíróvá lőn. Most Drezdában van».

[30] Magyar Hirlap 1851 augusztus 20—30.

szász gróf, Braunfeld, a XVIII. század imádója, kastélyát e század francia ízlése szerint rendezi be, e divat szerint öltözködik és él leányával Heliodorával. Egy Dálnoki Benno nevű székely nemes ifjú szerelmes lesz a leányba, s midőn szerelmi bánatát a grófnak elpanaszolja, a nélkül hogy szerelme tárgyát megnevezné, a gróf azt a tanácsot adja neki, hogy XVIII. századi szokás szerint rabolja el imádottját. Az ifjú megfogadja a jó tanácsot s a gróf segítségével elrabolja annak — leányát. A tett végrehajtása után a gróf kénytelen-kelletlen jó arczot vág a régi divat szerint megejtett feleségszerzéshez. A novella közlését ugyan csak augusztus 20-ikán kezdte meg, de a helyett július elején csakugyan megindulnak a *brüsszeli levelek,* a melyekben a brüsszeli népet, népszokásokat és életmódot, férfi- és női divatot, emlékeket, a politikát, pártéletet, műkiállítást, az újabb találmányokat, gőz és villany alkalmazását stb. ismerteti, a hol alkalom kinálkozott, összehasonlítván ezeket a hazai viszonyokkal, rejtett czélzásokat tevén, mint pl. a párisi kémek gúnyolásakor, a magyarországiakra is.

Jósika a szeptember 21-iki számban még a brüsszeli műkiállításról ír s a szeptember 23-iki számban (22-iki kelettel) megjelent ugyanott a haditörvényszéki ítélet, mely őt és 35 társát, — köztük van az Andrássy Gyula, Horváth Mihály, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és gróf Teleki László neve is — mint felségsértőket kötél általi halálra ítéli, vagyonukat elkobozza s nevüket a bitófán kifüggeszteti.

Az ítélet megokolása — a «Közlöny» alapján — Jósika egész politikai működését összefoglalja. «Mivel — úgymond — 1848 október 3-iki legfelsőbb nyilatkozvány után mint a forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagja működött s mint felsőházi tag az országgyűlés törvénytelen tanácskozásaiban Pesten, Debreczenben parlamenti működést fejtett ki, különösen pedig 1849-ik évi április 14-iki felségsértő határozat után az április 28, május 23,

540., 542—8. sz. Ez a novella később a «Régibb és ujabb novellák» (Pest, 1859) cz. gyüjteményben (II. köt.) is megjelent.

29 és 31-iki ülésekben egy a lázadó seregek soraiban állott felsőházi tagnak szabadsággal elbocsátása, a Budavár bevételéért adandó jutalom, a sürgetőleg tárgyaltatni kívánt adójavaslat, az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele s a forradalmi kormány irányában az országgyűlés vezetéséért tanusítandó méltánylás tárgyában munkás részt vett:» ezért ítélték halálra s az ítéletet — in effigie — «a szolgálati szabályzat értelmében» végre is hajtották rajta.

129. BÁRÓ JÓSIKÁNÉ, PODMANICZKY JULIA.

A «Magyar Hirlap», mintha mi sem történt volna, folytatta — természetesen név nélkül — a brüsszeli levelek közlését egészen október 9-dikéig, a mikor azok egyszerre elmaradnak.[31]

Jósikáné ezalatt szintén nem volt tétlen és a mikor a lipcsei kiadó férjének elszámolt a német regény eladott példányairól, ugyanakkor küldött neki is $72^1/_2$ aranyat a tőle németre fordított «Jósika István»-ért.[32] Már ekkor újabb ajánlata feküdt a

[31] Magyar Hirlap 1851. 505—8., 514., 519—21., 531—2., 536—9., 549., 551—4., 558—9., 567., 569., 577—8., 580, 582. számaiban.

[32] Hoffmann 1851 július 7-ikén kelt levele az Emlékalbumban. Jósikáné e regényt még 1847-ben lefordította. Ir. Közl. 1911. 88. l.

kiadóczég asztalán, a magyarul még meg sem jelent «II. Rákóczi Ferencz»-nek német fordítására s a magyar mű megjelenése után azonnal kiadására, de ajánlata elfogadását a kikötött magasabb tiszteletdíjon kívül főleg az gátolta, hogy Jósika neve az osztrák kormány előtt rosszhangzású volt, a mi miatt Bécsben a «Jósika István» német fordítását árulni se merték, Oroszországban pedig el is kobozták;[33] valamint az is, hogy Jósika ragaszkodott ahhoz, hogy előbb az eredeti jelenjen meg.[34] Nem találta a Jósika nevet rosszhangzásúnak s azért kamatoztatni is akarta egy Kovács Imre álnév alá rejtező író, a ki Jósikának az «Életképek» 1844-ik évfolyamában és a «Regényes képletek»-ben (1847) megjelent, levélalakban írt «novelláját», az *Isten ujját*[35] érdekfeszítőnek látszó toldásokkal «regény»-nyé bővítette ki és *Ungar und Spanierin* czímmel német nyelven kiadta (1851). Bámulatos ízléstelenséggel szerepelteti ebben együtt István nádort és Wesselényi Miklóst Sobri rablóvezérrel. Jósikát méltán bosszantotta még később is ez az otromba irodalmi csalás s tiltakozott is ellene.[36]

Jósika szorgalmas nejének munkáját azzal igyekezett megkönnyíteni, hogy írópolczot csináltatott számára, hogy írás közben ne kelljen görnyednie. Meglepte őt, hogy neje milyen könnyűséggel fordít s örömtől áradozva tudósította erről anyósát.[37] De tudósításához ezt is utánateszi: «Mi ugyan szívesen pihennénk, bizony ideje is volna, de a hogy Isten akarja — ki fogunk tartani: körültünk és bennünk nyugalom van, a többit végezze el a gondviselés.»

Jósikáné kifogyhatatlan volt új tervek kigondolásában. A fordítás nem elégítette ki becsvágyát s azzal állott elő férjének, hogy indítsanak meg Brüsszelben egy hetenként megjelenő magyar szépirodalmi és divatlapot. De előbb tájékozódni akart terve életrevalóságáról s tanácskérő levelet írt Jósika Sámuelnek, a

[33] Jósikának 1852 november 1-én kelt levele Fejérvárihoz.

[34] Hoffmann id. levele (1851 július 7.) az Emlékalbumban.

[35] Tartalmát és bírálatát l. Szinnyey F. Jósika Miklós. Bp. 1915. (Akad. Ért. nyelv- és széptud. XXIII. 2.) 22—3. l.

[36] M. Tud. Értekező 1862. 78. l.

[37] Az 1851 márczius 8-án kelt levél az Emlékalbumban.

kinek Bécsben kellett volna a kormánynál a nehézségeket elhárítani,[38] Császár Ferencznek,[39] Pompérynak,[40] Latournak,[41] de az időt egyik sem találta most ilyen vállalkozásra alkalmasnak. Felhagyott tehát vele.

130. BÁRÓ JÓSIKA SÁMUEL.

Az irodalmi foglalkozáson kívül az egész háztartás gondját is ő viselte, a mi nem esett nagyon terhére, mert már leánykorában a szülei háznál, midőn anyja özvegy lett, gyakorlatra tett szert benne.[42]

38—41 E levelekre adott válasz az Emlékalbumban. Jósikának Császár Ferenczhez írt levele (1851 május 16) Abafi «Figyelő»-jében XVI. köt. 1884. 237. l.

42 Düringsfeld Ida által írt életrajz a Victoria. Ill. Muster u. Modezeit. 1862. 3. számában.

Majd hazulról is családjuk felől mindketten kaptak híreket. Özv. Podmaniczky Károlyné Jósika családjáról is írt, tőle tudta meg, hogy Miklós fia Szurdukon van. Majd fiai is, kiktől menekülésekor el se búcsúzhatott, életjelt adtak magukról, legelőbb Géza, a ki a forradalom alatt főhadnagy, később százados volt és huszonkét csatában vett részt, azután Leó, a ki az oláhok ellen «szagolt egy kis puskaport».[43]

Életük egyébként nyugodt volt, politikai zaklatástól nem kellett tartaniok s az év leteltével a rendőrség a Brüsszelben tartózkodás engedélyét akadály nélkül meghosszabbította.[44] «Életmódunkban — írja anyósának[45] — semmi sem változott és az mindig ugyanaz az Odoardo és Cunigunde — Cunigunde és Odoardo: munka — séta — néhány látogatás. Szerencsére egyikünk se ereszti búnak fejét s egy olyan angyallal élni, mint Julie, kárpótol mindenért. Isten áldja meg őt minden jó óráért, melyet nekem naponként szerez s én azt hiszem, az áldás nem marad el, habár az is, mint minden jó valami nagyúri természetű és sokat várakoztat az előszobában.»

43 Emlékir. I. 25. Miklós már több mint tíz év óta volt katona, s később Gyula is (1854 február 1-én írt levél szerint ekkor huszárkadét) katonáskodott. 1848 március 29-én Wesselényinek írt levele szerint «Geiza a magyar lovasőrhad közvitézévé lett. Mindkét fiam a jó ügy mellett van, még pedig cselekvőleg ... Kolozsvárt a falakon az áll : *Le a Jósikákkal.* Tudtomra 3 pecsovics Jósika van, *talán volt:* de van öt jó érzésű : *én s 4 fiam,* a kis Gyulát sem kivéve, kiről felelek, s így érteni fogod, hogy ezen par compagnie le a Jósikákkal, nekem mennyire rosszul esett ! Remélem azonban, hogy ha Kolozsvárt leendek, rá fognak az 1834. és 35-iki Jósika M.-ra ismerni, ha 50 kötet munkámból rá nem tudtak ismerni.» Hölgyfutár 1876 november 30-iki 10. sz. (Kolozsvár). Jósika erdélyi javainak tulajdonjogát még az 1848. év elején átengedte Leónak és testvérének. (Jósika Leónak 1861 február 2-án kelt nyilatkozata a hitbiz. lltárban.) Géza naplót is írt a forradalomról, de ez csak 1928-ban bontható fel. Egy regénye, színműve s több költeménye maradt fent kéziratban. Szinnyei : M. írók v. 650. h. Emlékir. I. 25.

44 Brüsszeli állandó lakásuk : Rue Saint Alphonse 53. (Saint Josse ten Noode).

45 Jósika 1851 márczius 8-ikán írt levele az Emlékalbumban.

II.

LÁTTUK, hogy Jósika csak kényszerűségből írt idegen nyelven: ez nem az ő tere volt s idegennek is érezte magát rajta. Taine mondja egy életrajzban, hogy idegenek művét kiadni olyan véletlenség, mely mindnyájunkat érhet, ha pénzre van szükségünk, ugyanez történt Jósikával is, mikor ideiglenesen német író lett. De mindent elkövetett, hogy félbeszakított összeköttetéseit a magyar kiadókkal ismét helyreállítsa. A «II. Rákóczi Ferencz» kiadására tett minden kísérlete — mint már említettük — meghiusult, ellenben az «*Egy magyar család*» négy kötete 1852-ik év közepén végre megjelenhetett.[1] Ezt a közönség oly kedvezően fogadta, hogy nehány hét alatt elkapkodta. Azonnal új regénybe fogott s még ez évben elkészült a «Nagyszebeni királybíró»-val[2] és «Eszther» czímű regényeivel, elküldte azokat Heckenastnak, a ki «sem szájat, sem erszényt nem akart nyitni».

De az 1853-ik év február 12-ikén megjött a várva várt levél, mely mindkettő megnyílását jelentette s egyszersmind Jósika regényírói működésében új korszak beköszöntője is.

«Végre! végre — így kezdi Heckenast levelét — ma közölhetem, mi lett a sorsa kéziratának. «Eszther» nehány hónap óta a rendőrhatósághoz be volt nyujtva. A regényt kedvezően ítélték meg s felsőbb helyről megkapta a nyomtatási engedélyt is, de azon kifejezett és kötelező conditio sine qua non-nal, hogy a szerző neve, valamint bármi czélzás (a czímlapon vagy borítékon) vagy a szerzőre vonatkozás a könyv szövegében szigoruan mellőzendő.» Azután panaszkodik, hogy milyen nagy csapás ez a kiadóra nézve, hogy nem nevezheti meg a szerzőt s minden egyes új műnek újra meg kell szerezni azt a hír-

[1] Braunschweigban Mayer János Henriknél, a 6—10. kötet 1861—2-ben jelent meg Pesten. Emlékir. IV. 125. l. Ismertetését lásd alább.

[2] Az 1852 szeptember 1-én Fejérvárinak küldött levél szerint «Rákóczi a Nagyszebeni királybíró társaságában patienceot vet».

nevet, melyről a szerző megnevezése minden művénél kezeskednék. Ugyanezek a feltételek a «Nagyszebeni királybíró»-ra nézve is, csakhogy előbb több változtatás hajtandó végre rajta. Vígasztalásul azt is megírja, hogy a revisort az «Eszther» egészen elbűvölte, azért ezt a regényt adja előbb nyomás alá s azután az összes ezt követő regényeket ezzel jelöli: «Az Eszther szerzőjétől». Majd közli vele azokat a szigorú censurai szabályokat, melyeket az ő kiadására szánt műveknél szem előtt kell tartania: Mindent kerülni kell, a mi még szigorú történeti ecsetelésnél is az 1848/9-ik év eseményeire vonatkoztatható vagy azokkal egybevethető volna; a nemzeti gyülölködés minden kifejezését, az olyan rajzokat és frázisokat, melyek a tömeget a gyakran oly siralmasan félreértett szabadságérzésre izgatják és felizgatják, szintén el kell hagyni. Még egy boszorkánypörre vonatkozó okmányokat is küld neki, ezek közt van a Szegeden elégetett Dugonitsnéra vonatkozó is, melyekből érdekes erkölcsrajzot készíthetne, ha erre kedve volna, s egy német művet is ajánl neki.[3]

Jósikának ugyan rosszul esett — szomorú tréfának nevezi —, hogy most új nevet kell szerezni magának, mikor már 80, vagy Dumas-féle kötet aránya szerint felosztva 300 kötetnél többet «összefirkált»;[4] de mégis örült e levélnek, mert most újra szíve, kedve szerint a szeretett magyar olvasó közönséggel társaloghatott. Azt is bizton remélte, hogy az név nélkül is azonnal ráismer kedvelt írójára, a miben nem is csalódott. 1853-ban egymásután jelentek meg: «*Eszther*» a «*Nagyszebeni királybíró*» és «*A gordiusi csomó*«, mindenik 3—3 kötetben. Az első névtelenül jelent meg, a többin a név helyén ez állott: «Írta az Eszther stb. szerzője».

Ezt követte a következő évben «*A zöld vadász*», «*A szegedi boszorkányok*», három-három kötetben.

3 Német levele az Emlékalbumban.
4 Fejérvárihoz írt levelében (Br. 1853 márczius 1.).

Az «*Eszther*»[5] cz. történeti regény színhelye, Lengyel- és Magyarország, kora, mint a szerző mindjárt az első lapon megmondja, Nagy Lajos korából az 1349-től 1364-ig terjedő időszak. Miként a cselekvény a két ország területén folyt le, úgy két fő történeti alak: Nagy Kázmér és Nagy Lajos körül csoportosul az. Nagy Kázmér lengyel király kettős életet él: uralkodói és magánéletet. A magánszemély élete olyan mint

131. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

Zólyomié: a neki megtetsző nőket ügynökei által, vagy személyesen hatalmába keríti s Lobzov várában levő kéjlakába viteti. Így tett Rokiczanával, a boszniai bán nőtestvérének és Lubart herczegnek leányával, a kivel álnév alatt színleges házasságot is kötött, így tett egy Eszther nevű zsidóleánynyal, a ki azután mint kedvese uralkodik rajta s nagy befolyását arra használta fel, hogy zsidó hitsorsosai sanyarú helyzetén enyhítsen. Másnemű

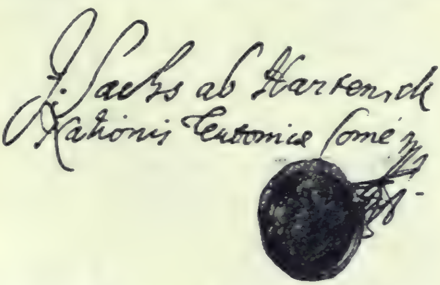
[5] Ism. Pesti Napló 1853. 960. sz. és Új Magyar Múzeum 1853. 1. 261. l. («Irodalmi Napló.») Az «Eszther» kortörténeti hátterére von. l. Pór A. Nagy Kázmér lengyel király családi élete. Századok 1903. 693—712. l.

kettős életet folytat Nagy Lajos magyar király, a ki Kent lovag álnév alatt a boszniai bán, Kotromanovics leányát, Lizinkát, hódítja meg s veszi feleségül.

A regény tárgya, meseszövése, jellemzési és előadási módja, nemkülönben romantikus iránya annyira elárulja szerzőjét, hogy felesleges volt a kiadó aggodalma, hogy a közönség nem ismer reá azonnal kedvelt mesemondójára. Ha nem ismert volna reá, az egykorú kritika gondoskodott róla, hogy a névtelenség leple elég átlátszó legyen. «Végre valahára ismét egy szem azon nemes regényfáról — írja az «Uj Magyar Muzeum» (1853) «irodalmi napló» vezetője — mely a jobb időben annyi édes gyümölcscsel táplált köztünk szívet, lelket, ízlést; egy újabb remek a magyar regény halhatatlan nagy mesterétől! Örökké ifjú lángelméjének avulhatatlan műve. Gyönyörködtető, tanulságos, nemesítő, mint tőle minden, de formáiban, ha lehet, még tisztább, még példányszerűbb.» Nem az elfogulatlan bírálat, hanem a hazafias lelkesedés sugallta e szavakat, mert e regény már nem jelent emelkedést Jósika írói pályáján, habár meseszövési, főleg érdekfeszítő bonyolítási művészetét s folyamatos előadását még teljes erejében mutatja. Új benne az Eszther jelleme, kit az elzülléstől az az eszme óv meg, hogy népéért áldozza föl magát: Jósika előtt itt tudatosan vagy öntudatlanul a népét Hámántól megmentő Eszter alakja lebegett. Jelleme festésére, habár vannak is benne valószínűtlenségek, nagy gondot fordított, különösen sikerült az udvari bemutatás leírása, mikor az udvar fényes hölgyei nem akarnak tudomást venni a közéjük betolakodóról s e gőg Eszther jellemére gyakorolt átalakító hatásának finom ecsetelése. Kevésbbé gondos, inkább felületes Nagy Lajos és Kázmér jellemrajza. A regény befejezése is kissé váratlanul történik, oly hiba, melyet Jósika korábbi regényeiben is kifogásoltak, a mi arra a túlzó kijelentésre késztette előbb idézett kritikusunkat, hogy e regény «világosan még egy regényt teszen fel, mely nélkül róla végképi ítéletet nem hozhatni».

A regény forrása Dlugosz «Historia Poloniae»-ja. Ezt követi Kázmér jellemzésében, kit Dlugosz is kéjencznek fest, az adatokat is onnan meríti. Megtaláljuk itt Rokiczanát, a királyt megfeddő Baricza vízbe dobatását, Eszther jellemzése is megfelelő, t. i. Dlugosz szerint is hitsorsosai érdekében használta föl nagy befolyását.

Jósikának ez a regénye egy oly újítással lep meg, mely egyik oka lesz népszerűsége későbbi hanyatlásának, t. i. fejébe veszi, hogy a regényíró feladatai közé tartozik az új szavak forgalomba hozatala is, a mit ő «tisztítási kísérlet»-nek nevez. Eddig is tette, de óvatosan, most egész szótárt csatol a regényhez,

132. HARTENECK NAGYSZEBENI KIRÁLYBÍRÓ NÉVALÁÍRÁSA.

melyet azután bővítve későbbi regényeiben is lenyomat. Van ezek közt nehány elfogadott vagy ma is megtűrt szó, pl. czég, dallamos, esély, jelleg, keret, kezdetleges, lakályos, szédületes, támlány, üde, válságos, de nagyobb része (pl. dicsélyes (plausible), ildény (Sitte), kimély, idda (itatós papiros), irlap (papiros), kéjde (coquette) stb.) részint hibás, részint felesleges képzés.

Az «*A nagyszebeni királybíró*»-ban[6] arra a vidékre vezet

[6] A nagyszebeni királybíróról mint *történeti* személyről l. Bethlen M. Önéletírása, II. köt. 282—334. Cserei M. Históriája 333—5. l. Ferd. v. Zieglauer: Harteneck, Graf d. sächs. Nation. Hermannst. 1869. (Kül. 399—470. l., Sachs a nagyszebeni tanács törvényszéke előtt; az ítélet 462—3. l.) Teutsch: Geschichte d. Siebenbürger Sachsen II. Bd. 3—29. l. Márki S. II. Rákóczi F. I. k. 490—1. l. Mint a költészet tárgyáról: Porsche R. Harteneck alakja a magyar és erdélyi szász költészetben. Bpest, 1909. (Jósikától 12—8. l.) Ism. EPhközl. 1909. 773—4. l. (h.) Roth Alfréd: Tanulmányok Roth Dánielről Bp. 1913. (61—5. l.) Hajek Egon: Az erdélyi szász regényirod. stb. Brassó 1913. 18—25. l. Schullerus: Michael Albert. Nagyszeben 1898.

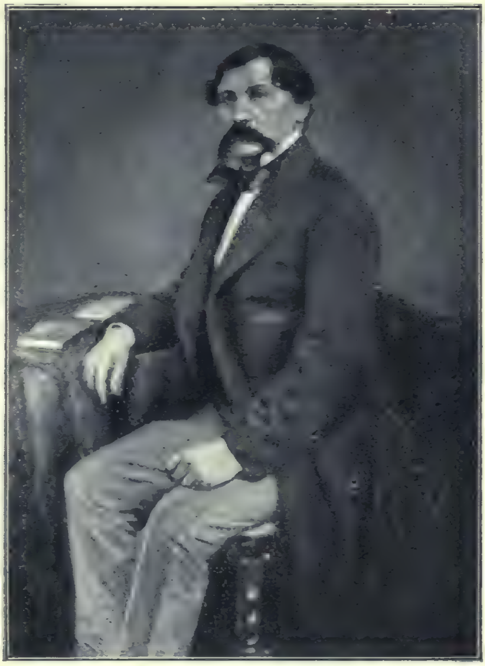
bennünket a szerző, melyet az «Utolsó Bátori»-ból jól ismerünk. De a regény szereplő alakjai között kevés a hasonlóság. Ott Albinus vagy Weiss Mihály felelne meg Szász János, a nagyszebeni királybíró alakjának, kik mind a ketten sokat tettek az erdélyi szászság helyzetének javítására, ha szerző ez utóbbit nem rajzolná kezdettől fogva megrögzött gonosztevőnek. Itt is szerepel egy önfeláldozó nőalak, Dévényi Advig, de tetteinek indítéka, a csalódott szerelem bosszúvágya, ismét nem helyezhető párhuzamba a Coelesta hazafiasságával. Acton főhadnagyban és a mellérendelt Biervogelben a szerzőre és katonaszolgájára ismerünk.

A regény tartalma szerint az ifjú, tehetséges és gazdag Szász János nagyszebeni királybíró altatószerrel elkábított leányokat elraboltat s háza rejtekszobájába vitet. Így tesz többek közt Serédy Ilka grófleánynyal is, a kit azonban Dévényi Advig és egy Nasztázia nevű czigányleány még idejében kiszabadítnak s Rabutin szárnysegéde, Acton főhadnagy segítségével szüleihez küldenek.

Szász engesztelhetetlenül gyűlöli Déli Mihály segesvári polgármestert s midőn annak titkos pénzverőműhelyét felfedezi, a királyi kegyelemlevél daczára törvényt láttat felette s kivégezteti. E miatt Acton Rabutin parancsára elfogatja s a bíróság Dévényi Advig és Déli Mihályné segítségével, a kire korábban szintén kivetette hálóját, egyéb bűneit, nőrablást, gyilkosságot stb. kiderítvén, Szebenben lefejeztette.

«A nagyszebeni királybíró» történeti regény s főhőse, Zabanius vagy későbbi nevén Johannes Sachs ab Harteneck, fontos politikai szerepet játszott Erdély történetében, mint a szászok ügyének védője. Lipót emelte nemességre s tette a szászok grófjává. Bethlen Miklós kanczellár bőven ír róla «Önéletírás»-ában, de ezt Jósika nem ismerte; e szerint Rabutinnal, Actonnal, a kormányzóval és Aporral együtt jelen volt azon a tanácskozáson is, a melyen Schuller János segesvári polgármester önkényes kivégeztetése miatt elhatározták felségsértési

perbe fogatását. Ezenkívül azzal vádolták, hogy feleségével együtt Acton inasát felbérelte ura megmérgezésére s mikor ez nem sikerült, a hozzámenekültet elrejtette, később pedig titkára beavatásával megölette. A nagyszebeni tanács e bűntény miatt ítélte halálra s fejeztette le (1703 decz. 5.), míg felesége Erzsébet asszony és titkára, a kik a periratok tanusága

133. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

szerint semmivel sem voltak ártatlanabbak nála, kegyelmet nyertek. Az első később újra férjhez ment, az utóbbi pedig nemességet és császári tanácsosi czímet kapott. Rabutin gyűlöletének okát örök homály fedi, Emlékiratainak az az állítása, hogy Rákóczival való levelezése okozta volna bukását, nem valószínű. Cserei nagyon elfogultan ír róla, Jósika csak ezt a forrást ismerte s ezt azután nemcsak szorosan a Szász János történetére nézve, de egyébként is felhasználta, pl. a Görgény

körüli portyázó harczok leírását, benne Cserei szereplésével, innen merítette. Ez magyarázza meg, miért olyan hézagos az események előadásában, miért olyan hiányos és elfogadhatatlan főhősének jellemrajza, a mit nem pótolhat a római torony és kékház rejtekeinek hosszadalmas, Sue-re emlékeztető leírása. A történeti Harteneck sokkal érdekesebb egyéniség. Jósikát megelőzőleg (1847) a szintén Scott hatása alatt álló szász költő, Roth Dániel is politikai regényt írt róla (Johann Zabanius, Sachs von Harteneck), mely elárulja, hogy a periratokat áttanulmányozta. A regényben Bethlen Miklósnak juttatott szerepnek azonban nincs történeti alapja. Vajda Viktor regénye, vagy «regényes korrajz»-a is (Elveszett boldogság 1906) a történeti és peranyag ismeretére vall, de költői értéke még a Jósika művéével sem vetekszik. A szász költők Harteneck bukását drámában is feldolgozták Teutsch Traugott (1874) és Albert Mihály (1886) szomorújátékot írtak róla.

«*A gordiusi csomó*»[7] első felében csupa talányokat vagy rejtélyeket ad föl: Egy Szentesy Kálmán nevű öreg különcz családjától s a világtól elvonultan él budai házában, csak néha kelve útra, senki sem tudja, miért? Egyszer egy újságban azt olvassa, hogy Bánfalvy álnév alatt lappangó Károly fiát kirabolták és súlyosan megsebesítették, de a rablók ismeretlenek. Egy Aradi nevű parasztgazdát gyanusítanak a rablással, de fia magára vállalja a tett elkövetését s így őt ítélik halálra. Az öreg Szentesy korábban egyideig csekély gazdaságából élt s egyszer csak nagy vagyonra tett szert, senki sem tudta, hogyan? Őrnagy fia a katonaságot elhagyva egyidőben tűnt el Bergami gróf nejével Johannával, a ki csakhamar azután Belgiumban Chateau de la Rochetteben tűnik föl egy Wanovszky

7 Az első kiadás czímlapján *Gordusi* csomó van, először csomó helyett *csomagot* akart írni, s ilyen értelemben a szövegben is előfordul a *csomag* szó. A «*gordusi*» jelzőt már a Pesti Napló megrója. Ism. 1853 november 20-iki 1110. számban. A névtelen ismertető Johannát tartja a regény legtökéletesebb jellemének s azt hiszi, hogy a szerző intentiója szerint Wanovszky, Johanna férje, a regény főszemélye.

nevű lengyel gróffal; a gróf egy Sandeau nevű gyanus alakkal való találkozás után eltűnik, útra kél, s még felesége sem tudja miért s a bizonytalanságba belé is őrül s egészsége csak lassan áll helyre. A regény második fele azután rendre megfelel e kérdésekre, illetőleg megoldja a sok csomót s megtudjuk most, hogy az öreg Szentesy birtokán elásott kincset talált s azt pénzzé téve lett gazdaggá, fia a gazdagság forrá-

134. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓSNÉ.
(Régi fametszet után.)

sának felfedezésétől tartott s azért tűnt el és lappangott; a Johanna grófné lengyel grófja egy dugárus és gyilkos volt, ki azért tűnt el, mert egy csempésztársa ráismert. Ez a Sandeau nevű csempész azután Magyarországba jött s egy rablóbandát alakított s ő rabolta ki Bánfalvy (Szentesy) Károlyt s elfogatásával Aradi Miska megmenekült a haláltól. Johanna megbocsátott a később visszatért s multjáról vallomást tett Wanovszkynak s azután Amerikában kezdtek új életet, Szentesy pedig régi ideáljával, egy creol özvegygyel, Ausztráliában telepedett le.

A regény túlságosan bonyolult szerkezete azt a hitet kelti, hogy a szerző mesebonyolítási ügyességét akarta csillogtatni; ez sikerült is neki, de az érdeklődés kifárasztásával s úgy leszünk vele, mint Cornelie, a kinek Johanna az események jórészét elbeszéli, hogy a sok részlet lassanként kevésbbé kezd érdekelni bennünket, mint az elbeszélő hiszi, sőt maga a fődolog is csak «középszerüen érdekel». Johanna rajzában lélektani tanulmányt nyujt a szerző arról, hogy egy lelki egyensúlyát elvesztett nő hogyan nyeri azt lassanként vissza, Wanovszkyban viszont azt próbálja bemutatni, hogy egy rossz útra tévedt iparlovag hogyan tér vissza a becsületesség útjára, de egyik jellemet sem tudja elfogadhatóvá tenni. Legjobban sikerült az Aradi-család rajza, az öreg paraszt, és Miska fia szeretőjével Tercsával, Boris aggszűz, a lelkész mind az életből vett alakok.

«*A zöld vadász*» meséjét szerző II. Ulászló és II. Lajos korából vette. Két főúr, Drágfy Bertalan és Kanizsay Gyerő engesztelhetetlenül gyűlölik egymást, mióta Drágfy Kanizsay szerelmi ideálját vette feleségül. A kölcsönös birtokfoglalásokban Drágfy kerekedett felül: nemcsak elfoglalta Kanizsay nyitramegyei várát, hanem fiával együtt fogságra is vetette. Drágfy unokaöcscsének árva fia Tihamér a foglyokat megszánva, szökéshez segítette, amiért Drágfy kiűzte várából. A beteges, «félkegyelmű»-nek csúfolt fiú hét év alatt deli ifjúvá fejlődött s mint «zöld vadász» bukkant fel újra, öltözete színéről kapván e nevet. A szerencse később megfordult, Kanizsay visszafoglalta várát, sőt Drágfy elveszítette többi birtokait is s csak a zöld vadász segélyével tudott egy várat birtokába keríteni. A zöld vadász, a kalandos társaság tagja, részt vett a király oldalán a mohácsi csatában, sőt ott volt a cselepataki katasztrófánál is. Drágfy a mohácsi csatában kapott sebébe belehalt s Judith Drágfy Tihamér, a zöld vadász neje lett, sőt Drágfyné is újra férjhez ment a várgondnokhoz.

«A zöld vadász» Jósika azon regényei közé tartozik, me-

lyekre ráillik Kemény Zsigmond jellemzése, hogy «gyorsan, gyorsabban» készültek. A gyors munkát a történelmi anyag túltengése s a mesével lazán összefüggése is elárulja. Egyes jelenetek, pl. Fugger Anzelm és Szerencsés Imre látogatása a Drágfyaknál, csak a korfestés kedvéért vannak beillesztve s erőszakosan vannak a mesébe kapcsolva. A romantikus reczeptet a már unalmassá váló titkos várfolyosók, nőrablás stb. képviseli. A befejezés (Drágfyné férjhezmenetele Glück úrhoz) nem mondható sikerültnek. A mohácsi csata leírásában főleg Brodaricsot követi, a kit a regényben is szerepeltet. Előadása szaggatott, döczögős s a stílusa is sok helyt pongyola, sőt homályos, pl. «...egy gyönge léhével a pirnak homlokán, mint a nyilvánulás korányának első sugarával — hagyta el a szobát».

«*A szegedi boszorkányok*» meséje szerint Futaky Ferencz szegedi uzsorás a pénzen kívül minden örömét egyetlen fiában, Sebestyénben találta. Az ifjú Mártonváry Évának volt a vőlegénye, de arája visszaküldte a jegygyűrűt, midőn Felsenthal feleségül kérte. Az ifjú szerelmi bánatába beléőrült s a Tiszában lelte halálát. Futaky rettenetes bosszút eszelt ki: azonkívül hogy a Mártonváry-család vagyoni romlására tört, Felsenthalnak ikerleányait ellopatta s az egyiket Hage Wilibald leányával kicseréltette s a kicserélt gyermekeket előbb Futaky Ágota és Regina néven mint saját gyermekeit, később mint sógornőit tartotta magánál. Futaky és a két leány boszorkányság gyanujába estek s börtönbe kerültek. Két Mártonváry ifjú a szegedi várparancsnok segélyével kiszabadította ugyan őket, de újra rájok találtak s épen a válságos pillanatban, midőn a kínvallatásra került volna a sor, megjelent a két atya, az egyik mint császári biztos és kiszabadította a két fogolyt, kiket a két Mártonváry-testvér feleségül vesz, Futakyt pedig a nagy felindulástól szélütés éri.

A regény művelődéstörténeti korrajz s alapjául megtörtént esemény szolgált. Szerző Bevezetésében hivatkozik is egy régi levélgyűjteményre, melyet forrásul használt föl. A szegedi

boszorkányégetés élénk színekkel festett leírása nyitja meg: három máglyán hat boszorkánymester és hét boszorkány szenvedett máglyahalált. A boszorkányszigeti hírhedt bűnügyi gyilkosság 1728 július 23-án történt, úgy miként a regény mondja, a nevek felsorolása is helyes, csupán egy-két nevet vétett el, Jancsónét Banda Katának, Szánthó Mihályt Szabó Mihálynak írja s nem említi, hogy egy boszorkányt előbb kivégeztek s csak a holttestét égették el. A vakbuzgó ügyészt csakugyan Szlovenits Mihálynak hívták s Dugonitsné is az elégetettek közt van, és sajátságos anachronismussal a jeles piarista író anyjának teszi meg s a 13—14 éves «gyerkőczé»-vel (született 1740-ben!) hatásos szerepet játszat el: anyjához a máglyára rohan s alig tudják megmenteni a tűzhaláltól. Bűbájosságért s az emberek megrontásáért ítélték el valamennyit s a bűnper aktái, kínzásról és kényszervallomásról felvett jegyzőkönyvek, tanuvallomások sötét idők gyászos emlékei gyanánt fentmaradtak.[8] A regény bevezetése a boszorkányperek rövid ismertetését és magyarázatát nyújtja.

Neje nem maradt férje mögött munka és szorgalom tekintetében. Jósika azt írta haza egyik brüsszeli levelében:[9] «Több évvel ezelőtt egy lengyel menekült jött ide Brüsszelbe, ki valami csekély összeget mentvén meg, mihelyt körültekintett, azon gondolkozott: becsületes szorgalom által alapítani meg jövőjét; pár csipkekötőt fogadott s a híres brüszeli csipke készítéséhez fogott: talán a legnehezebb vállalat itt, hol a gyártás a legnagyobb tökélyben s annyiak által üzetik. Eleintén igen rosszul is ment dolga s alig kapott munkásokat, de kitartás sok akadályt legyőz s hogy rövid legyek, az egykor szegény lengyel-

8 L. Reizner J. Szeged története I., II. és IV. kötetében és Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp. 1910. (Akad.) 395—402. l. Itt a boszorkányperek külföldi irodalma is fel van sorolva, a mikhez kiegészítésül a magyar irodalomból még Lehmann nagy művének fordítását s Laufenauer művét említjük fel. A regényben említett Mihálovitsnéra von. l. Reizner id. m. IV. köt. 456. kk. ll.

9 Magyar Hirlap 1851 július 20-iki 514. számban.

nek most nem kevesebb mint 500 munkása van, és szeretetreméltó családjával a legkényelmesebb helyzetben találja magát.» Jósikáné figyelmét ez a brüsszeli példa, úgy látszik, megragadta, s elhatározta, hogy az irodalmi foglalkozás mellett egy csipkekereskedést is nyit. Már az 1853-ik év elején foglalkozott e gondolattal. «De tréfa mi tréfa, *mi* is, főleg Julie, — írja Jósika Fejérvárinak[10] — mindent elkövetünk, hogy valami kereskedéshez foghassunk s a ki az én hasonlíthatlan Juliem jellemerejét s józan gyakorlati felfogását úgy ismeri, mint én, kit a gondviselés ezen angyallal áldott meg, az nem kételkedhetik, hogy mihelyt valahonnan alap gyűl, ha valaki, ő kiviszi a dolgot s bele nem törik kése.»

Vállalkozó természetét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Magyarországból hozatott borral is kereskedtek[11] s azonkívül ajánlatot tettek Fejérvárinak is, hogy szívesen közvetítik a szállítást, ha Brüsszelből vagy Belgiumból Amerikába ő vagy más davenporti üveget, czinket, rezet, szöveteket, gyolcs- és csipkenemű kész munkákat, kalapot, czipőt, keztyűt, órákat, fegyvereket, könyveket, kemenczéket akarna hozatni.[12]

A fentebb említett alap csakugyan összegyűlt s Jósikáné, minden előítéletet félretéve, csipkekereskedést nyitott s férje nemsokára (1854 okt. 1.) örömmel újságolhatta Fejérvárinak, hogy az remény felett jól megy, nemrég egy 2500, majd egy 5000 frankos megrendelést kapott.

Az 1854 szerencsétlen év volt rájuk nézve: a sok túlfeszített szellemi munka miatt régi, még katonakorában szerzett főfájása visszatért s néha fülzúgástól kísérve, szinte tűrhetetlenné vált. «Többnyire nedves időben — így írja le maga betegségét[13] — vagy ha éjszak felől fuj a szél, estve lefekvéskor és épen az elalvás pillanatában ollyat lő fejemben, mintha egy pisztoly sülne el. Darab idő óta ezen nagy csattanások megszüntek s

[10] 1853 márczius 1-én kelt levelében.

[11] A Fejérvárinak küldött levélben említi (1853 július 12.).

[12] U. a.-hoz írt levél 1854 márczius 30.

[13] Fejérvárinak 1854 márczius 1-én küldött levelében.

e helyett, midőn elaludnám és jól megjegyzendő, épen az elszenderedés pillanatában nem ugyan csattanást, legalább nagyot, de ritka nap hogy ne éreznék egy kis sziszenést vagy pufogást, hol nagyobbat, hol csekélyebbet: ez nincsen fülemben, hanem fejemben hol egy hol más helyt 's a sziszenés ollyan, mintha valami átsipolna fejemen — néha nappal is előjő, fülem pedig igen gyakran zúg. Azt hivén, hogy vértolulás készül agyvelőm felé — keményen megpióczáztattam magamat, mi szembetünőleg jót tett egyébként, de a csattogásokra nézve legkissebb hatással sem volt. Az orvosok azt tanácsolják, hogy ne dolgozzam — szép beszéd! De hát akkor miből éljek? Egyébiránt voltak napok, hol sokat dolgoztam 's fejem nem pattogott, 's napok hol szent Heverd el napját ünnepeltem 's fejem még inkább puskázott. Mivel ez nedves és szeles időben jő leginkább elő — én azt hiszem, hogy elébbi chronikus főfájásom (zur Abwechslung) [14] most ezt a tempót vette fel. Akartam a pióczázást még egyszer megkisirteni, de az orvosok, kik a bajt nervosus bajnak tartják, azt mondották, hogy ne tegyem, mivel illy bajokban a sok vérvesztés még roszabb: a legkülönösebb az, hogy jó álmom és felséges étvágyom van 's emellett könnyen dolgozom. Ez az én capitoliumi affairem — kissé jobban érdekel, mert nyakamon hordom, mint az orientalis és occidentalis kérdés.» Erről a betegségéről leveleiben többször panaszkodik, hol tréfásan, hol komolyan. «Az orvos azt állítja, — írja egyszer — hogy az idegek vannak tulfeszítve: de tatár vigye őket, ha tul vannak feszítve, miért puskáznak!» [15] A homoeopathiával is kísérletezett,[16] de a makacs baj, melynek oka csakugyan az idegek túlfeszültsége lehetett, mindig vissza-visszatért. Különösen az olvasás fárasztotta, az írás kevésbbé.[17] A fejfájás ellen úgy védekezett, hogy szorosan, szinte légmentesen bepólyázta fejét s annyira csökkentette a fájdalmat, hogy az az írásban nem

14 Változatosság kedvéért.

15 Levele Fejérvárihoz: Bruxelles 1853 június 8.

16 Levél u. a.-hoz Br. 1858 május 31.

17 U. a.-hoz Br. 1853 május 1. (E szerint hideg vízzel is gyógyította magát.)

gátolta.[18] Azonkívül ebben az évben (1854) egy nagy szerencsétlenség is érte: lábát eltörte s különösen az első három hétben nagy fájdalmai voltak s öt hónapig tartott, míg teljesen

135. BRASSAI SÁMUEL.

helyreállott.[19] Ez az oka, hogy a következő évre csak egy regénynyel készült el, «*A tudós leányá*»-val.

«A tudós leányá»-nak meséje szerint Zsigmond császár és magyar király ifjú neje Cillei Borbála megtudván, hogy férje megcsalta őt Latkó czigány herczeg nejével Cleopatrával, bosszú-

18 Emlékir. IV. 61–2. l.

19 U. o. és levelei Fejérvárihoz Br. 1854 augusztus 31., október 1., 1855 január 1.

ból éjjeli titkos találkára megy Wallmeroden ifjú lovaggal, Gara Sándorral és másokkal. Wallmeroden szerelmes lett a titokzatos idegenbe, de midőn megtudta, hogy e találkozón a «királyné pillanatnyi szeszélyének játékszere» volt, megütközését nem titkolta el s ezzel a királyné kegyét eljátszotta. A királyné folytatta előbbi életmódját s bosszúja utólérte azt, a ki olyan vigyázatlan volt, hogy elárulta szerelmi titkát, így Gara Sándort a sigmundseggi várba csukatta, vagy a kire féltékeny volt, mint Wingardus tudós leányát, Métát, a kibe Wallmeroden szeretett belé. Midőn Zsigmond a kosztniczi vagy konstanzi zsinatról hatévi távollét után visszatért, nejét Kővárra számüzte, de később megbocsátott neki és visszafogadta. Királyi bosszúja abból állott, hogy a legközelebbi udvari ünnepélyen öt kegyenczét mutattatta be a királynőnek, valamennyit nejével együtt: köztük volt Wallmeroden is a tudós leányával s Gara Sándor a sigmundseggi várnagy ezüsthajú leányával, Leával.

A regény, mint láttuk, Zsigmond király korában játszik s a főbb szereplő személyek (Zsigmond, Cillei Borbála, Wallmeroden) szintén történetiek. A főszerepet benne a királyné viszi, úgy hogy inkább lehetett volna a regénynek olyan czímet adni, mint Garai adott 1840-ben írt drámájának t. i. «Borbála királyné kegyencze», melyben «Valmeródé»-nak jutott a főszerep, csakhogy Zsigmond természetes fiának teszi meg a költő s a Méta helyét, kire a királynő féltékeny, Zudor Rózsa foglalja el. A történet is felemlíti Valmeroden nevét a királyné botrányos életmódjával kapcsolatban, a királyné számüzetése, a czigányvajda kiváltság levele stb. mind történeti tények. Főforrása Aschbach «Geschichte Kaisers Sigmunds (Hamburg 1839.)» cz. műve s Katona «Historia critica»-ja. A regény nem tartozik Jósika legjobb regényei közé: A Wingartus tudós és leánya az «A csehek Magyarországon» Bretiszlávjának és Izabellájának másolata, csakhogy az előbbiek gondosabb tanulmánynyal készültek, Cillei Borbála és Wallmeroden viszonyának rajzában is sok a lélektani valószínűtlenség; a tiroli zergevadászt babo-

nás fiával együtt saját élménye után írja le.[20] A Zsigmond korabeli tudományos állapotok és művészet, sőt kertészet ismertetése Wingartus tudós révén erőltetett s a stilus is pongyola, sőt sokszor magyartalan.

A regényt Brassai Sámuel bírálta meg, akkor megindított kritikai folyóiratában, részletesen, alaposan, de túlhajtott szigorúsággal.[21] Azzal kezdi bírálatát, hogy a mióta egy szózat reánk kiáltott: «Le a kalappal, Uraim!» azóta némelyek a kalapjukat máig sem tették föl. Nem sokalta meg a tisztelkedést s nem félti a tekintetes hajadon főket a náthától, hanem félti az anyai nyelvet az olyan művektől, mint az «A tudós leánya», melyben oly soksággal hemzsegnek a nyelv elleni hibák, mintha németből lenne roszúl magyarra fordítva, azután megrója szógyártását, hibás szórakását és stilusát.[22] Hibáztatja, hogy a szerző minduntalan kilép objectivitásából, a mit többi regényeiben is sokszor megtesz és tagadhatatlanul zavarja az olvasót az ilyen «Tekintsünk körül», vagy «Mondjunk annyit befejezésül» stb. kifejezésekkel. Hibásnak tartja a mű tervét, a Wallmeroden, a királyné, Modesta, a tudós és leánya jellemét, a mű erkölcsi irányát, mely a vérmérséklettel menti Borbála kicsapongásait. Ez a bírálat mélyen elkeserítette a szerzőt és éles hangon válaszolt reá a «Magyar Sajtó»-ban,[23] a nyelvhibák védelmére

20 Emlékir. II. 90—100. l. Bp. Szemle 1914. CLX. k. 258. l.

21 Criticai Lapok. 1855. I. füzet 27—43. l. Salamon F. (Drám. dolg. II. 427. l.) csak valószínűnek mondja, hogy a névtelen bírálat Brassaitól ered; de Jósika neki felelt s tudtunkra Brassai nem tiltakozott a szerzőség ellen.

22 Felsorolja ezeket az új szavait: álérv, álcza, aradij, ároda, bödke, badaros, csatány, csepely, czég, dicsélyes, éhcsel, elény, értény, esély, feszély, féltény, fölény, görely, harsitni, hathat, horgány, hüle, hevély, hejázni, idda, illam, ildény, ildom, indom, ingom, irlap, ivar, kéjde, keret, kimélyes, köröny, közesély, körde, lakályos, láttáv, lépcze, lelény, léh, löve, merevély, minősíthetlen, mállott, nehély, nyerélyes, növényde, ormodás, öltékeny, ömlény, örsze, pélke, rova, sejlet, sérerzet, sulyam, sükõny, sim, sivar, tálna, tévegezni, téveg, támlány, tévelyezés, töm, üde, üvegde, vély, véltét, vetény, vilár, zsibbály — s azután fogadást ajánl egy pályadíjat nyert dráma vagy novella belértékébe, hogy az olvasó azok közül egy szónak se találná ki magától a szerző által követelt értelmét. Azután a stílusát rója meg s példatárt állít össze annak bizonyítására, hogy a szerző «kezdte már feledni a magyar constructiot és helyes szórakást».

23 1856. évf. április 21-iki 93. sz. l. «Athenaeum». Könyvism. «Egy kis jegyzet Brassay Sámuel úr kritikai lapjaira» cz. a.

azt hozva fel, hogy azok egy része sajtóhiba, új szavait pedig a legjelesebb hirlapok, a legkitünőbb írók: Eötvös, Kemény, Toldy, Hegedüs sat., «még mindnyájunk kedvencze, a genialis Jókai Mór is használják, sőt m. tudós Br. Sámuel is»; azzal vádolja, hogy rászedte a publicumot, midőn azt, a mit ő egy könnyelmü nőnek, — jelleme szerint, — szájába ad, az olvasó közönségnek, mint saját véleményét adja elé; midőn azt mondja, hogy az aljasságot szépíti, mert kényes dolgokat nem ad cynismussal elő, holott mind Cilley Borbálánál mind osztályánál a regény végén kimondja saját véleményét is. Még később írt műveiben is visszatér e támadásra, hol gúnyba, hol panaszba öntvén ki keserű hangulatát.

Néha-néha felesége is betegeskedett, de a betegség lelki erejüket nem megtörte, hanem megaczélozta. Midőn elmult, új erővel láttak munkához. Jósikáné kifogyhatatlan volt új ötletekben. Pl. levelet írt Lamartinenak, hogy «A nemzetgyűlés története» (Histoire de l'assemblée nationale) cz. új művének kefelevonatait küldje el neki, hogy németre fordíthassa. Lamartine udvarias levélben válaszolt, melyet azzal kezdett, hogy a Jósika neve, a ki hazáját védelmezte s a legkitűnőbb írók egyike, nem ismeretlen előtte, de a kérés teljesítése a Siècle szerkesztőségétől függ, a melynek a fordítás jogát is eladta.[24] Azután a szépítésnek és ifjításnak mesterségéről írt egy könyvet, melynek kelendőségére nagyon számított.[25]

Ha megunták az írást, sétálni mentek a parkba vagy ker-

[24] Jósika levele Fejérvárihoz: Bruxelles 1853 márczius 1., s Lamartine levele az Emlékalbumban Páris, 1853 márczius 11. — Lamartinenak van még egy levele az Emlékalbumban, a mely szerint Cassin úrnak küldi művének (?) egy javított példányát, ezt a Cassin urat talán Chassinnal Hunyadi J. életírójával lehetne azonosítani, de a George Sand «Accassie»-ja, kiről levelében beszél, nem tudjuk micsoda név, talán valamely névnek (Jósika?) ferdítése? A Jósika-emlékalbumban ezeken kívül még Balzacnak, Dumas filsnek, Févalnak, Girardinnek, Gonzalesnak, Houssaye Arsènenak, Victor Hugónak, Mussetnek, Rachelnek és Scribenek is van levele vagy emlékverse, de valószínűen ezeknek nincs személyi vonatkozása, hanem azokat Jósika csak mint gyűjtő sorozta be Emlékalbumába.

[25] Jósika levele Fejérvárihoz Br. 1853 július 31. E művét nem említik életrajzai. Az 1853 márczius 1-jéről keltezett levelét v. ö. az 1855 deczember 27-iki levéllel; ez utóbbi világosan említ egy «Szakácskönyv»-et, melyet *Egoné* írt.

tészkedtek. Jósika egyik brüsszeli levelében azt írja, hogy e város sok előnyei egyikéhez tartozik, hogy majdnem minden háznak egy kis, többnyire igen csinos kertje van.[26] Az ő házuknak is volt ilyen kertje s nagy kedvteléssel kertészkedtek mindketten benne. «Mi pedig — írja Fejérvárinak — az én kedves jó

136. LAMARTINE.

Juliem 's én kertészkedünk: kis kertünk olly szép, hogy magunk is el vagyunk bámulva a fényes sikeren, mellyet arattunk. Van veres, rózsaszin, fehér, lila és violaszin rododendronunk, mind kün telelő: ugy szintén felséges azaliáink és rozsaink s egész sereg egyéb növényünk: kertészi lángeszünk főleg abban tünik fel, hogy e csudás változatosság mellett kertecskénk nem tul-

[26] M. Hirlap 1851 július 10-iki 505. sz. 2303. l.

telt.» Mikor egyszer felmerült az a gondolat, hogy hová menekülnének, ha már Európában nem volnának biztonságban, Jósikáné azt felelte, hogy egyenesen Davenportba mennének s ott bérbe vennének egyet a Fejérvári építendő házai közül, *de csak úgy, ha kertje lenne*, azután Jósikáné vegyes kereskedést[27] nyitna, férje pedig írna és kapálna.

Ez az Amerikába utazás gondolata máskor is felmerült. Ujházi László Texasba hívta, hol nem kell egyéb, mint hogy reggel paripára üljön s körülnyargalja ménesét, gulyáját s lesz jövedelme elég s írhat még e mellett a mennyit akar. Jósika azt felelte rá, hogy ha megtanítja, hogyan lehet 200 frankkal Amerikába menni — mert ekkor ennyi volt összes pénzük — paripára ülni s körülnyargalni a gulyát, ménest s a mellett az indiánusoknak regényt írni: egy perczig sem fog gondolkozni, hanem azonnal útra kelnek.

Az amerikai meggazdagodás vágya egyszer őket is meglepte egy kevés időre. Mikor a csipkekereskedés fellendülőben volt, 4000 frankot küldött Davenportba Fejérvárinak,[28] hogy ott fektesse bele valami vállalatba, esetleg a határszélen vegyen rajta olyan földeket, melyeket bizonyos idő mulva nyereséggel eladhatnának. De az üzleti vállalkozás már a miatt sem sikerült, mert Jósika részletekben visszavette pénzét.

Ekkor már nem a megélhetés gondja, hanem a munkakedv sarkalta Jósikát újabb és újabb művek írására. Jósikáné a családi örökség rendezése után 4000 frank járadékot kapott, férjének pedig fiai, midőn fejük felől a birtokvesztés réme végre elvonult, évi 600 pengőforintot ajánlottak föl az apai birtokok élvezéséért, mert a Kállay-birtokok még mindig per alatt voltak. «Láthatod — írja barátjának, midőn erről is említést tesz — hogy előbb utóbb capitalista leszek.»

Anyagi helyzetük egyre javult. «Nekünk, jó órában legyen mondva, — írja Fejérvárinak — ezen 1855-diki év aránylag

[27] «Gemischte Handlung.»
[28] L. Fejérváryhoz küldött levelekben több helyen.

igen jó képet csinált eddig. Julie most stáfirozza a 7-k sage hetedik arát vulgo menyasszonyt s keze oly tele van commandeokkal, hogy alig győzi a megrendelt holmikat mind kiállítni. Én is deo favente még soha nem voltam oly inpertinens szajkó Péter, mint ez idén, 's bár még junius első napja nem áldozott, a 6-k kötet regényt firkálom.»[29]

Ezek voltak az 1856-ban kiadott regények, ú. m. a «*Jő a tatár*» négy, a «*Pygmaleon*» és «*A rom titkai*» 2—2 kötetben. Ez utóbbit előbb a Pesti Napló közölte.[30] A «*Jő a tatár*» korát már a czím megmondja. A két Szirmay testvér, mindkettő özvegyember, békés egyetértésben lakott egy fedél alatt mindaddig, míg az egyiknek, a gazdag Istvánnak leányát Jolántát feleségül nem vette Hédervåry Pál, holott apja, Dienes nádor, jó barátjának: a szegényebb Petur (Pétör) mesternek leányát Dórát szánta neki. A két család ekkor különvált egymástól. Az ifjú Hédervåry, hogy apja előtt indokolja, miért nem akarta Dórát elvenni feleségül, Szirmay István Libor nevű deákját gazdag jutalommal és ígéretekkel rávette, hogy Dórát rossz hírbe hozza, a mire az egy szobaleánynyal szövetkezve készségesen vállalkozott. Talabor, a Szirmay Petur udvarában nevekedett nemes apród tanuja volt a merényletnek s a szobalányt kivallatja, megriasztja, Libort leleplezi. Hédervåryné nem volt boldog, bár szerette férjét, de nem tudta követni annak vad kedvteléseit, minő pl. a medvevadászat s idő előtt elhervadt. Ekkor Hédervåry Dóra kezét kérte meg, de ez sértett büszkeséggel kikosarazta s életmentőjét Talabort boldogította szerelmével. Libor a tatárokhoz pártolt knézek vagy főnökök egyike lett, sok kincset harácsolt össze, de végül Batu khán felakasztatta.

E regény oly czélból iratott, hogy a mese keretében a mongolok betörését előadhassa a szerző. A mese alkotásában felhasználta azt a történeti tényt, hogy a Szirmay-család több tagja részt vett a sajómenti ütközetben. Czélját azzal is elárulja,

[29] U. o. 1855 június 1-én kelt levél.
[30] Emich G. erről szóló levele (Pesth, 1855 július 3.) az Emlékalbumban. Salamon bir. Irod. tanulm. II. k. 148—158. l.

hogy Rogeriust, a «Carmen miserabile» íróját, a tatárjárás történetében főforrását, mindjárt az első lapokon (1237), a Szirmay István házánál fellépteti, mivel tudvalevően Rogerius mint szemtanu írta tudósítását s később Libor rabszolgájává teszi. A kunok betelepítését azzal igyekszik szorosabban a meséhez kapcsolni, hogy Szirmay Ákost, a Jolánta testvérét beleszeretteti a Kuthen leányába. A történethez való ragaszkodás szaggatottá teszi az előadást s háttérbe szorítja a mese iránt való érdeklődést. Van két sikerült jelleme: az egyik a jutalomért és előmenetel kilátásáért mindenre kapható, jellemtelen Libor deák, kit úgy látszik, természet után rajzolt, mert midőn Fejérvárinak [31] a regényt megküldi, azt is írja, hogy abban ismerjen reá Libor deákra, tehát közös ismerősük lehetett ez a Copperfield Heep Uriah-jára emlékeztető alak. A másik érdekes alakja Jolánta, ki mint leány sejtelemmel sem bírt arról, mi vár reá a hiu, vad s kedvét durvább szórakozásban lelő férj mellett, kinek kedvében szeretne járni, de a gyenge test daczol és megtörik. A betegség, a lassú hervadás rajzában, úgy látszik, anyja képe lebegett előtte. Egyébként ez is azon regényei közé tartozik, melyeknek átgondolására és kidolgozására nem fordíthatott kellő gondot.

«*Pygmaleon, vagy egy magyar család Párisban*» cz. regény az 1851. év őszén kezdődik s Trencsényi Máté nyugalmazott tábornok családjának története. A családot, midőn Párisba akart utazni, nagy vasúti szerencsétlenség érte: Trencsényiné meghalt, leánya (Julie) pedig a külvilág iránt érzéketlen csendes őrült lett. Humboldt Sándor azt a tanácsot adta az apának, hogy a szobrászat által próbálja meg beteg leányában az

[31] 1858 április 1-én kelt levelében. Az 1856 november 29-ikén kelt levélben pedig azt írja: «talán ráismersz pár portraitra!» A rajz egyes vonásai az Emlékirat tolakodó deákjára is emlékeztetnek. Természetesen egyes vonások költöttek, mert mint Fejérvárynak írja, nagy ostobaságnak tartja élő személyeket regényben úgy szerepeltetni, hogy tüstént rájok lehessen ismerni. Brüss. 1856 márczius 1. Ez a regénye angol fordításban is megjelent 1904-ben «Neath the hoof the Tatar, or the scourge of God» czím a. Szinnyei F. Jósika M. 39. l.

értelmi tevékenységet felébreszteni: véleménye szerint a fokonkénti teremtés, míg a durva anyag az élet képét ölti fel, lassankénti derülést idézne elő. Trencsényi megfogadta a tanácsot s a siker csakhamar mutatkozott. Váradi Sándor ifjú szobrász segítségével Julie lelki elevensége lassanként csakugyan visszatért, de egyszersmind a mestere iránt ébredt szerelemmel kapcsolódott össze. A Trencsényi-házban az anya helyét egy Silvie nevű franczia nevelőnő foglalta el, a ki teljesen hatalmába kerítette a tábornokot s később el is vétette magát vele. Fitestvére, egy iparlovag, gróf Rüdersheim név alatt Juliere vetette ki hálóját, a kit Silvie segítségével el akart raboltatni, de még mielőtt erre kerülhetett volna a sor, Trencsényi nejénél meglepte őt s a menekülő kalandor dulakodás közben tőrével Trencsényi életét kioltotta. Julie a Váradi neje lett.

A regény czíme sejteti, hogy a szerző nagy fontosságot tulajdonít annak a lélektani problemának, melyet művében meg akar oldani, t. i. az öntudat, akaraterő s alkotni vágyás felébresztése a művészet segítségével. A görög mythologia szerint Pygmalion, Cyprus királya, szerelmes lett az általa alkotott márványszoborba s könyörgésére Aphrodite megelevenítette azt. Julie is a mintául vett Apollófő helyett ifjú tanítómestere fejét alkotta meg «s mint második Pygmaleon elragadtatás s imály közt tekintett művére» s az ifjú karjai közé vetette magát.

A regény nehány jelleme Sue «Páris titkai»-nak hatását mutatja. Ilyen Trencsényi tábornok, kinek hiuságát épen úgy használja fel Silvie arra, hogy magát elvétesse vele, mint Suenél a D'Orbignyét Roland asszony; a szédelgő Rüdersheimnak itt a nevelőnővel az öreg megmérgezésére szövetkező Polidori orvos, Trencsényinének D'Orbignyné, Julienek Harvillené, D'Orbigny kitagadott leánya felelnek meg. Balzac «Comédie humaine»-ja legfeljebb a társadalmi élet rajzára lehetett hatással,[32] Silvie jellemének némely vonásai a «Hiuság vására» Sharp

[32] Kont megjegyzését Szaák megállapításáról l. L'étude sur l'influence 401. l.

Rebekkáját juttatják eszünkbe, mely regényről tudjuk, hogy ismerte, sőt egyik művében idézi is.[33]

«*A rom titkai*»-ban Czobor Elemér a főhős, kiről azt hiresztelték, hogy elesett a nándorfejérvári csatában, holott nehéz fejsebével török fogságba került s onnan megszabadulva egyszer csak megjelent Czobor Márk királyi főajtónálló estélyén, de az nem akart ráismerni, sőt mint csalót kastélyából kiutasította, noha több vendége, Elemér barátai, tanuskodtak személyazonosságáról; elutasította őt mostohaanyja Frangepán Ilona is. A halottnak hitt Elemér öröksége Czobor Márkra szállott, a haszonélvezet az özvegyé maradt. Czobor Elemér síkra szállott jogaiért, vele tartott Czobor Pál nevű rokona, egy barátja Adelfy és Aurelia, mostohatestvére. Czobor Ilona, Márk leánya kezdetben ellene volt, de később szerelemre gyulladva iránta, szinte mellé állott. A mostohaanya, a kit az Elemér apja erőszakos halálának gyanúja is terhelt, egy Kardos nevű meghitt embere segítségével a kenedvári romladozó Czobor-kastélyba zárta Elemért, hogy meg ne jelenhessen a perdöntő tárgyaláson, de Aurelia és Adelfy kiszabadították őt s a tanuk, de főleg Ilona vallomására a bíróság az ő javára döntötte el a pert s azután boldogan egyesült Ilonával, Aureliát Adelfy vette el.

A regény történeti névhez van csatolva, a mennyiben Czobor Márk csakugyan királyi főajtónálló volt (1715—23.), sőt világtörténeti nevezetességre tett szert, midőn gróf Strahlenheim bécsi svéd követ megsértéseért a bécsi udvar kiadta XII. Károly svéd királynak,[34] de egyébként a mese költött s bonyolítása és megoldása egészen már nagyon ismeretes módszere szerint történik. Legnagyobb gondot Ilona jellemrajzára fordít a szerző, a ki előbb gyűlölte s kalandornak tartotta Elemért, de később ez a nézete a szerelem hatása alatt gyökeresen átalakult. A ravasz Kardos jelleme, a ki harmincz éven át hű ebként szolgálta Czobornét, «haragos» Ilonát, az «Akarat és hajlam»

33 Regény és regény-ítészet 95. l.

34 L. Voltaire «XII. Károly»-ának Gvadányi-féle fordítását, v. ö. Széchy K. Gróf Gvadányi J. 279. l.

Roderichjára emlékeztet. A czím elárulja Jósika már megúnt romantikus segédeszközének, a rom titkos börtönének alkalmazását.

Salamon Ferencz a regény egykorú bírálója a jelenetek látszó rendetlenségét hibáztatja, melyet a szerző azért alkalmaz, hogy az olvasót valami váratlanul lepje meg s azonkívül a főhiányokat a szerkezetben s a tárgy mechanikai kezelésében s okát az elsietésben látja. Megrója a stílus pongyolaságát is. Találó megjegyzéseket tesz a Brassai bírálatára czélzással a kritikára is.[35] Jósika egy másik alapos ismerője Elemér és Ilona találkozásának leírását példakép hozza fel, Jósika mennyire tud vigyázni arra, hogy az erkölcsi rendbe ne ütközzék.[36] Egy népies életrajzot is írt *Mátyás király*-ról, mely a Vasárnapi könyvtárban 15.000 példányban jelent meg.[37] «Nem akar — mint mondja — vele honunk történészeivel sorompóba lépni», kitűzött czélja csupán az, hogy kedvet ébreszszen kimerítőbb műveiknek olvasására. Egy egykorú ismertetője azt írta róla: «Mennyire szeretheti szép hazáját és népét az, ki ily szép könyvet tudott írni számára — a távolban!»

Ezt követték a következő évben az «*A rejtett seb*» és «*Két királynő*» cz. regényei. Az «*A rejtett seb*» tulajdonképen rejtett bűn, melyet szerző szerint nem lehet feledni, mely akkor újul fel, mikor nem is gondoljuk, hozva veszélyt és gyötrelmet, mikor nem is álmodjuk. E «tétel» bizonyítására szolgál egy II. József korabeli történet, melynek Kölesy Krisztián a főhőse, egy Felbányán letelepedett gazdag polgár, egy derék katonafiú (Gergely) és egy szerény leány (Louise) apja, a kinek mindene meglett volna a nyugodt, derült öregséghez, ha nem lett volna ilyen rejtett sebe. Ez akkor újult ki, midőn egy Csabai Gyurka nevű gyanús külsejű embert fogadott házához. Ott egy molnár felismerte benne az egykori rablót, ő meg hogy a bőrét megmentse, feljelentette Kölesyt, hogy az Fekete Ferkó, rablófőnök,

[35] Irodalmi tanulmányok II. köt. 149—158. l.

[36] Bp. Szemle. 1914. CLX. k. 94. l.

[37] Hajnik K. levele (1856 márczius 4.) az Emlékalbumban. 3. kiad. 1900.

a kinek sok gyilkosság és rablás, többek közt gróf Szentmiklósi János meggyilkolása és kirablása terhelte lelkét. Kölesyt vagy Feketét akasztófára ítélték, fia nőül vette rég kiszemelt Fannyját, leánya pedig, a meggyilkolt Szentmiklósi unokájának arája, zárdába vonult. A regény sem tárgyánál, sem meséjénél, sem kidolgozásánál fogva nem tartozik Jósika értékesebb alkotásai közé. Némi értéket ad neki a bécsi katonai élet és udvari őrszolgálat leírása Kölesy Gergely nevéhez fűzve, a ki kadét volt a Savoyai Eugen nevét viselő dragonyosezredben. Mivel ebben az ezredben Jósika is szolgált, joggal feltehető, hogy több fejezetében («A laktanyában», «A Controlor-Gang», «A becsületbíróság») saját katonai élményeit rajzolja. Mint az «A tudós leányá»-ban, ide is beilleszt egy kis külföldi és magyar irodalomtörténetet s a világ öt legjobb regényeként «Pál és Virginia»-t, «Manon Lescaut»-t, «Werther keservei»-t, «Wilhelm Meisters Lehrjahre»-t és a «Wakefieldi lelkész»-t említi, s szerinte «széptani műbecsben s kerekségben csak egyetlen egy regény létezik, mely azokat megközelítette, s ez Colomba, Mérimétől».

A «*Két királynő*» czímű történeti regény Erzsébetnek és Máriának Nagy Lajos halála után a korona megtartásáért folytatott nehéz küzdelmét mondja el Máriának a Horváthyak fogságából kiszabadulásáig. A regényes elemet benne Prodanicz István, corbaviai gróf, a Nádasdyak őse képviseli, a ki szerelmes a királynőbe s élete koczkáztatásával többször megmenti, a királynő is viszonozza azt, a nélkül hogy azért hitvesi hűségét megszegné; az ifjú Prodaniczban is, a kinek e szerint olyan szerepet juttat, mint Vörösmarty «Zsigmond»-jában Kontnak, egybevethető Abafi szerelmi hódolatával Mária Chrisztierna iránt is, — ez az érzelem megfér az Aglae iránt érzett szerelemmel, a kit feleségül vesz. Ez a regény a «Magyar Sajtó»-ban jelent meg s *ugyanez* a lap még ez év második felében megkezdte «*A hat Uderszki leány*» czímű regényének közlését,[38]

[38] Török János három levelét, melyekből azt is megértjük, hogy miért nem közölte Jósika az egész regényt (csak három kötetét) a M. Sajtóban, lásd az Emlékalbumban.

mely külön 1858-ban jelent meg hat kötetben. Az «*A hat Uderszki leány*» cselekvénye az 1481-ik évben kezdődik s Mátyás uralkodása utolsó évtizedében játszik s így némi megszakítással a kor és szereplő személyei is: a cseh rablók, továbbá Zokoli Edömér, Elemér fia, Komoróczi Edömér, Péter fia az «A csehek Magyarországon» cz. regényben mintegy folytatásként csatolják. De főleg ahhoz kapcsolja Uderszki Péter, a kit már Komoróczi Péter rabló cseh hadában bemutatott az író, csakhogy itt most hat leánya, közöttük főleg a tizennyolcz éves szelíd, ábrándozó Bruna és a férfias lelkű, harczias, sőt vad Vanda által háttérbe engedi magát szoríttatni. Corvin János herczeg el akarja fogni Uderszkit és leányait és serege egy részével Uderszki távollétében behatol várába, de a Bruna szépsége lefegyverzi s a várat meghagyja birtokukban. Midőn ezt a nagylelküséget később Uderszki megtudja, felhagy rablókalandozásaival; s apjával együtt meghódolt a királynak. Corvin János feleségül akarja venni Brunát s ebben Beatrix is támogatja, de az apa Vandát szeretné a herczeghez nőül adni. A nagyravágyó Vanda, midőn Corvint elhódítani nem sikerült, Brunát börtönbe záratta, sőt életére is tört, de gonosz terve meghiusult. Brunáról később kiderült, hogy Frangepán Balázs leánya s Mátyás halála után Corvin János neje lett. Vanda czinkostársával együtt a mélységbe zuhant.

A regényről megjelenése után csakhamar Salamon Ferencz írt alapos bírálatot.[39] Hibáztatja benne a kettős szerkezetet, melyek egyikének Bruna, másikának Vanda a főszemélye s a szerkezet egységét a gyakori kitérések és episodok is zavarják. Hosszasan fejtegeti, hogy a regény túl van terhelve lélektani, életfilozófiai és általános reflexiókkal; hogy igen gyakran bocsátkozik magyarázatokba, sőt néha úgy tesz, mintha valakivel polemiát folytatna. Az átgondolás és átdolgozás hiányát a gyors

39 Salamon Ferencz bírálatát l. a »Dramaturgiai dolgozatok» II. kötete függelékében 404—28. ll. Előbb az «Album a Pesti Napló előfizetőinek. 1858»-ban jelent meg.

munkának tulajdonítja, s ez a stílus elhanyagolására vezet, s itt különösen a stílus hidegségében nyilvánul. A regény jellemei közül a daemoni Uderszki Vandáé, az irígység megszemélyesítése, több érdeket kelt s igézőbben hat az olvasóra, mint a regény többi egyénei, a mit a szerző jó intentiója elleni dolognak tart. Összevetvén e művet a «Csehek»-kel, a mire az önként kínálkozik, arra az eredményre jut, hogy a «Csehek» szerzőjének néhány jó tulajdona megmaradt, de e jó tulajdonok sokat vesztettek elevenség és fény dolgában, az árnyoldaloknak természetesen csak annál nagyobb tért engedvén.

1857-ben egy vígjátékot is írt «*A vándorkérő*» czímmel egy felvonásban.[40] A darab cselekvénye az, hogy Pető Mihály gazdag földesúr nem akarja leányát Jernét szegény testvére fiához Kálmánhoz adni feleségül, noha a fiatalok szeretik egymást. Egy vándor kérő vetődik a szegény földesúr kastélyába, a ki Bebek Sándornak adja ki magát s megkéri a leányt a szegény ifjú számára, de kosarat kap. Mikor eltávozik, egy írástekercset nyújt át Jernének s ebből megtudják, hogy Mátyás király volt a vándor kérő, a ki árvai főispánná nevezte ki Kálmánt s most a leány apjának sincs a frigy ellen kifogása. A darab meséje nem új s kevés érdeket képes kelteni, dialogusa élénk s a tárgyhoz illő.

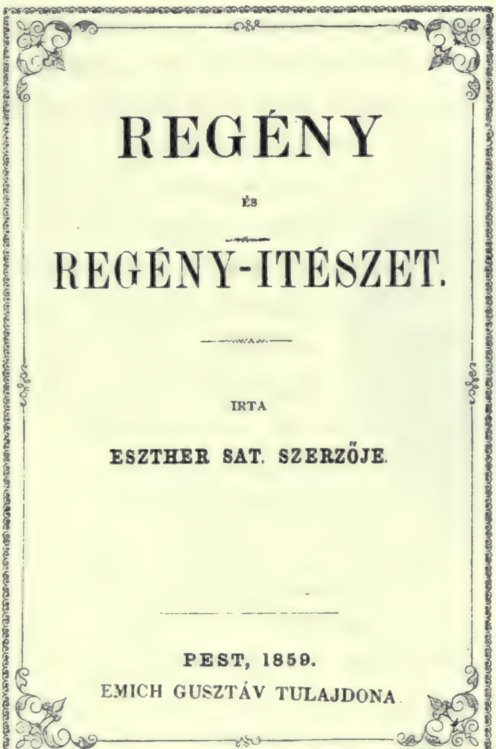
Ez újabb regényeket a kritika, miként láttuk, nem fogadta többé olyan szinte egyhangú elismeréssel, mint annakelőtte. Jósika előbb is érzékeny volt a kritika megrovásai ellen s olykor fel is szólalt ellene,[41] a miért a «Magyarkák» cz. röpirat szerzője (1845) «nebántsdká»-nak nevezte el,[42] most midőn a kor halad-

[40] Divatcsarnok 1857 márczius 15-iki sz. 103—21. l. A darab végén Császár F. megjegyzi, hogy a mű tulajdona lévén: nyilvános színpadon adatása jogszerűen csak tudtával és megegyezésével történhetik. Nem tudunk róla, hogy előadták volna. Ugyanabban az évfolyamban van Jósikának az «Egy igaz ember» cz. novellája, Jósika Juliának a «Virágkertészet»-ről írt czikksorozata. Bayer bírálatát l. A magyar drámair. II. 283. l.

[41] Budapesti Hiradó 1845. 106. sz. Báró Jósika M. levele gróf Dessewffy Emilhez az «Akarat és hajlam» irányáról.

[42] Álljon itt a Jósika jellemzése, a melynek nem tulajdonítunk nagy jelentőséget, ha elolvassuk a Petőfiről írt jellemzést: «Boldogtalan politikai író és casinoi

tával termékenysége ugyan nem, de írói ereje fogyatkozni kezdett, érzékenysége még inkább növekedett, szinte a türelmetlenségig fokozódott. Elhatározta, hogy egy külön füzetben felel a támadásokra, melyben a regényről és a kritikáról való nézeteit kifejti. Így jött létre «*Regény és regény-itészet*» (Pest,

REGÉNY

ÉS

REGÉNY-ITÉSZET.

IRTA

ESZTHER SAT. SZERZŐJE.

PEST, 1859.

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

137. A «REGÉNY ÉS REGÉNY-ITÉSZET» CZIMLAPJA.

1858/9) czímű műve. Ha valaki azt hinné, hogy regényelméletet talál e füzetkében, mint a legjobb feleletet a támadásra, csalódva tenné le azt, mert csak azt találja első, értékesebb részében

szónok, de annál szerencsésebb regény-költő. «Irány» czimű munkáját megsózta a' kritika, miután az élet kinevette; regényeit mohón olvassák a' magyar szépek. Mint iró valóságos «ne-bántsdka». A' kritikát csak úgy szereti, ha magasztal. Kár így — hiuskodnia! Az olvasó közönség a' legjobb bíró, 's munkái két kiadást érvén, ezzel Jósika beérhetné.»

kibővítve, s polemikus szószszal feleresztve, a mit az «Élet és tündérhon» elé írt előszavában, vagy Bajzának «A regényköltészetről» írt töredékes fejtegetéseiben. Berzsenyinek a kritikáról írt értekezésére emlékeztet, mely a Kölcsey kritikája nélkül sohase jött volna létre. Programmja a «kontáritészetet» a valódi «itészettel» szemközt állítani s kimutatni, miként kell regényt bírálni s ez által megmondani azt is, miként kell regényt írni, végre mi módon lehetne nálunk egy önálló, részrehajlatlan kritikai folyóiratot megalapítni s fenntartani. A regény szerinte a való és költészet elegye, e fölött élettükör és életítészet. Ebből a feladatából foly, hogy a történelmi főszemélyek ismeretes jellemét el ne ferdítse, óvatosan eszményítsen, a valószínűséget ne koczkáztassa, költött személyeket ellentétbe ne hozzon a korral, melybe helyezte. Azután a mese érdekességét, a mű irányát, jellem- és korfestést, reflexiókat, költői képeket és hasonlatokat röviden tárgyalva, eljut a nyelvig és itt a mű mintegy védiratta vedlik át, feleletül bírálói többszöri megrovására. Jósika bizonyára mint nyelvész volt a leggyengébb s az is igaz, hogy hosszas külföldi tartózkodása alatt idegenszerűségek nagy számmal csúsztak be stílusába, s így a regényeinek nyelve és stílusa ellen felhozott kifogások is többnyire nem alaptalanok, de azért e felelet nem mondható sikerültnek. E védekező kitérés után meglehetősen rendszertelenül értekezik még a valószínűségről, a szerkezetről, indokolásról, a «szeszélyes» regényről, a jó befejezésről, a regényről mint a «tudomány jégtörőjéről». Az értekezés vagy elmefuttatás második része egy kritikai folyóirat tervét nyújtja. E szerint egy társulatnak kellene összeállani a helyes ítészet barátaiból, ezek gyűjtenék össze az alaptőkét egy havi folyóirat kiadására, választanák meg a szerkesztőt s szabnák meg a bírálati alapelveket és szabályokat, minők, hogy a szerkesztő csak művelt emberekhez illő modorban írt kritikát fogad el, hogy az ellenbírálatot és a polemiát megengedi stb. Mindezt rendszertelenűl, ötletszerűen adja elő s alig szükséges bővebben megokolni, hogy habár a

rendszeres kritikának irodalmunk akkor is hiányát érezte, de azért Jósika ezen tervének megvalósítása részben felesleges, részben kivihetetlen lett volna, miként azt Gyulai már akkor alaposan kimutatta.[43]

Jósikáék egyébként, ha lelki nyugalmukat egy-egy erősebb kritika rövid időre meg nem zavarta, vagy egyszer a férjet, máskor a hitvest ideig-óráig betegség nem nyügözte le, elég kedélyes és derült életet éltek Brüsszelben. Egy külföldi ismerősük egy német ujságban így írja le a család életmódját.

138. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

«Néha napján — úgymond[44] — Jósika bárónál töltünk egy estét, a ki hosszasabb keresgélés után a jó osztrák (!) társaság legszeretetreméltóbb flegmájával itt telepedett le mint számüzött. Szorgalmasan irogat; — németre fordított regényein kívül az utolsó években jelentek meg: Die Familie Mailly, Esther, A nagyszebeni királybíró, A gordiusi csomó, A zöld vadász, A tudós leánya, A szegedi boszorkányok, Pigmalion. Mindegyik három vagy legalább két kötetes mű, nem tudom, honnan veszi az energiát, hogy annyit tud dolgozni. Amellett friss és jovialis, bizonyára a magyar vér, az dolgozik benne. Csak hébe-korba bosszankodik egy bírálója miatt; az is bántja, hogy valami Kovács Imre az ő nevét vette fel, hogy egy «Ungar und Spanierin» czímű regényben István főherczeget megtámadja. «Mintha én ilyesmit tennék — mondta Jósika — még ha úgy vélekedném is.» Megkért, hogy szóljak valahol erről egy-két

43 Jósika a kritikáról. Gyulai P. Emlékbeszédek. I. köt. 2. kiad. 428—50. l. Ugyanaz még egyszer lenyomatva: Gyulai, Kritikai dolg. (1854—61.) 346—63. l. V. ö. Salamon F. Dram. dolg. II. 429. kk.

44 A gordusi (!) csomó (Pest, 1853.) szurduki példányába ragasztott német ujságczikk.

szót. Megigértem neki. Nagyon csinos és elegáns Jósika báróné. Szegény asszony! Neki inkább terhére van a száműzetés, mint az erősebb férfinak. De azért fürge, szerencsével fogott a német és magyar iráshoz, sőt csipkeüzletet alapított, mely jól megy, egy szóval: segit magán. Mivel itt az ember nem lakhatik úgy sokáig együtt másokkal, hogy magát kényelmesen érezhesse: Jósikáék saját házat béreltek. Ez a kényelem itt könnyen elérhető, nem egy könnyen található más nagy városban annyi kis házikó.»

Ebből a leírásból az is látszik, hogy Jósikáék ekkor már egészen otthon érezték magukat Brüsszelben. A csipkeüzlet is mind jobban fellendült, úgy hogy az 1857. év elején azzal dicsekszik Jósika barátjának, hogy közel 10.000 franc jövedelmük van. «Nem bánt senki — írja tovább a megelégedés hangján — egészségünk is, jó órában legyen mondva, helyre állt. Julie ugy megerősödött, hogy reá nem ismernél, — oly tekintélyes kinézést kapott». Legnehezebben azt nélkülözték, hogy távol voltak családjuktól, rokonaiktól. De nem voltak egészen idegenek között. Sok magyar menekült lakott itt hosszabb-rövidebb ideig. Itt telepedett le Ludwigh János, ki a szabadságharczban szintén szerepet játszott, mint itt lakott egy ideig a Kossuth-család s a Kossuth anyját itt is temették el;[45] Lukács Móricz, kit Jósika megszeretett, Batthyányné, a ki viszont nejével kötött jó barátságot, Horn Ede kiváló ujságíró, mielőtt Párisba tette volna át székhelyét; egy Timáry nevű magyar, ki előbb zsebkendőkereskedéssel akarta szerencséjét megalapítani, de később a boldogulásnak azt a gyorsabb módját választotta, hogy elvett egy milliomos leányt s Jósikáékat is meghívta a lakodalmára. Mindezekkel és még másokkal, köztük kiváló belgákkal, Jósikáék baráti összeköttetést tartottak fenn s hetenként összegyűltek egy whistpartiera, vagy barátságos beszélgetésre s volt olyan karácsony, hogy harmincz «nagy

45 J. levele Fejérvárihoz 1852 május 22., június 1., 1853 január 1.

gyermek» állotta körül a felgyújtott karácsonfát s éjfélutánig hangos volt a szent-alfonz-utczai «casa Jósika!»[46]

Azonkívül az átutazó magyarok is rendesen felkeresték honfitársukat. Egyszer báró Eötvös József látogatja meg s a vele való beszélgetésből Jósika azt hagyta emlékezetben, hogy Eötvös ekkor (1852) Kossuth hatalmát a nép felett leírhatatlan nagynak állította, annyira, mikép csak egy intésétől függ a

139. BÁRÓ JÓSIKÁÉK BRÜSSZELI LAKÁSA.

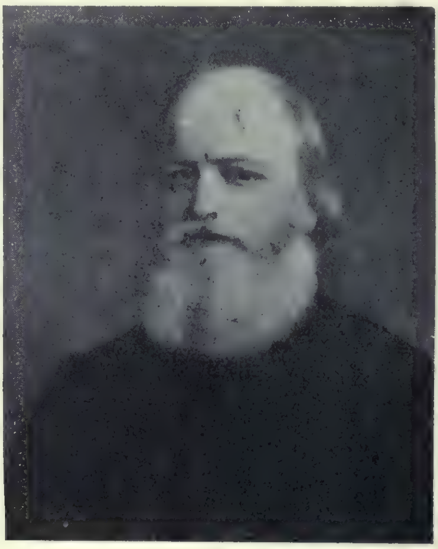
néppel azt tenni, a mit akar. A nép mindent szentnek hisz, a mit Kossuth tesz és tett: ezen egy embernek van csak szerinte hitele.[47]

Teleki László is, Jósika jó barátja, és Horváth Mihály szintén többször meglátogatták. Gróf Széchenyi Istvánné is kellemesen időzött két fiával s első férjétől való leányával a harmonikus család körében. Látogatását Jósika így írja le: «Széchenyiné

[46] Jósikáné levelei B. Reinsberg-Dürinsfeld Ottónéhoz. Br. 1855 deczember 11., 1859 deczember 30. Akad. Ért. 1913. 650. és 656. l.

[47] J. levele Fejérvárihoz 1852 augusztus 1. (M. T. Akad.) és Régi Okir. és Lev. Tára 1905 1. f. 48. l.

még mindig oly kedves asszony, mint volt 's egyik fia Béla gyönyörű gyerek; a másik, Ödön, atyjához hasonlít. Sokat beszélt férjéről, kinek fixa ideája – úgy látszik, az: hogy mindennek a mi történt, ő az oka; azért ezt neki expiálni kell. Ez egy rögeszmét kivéve: igen okosan beszél mindenről. Jószágait maga kormányozza írásban vagy szóval, ha directora meglátogatja, ... Széchenyi satirikus ember, ki az egész világot

140. HORVÁTH MIHÁLY MENEKÜLÉSE IDEJÉBEN.

kifigurázta egykor: most mindenkit magasztal, csak magát nem, 's a többi közt Kossuth L-t is: állítván, hogy ha tőle el nem válik, azaz Széchenyi K-tal — akkor minden a legjobban megy. Szegény hét év óta semmit sem dolgozik, csak az Illustratioban megjelenő schach problémák fejtegetéseivel foglalkozik. Az embernek szíve megszorul, ha mindezt hallja. Úgy látszik, hogy a bécsi orvos fizetve van, hogy Széchenyit soha se gyógyítsa ki. Ez közvélemény, melyben neje és mások sőt felügyelői is osztoznak. A grófné szeretné rábirni, hogy a Schweizba menjen lakni, 's a melléje rendelt két őr hajlandó őt odakisirni. Jezsuitákat is küldöttek hozzá, de ezek annyira tele

141. BÁRÓ JÓSIKA SÁMUEL LÁTOGATÁSA GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNNÁL DÖBLINGBEN.

papolták ördöggel és pokollal fejét, hogy Széchenyi elutasította őket. Lonovics jár hozzá legtöbbet s nagyon látszik szeretni.»[48] Meglátogatták fiai is, pl. 1857-ben Leó fia feleségével Kendeffy

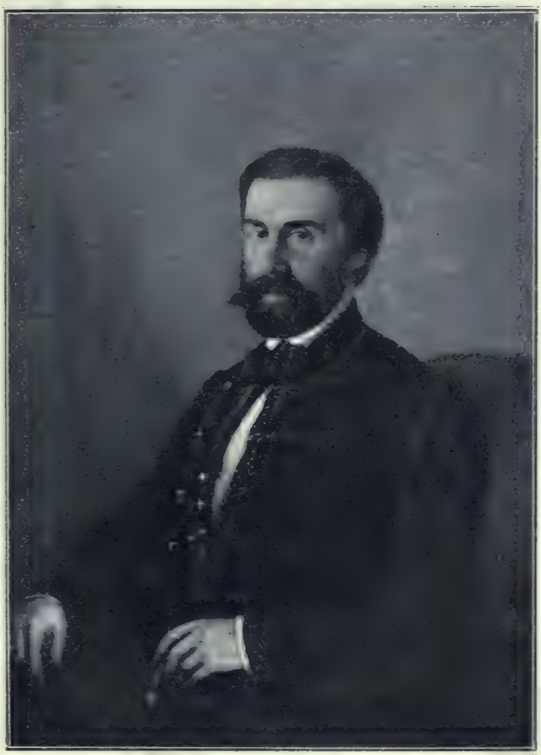

142. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS CSALÁDJA.

Krisztinával köszöntött be hozzá s mivel ugyanakkor sógora Podmaniczky Frigyes is Brüsszelben volt, együtt rándultak át Ostendébe. De nem csak rokonok vagy régi jó barátok, hanem olyanok is nagy számmal keresték fel látogatásukkal, kik tisz-

[48] Levele Fejérváryhoz. Br. 1855 szeptember 1.

teletüket akarták leróni az iránt, a ki regényeivel képzeletüknek annyi nemes élvezetet szerzett. Ezek közt voltak idegenek vagy külföldi ismerősök is, mint a franczia D'Agoult grófné, a ki Daniel Sterne név alatt irogatott,[49] báró Reinsberg-Düringsfeld Ottóné Schmidt Ida, a ki Jósikánéval bizalmas barátságot kötött

143. BÁRÓ JÓSIKA LEÓ.

s többször meglátogatta, sőt egy «Niko Veliki» czímű regényében Batthyányné és leánya mellett férjével együtt szerepelteti is őket.[50] Sőt regényhősnek, nem csak «statisztá»-nak is meg akarta tenni[51] s e czélból elkérte Jósika életrajzát. Később

49 U. a. 1852 október 1-ei levelében.

50 E regény czímét nem találtam meg Lorenz franczia bibliographiájában. Reinsberg-Düringsfeld Ida számos német művét l. Kaysernél; különben férje is író volt.

51 Jósikának Fejérváryhoz Br. 1856 márczius 1-ről kelt levelében. Az írónőnek

Jósikánéról írt meleghangú életrajzot, melynél Jósikáné szerény megjegyzése szerint «a barátnő vezette az írónő kezét».[52]

Ez időtájban már mind élénkebben nyilvánult meg az óhaj, melyet a hazulról küldött levelek és a látogatók sokszor ki-

144. BÁRÓ JÓSIKA LEÓNÉ SZ. KENDEFFY KRISZTINA GRÓFNŐ.

fejezésre juttattak, hogy Jósika és neje költözzenek haza, a minek elháríthatatlan politikai akadálya nem lett volna, de annál erősebb volt a subjectiv akadály: Jósika merev ragasz-

két levele van az Emlékalbumban Porruč, 1855 július 26-iki és Mecheln, 1859 május 4-iki kelettel. Jósikánénak hozzáintézett 25 német levele (1855 augusztus 2—1865 április 30.) Benczur Gyuláné tulajdonában. Közölte Heinlein István az «Akad. Értesítő» 1913. 648—75. ll.

[52] Victoria, Ill. Muster- u. Modezeitung. Berlin, 1862. 3. sz. arczképpel.

kodása korábbi elhatározásához s a változó idők új irányzatával megalkudni vagy megbékélni nem tudó hajthatatlan szelleme. Meg is írta barátjának, hogy «mi makacs, konok entétirt, bikficz bumlerek és demagogok *elhatároztuk végképen — hogy kün maradunk!* Hijában édes druszácskám, elszoktunk a boldogságtól! s félünk nagyon hogy nem birjuk azon paradicsomi existentiát, mely ott a hazamenendőkre vár! Ennek azonban csak a mi ízlésünk az oka». Később is megismétli ezt a «változhatlan feltételét», kijelentvén, hogy szeretné szabályoztatni külföldi helyzetét, hogy ne mint politikai menekült szerepeljen Brüsszelben.[53]

III.

Az 1859-ik év rosszul kezdődött a Jósikáékra nézve. Mindkettőjüket betegség lepte meg: Jósikát váltakozva hol régi fejszaggatása és köszvénye, hol fogfájás és köhögés kinozta, úgy hogy a két első hónapban alig mozdulhatott ki tízszer a házból, azután neje betegeskedett teljes hat héten keresztül.[1] Mindkettőjük munkája csaknem teljesen fennakadt, pedig Jósikáné, a ki tréfás kijelentése szerint, ha megunta a tollat: a chiffonjai, illetőleg a mások chiffonjai közé menekült és megfordítva,[2] ekkor már újságírónő lett. 1855 óta, a mikor «*Közlések külföldről*» cz. magyar és német szövegű kétkötetes elbeszélésgyűjteménye szélesebb körben tette ismertté nevét, mely az «Athenaeum» bírálata szerint az átmeneti vagy serdülő kor igényeinek megfelelő irodalom hiányát »nem sükertelenül indult pótolni», sűrűn kereste fel a magyar újságokat: Vasárnapi Ujságot, Divatcsarnokot, Magyar Sajtót s Nővilágot, melynek főmunkatársa volt,

[53] Fejérvárihoz 1857 április 29-én, június 30-án s Ostende, augusztus 1-én kelt leveleiben.

[1] Jósikáné levele Düringsfeld Idához Akad. Ért. 1913. 651. l. (Br. 1859 márczius 7.)

[2] U. o. 1855 deczember 11-én kelt levelében.

divattudósításaival, társadalmi, kertészeti stb. czikkeivel, csaknem minden héten küldött egyet.

Jósika is ez évben csak novelláit rendezte sajtó alá «*Régibb és újabb novellák*» (4 kötet) és «*Elbeszélések*» czímen, ez utóbbit a «Vasárnapi Könyvtár»-ban. Az előbbi gyűjteményből kiemeljük az «*Egy igaz ember*»-t, Tolnay jurátus és Ponyvásy uzsorás sikerült jellemrajzával, egy pesti casino-bál leírásával, s az «*Egy anyá*»-t, melynek egyik szereplő személye Weidenhof bárónő jellemrajzához Kállayné és leánya bécsi életéből kölcsönzött egyes vonásokat, s beleillesztette gróf Bánffi György kormányzó estélyének s az 1809-ik évi Kolozsvárnak leírását is. Új regénye nem is jelent meg ez évben. Ennek oka nem betegsége vagy írói készségének csökkenése, hanem egy fontos politikai vállalkozás előkészítése volt, mely minden idejét lefoglalta.

Magyarország ez időben lázas érdeklődéssel kísérte a külföldi eseményeket. Az osztrák-szárd-franczia háborúnak a villafrancai békével (1859 július 11.) befejezése csalódást és elégedetlenséget okozott ugyan Olaszországban és Magyarországon egyaránt, de arról is bizonyságot tett s az osztrák császári proclamatio ezt nyiltan be is vallja, hogy Ausztria szövetséges társak nélkül, elszigetelten, egyedül volt kénytelen az eseményeknek elébe menni;[3] az is ekkor derült ki, hogy a nagyhatalmak ismerték a magyar kérdést s alkalom adtán készek azt Ausztria ellen kihasználni.[4] De nem ismerték eléggé. Azért Kossuth és elvbarátai legszükségesebb teendőnek tartották, hogy a külföldet felvilágosítsák s szorosabb kapcsolatot teremtsenek közte, Magyarország és az emigratio között.

Első terv az volt, hogy külföldön alapítanak e czélra vagy vásárolnak egy lapot, de később inkább czélhoz vezetőnek tartották egy központi iroda szervezését, mely a hazulról kapott adatokat vagy czikkeket feldolgozva vagy lefordítva, mint «pesti

3 Kossuth: Irataim az emigratióból. II. köt. 45. l.
4 U. o. 58—9. l.

levelek»-et helyezze el a külföldi sajtóban. Ennek az irodának a szervezése s vezetése Jósika Miklósra bizatott, a ki az emigratio tagjaival, de meg a hazai lapokkal is élénk összeköttetésben állott s a külföldi lapokat is figyelemmel kísérte.[5] Kossuth e választást a lehető legszerencsésebbnek nevezi, szerinte Jósikát tehetsége, szilárd jelleme, fáradhatatlan buzgalma s összeköttetései jelöltek ki e fontos feladat megoldására.[6] Leírja a nagy nehézségeket, melyeket az adatok és költségek pontatlan küldése okozott, de a melyektől Jósika nem riadt vissza s «bámulatos erélylyel hajtotta végre, a mit magára vállalt, s kis idő alatt bámulatos sikert is aratott. Sikert nem csak az által, hogy keresztülvitte, miszerint a magyar ügyek az európai sajtóban mondhatni állandó rovatot képezzenek s az európai közvélemény irántuk kiváló érdeklődéssel viseltessék, hanem sikert aratott azon visszahatás által is, melyet a világszerte felkeltett közfigyelem otthon a nemzeti ébredés elevenítésére gyakorolt». Munkatársai között, kiknek nagyobb részét név szerint nem is ismerjük, Ludwigh János és Horn Ede váltak ki.[7]

A központi sajtóiroda alapításának terve 1859 szept. végén merült fel, s október végén érkezett meg az első segély s november 1-én már munkához fogott s két hét után működéséről így számol be Jósika:[8]

«Ami hirlapi vállalatunkat illeti, azt már most minden reményemen felül sikerültnek mondhatom. A «Times», «Daily News», «Morning Herald», «Patrie», «Débats», «Courrier de Dimanche», «Revue Contemporaine», «Indépendance», «Kölnische», «Observateur», «Journal de Belgique», «Nord» stb. adtak már czikket tőlünk és rólunk. Ügyünk, betüszerint, napi kérdéssé vált, s ha Isten megsegít, és otthon meg nem akad a nervus rerum

5 L. bőven Kossuth: Irataim II. k. 3. fejezet: A magyar ügy az európai sajtóban. 81. kk. Jósika leveleiből itt többet közöl Kossuth s érdemeit is kiemeli.

6 U. o. 82—3. l.

7 U. o. 83—84. l. Egy munkatársnak Páris, 27. szeptember (18)60 kelt érdekes német levele *«Ihr Copist oder Concipist»* aláírással az Emlékalbumban.

8 A Teleki Lászlóhoz 1859 nov. 16-ikán írt levelet közli Kossuth id. köt. 84—5. l. J. ugyanitt említi, hogy az ilyen czikkeket a maga igazolására meggyűjti. Sajnálatomra ennek nyomára nem akadhattam.

gerendarum s hazulról szorgalmasabban látnak el adatokkal, mint ekkorig tették — azt hiszem, még terjedni fog. November 1-seje óta, mikor t. i. vállalatunk kezdetét vette, több jelent meg 30 czikknél s ezek közt hosszak és kimerítők. Ezenkívül még 10, vagy 12, melyeket más lapok az én műhelyemből indult czikkek után merítettek . . . Alig telik el nap, hogy innen ne indulna Párisba egy hosszú bulletin. Ezenkívül általánosságokat sem mulasztok el s czikkeink olykor nemzetiségről, irodalmunkról is szólnak . . . Ha ezentúl nem lenne annyi *regény*, im itt az oka: van nap, mikor egy sort sem írhatok magamnak, pl. a mai nap is ilyen.»

November 22-ikén gr. Teleki László állapítja meg a sajtóiroda működésének nagy sikerét . . . «Képzelheted — írja neki —[9] milly érdekkel, örömmel olvastam utolsó két leveleidet. Már annak vétele elütt is észrevettem, úgy mint mindenki kivel találkoztam, és kit a politica érdekel, hogy a' magyar kérdésnek uj phasisa kezdődik — s hogy kevés hetek olta ugy szólván Európaivá vált. Bámulatos activitást fejtettél ki. — Ennyi resultatumot illy rövid idő alatt nem is képzeltem lehetőnek. Mondhatom hogy tíz év olta, hogy a' számüzetés keserűen sós kenyerét eszem, soha nem vettem a tiednél örvendeztetőbb levelet. Boldog lehetsz kedves Miklósom hogy illy roppant szolgálatot tehettél hazánknak, nagyobbat mint Világos olta akárki más. Az illyen öröm aztán a legtisztább. Csak bár lehessen a' művet ugy folytatni, a' mint kezdődött! Én reménylem. Lehetetlen hogy az otthoni tűz, szalmatüz legyen. Aztán meg semmi sincs illyen buzgóság táplálására szükségesebb,[10] mint illyen szembeszökő már elért eredmény. Annyi év olta sokan fáradoztak ügyünk szolgálatában, köztük én is, — te kedves barátom első vagy ki positiv eltagadhatatlan eredményt mutathatsz elő . . .»

9 Genèveből («Hôtel du Rhône. Rue du Rhône») keltezett (év n.) levele az Emlékalbumban.

10 Tollhibaból *szükszesebb* van az eredeti levélben.

Kossuth a sajtóiroda működésének legnagyobb sikerét abban látta, hogy a «Times» is foglalkozni kezdett a magyar ügyekkel s megbízta egy magyar munkatársát, Éber Nándort, a ki az akkortájban Olaszországban lezajlott háborúban hadi tudósítója is volt, ilyen czikkek írásával.[11]

Voltak olyan lapok is, pl. az «Indépendance», melyek egyes «pesti leveleket» visszautasítottak, de a legtöbb nem volt ilyen

145. MAGYAR LEGIONARIUSOK 1861-BEN.

«finnyás», sőt a «Correspondence Havas» is késznek mutatkozott azok közlésére.

Jósika szerepe főleg abban állott, hogy a hazulról kapott adatokat feldolgoztatta vagy lefordíttatta munkatársaival s elhelyezte azokat az egyes lapokban. Kossuthtal részint közvetlenül, részint gr. Teleki László útján érintkezett, a kinek minden hónapban kimutatást küldött működéséről és kiadásairól. Mily élénk volt ez az összeköttetés Kossuth és Jósika közt,

[11] U. o. 86–7. l., 93. l.

eléggé bizonyítja, hogy 1860 októberéig mintegy 130 levelet írt neki Jósika ez ügyben.[12]

Deczemberben már panaszkodik Jósika, hogy cserben hagyták honfitársai, lassan küldik az adatokat. Nagy számmal jöttek hazulról óvatosságra intő, vagy riasztó levelek is, melyek attól félnek, hogy e czikkekkel a nagyhatalmasságokat Magyarország ellen zudítják. De legnagyobb baj az volt, hogy hazulról az anyagi támogatás, mely jobbára úgy sem gazdag főuraktól, hanem olyan áldozatkész közrendüektől jött, kiknek maguknak sem volt sok pénze, apadófélen volt. 1860 deczemberében Jósika már arról értesíti Kossuthot, hogy e miatt fennakadás fenyegeti a Comité irodájának működését s Kossuth ekkor háromezer frankot küldött. A következő év elején azzal a figyelmeztetéssel küldtek hazulról 2500 frankot, hogy nem tudják, küldhetnek-e többet? Ezért a párisi fiókirodát, melynek Horn volt a vezetője, Jósika feloszlatta s a munkatársakkal együtt a lapok is lassanként elhallgattak. Állítólag az osztrák kormány meg is vesztegette a lapokat, hogy ne közöljenek ilyen czikkeket, pl. a «Morning Post» 50.000 frankot kapott volna hallgatásáért.[13]

A sajtóiroda utolsó eredményes fellépése gr. Teleki László ügyében történt, a kit a drezdai rendőrség, midőn oda rokonai látogatására ment, elfogott (1860 decz. 17.) s az osztrák hatóságnak kiadott. Decz. 22-én jelent meg a «Times»-ban a hír s Kossuth még aznap írt Londonból Jósikának és Szarvadynak, hogy úgy a német mint a franczia lapokban zajt üttessenek.[14] «Lármát a hirlapokban, — szóllaljanak fel otthon a megyék *a megsértett humánitási jog nevében.*»[15] Jósika baráti szeretet-

[12] E leveleknek csak kis részét adja ki Kossuth «Irataim» II. és III. kötetében. Három levelét (1860 deczember 15., deczember 6. és kelet nélkül) Bocz József adta ki a Temesvári felső keresk. iskola 1895/6. tanévi értesítőjében 17—21. l.

[13] Kossuth Irataim II. k. 103. l. Jósika 1860 május 15-ikén kelt leveléből vett idézet.

[14] Irataim III. k. 278. l. U. o. Jósika több levele. Az elfogatásról l. Teleki levelét J.-hoz. U. o. 298—301. l. Jósika levele Fejérvárihoz 1861 január 1.

[15] U. o. 275—6. l. E levél megvan némi bővítéssel a Jósika-emlékalbumban is, s Teleki halálakor írt rövid levele is u. o.

től is indíttatva készséggel teljesítette a megbízást s Kossuthnak a politikai menekültek kiadatásáról angol lapokba írt czikkét is ő juttatta el a magyar lapokhoz.[16]

Teleki későbbi sorsa eléggé ismeretes, hazamenetele által a sajtóiroda egyik legerősebb támaszát vesztette el.

146. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

Jósika, mint Kossuthtal folytatott levelezése mutatja, ez idő alatt az emigratio politikájának egyik irányítója lett, kinek véleményére Kossuth is sokat adott. 1859 deczember végén az európai intelligentiához és közvéleményhez intézendő memorandum s a Cavour-féle állítólagos felszólítás ügyében[17] volt

16 Irataim III. k. 285. l.
17 U. o. II. k. 286–94. l.

érdekes eszmecseréjük s politikai elveit e három pontban foglalta össze: 1. A passiv ellentállást s a nemzeties mozgalmat a mostani fokon fenntartani s ha lehet, még növelni és terjeszteni. 2. Oda törekedni, hogy minél több község tagadja meg az adót s hagyja magát inkább exequáltatni. 3. Az összeköttetést és közlekedést az otthoniakkal akként berendezni, miszerint mindent tudjunk s a világgal tudathassunk. A többire nézve pedig «az otthoniak gyönyörű lelkesedésében bízni s kerülni azt a telivér osztrák hibát, hogy megszünés nélkül mindenütt és mindenben kormányozzunk és szárazdajkáskodjunk.» [18]

Az 1860-ik év áprilisában egy kis polemia fejlődött ki közöttük, a mely azonban baráti érzületükön nem változtatott semmit sem.[19] Erre az adott okot, hogy Jósika Kossuth egy leveléből olyat olvasott ki, mintha ő a sajtómozgalom eredményeit lekicsinyelné stb. Kossuth felvilágosítása után, hogy szavai az otthonaikra vonatkoztak, Jósika maga is belátta tévedését[20] s érintkezésük azután sem szünt meg teljesen, mikor a sajtóiroda működését megszüntette.

IV.

A SAJTÓIRODA vezetése s az azzal kapcsolatos levelezés Jósika ideje nagyobb részét lefoglalta ugyan, betegeskedett is,[1] úgy hogy e miatt a regényírásra kiszabott órák száma kevesbedett, némely nap el is maradt, de azért 1860-ban is két regénye jelent meg ú. m. *Az első lépés veszélyei*

18 Irataim II. k. 295. l.

19 U. o. 461. l.

20 U. o. 440—461. l. Lásd későbbi leveleit II. k. 495. kk.

1 Az év végén 8 heti betegségéből felgyógyulva, neje jövőjét úgy akarta biztosítani, hogy 1860 november 25-én levelet írt Leó fiának, hogy testvéreivel együtt törvényes alakban kötelezzék magukat arra, hogy évi 600 pengő forintot vagy 1500 frankot fizetnek most nekik, s halála esetére nejének, s ha a Kállay-jusuk valamikor birtokukba jut, annak $^1/_5$-ét neki, illetőleg nejének átadják — «életére»; viszont felesége is csak ingó vagyona $^1/_3$-ára tartja fent magának a szabad rendelkezési jogot. J. Leó a maga részéről külön kiállította (1861 február 2.) a kötelezvényt. Jósika egyik levele Fejérvárihoz (1865 január 1.) arról értesít, hogy gyermekei 20 évi per után Napkort exequalták s Kálló Semlyénre is kiviszik az executiót!

czímű kétkötetes társadalmi s *A két barát* czímű négykötetes regénye. Ekkor már megszűnt a névtilalom (interdictum nominis), úgy hogy ez utóbbi regénye már saját neve alatt jöhetett ki.

Az «*Az első lépés veszélyei*»-ben lélektani problemát akar megoldani a szerző, mint egykor az «Akarat és hajlam»-ban tette, csakhogy itt nem lelkibeteget vagy monomaniakust rajzol, habár teljesen egészséges lelkiállapotnak ez sem nevezhető: «egy kis

147. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓSNÉ.

karika hiányzott a bájos gépecskében, (mert női lélekről van szó) vagy egygyel több volt», miként a regény egy másik alakja, a férj tapasztalt nagybácsija jellemezte. Itt egy hiú, szeszélyes fiatal asszony a főhős: Etelváry Ilda grófnő, ki az ifjú gróf Etelváry Lajoshoz ment nőül, fiatalon, hozzáillő férjhez s házasságukból egy fiú is született és még sem volt boldog és megelégedett, mert mindig az ellenkezőre vágyott, mert mindig mást akart, mint férje; ha ez a telet Pesten akarta tölteni, ő falun akart maradni, maga se tudta megmondani, hogy

miért; férje egészséges, életvidám ember volt, ő a halvány, fásult kedélyű, mélabús Zsolnayról ábrándozott. Ez az ábrándozás már a rokonszenv kifejezése volt, s később a gyakori együttlét által szerelemmé fejlődött, melyet Ilda meg is vallott neki, mikor nagy betegségben élet s halál közt lebegett. A betegségből felgyógyult férfit a férj akkor lepi meg, mikor Zsolnay feleségének szintén szerelmi vallomást tesz: öngyilkos akar lenni, hogy kitérjen neje útjából, ez a két szerelmest észretéríti, Ilda szerelme ismét férje felé fordul, Zsolnay újra rátalál első szerelmére, egy czirkusztánczosnőre s azt nőül veszi.

Egy regényében sem fordít oly nagy gondot szerző hősei jelleme festésére, mint ebben gróf Etelváry Lajos és Ilda jellemének rajzára, a kikben, mint azt régebben felismerték,[2] első nejét és magát rajzolja s boldogtalan első házassága oknyomozó történetét nyújtja; gondos a nagybátya (gróf Etelváry Ádám) jellemrajza is, míg a Zsolnay jellemében több a valószínűtlen vonás s egy újabb irodalomtörténetíró Feuilletnek Jósika halála után megjelent «Un mariage dans le monde» czímű regényéhez találja hasonlónak.[3]

Az «*A két barát*» meséje az, hogy Bánfi Kristóf megkéri Bocskai Dienes leányának, Juditnak kezét, de az apa leánya szerelmével nem törődve elutasítja, mert azt hiszi, hogy vetélytársának, az ifjú apjának féltékenységből származó cselszövése idegenítette el tőle Izabella fejedelemnő szívét, holott Nizowsky lengyel kegyencz féltette mindkettőjüktől befolyását. Az ifjú a visszautasítás után előbb a törököt zaklatta vakmerő merényleteivel, majd a máltai templarius rend novitiatusába vétette fel magát s ott Don Gaston de Lacerda moedinacelii herczeggel barátságot kötve, együtt vesznek részt a rend veszélyes hadi vállalkozásaiban, többek közt a Dragut tripolisi kalóz ellen indított hadjáratban. Végül a két jó barát feloldatott a novitiatus

[2] Weber szerint (Bp. Szemle. 1914. évf. CLX. 89. l.) ebben éri el a realismus felé törekvése legmagasabb fokát.

[3] Bp. Szemle 1914. CLX. k. 90. l.

alól s mindenik egyesülhetett szerelmesével, Gaston De Vallier Annával, Bánfi Bocskai Judittal, miután Izabella királyné felvilágosította Bocskai Dienest, hogy gyanusításának nem volt alapja. A regény történeti anyagához a bevezetésben Frater György, a tulajdonképeni regényben Izabella jellemzéséhez, néhány történeti eseményhez Istvánffit használta a szerző forrásul, de a mese nagyobb része a szerző leleménye, a templariusok történetéhez, rendi szokásaihoz fűzve, melynek forrásából Vallier Anna történeténél csak annyit árul el, hogy a haramia szép leányának története Sziczilia ismertebb népmondái közé tartozik. A kalózélet s a hadsids hatásának leírása Sue «Abar-Gull»-jára emlékeztet. A bonyodalmas, valószínűtlenségekkel meglehetősen bővelkedő regényben meglep az előadás folyamatossága és élénksége. Jósika nejének ajánlotta művét, e jellemző sorokkal: «Egész élet üdvéért e kis hálaemlék kevés! De ha bírnék a világ minden kincsével és dicsőségével s tenném azt lábaidhoz, volna-e az sok?»

Jósikánénak is ez évben jelent meg első eredeti regénye: *Éva* két kötetben, melyet a hazai kritika elég kedvezően fogadott. «Ez önálló szépmű — írja egyik ismertetője — teljesen megfelel a várakozásnak, melyet lapunkban közlött, nagy életismeretről, éles ítéletről s emelkedett felfogásról tanuskodó czikkei ébresztenek s bátran azon női olvasmányok közé sorozhatjuk, melyek nemcsak mulattatnak, de kellemesen tanítanak.»[4] E bírálat által felbátorítva még két regényt írt: a *Családéletet* (1862) és az *Élet esélyeit* (1864); továbbá *Való és költött* czím alatt három kötet novellát és vázlatot adott ki, szerkesztette a *Hölgynaptárt* (1861) s *Pályavezetőt* írt fiatal leányok számára (1863), *A szegedi boszorkányok* német fordítása is ez évben jelent meg, tehát írói működésének virágkora ez időszakra esik.[5]

4 A szurduki Jósika-könyvtár példányába beragasztott újságczikk valószínűen a «Nővilág»-ban jelent meg.

5 1867-ben «*II. Rákóczi Ferencz*» német fordítása s 1872-ben az «Elbeszélések» két kötete jelent meg tőle. L. (Melháné) Szaák Lujza közl. Jósika J. mint a női ifjusági irodalom úttörője. Győri Hirlap 1888. évf. 94—101. sz.

Jósika 1861-ben egy háromkötetes történeti művet adott ki, mely már 1858-ban elkészült, *A magyarok őstörténelmét.* Mint az előszóban írja,[6] híd akar ez lenni azok számára, a kik a komoly tudomány sokemeletű palotájába be akarnak hatolni, híd a történelmi regény és a történelem között s czélja, hogy a regényolvasó közönséggel megkedveltesse a történelmet; történeti regényeiben is ugyanezért nem egyszer emlékeztette az olvasót történelmi művekre.

Először a népvándorlásról szól, azután átmegy a hunokra vagy kunokra és avarokra s ott végzi művét, a hol hazai történeti műveink kezdeni szokták, t. i. a magyar bevándorlás kezdő szakával.

A mű szabad fordítás, kivonatokkal; olykor átdolgozza, toldja vagy rövidíti forrását s csak ott enged phantasiájának szabadabb röptet, a hol ezt tanulmányozás következtében teheti.

Forrása a népvándorlás történetében Rotteck, Schlötzer, Müller János világtörténeti művei; Attila s a hunok és avarok történetének előadásában, tehát műve nagyobb részében, Thierry Amadét követi, habár azok a források is kezeügyében voltak, a melyekből Thierry merített. A mű tehát nem lép fel nagy igényekkel az eredetiség szempontjából sem s kitűzött czélját, t. i. a hazai történelem népszerűsítését, elérte s főleg mint ifjúsági olvasmány mintegy bevezetésül szolgálván Jókainak korábban megjelent «A magyar nemzet történeté»-hez, némi kedveltségre tett szert.

Ez az év azt az örvendetes meglepetést is hozta, hogy Hartleben megkapta az engedélyt az *Egy magyar család a forradalom alatt* cz. regény elejének (1—4) utánnyomására s folytatásának (5—10.) kiadására. A lelkes kiadót — vallomása szerint — öreg napjaira új életre keltette az a nyereség, hogy Jósikával üzleti összeköttetésbe jut.[7] A tízkötetes regény nyomtatása Bécsben 1862-ben fejeződött be.

[6] Az előszó 1859 január 1-én kelt.

[7] Bad Gasteinban 61. $^{11}/_{7}$. kelt levele az Emlékalbumban. Ezenkívül még 3 levele u. o. V. ö. Emlékir. IV. 123. l.

Ez a mű, melyet a szerző «forradalmi epopoea»-nak nevez, inkább történeti, mint társadalmi regény,[8] noha szerző saját korából veszi tárgyát, de annyira uralja azt mint főczél a forradalom története; Kossuth, Görgei s általában a szabadságharcz

A MAGYAROK

ŐSTÖRTÉNELME.

IRTA

JÓSIKA MIKLÓS.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV

MDCCCLXI

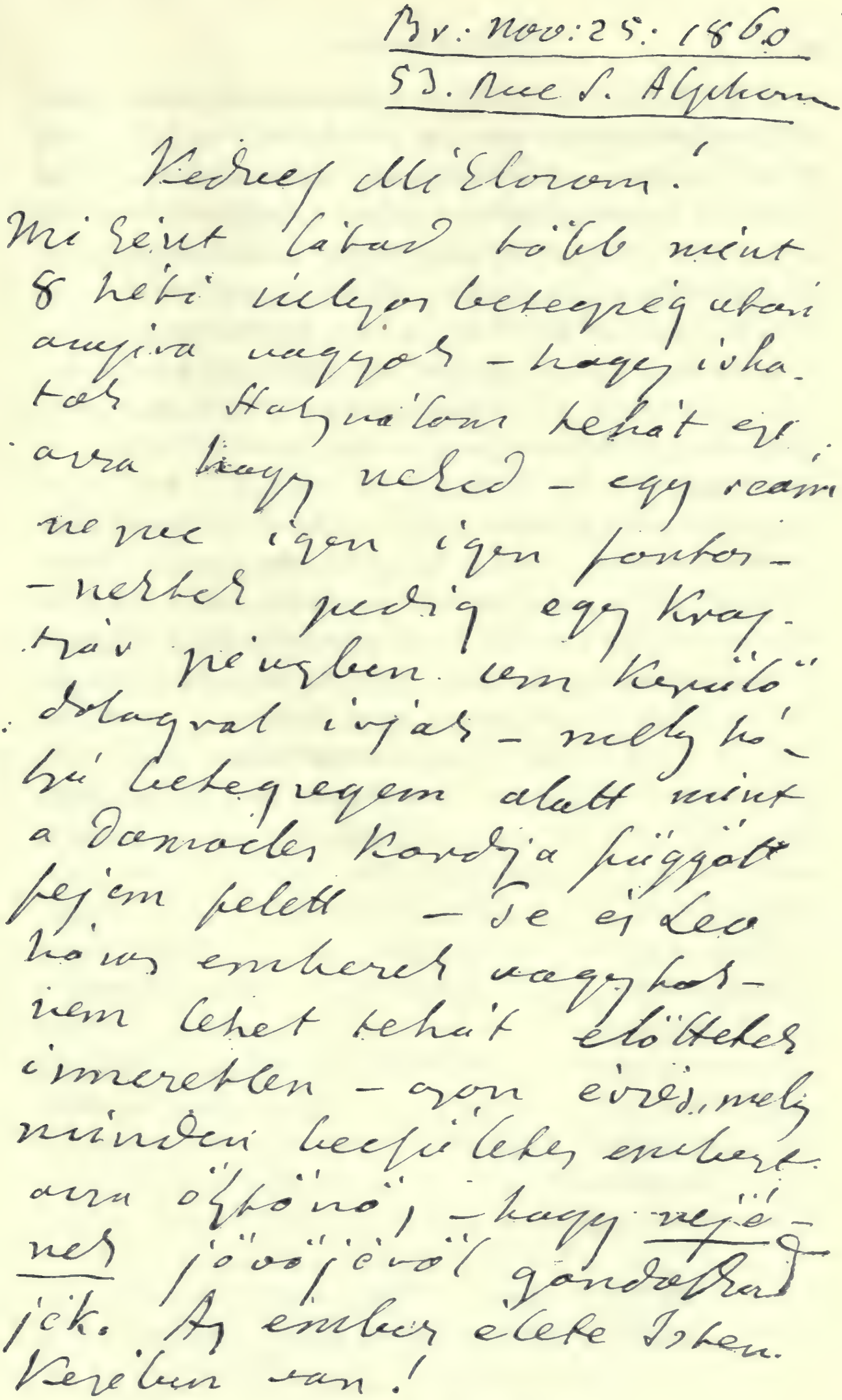
148. AZ «A MAGYAROK ŐSTÖRTÉNELME» CZÍMLAPJA.

vezéregyéniségei olyan nagy szerepet játszanak benne, hogy szinte azt lehetne mondani, hogy a Zádor-család történetét csak azért találta ki a szerző, hogy legyen mihez csatolni ezek viselt

«Nun lässt sich mit voller Lust darin vorgehen: Éljen!» írja az életrajzi szempontból érdekes levélben.

[8] A czímben szerző korrajznak nevezi, de más helyen II. köt. 3. kiad. 290—91. l. ő is történeti regénynek mondja. Itt az «Ellentétek» cz. fejezetben említi azt is, hogy 1852-ben idáig haladt a regény írásában s *kilencz* év mulva itt folytatja.

dolgainak, az oláhok kegyetlenségeinek, általában a forradalom főbb eseményeinek elbeszélését. A regény Güldenstern osztrák hadnagy szerelmi idylljével kezdődik, a kit megszeret egy angol nő, Maffei marchese özvegye s férjül vesz s azután boldogan élnek, utazgatnak mindaddig, míg a férj avval a vallomással nem lepi meg nejét, hogy ha tovább is olyan gondatlanul költekeznek, mint eddig, a vagyon egészen elúszik. Ekkor a marcheza leányával együtt eltűnik. A bánatos Güldensternnel Bécsben összetalálkozik Zádor Péter nevű barátja s ennek biztatására újra katona lesz, később mindketten kilépnek s Zádorlakra mennek gazdálkodni. Itt, ezen az ősi jószágon élt az agg (81 éves) Zádor Ferencz és fiának, Péternek családja, mely Ágoston nevű fiún kívül két leányból, Irmából és Klárából állott. Szinte a családhoz tartozónak tekintették Járay jószágigazgatót, a modern gazdaság és a modern társadalmi és politikai újítások lelkes hívét. Az épület másik szárnyában Zádor Márton, a túlzó oláhokkal egyetértő, sőt mint később kiderült, a Zádor nevet is jogtalanul viselő öreg lakott. Az 1848-ik évben, április első napján «jövünk érintkezésbe» a családdal, a mikor Magyarország s főleg az unió miatt Erdély lakossága is forrongásban van. Különösen az oláhok mozgolódtak, titkos gyűléseket tartottak, izgattak ellene, a mi az oláhoktól körülvett Zádorlak (valószínűen Ó- vagy mostani nevén Magyar-Fenes) földesuraságát közelről érdekelte. Midőn csakhamar ezután a haza fegyverbe szólította fiait, Zádor Péter tábornokká neveztetett ki, fia, Ágoston szinte honvédnak állott be, a leányok katona vőlegényt választottak maguknak, Klára Dezső Sándort, Irma Kéméndi Jenő kapitányt, kikkel még a forradalom tartama alatt egybekeltek. Ezek a katonák a forradalom változó esélyei között mindenütt ott voltak, a hol legnagyobb volt a veszély, csatákban, gyűlésekben, tüntetésekben vettek részt, fogságba kerültek, egyik Kossuthért, másik Görgeiért lelkesedett (pl. Kéméndy), a politikai mozgalmakba belevetették magukat s így lesz az Egy magyar család története egyszersmind a szabadságharcz tör-

Br: Nov: 25: 1860
53. Rue S. Alphonse

Kedves Miklósom!

Miként látod több mint 8 heti súlyos betegség után annyira vagyok – hogy írhatok. Használom tehát ezt arra hogy neked – egy reám nézve igen igen fontos – neked pedig egy krajtár pénzben sem kerülő dologról írjak – mely hosszú betegségem alatt mint a Damocles kardja függött fejem felett – de ti halandó emberek vagytok – nem lehet tehát előttetek ismeretlen – azon érzés, mely minden becsületes embert arra ösztönöz, – hogy nejének jövőjéről gondoskodjék. Az ember élete Isten kezében van!

149. JÓSIKA LEVELE FIÁHOZ, MIKLÓSHOZ.

ténete is. Ennek forrongásaiban Güldenstern is, ki nem bízott a forradalom sikerében s osztrák maradt továbbra is, de azért mindent megtett a Zádor-családért, rátalált eltűnt nejére, ki Pesten egy leánynevelőintézetet nyitott, leányát is férjhez adta egy grófhoz, sőt az már azóta özvegy is lett s nagynehezen újra kibékültek. A világosi fegyverletétel után Kéméndy Jenő és Irma, ekkor már férj és feleség, egy darabig együtt, azután külön bujdostak s végül Lipcsében újra találkoztak. Kéméndynek kéziratban kész volt egy műve, Irma kijelentette, hogy ő írónő, kereskedőnő, divatárusnő, minden lesz, ha kell. Új hittel, új reménységgel kezdtek új élethez. «Kevés volt a pénz a kis tanyán, de sok a szeretet, erős és szívós az akarat.» Később, midőn a rendőrség zaklatása Lipcsében mindinkább kellemetlenebb kezdett lenni, átköltöztek Brüsszelbe. «Mikor e sorokat írjuk, — olvassuk a regény végén — halljuk, hogy Kéméndy és Irma Brüsszelbe költöztek, hogy ott szép tágas házban, sajátjukban laknak, s hogy őket sokan látogatják; s ki a kapun benyit, azt magyar lég érinti; mintha valami varázsvessző emelte volna fel a függönyt valami magyar ház felől. Mindenütt magyar tárgyak, magyar képek, magyar fegyverek, magyar nyiltság s magyar szivélyesség!» Oda költözött Zádor Péter, valamint Güldenstern is nejével és leányával; mostoha unokája, Seraphine magyar ifjú felesége lett. Az öreg Zádor Ferencz visszakapta birtokát s Zádorlakon a Rákóczi-nóta mellett húnyta be örök álomra szemeit.

A regény kiemelkedő két alakja, mert főhősről aligha lehet szó, Kéméndy Jenő és neje, Zádor Irma, a kikben a szerző önmagát és nejét, Podmaniczky Júliát rajzolja. Jósika ugyan a regényben külön is (J** jegy alatt) szóba kerül,[9] de a szerző és Kéméndy forradalmi és forradalom után való szereplése annyira egyező, hogy ez a régóta ismert tény kétségbe nem vonható. Ugyanez illik Zádor Irma és Podmaniczky Júlia rajzára is, nemcsak az életrajzi adatok egyezése, hanem a «kedves hölgy»-

9 Egy magy. csal. II. köt. 3. kiad. 304—10, 318. kk. ll.

nek juttatott hazafias szerep, a meleg, érzelmes és lelkes jellemzés is ezt bizonyítja. A két oláh izgató, Barbucz ügyvéd és Procopius esperes szintén történeti alak, a Kolozsvárt élő Mihály nevű zugügyvéd, egy zsuki oláh paraszt fia és a vajdaházi papról vett másolatok.[10] Zádor Márton alakja Sue-hatásnak látszik,[11] ellenben a Güldenstern szerelmi idyllje egy befejezett novella, s kikivánkozik a regényből, hová későbbi szereplése, úgy tetszik, csak azért lett beillesztve, hogy a sok lelkes és hivő hazafi mellett legyen egy kételkedő és bizalmatlan osztrák is, a kinek a forradalom nagy tragédiájában mintegy a Kar szerepe legyen kiosztva. A regény jó részét a függetlenségi harcz ismertetése foglalja el 1848 április 1-jétől[12] annak befejezéséig. Szerző rajzoknak nevezi vázlatát, találóbb czímet alig adhatnánk neki s czélja «átélni újra ama nehéz, magasztos napokat». E részben a főhős Kossuth, a kit többféle szerepben léptet fel, mint népszónokot, hadseregszervezőt, államférfiút, családapát, hogy tehetségének sokoldaluságát annál jobban bemutathassa. Legnagyobb szeretettel és lelkesedéssel az ő nagyságán csüng, valóságos védbeszédet tart többször mellette. Épen ellentétes az álláspontja Görgeivel szemben; őt okozza a forradalom bukásáért, szinte philippicát ír ellene, természetesen ez a művészi hatást nagyon zavarja. Nyáry Pál, Perényi, Madarász László, Bem rendre felvonulnak előttünk. Némelyik alakjának szerepeltetése egy regényének bevezetését juttatja eszünkbe, melyben egy jegestengeri czetvadászatot ír le s mind e leírás csak azért, hogy végül azt mondhassa, hogy mint ama czethal, vergődött Magyarország a halál ellen a mohácsi vészt megelőző időben, vész és vihar közepette s nagyon vegyes hatást kelt pl. midőn Kolumbán Mitrut Madarász László rendőrfőnökkel lelezteti le, s Zádor Mártont is vele utasíttatja ki Debreczenből.[13]

[10] L. Weber értekezését Bp. Szemle 1913. CLX. k. 259. l. a Jósika Wesselényihez 1848 április 5-én Kolozsvárról írt terjedelmes levele alapján. Kardos: B. Wesselényi M. II. k. 220–1. l.

[11] Bp. Szemle id. k. 85. l.

[12] I. k. 3. kiad. 10. l.

[13] III. köt. 3. kiad. 221. kk. (a «Non putarem» cz. fejezetben).

Ha mindez az aesthetikai érték csökkentésére szolgál, mindamellett mindig becses marad e mű, mivel értékes adalékokkal szolgál a magyar függetlenségi küzdelem lélektanához, a politikai forrongás közepette a benne élőtől, sőt benne résztvevőtől csakhamar az események lezajlása után papirra vetve. Forrásai gyanánt *Naplóján*,[14] és jegyzetein kívül a hivatalos «Közlöny»-t; Görgei, Klapka, Czecz, Irányi és Chassin, G(eli)cs őrnagy, Pimodán és az «ellenségek» iratait, a magyar ügyet tárgyaló 20 röpiratot s több mint 500 kül- és belföldi hirlapi czikket.

II. Rákóczi Ferencz-e is, melyen önvallomása szerint oly szeretettel, mondhatni szenvedélylyel dolgozott, mint kevés regényén, végre megjelenhetett hat kötetben (1861) s a közönség olyan érdeklődéssel várta, hogy hat hét alatt elkapkodták, úgy hogy a másik évben újra ki kellett nyomtatni.[15] A német fordítás kéziratát is kérte, de az csak jóval később jelenhetett meg.[16]

A forradalmi mozgalmak íróink figyelmét már kezdetben a magyar függetlenségi törekvések legnemesebb képviselője, II. Rákóczi Ferencz felé irányították. Nem a véletlen műve, hogy 1847-ben egyszerre ír róla drámát Szigligeti (II. Rákóczi Ferencz fogsága) s teszi meg regénye főhősének Jósika.

A mű elején bemutatja Rákóczi Júliát, Aspremont aráját, Amadillal, egy szegény árvaleánynyal, kik sok méltatlan bánásmódot szenvednek az apáczakolostorban, míg ki nem szabadulnak; azután az ifjú Rákóczihoz vezet el, kit jezsuita álruhában keres és lelkesít fel Bercsényi Miklós, azután Rákóczi mostohaapjának, Tökölyinek török segélylyel betörését, a zernesti csatát, Bercsényi szerelmét a férfiruhában megsebesült Amadil, Rákócziét Amália hesseni herczegnő iránt, majd a benne lappangó szikra lángra gyultát, midőn a felkelők élére áll s győzelemről győzelemre vezeti kuruczcsapatait, míg szerencsecsillaga leáldozik s a hazából kibujdosni lesz kénytelen.

14 Erről a *Napló*-ról nem tudunk semmit, valószínűen megsemmisítette vagy lappang valahol.

15 Emlékir. IV. 125. l.

16 Pest, 1867.

A forradalom lelkes hangulata lüktet e regényben s habár akkor fejezte is azt be, mikor annak már utolsó hullámverései is régen elsimultak, az alaphang, melyből kiindult, az önfeláldozó hazaszeretet eszméje végigvonul az egész művön. A szerző maga is említi az előrebocsátott «Figyelmeztetés»-ben, hogy kevés regényén dolgozott oly szeretettel s mondhatni szenvedélylyel, mint ezen; ezt nemcsak a lelkes hangulat, hanem a gondos tanulmány is elárulja. Márki szerint ha forrásai gyakran félrevezetik is, de «máshol valódi • történelembölcselet, a melyben az egyik nemzeti küzdelem hajótöröttje a másiknak nemes törekvéseiből vonja le tanulságait, sőt a nemzeti életnek törvényeit.»[17] Forrásai a «Histoire des révolutions de Hongrie, Rákóczi emlékiratai, Cserei Historiája,» Fessler és az újabb történetírók közül többek művei.

Hartleben annyira sajnálja, hogy ezek megjelenésével netalán véget ér üzleti érintkezésük, hogy ajánlatot tesz neki az Árpádházi magyar királyok és visegrádi udvartartások történeti romantikus ismertetésére, forrásul Fesslert és Szalayt ajánlva.[18]

Újabb regénye a *Két élet*, melyet «szeszélyes» regénynek nevez s a *Kakukszó* cz. novellájával együtt bocsátott ki (1862). A regény meséje röviden az, hogy gróf Szécsi Kálmán szécsvári földbirtokos, mióta nagyanyja az ősök képeivel hozzá költözött, kettős életet élt, rendes, való életet nejével s Ágnes leányával s a másik álomélet éjjel ősei, a nejéhez és leányához hasonló Szécsi Bóra és Ágota, s az ennek kezét megkérő szomszéd várúr, Borz stb. társaságában. A való életben Ágnesnek az előkelő származású, de pazarló gróf Héderfáy és a művészi képességei által meggazdagodott Szerémváry udvaroltak. Szécsi az elsőt szerette volna vejének, de Ágnes az utóbbit szerette. A két élet eseményei hatással voltak egymásra s a való élet udvarlói az álomélet Borzának és Békesijének feleltek meg.

17 Rákóczi legendája és története. Erd. Múzeum 1911. 216—7. l.

18 Mint a megokolásból látszik, a mű tulajdonképen Zsigmond koráig terjedt volna.

Tarnai orvos háromévi betegség után két hónap alatt egyszerű életmód, lovaglás, zene segítségével kigyógyította őt s most azt sem ellenezte többé, hogy leánya annak nyújtsa kezét, a kit szeret. A «*Kakukszó*»-ban: Egy hiú ifjú (Balányi) munka, fáradság nélkül szeretne magas polczra emelkedni s ráadásul szép feleségre szert tenni, s egy Herkay nevű bölcs embert keres fel, kinek az volt a híre, hogy bűvös tanácsával kiki elérheti szíve vágyát. Herkay káprázatban minden óhajtását teljesedve vonultatja el Balányi lelki szemei előtt, de ugyanekkor a háláról elfeledkezik, hasztalanul figyelmezteti reá a kakukos óra s így a káprázat elmultával Herkay elutasítja. De a leczke használt s idővel önszorgalmával alispán lett belőle. Az oktató czélzatú elbeszélés inkább kibővített népmese, mint novella; népmese-elemekből van összeróva.

Az 1862-ik év a miatt is nevezetes volt rájuk nézve, hogy lakókból háziurakká lettek. Az előző évben fiai megküldték az úrbéri kárpótlási összeg egyötödrészét s ez összegen s megtakarított pénzükön házat vettek a Rue de la Commune-on,[19] melyet Jósika tréfásan hotelnek nevez. Mielőtt beköltöztek volna, hozzáépíttettek s egy emeletből kettőre emelték, úgy hogy csak június végén foglalhatták el új otthonukat.[20]

Itt kereste fel szeptemberben Vadnay Károly s látogatását így írja le a *Hölgyfutárban:*[21]

«Brüsszelben meglátogattam Jósikát. Rosz szokásom, hogy a hová, vagy a kihez kedvvel és szeretettel megyek, rendesen előre elképzelem magamnak. Büntetésem aztán az, hogy a képzelet rendesen elbolondít. Így most is egy, a számüzetés fájdalmai alatt megtört embert képzeltem találni, s íme találtam egy derült arczu férfit, ki akkor is érdekes alak lenne, ha nem is volna oly kitünő költő. Épen levelet írt a «M. Sajtó»-nak. Bocsánatot kértem, hogy háborgatom, de ő mosolyogva jegyzé

19 Az Akad. Értesítő tévesen ír «Rue de la Commerce»-t 1913. 666. kk.

20 Akad. Ért. 1913. 667. l.

21 1862 október 9-iki 121. sz. 963. l. A «*Kuszált levelek*» cz. czikk Brüssel, 1862 szeptember 14-ről van keltezve.

meg, hogy olyan mint a tanuló gyerek, örül, ha egy-egy véletlen miatt, munkáját félbe kell hagynia. Azután szóba hozván nagy termékenységét és kifogyhatlan munkásságát, említé, hogy soha egy nap sem ír sem többet, sem kevesebbet, mint *három órát.* Miután irodalomról, és az általa oly nagyon szeretett hazáról sokat beszélgeténk, megismerteté velem szellemdús nejét is,

150. VADNAY KÁROLY.

ki szintén írt, egy új divatlap számára. E finom arczu, nemes mosolyu nőt elég egyszer látni, hogy az ember nagy tisztelet- és szeretettel legyen iránta. Egyszerre arra gondoltam, hogy csupán ily nő lehetett képes még a számüzetés s hontalanság keserűségeit is megédesíteni. Lakásuk, szép schvájciasan butorzott termeik, melyben Battyányi Lajos nagy mellszobra is ott van, csinos kertjükre néző erkélyük, szóval minden, azon vigasztaló gondolatot ébreszti, hogy az ember akkor is lehet boldog, midőn benne a polgár nem lehet.»

Józsikát Brüsszelben mindenki ismeri és tiszteli. A vendéglőben, hol szállva valék, csak nevét kelle kiejtenem, azonnal mindegyik pinczér megtudá mondani lakását, s midőn egy bérkocsiba ültem, s mondám: «rue de la Comune, nro 25», a bérkocsis azt felelte rá: a hol báró Józsika (az ő kiejtésük szerint Zzozsika). lakik. Tudja jó ég miért, de én ennek sokkal inkább örültem, mintha valahol kiállított mellszobrára találtam volna. Egy új ház lakójának — Jósikáné szerint — az első évben nincs rózsaágy vetve: Jósika is sokat szenvedett egy lábsebe miatt, de ez munkásságukon nem látszik meg, a «korrekturívek naponta látogatást tettek náluk».[22]

Ez évben került nyomdába «*A két mostoha*» czímű történeti regénye, de csak a következő (1863) évben került ki sajtó alól. Ezt követte az «*A magyar kényurak*» és a «*Klára és Klári*» cz. történeti regények, melyek mindketten az Anjou-korból vett tárgy feldolgozásai, míg az «*A végváriak*» Bethlen Gábor korában játszik.

Az «*A két mostoha*» a Hunyadiak korának azon szakaszába vezet, a mikor Hunyadi János erdélyi vajda volt. A regény helyszíne Erdélyen kívül Bukarest és Bizáncz, meséje két leányrablás: Kantakuzéno Grigori elrabolja Lascaris leányát, Iphigeniát, Wlád Drákuly vajdának a mostohaleányát, Gemmát pedig a vajda nőtestvére, Masinka akarja elraboltatni a szultán vagy nagyvezér háreme számára, de vőlegénye, Opor Janó kiszabadítja. Ekkor tör be Havasalföldre és Erdélybe Abedin török serege s a két vőlegény azonnal Hunyadi táborába siet, s csak akkor ülik meg Vajdahunyadon a lakodalmat, mikor Hunyadi győzelmet aratott. A szerző Drákuly jellemzésére fordított legtöbb gondot, a kit ravasz, kétszínű, tisztán érdekei által vezetett zsarnoknak fest, legkevesebbet az Opor Janóéra, úgy hogy talány az olvasóra nézve, hogyan szerethette meg annyira Gemmát, mikor alig látták egymást, valószínűtlen a vajda fel-

[22] Jósikáné levele Düringsfeld Idához. Akad. Ért. 1913. 667. l.

tételes beleegyezése a Gemma és Janó házasságába, s homályos ennek Kantakuzénóval való barátsága is.

Az «*A magyar kényurak*» cz. regény tárgyát az utolsó Árpád-házi király halálát követő zavaros időszakból vette, melynek Trencsényi Csák Máté a vezéregyénisége.[23] Mikor Arany 1861-ben Szász Károlynak az Akadémia Nádasdy-díjával jutalmazott «Trencséni Csák» cz. költői beszélyét ismertette,[24] a nehézségek közt, melyekkel e történeti tárgy feldolgozása jár, azt is felemlíti, hogy «ki fog írni például, Csákról, hogy Omode, Apor, Zách Feliczián ne követelje művében az oroszlánrészt; miből a cselekvény kettős vagy többes folyama könnyen származhatik, és az, hogy a költő nehezen bír *egy* főhőst emelni a kolosszi alakok felé».[25] Jósika e feladattal regényében, a czím ellenére sikeresen megbirkózott, a többi kényurak közül magasan kiemelkedő főhőse Csák Máté, a ki mindjárt a regény elején azzal az eltökélt szándékkal jelenik meg, hogy ő ad királyt az országnak s János kalocsai érsekkel Prágába megy Venczelt a trónra meghívni s az apa helyett fiát is elfogadja, s azután szinte uralkodik az országban mindaddig, míg a rozgonyi csatában hatalma meg nem törik. Jósika azonban nem elégszik meg a történet nyújtotta anyaggal, hanem az érdeklődést költött alakok romantikus kalandjai által igyekszik ébren tartani. Ilyen Jakab mester, egy regényes származású ifjú, a rozgonyi csatában Károly király életének megmentője, kinek apja Kompolthi Orsolyát megszöktette, de Kompolthi elválasztotta őket egymástól s Orsolya férje Egidius néven szerzetes lett; ilyen a király szerelmi idyllje az egyszerű halászleánynyal, Nunziatával, ki holtáig ragaszkodik a királyhoz s haldokolva úgy végrendelkezik, hogy szivét vigyék el annak, a kié mindig volt.

[23] A történet Csák Mátéjáról l. Botka akad. értekezésén kívül Pór A. Trencsényi Csák Máté 1260—1321. Bpest, 1888. (Tört. Életr.)

[24] Hátrahagy. ir. II. köt. 46. l.

[25] A korábbi költői feldolgozások közül felemlítjük a Kisfaludy Károly töredékes tragédiáját, Csák Mátét, mely Bayer sz. (M. drám. I. köt. 335. l.) a legmagasabb polczot jelöli drámaírói pályáján, és Madáchtól «Csák végnapjai»-t, melyet 1843-ban írt s 1861-ben újra átdolgozott. (Erd. Múz. 1911. 313—20. l.) Szász Károly «Csák Máté» czímű drámát is írt, s az

A regény fogyatkozása a történeti anyag száraz előadása, a jellemzés hiánya s a költött eseményeknek a főcselekménynyel laza összefüggése.

E regény folytatása «*Klára és Klári*» cz. történeti regénye.

Zách Klára esete és Zách Feliczián merénylete, nem hiába, hogy Istvánffy szerint már a lantosok megénekelték, élénken foglalkoztatta költőink, különösen drámaíróink képzeletét.[26] Kisfaludy Károly már 1817—9 körül drámát írt róla[27] (Zách Klára) s egy szomorújátéka (Záh nemzetség) tárgya is ez lett volna, de csak egy jelenet készült el belőle, Katona Zách-drámája csak terv maradt, de Fogarasi Nagy Pál (Zách Klára), Kuthy (I. Károly és udvara), Szigligeti (Zách unokái), Vahot Imre (Zách nemzetsége), Tóth Kálmán (Utolsó Zách) és Bajza Jenő (Zách Feliczián)[28] drámái, még ha Döbrentei elbeszélését (Klára Visegrádon) s Aranynak 1853-ban készült balladáját s több kisebb költeményt számba nem veszünk is, elegendők voltak arra, hogy e tárgy iránt az érdeklődés ki ne aludjék s Csák Máté történetének feldolgozása után Jósika figyelme is felé forduljon.[29]

A regény elején Trencséni Csák Mátét mutatja be az író, a mint az szegényen, elhagyottan egy papnál vonja meg magát, míg Zách Feliczián fel nem keresi és egy félreeső várában el nem rejti. A hiú Zách kívánságára leánya, Klára, Szécsi Sándor menyasszonya, Károly király udvarában udvarhölgy lesz s ott szemet vet rá Kázmér herczeg, a királyné testvére s először el akarja raboltatni, de tévedésből a koros udvarhölgyet rabolják el helyette, másodszor álomitallal kábítja el Klárát s a szerencsétlen egy zivataros éj idején menekül apjához. Zách bosszút áll a királyon és a királynén, s már

1868. évi akad. pályázaton is e tárgy két drámai feldolgozása szerepelt.

[26] Vándory Rezső: Zách esete a m. drámairodalomban. Figyelő, 1884. XVII. 179—96, 256—75, 366—8. l.

[27] Ir. Közl. 1900. 439. l. L. U. Szabó Gy. ért. (Debr. 1915.)

[28] Dr. Bajza J. Bajza Jenő. Ir. Közl. 1909. 46—52. A tragédia írását 1862-re teszi, Bayernél (M. drám. II. 237.) 1864 van.

[29] E tárgy későbbi feldolgozásai közül Abonyi Árpád «Zách családjá»-t említjük fel, mely Klárát szintén megmenti.

mindkettőt megsebesítette, a mikor Cselényinek sikerült megölnie. A családon Károly irgalmatlan bosszút állott, de Klára Csák Mátéhoz menekült s helyette a túlbuzgó üldözők a Klára által szegénysorból felsegélt Szinyéri Klárin töltötték bosszújokat. De azért elcsúfítva ő is életben maradt. Klárának a király megkegyelmezett, midőn a Bazarád ellen indított hadjáratból visszajövet a Csák Máté holttesténél rátalált, Erdősi Klára néven leányává fogadta s Széchi Sándornak lett a felesége. A regény végén azt a kijelentést teszi a szerző, hogy «talán egykor, nem mint e regény folytatását, — mert ez épen oly önálló, mint: A magyar kényurak, — hanem mint ezektől egészen független történetet elmondjuk tisztelt olvasóinknak: minő sajátosan érdekes szerepet játszott Széchi Sándorné honunk egyik legfényesebb korszakában, Nagy Lajos király idejében». Ezt a szándékát nem valósíthatta meg, a min nincs ok sajnálkozni, mikor azt sem tarthatjuk szerencsés gondolatnak, hogy Klárát a mondától eltérően életben hagyja.[30] A regény egyébként is gyengébb alkotásai közé tartozik, a két főszereplő, Klára és apja jelleme elmosódott, Csák Máté szerepeltetése erőltetettnek látszik: különös módon megtoldja életét mintegy kilencz évvel, habár az «A magyar kényurak» is sejteti, hogy jövőben még találkozni fogunk vele. Forrása Szalay László «Magyarország történeté»-nek II. kötete, melyből szószerint idéz is,[31] és Fessler «Die Geschichten der Ungern» cz. művének III. kötete, mely Kisfaludy «Zách Klárá»-jának is forrása volt,[32] itt találta pl. a Keszi- és Berenda-család nevét és más források, melyeket nem sorol ugyan fel, de egybevethetett forrásaival, mivel azt mondja pl. a Zách merényleténél, hogy «történészeink mindegyikében a különböző források szerint, melyekből az iszonyú jelenet leírását merítették, részletekre nézve különbséget találunk, de a fődologban mindnyájan megegyeznek». Istvánfi

[30] Weber alapos megjegyzéseit l. Bp. Szemle, 1914. CLX. k. 97–8. l.
[31] Pl. 2. kiad. 224–5. l.
[32] Ir. Közl. 1900. 173–6, 437–9. l.

érdekes előadását[33] Zách merénylete okáról bizonyára nem ismerte, mert akkor ő is mint Arany,[34] nappalra tette volna Kázmér bűntényét s a királyné szerepét abban világosabban megjelölte volna.[35]

A «*Végváriak*» elején maga a szerző figyelmeztet arra, hogy sötét történetet mond a «székelyföldön keresendő» Végvárról s a Végvári urakról. Végvári Orbán nem akart testvérével, Jásonnal osztozni s midőn az elköltözött az egyideig közösen lakott kastélyból, felbérelt czinkosaival megtámadtatta s kiraboltatta; őt magát életben hagyta s húsz éven tartotta fogságban, míg a fogoly sisiphusi munkával ki nem vájta börtöne falait s a dajkája által megmentett fia segítségével Bethlen Gábor vissza nem helyezte birtokába. Orbán megőrül, neje öngyilkos lesz, Jáson és fia megnősülnek s egyszerre tartották lakodalmukat. A történeti elemet Bethlen Gábor udvari ünnepélye a halálra váló Károlyi Zsuzsánnával s Bethlen jellemzésével képviseli benne; érdekes alakja Sebestyén Ignácz tanár, kinek nagy érdeme van a bűntény felderítésében, egyébként ez a regény Jósika gyengébb művei közé tartozik.

Ekkor már Jósika sokat betegeskedett: részint ezért, részint mivel neje szeretett volna szászországi rokonaihoz és Magyarországhoz is közelebb lenni,[36] elhatározták, hogy eladják brüsszeli házukat s elköltöznek Drezdába. Barátai, mint Fejérvári, féltették, hogy úgy jár, mint Teleki László, de Jósika megnyugtatta őket, hogy az ő ottlakásuk kivételes lesz, nejének, a volt szász miniszter rokonának vagy negyven darabból álló rokon-

[33] Fejér. Cod. dipl. Tom. VIII. Vol. 3. 427. l.

[34] Irod. Közl. 1900. 260. l.

[35] Zách történeti szerepléséről a forrásokat felsorolja Pór Antal: A magyar nemzet tört. III. köt. 84. l., az ítéletlevelet magyarázattal ismerteti Marczali Bp. Szemle, 1900. c. köt. 379–90. l. (Zah Felicián pöre). Pór kritikai észrevételeit erre u. a. czímmel: Századok, 1900. 1–9. l. L. még Mátyás Flórián: Népmondák és tört. adatok Zách Felliczián merényletéről. Századok, 1905. 97–118. l.

[36] Lehetett más oka is, mert az alább id. levél szerint: «Aztán Muszáj ur is nagy ur». Emlékir. IV. 63. l. szerint, melyet Toldy is idéz (M. költők élete II. 365. l.) nem szükségből, hanem számításból adta el. Különben ez a levél is hangsúlyozza, hogy jól és teljes megelégedésükre adták el.

151 JÓSIKA DREZDAI LAKÁSA.

sága él Drezdában, kik maguk hívják és unszolják őket. Hathónapi várakozás után csak egy óra alatt megvolt az alku egy posztógyárossal, a ki a házat bútorostul együtt megvette, s 1864 májusában végre át is költözködtek.

Öregkorban már nehéz a változást megszokni s elhagyni egy olyan várost, melyben tizennégy évet töltött el az ember, Jósika is azt írja, hogy nehezen válik el ottani sok sok jó emberüktől s szép kényelmes házuktól, minő sohasem volt még otthon sem és aligha lesz valaha.[37] Főleg a város nem tetszett neki. Sötétnek és piszkosnak találta; szép város lehetne, ha a korom és szenny mindent el nem rontana.[38]

Maga a lakás jó volt: «Julie újra remekelt s minden luxus nélkül csinosan és kényelmesen elrendezte azt.[39] A ház fekvését Jósika így írja le: «Kilátásunk vidám, mert ablakaink a promenadra nyilnak és sok szép zöld fát látunk 's visavis a botanicus kertet, mely nagyon gyenge. Igen közel vagyunk az úgynevezett Brühlische terassehez, mely a legélénkebb rész a városban s az Elba hídjához.» Ennek daczára mégis hozzáteszi: «nem a kedves Brüssel biz ez! távolról sem! De meg lehet itt is élni. A vize jó — a koszt dettó: mert nem főzetünk otthon 's vendéglőből étkezünk. Magasztos örömtől dagadozó honfi kebellel (— hirlapi stylus —) pillantottam az étlapon a *gulyás hust!* (kolásch fleisch).»[40]

A rokonok nagyon szívesen fogadták az új települőket. Hivogatták vendégségbe, de Jósika, az egykori szalonhős, most beteges öreg ember, nehezen illeszkedett már be az új környezetbe. «Az itteni rokonság nagyon szíves — írja amerikai barátjának — hanem a drezdai soiréek!!!! — ezekről jobb hallgatni;

37 Jósika levele Fejérvárihoz 1864 május 1.

38 Drezda, július 1. 1864, Amalienstrasse Nº 8. II. étage.» kelt s Fejérvárinak küldött levele szerint.

39 Az augusztus 1-én Fejérvárinak írott levél a lakás «topographiá»-ját is adja:

Julie háló-szobája	Salon	ebédlő	Az én szobám ez sem nagyobb a salonnál
Öltöző cabin	Előszoba, hol a cselédek számára *lyukak*		Öltöző cabin

40 U. o. Mein Herz was verlangst du me(hr)! teszi utána.

a multkor egyben valánk, hol négy mond(d) négy öreg leány volt 's 8 vén asszony — s 1 férfiu. Ezután vigyázni fogok magamra 's ha csak lehet elsiklom e soirékból: Úgy is van nekünk két 60 éves leány cousineunk — valódi prototypjai a vén leányoknak: ha csak látom őket, náthát kapok.» Újra arra tér, hogy nem tudja a szép, tiszta csinos Brüsszelt feledni. «Valahányszor — folytatja tovább — e kis ich möchte und kann nicht — füstös fekete városban sétálgatok, eszembe jut a brüsseli boulevard, a park, a most annyira megszépült zoologikus kert — 's megvallom, hogy a belgákat minden phlegmájuk mellett inkább szeretem, mint ezeket az ach né — ach ja, alle weile- és beware-németeket — kásás németségükkel 's borzasztó toilettjeiben.»

Vigasztalására szolgált, hogy mióta ideköltözött át, családtagjai is sűrűbben keresték fel. Géza fia nyolcz napig időzött nála, Jósika Leóné «egy kedves kis eleven gyermeket», Irénét, egyetlen unokáját vitte el hozzá bemutatni.[41]

Jósikáné és a rokonság úgy akarták Drezdát megkedveltetni Jósikával, hogy nyáron kirándulást tettek vele a szász Schweizbe, melyet ő is «igazán gyönyörűnek talált», »csónakon leeveztek a Linkische Baadba, muzsikaszó és snitzli mellett» mulattak, aztán gyalog sétálgattak haza.

Jósika ezen leírás után arra tér át, hogy a fődolog az, hogy a munka is forgásba jött s új szállásán befejezte a «Várt leány várat nyer» cz. regénye második kötetét.[42]

Ez az év (1864) mintha a bámulatos és rendkívüli energia utolsó erőfeszítése lett volna, a legtermékenyebb regényévek egyike. Ekkor jelentek meg az Apafi korában játszó *Sziklarózsa*, a *Szegény ember dolga csupa komédia* cz. regényei 4—4 kötetben s *A mi késik nem mulik* czímű kétkötetes regénye. A *Várt leány várat nyer* cz. háromkötetes regény már a következő évre maradt.

[41] J. Fejérvárihoz írt levele. Drezda, 1864 október 1.
[42] U. a. 1864 augusztus 1.

A «*Sziklarózsa*» czímét egy népregétől vette, mely szerint Erdélyben a Csucsa sziklatetején néha, tavaszszal tömött rózsabokrot lehet látni, a melyen csak egy szép teljes halványpiros rózsa virít. Az ilyen évben a néphit szerint bő termés lesz. Később a rege úgy módosult, hogy a Sziklarózsa tulajdonképen tündéri lény s a ki egyszer annak szemébe tekintett, szerelmi búban kellett annak elsorvadnia. Itt egy szép leány neve, ki árván maradt s gyámapja Bodrogközi Salamon, a világtól elrejtve ott tartotta. A regény meséje hasonlít a «Tündérvár» cz. novelláéhoz, itt is, ott is egy régi nemesi család két ágának utolsó sarja gyullad egymás iránt szerelemre s egyesül sok akadály legyőzése után egymással. Apafi Mihály fejedelemsége idejében Bodrogközi Salamon, Kulcsvár ura és Izabella voltak a család ezen utolsó sarjai. Az utóbbi árva leány volt s három gyám s egy ötven éves rokon (Kéri Anna) őrködött felette Halmiban, a Bodrogköziek ősi fészkében. A fiatal leány megúnta az örökös gyámkodást s gyámjait lerázta nyakáról, de ekkor Apafiné Bornemisza Anna vette az udvarhoz s mindenképen férjhez akarta adni. Két kérő Békési Gerő és Kéri Kristóf vetélkedett kezéért, de Izabella egyiket sem szívelhette s mikor a fejedelmi udvarból megszökött, Bodrogközi Salamon védelme alá adta magát. A két kérő nem tágított mindaddig, míg személyesen meg nem győződött arról, hogy Izabella Salamont szereti, a mikor az egyik Sziklarózsával kárpótolta magát. Ezzel el volt hárítva Salamon házasságának főakadálya is, t. i. elhúnyt barátjának megfogadta, hogy addig nem nősül, míg gyámleányát férjhez nem adja. A gyámok várostromát azután egyesült erővel könnyű szerrel kijátszotta az egymással frigyre lépett két szerelmes. A regény történeti hátterében Apafi és Bornemisza, továbbá Teleki Mihály jellemzését találjuk, az elsőt túlzással nevezi hígeszűnek és jellemtelennek. Bornemisza Anna képét, úgy látszik, hasonló nevű nagyanyjáról másolta. A regény cselekvényének egyik helyszíne Kulcsvár, Bodrogközi Salamon vára, a «Zólyomi»-ban helyszínül választott Kolczvárra, Kendefi

Farkas várára emlékeztet. Erről később azt a vallomást tette a szerző, hogy sógorát, Kendefit rajzolta benne, a minő öreg korban lett volna, valószínű, hogy Bodrogközi Salamonban viszont a férfikorban levő Kendefi képét kereshetjük, a kiről «Emlékirat»-ában is elragadtatással szól. A regénynek ez a Bodrogközi Salamon és Izabella a főhősei, nem a légies Sziklarózsa, Radó Rózsa, mint a czím után várnók. A nőalakok közül

152. BÁRÓ JÓSIKA GÉZA.

érdekesen és jellemzően rajzolt még a Kéri Anna kardos aggszűzé, a ki makacs és hajthatatlan terve kivitelében, ennek érdekében még Telekivel, a mindenható kanczellárral is szembeszáll.

«*Szegény ember dolga csupa komédia*» : ez a közmondás volt a szavajárása egy újzágoni szegény székely nemes ifjúnak, Urlaky Ádámnak, a kit a sors ide s oda dobált; részt vett a szabadságharczban s mire hadnagy lett, Világosnál letették a fegyvert. Honvéd korában ő is azon csapatban volt, melylyel

Kimpián Ákos a nagyenyedi vérengzéskor elrablott nőtestvérét, Jolánt kereste s meg is találta. Ez a csapat azonkívül egy oláh tribuntól erőszakkal elvette rablott zsákmányát, egy ládát, a melyben levő iratokkal Kálmánfy Amália grófnő leleplezte rokonának Kálmánfy Ödön grófnak, Kálmánfy Farkas családja ellen szőtt cselszövényeit. A szabadságharcz leveretése után, a mikor Urlaky is hazakerült Újzágonba, hogy árva sorra jutott nőtestvérével Bórával együtt szerény jószágukból éldegéljenek, Kálmánfy Farkas és fia Tihamér titkos feladásra, melyben az Ödön gróf keze működött, elfogatott s az utóbbi a haditörvényszék által kétévi fogságra ítéltetett. A büntetés eltelte után Kálmánfy Tihamér feleségül vette Urlaky Bórát, Urlaky Ádám Kimpián Jolánt s Kálmánfy nőtestvérének kezét pedig Kanuthy Jenő kérte meg, kinek szinte fontos szerep jutott a perdöntő láda megőrzésében. Urlaky végül gazdag örökségre is tett szert s szavajárásának igazságát életsorsának derült befejezése is igazolta. A regény szerkezete kuszált, szétfolyó, főalakjainak jellemzése is hiányos, de annál érdekesebbek mellékalakjai: Pásku, a magyarérzelmű oláh bács vagy kecskepásztor, Kretschmar, az absolut kormány túlbuzgó, fontoskodó és nyers cseh származású hivatalnoka, Nemes Csabáry Árnulf agent provocateur híven vannak rajzolva, habár igazi mester Jókai volt az ilyen alakok rajzolásában. Mint korrajz is nevezetes e regény s a forradalom leveretése után való hangulatot híven fejezi ki, az oláhok jellemzésére fordítva különös gondot. A regény egy helyén[43] azt mondja, hogy az oláh nemzet iránt első ifjúsága óta, úgy szólván köztük nevekedvén, igaz rokonszenvvel viseltetik, ez magyarázza meg, miért ragadja meg olyan szívesen az alkalmat arra, hogy regényeiben oláh alakokat szerepeltessen s megjegyzéseket tegyen történetükre, politikai magatartásukra s faji sajátságukra stb. Főleg az «Egy magyar család»-ról mondható ez el, melynek ez a regény szinte folytatásául tekinthető, ha mások

[43] 1. k. 2. kiad. 190. l.

is a szereplő személyei, de a «II. Rákóczi Ferencz» egyes részei is ilyenek, az «A két mostoha» pedig inkább oláh, mint magyar történeti regény.[44]

Az «*A mi késik, nem mulik*» inkább bűnügyi, mint történeti regény, noha Bocskai István korába van helyezve, a kinek tudtával történik az, a mire a czím czéloz, t. i. az igazság kiderülése, de egyébként kevés része van benne. Ez az igazság az, hogy Tamásfalvi László egy hű embere segítségével kime-

153. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.
(Régi fametszet után.)

nekedett a Basta bakói kezéből s Monori néven hékási kastélya közelében telepedett le, melyet Geszti Ferencz dévai várúr természetes fia bitorolt, az igazi Geszti Bertalant eltevén láb alól s innen indult ötödmagával rablókalandokra, itt tartotta nejét Mansfeld Ágnest, a híres vezér nőtestvérét és sógornőjét Walpurgát. A Tamásfalviak, miután Geszti kilétét megállapították s a rikai rablótanyát felfedezték, ismét visszanyerték birtokukat. Négy rabló a felrobbantott rablótanyán veszítette életét, az ötödiket felkötötték. A regényben Bocskain és Bastán

44 V. ö. Weber Arthur megjegyzéseivel. Bp. Szemle, 1914. CLX. köt. 250—1. l.

kívül Geszti Ferencz dévai várúr is történeti személy, ugyanaz, kiről «Jósika István»-ban is szó van, az ő fia lett volna Geszti Bertalan s Fekete Ferencz az ál-Geszti is, kikről természetesen a történet nem tud semmit. A hazától régóta távol levő költő azért is választotta a regény egyik színhelyéül a dévai várat, mert nem akart tisztán képzeleti tájleírást adni, e helyre és vidékére pedig élénken emlékezett. Jellemei közt legsikerültebb az Ágnesé, kiben «Bertalan durvasága lassanként kitépte egy gyöngéd nő érzéseinek minden szálát» s az utoljára is elszökött tőle: sokkal igazabb jellemfestés, mint az «A gordiusi csomó» Johannája s a ki beletörődik helyzetébe azután is, mikor megtudja, hogy férje korábban szédelgő volt. Bántóan hat az író több subjectiv megjegyzése, pl. egy helyen, mikor arról szól, hogy a lovakat pihentetni kell, hosszasan elmélkedik arról, hogy «vannak regények, melyekben a lovak mindig vágtatnak és soha ki nem fáradnak», sőt egy helyen még kritikusaira is oldalvágást tesz.

A «*Várt leány várat nyer*» főhőse a dúsgazdag Sárkándi Adviga, a ki addig kosarazta ki kérőit, míg végre Brebiri Wolomir főúrnak lett a felesége, illetőleg ezt is kikosarazta, mikor először nőül kérette, csak mikor később szegény ifjú álöltözetében megszerette, adta neki szívével együtt kezét. Ezzel az egyszerű mesével párhuzamosan foly a Tahy Ferencz fiának Istvánnak szerelmi története, a ki a Karácsony-féle parasztfelkelés vezérének Szücs Lászlónak leányát a Karácsony kivégzése alkalmával megmentette a debreczeniek bosszújától s Advigánál rejtette el, később szintén feleségül vette; a harmadik történet a Békési Gáspáré, a ki a fösvény Sárkándi Mihály Magda nevű leányát vette feleségül, a ki még mielőtt nejévé lett volna, egy czinkostársával elraboltatta a Békési kincseit; de azután czinkostársa őt is elrabolta s a Karszt egyik dolinájában a világtól elrejtve élte le vele napjait.

A regény történeti háttere a XVI. század második feléből van véve s történeti esemény a Karácsony György paraszt

hadserege, melyet az 1569 körül a törökök kiűzésére gyűjtött; a balaszentmiklósi kastély ostroma, debreczeni kudarcza és lefejeztetése; Szücs László is történeti személy, de leányát, Jeanne d'Arc halvány másolatát a költő adta hozzá. A Tahy Ferencz nevéhez fűzött esemény egy része, a Gubecz-féle parasztzendülés, Stubicza elfoglalása mind történeti tények, melyekről Istvánfi vagy Budai Ferencz Polgári lexikona bőven szólnak. Hogy Békés Gáspár küzdelme Báthory ellen, csaknem szárazon van a történetből átvéve, szinte felesleges említeni; ellenben a Sárkándi Magda szerepe teljesen költött, melynek csak annyi alapja van, hogy Békés másodszor Ungvárról nősült s nejét Sárkándi Annának hívták.[45]

Jósikának ez az utolsó történeti regénye mutatja, hogy egész élete végéig nagy gondot fordított a regény tárgyául választott esemény tanulmányozására, kevesebb gondja van a szereplő személyek jellemének festésére, habár ez nem kevésbbé fontos regényírói feladat; mesebonyolítás, epizódok beillesztése a régi megszokott, kissé unalmas sablon szerint.

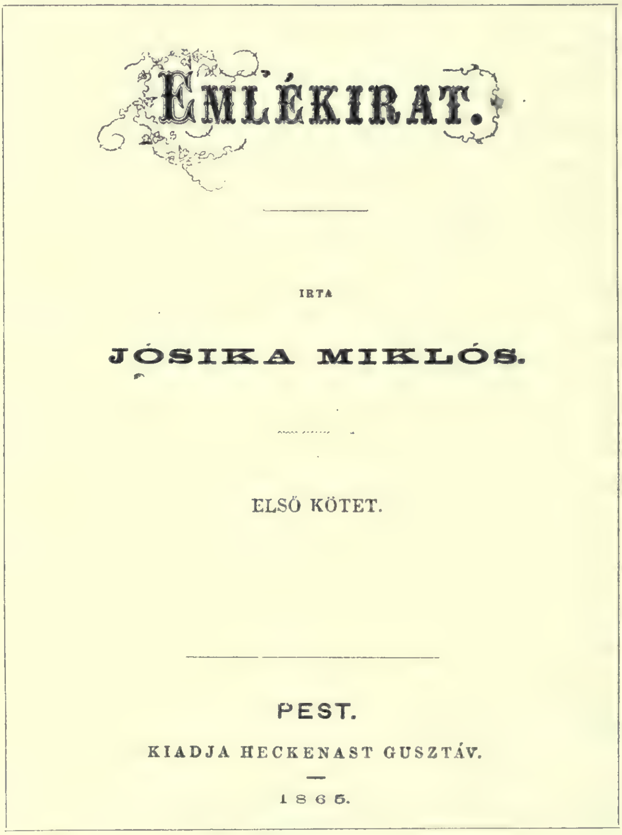
Ugyancsak 1865-ben jelent meg a «Fővárosi Lapok»-ban utolsó novellája: «*A hét Losonci kisasszony*». I. Rákóczi György idejében játszik s egyszerű meséje szerint Losonci Ágnest Bethlen Olivér vette nőül s lakodalmára hat nőtestvére menyasszonyi ruhában jelent meg három Bánffival és három Keménynyel mint vőlegényekkel. A kisasszonyok szerettek az erdőben magánosan barangolni s ott ez «urfiakkal» összetalálkoztak, egymásba szerettek, egyenként igent mondottak, de a testvérek szégyelték ezt elárulni egymásnak s csak az Ágnes lakodalmán derült ki szívük rejtegetett titka.

1864. február havában felszólítást kapott Jósika Heckenasttól, hogy írja meg emlékiratait. Egy ideig habozott, de végre is elszánta magát reá s november elején már ki is került a sajtó alól az első kötet, melyben gyermek- és ifjúkora eseményeit az 1812-iki

45 Szádeczky L. Kornyáti Békés Gáspár 1520—1579. Bpest, 1887. 91. l.

téli hadjáratig írja le. A következő kis kötetekben (II. Katonakorom. III. A congressus alatt. IV. Út az ismeretlen felé) «Abafi»-ja megjelenéséig jutott el.[46]

Az *Emlékiratot* élvezettel olvassuk el, de elolvasás után csalódottan teszszük le. Nem azt találjuk benne, a mit kerestünk,

EMLÉKIRAT.

IRTA

JÓSIKA MIKLÓS.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1865.

154. JÓSIKA «EMLÉKIRAT»-ÁNAK CZÍMLAPJA.

hanem többet is, kevesebbet is. Többet, mert az ifjúkori apró szerelmi kalandok felsorolása a hosszú, szenvedélyes kifakadások a kritikusok (pl. Brassai) ellen, a felületes irodalomtörténeti megjegyzések stb. bátran elmaradhattak volna s kevesebbet, mert az írójuk lélektani fejlődésének rajza, sőt fontos életrajzi

[46] Mind a négy kötet egyszerre 1865-ben jelent meg.

adatok hiányoznak belőle; igaz, hogy épen ott szakad félbe, a hol erre legjobb alkalom kínálkozott volna, t. i. az irodalmi működés megkezdésekor, de a mű iránya s benne a kitérések folytonos növekedése és szertecsapongása kevéssé ismert területekre, valószínűvé teszik, hogy erre később se igen terjeszkedett volna ki. Azonkívül rendszertelen is, a mi memoirekban gyakori, kiváló írókéban, de nem ilyen mértékben. Az aggkorral sokszor együttjáró beteges hiuság, túlérzékenység és keserűség is, zavaróan hatnak az olvasóra. Természetesen így is érdekes és becses e mű, mert sok életrajzi és kortörténeti adatot, jellemvonást mentett meg a feledéstől.[47]

Jósika azon levelében, mely «Emlékirata» nyomtatásáról megemlékezik, ez a szomorú kijelentés is van: «Csak egészség volna, de ez nincsen.»[48] Ekkor már állandóan betegeskedett, augusztustól kezdve tulajdonképen nem volt egy egészséges percze,[49] betegsége, orvosai szerint, az életerő lassú kialvása, főleg étvágytalanságban s minden tápláléktól való undorodásban nyilvánult.[50]

Az 1865. év elején nagy örömöt okozott neki a magyar nők díszes Albuma, melyet huszonötéves írói jubileumára készítettek, benne 1775 magyar nő nevével.[51] Harmadfélévi várakozás után épen jókor érkezett meg, hogy az utolsó napok szenvedései közt vigaszul szolgáljon. A lelkes mozgalomról már korábban értesült s háláját a magyar nők iránt a «Sziklarózsa» ajánlásával fejezte ki.[52]

Ekkor már napjai meg voltak számlálva. Február 20-ikán látását csaknem teljesen elvesztette s 27-ikén délelőtt $^1/_2$ tizenegy órakor rövid haláltusa után elszenderült.[53]

47 L. Gyulai bírálatát az «Emlékbeszédek» I. kötetében (Bp. 1902.) 423—7. l. és Szász Károly bírálatát a Fővárosi Lapok, 1865. évf. 1. számában. — Tompa megjegyzését l. Irodalomtört. Közl. 1913 364. l. Arany Koszoruja, 1864 II. félév, 547—9. l. mutatványt is közöl belőle.

48 J. levele Fejérvárihoz 1864 november 1.

49 Jósikáné levele B. R.-Düringsfeld Idához. Akad. Ért. 1913. 674. l. 50 U. o.

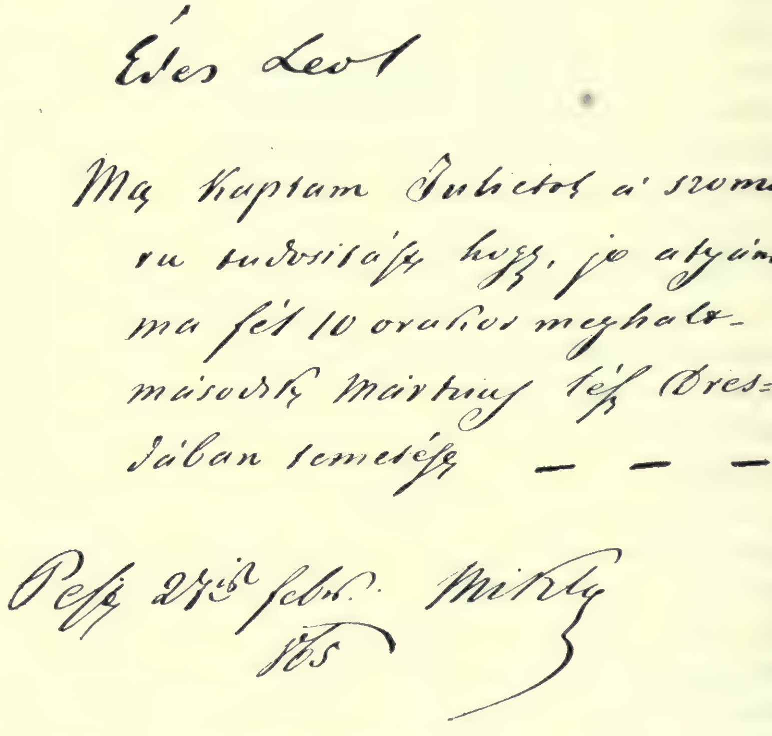
51 Emlékir. IV. 58. l. szerint 1865 január 28-ikán volt egy hete, mióta e nagy örömet élvezte.

52 Emlékir. IV. 58. l. A 2. kiadásban (Bp. 1897) ez az ajánlás nincs meg.

53 Neje tudósítása Düringsfeld Idához. Akad. Ért. 674. l.

Temetésén a család köréből legifjabb fia, Gyula s az özvegy két fitestvére, Ármin és Frigyes voltak jelen.

A szerető hitves egyedül, árván maradt nagy bánatával, idegen városban, idegen házában. Nem tudta a drezdai sírt elhagyni s véglegesen itt telepedett le[54] s huszonnyolcz évi özvegység

Édes Leó!

Ma kaptam Julietól a szomoru tudósitást hogy jó atyánk ma fél 10 órakor meghalt — másodikán Mártius lesz Drezdában temetése — — —

Pest 27én febr. Miklós

155. IFJ. B. JÓSIKA MIKLÓS TUDÓSITÁSA APJA HALÁLÁRÓL.

után (1893) férje mellé ment ő is nyugovóra.[55] Egy év mulva, születésének századik évfordulóján báró Jósika Sámuel, nejének, a költő unokájának kívánságára hazahozatta a számüzöttek hamvait s a költő szeretett és regényeiben sokszor magasztalt

[54] U. o. 673. l.

[55] Meghalt 1893 június 10., temetése 12-ikén. A gyászjelentésnek br. Podmaniczky Frigyes által javított példánya, mely a 80-ik életkort 81-re javítja, dr. Gyalui Farkas gyüjteményében, a báró érdekes kisérő levelével.

Kolozsvárja sírkertjében temettette el s itt sírirata szerint «Szabad hazában boldogan nyughatva E drága földdel poruk elvegyül».[56]

*

Hogy Jósika irodalmi fellépésének jelentőségét megérthessük, vessünk egy tekintetet arra, milyen fokon állott a magyar regény «Abafi»-ja megjelenésekor. A magyar regény gyökérszálai a XVI. századig nyúlnak vissza, a mikor Nagy Sándor regénye, valószínűen Heltai átdolgozásában megjelent. Más fejlődést vett volna a magyar regény, ha a verset nem tartják nálunk az elbeszélő költészet lényeges formai kellékének s Czobor Mihály és folytatója Gyöngyösi nem versben fordítják Heliodoros «Aithiopika»-ját s egy névtelen Achilles Tatios «Leukippe és Klitophon»-ját. A Czobor fordításával körülbelül egy időben érdekes kísérlet történik «Mánkoczi István viselt dolgai»-ban egy picaro-regény vagy novella picaresca megírására. A Guido de Columnis Trója-regénye s a keretes elbeszélés számos képviselője mellett a XVII. században «Szép Mageloná»-ban hosszas vándorlás után a lovagregény is idetévedt (1676) Magyarországra, melyet több mint száz év mulva követ egy másik, az «Octavianus» magyar fordítása (1785).

A megújhodás kora egyszersmind a magyar regény első virágzási korszaka is. Calprenéde «Kassandrá»-ja a Báróczi fordításában (1774) nemcsak a franczia romantikus regényt, hanem a fordító művészi öntudatosságát is képviseli irodal-

[56] Hegedűs István verse. L. az emlékünnepről a «Hazánk» 1894. évf. 122. és 131. számában Győrffy József és Erdélyi Pál s a Kolozsvár 1894. évf. 97. számában Gyalui Farkas czikkeit, s a Vasárnapi Ujság 1896. évf. 2. számát (a síremlék képével). A Kisfaludy-Társaság írói emlékünnepén (1894 május 5.) Gyulai Pál mondott elnöki megnyitót, Tóth Lőrincz «Emlékezések»-et, Endrődi Sándor a J. születésének 100. évfordulójára írt «Strófák»-at olvasta föl, Hegedűs István pedig br. Jósika Julia német költeményeiből hármat (Atyai hajlék, Az öreg gesztenyefa, Az én szobám) magyar fordításban mutatta be. (Kisfaludy-Társ. Évl. XXXIX. k. Vas. Ujs. 1894. 18. sz.) Az Emke Jósika-ünnepéről, melyen J. M. születési házát emléktáblával jelölték meg, l. a »Tordai Emke Emlékkönyv»-et, (Torda, 1894.), az Erdélyi Irodalmi Társaság ünnepéről VI. Évkönyvét (Kol. 1894.) Ferenczi Z., Széchy K. tanulmányával s Hegedűs ódájával.

munkban. Valóban népszerű akkor lesz nálunk a regény, mikor Dugonics «Etelká»-jában (1786), «Jolánká»-jában (1772) és «Cserei»-jében s a regénynek átdolgozott «Arany pereczek»-ben nemzeti köntösbe öltöztetve jelenik meg. Valószínű, hogy a Mészáros által fordított «Kartigam» is magyar történeti vonatkozásának s török kisasszony hősnőjének köszönheti nagy népszerűségét. Bármily kevés ezekben az eredetiség és költőiség, a magyar olvasóközönség figyelmét mégis ezek irányították a magyar regényre, s Szentjóbi Szabó Lászlónak «I. Mária magyar királynak élete» czímű töredékével s Verseghy «Vak Béla» fordításával együtt ezek a magyar történeti regénynek első kezdetleges képviselői. Bessenyei «Tarimenes utazása» az utopisztikus államregényt, Miller «Siegwart»-ja, Kármán «Fanni hagyományai» (1794) és Kazinczy «Bácsmegyei gyötrelmei» a «Werther» hatása alatt keletkezett sentimentalis, Szekér Joákim «Magyar Robinson»-a az utazási regényt képviselik. A komikus vagy szatirikus regény előfutára az «Eipeldauer's Briefe» hatása alatt készült «Kolomposi Szarvas Gergely» (1805) Verseghytől s Gaal György «A tudós palótz» vagy Furkáts Tamásnak... levelei» cz. műve, egyszersmind az «ifjabb Békési Ferencz kalandjai»-nak magyar ősei. A Verseghy Lafontaine-átdolgozásai a társadalmi regény útját egyengetik s Fáy András «Bélteky ház»-ában (1832) annak csakugyan megjelent első nevezetes képviselője.[57]

Jósika fellépte előtt tehát már volt magyar regény s volt regényolvasó közönség is,[58] de azért az ő regényköltészete nem ezen előzményekből fejlődött, bár egészen ezektől sem független, mivel a Verseghy és mások átdolgozásában a magyar közönség előtt is ismeretes Lafontaine Ágost német regényeit ő is olvasgatta. Épen abban áll fellépésének jelentősége, hogy

57 Vadnay K. Az első magyar társadalmi regény. Pest, 1872. (Ért. a nyelv- és széptud. III. k. 4. sz.)

58 Sőt a gyűjteményes regényvállalatok ősei is megvannak már 1805—7-ben a «Téli és nyári könyvtár»-ban, melynek első kötete «Báró de Manx ... történetei»-nek fordítása.

a korabeli német,[59] franczia és angol regényirodalmat ismerte s helyes érzékkel a sok közül épen Scott Waltert választotta követendő példaképül, kinek működésével új korszak kezdődik a történeti regény történetében.[60] Így lesz Jósika nálunk a történeti regény Scott-féle irányának megalapítója.[61] Irodalomtörténeti jelentőségét, hatását és népszerűségét is történeti, nem társadalmi vagy lélektani regényeinek köszönheti. Ezen a téren

156. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS IDEIGLENES SÍRJA A DREZDAI TEMETŐBEN.

alkotott maradandó becsű műveket. A forradalom előtt hat, a számüzetés napjaiban tizenkilencz történeti regényt írt összesen

59 Wenger, K. Hist. Romane deutscher Romantiker. Bern, 1905.

60 W. Raleigh: The english novel. 4. ed Lond. 190—2. l.

61 Toldy szerint (A m. nemz. irod. tört. 4. kiad. 384. l.) «ő a magyar regényirodalom megalapítója. Régi és újabb elszigetelt kísérletek után egy magyar regény-*irodalom* valódi atyjává b. Jósika lett». Salamon F. szerint is «ő a magyar regényirodalomnak valódi megalapítója». (Dram. dolg. II. k. 491. l.) Gyulai Pál szerint »a modern regényt körülményességével, széles epikai menetével, a történeti jártasság és világba forgottság látkörével ő alapította meg irodalmunkban». (Emlékb. I. 2. kiad. 419—20. l.) Ugyanezt a nézetet vallja Beöthy Zs. (A m. nemz. irod. ism. II. köt. 9. kiad. 52. l.) Széchy K. (Beöthy-Badics M. irod. II. köt. 3. kiad. 179. l.) Váczy J., a magyar történeti regény megalkotójának mondja. (A m. irod. tört. II. köt. 2. kiad. 103. l.) Érdekes erről saját nyilatkozata, melyet Kertbeny közöl az «Ungarns Männer d. Zeit» (Prag 1862.) 214. l. V. ö. Emlékir. IV. k. 56. l.

nyolczvankilencz kötetben.[62] Ezeknek tárgyát különös előszeretettel vette Erdély történetéből.

Egy novellájában a dákok szerepléséig megy vissza, de regényeinek történeti hátteréül kivált az erdélyi fejedelmek korát szereti választani. Csak egy regénye van az Erdélyben játszó történeti regények között, melynek tárgyát a fejedelmek korát megelőző időbe, Zsigmond uralkodása és Hunyadi János erdélyi vajdasága korába helyezi, t. i. A két mostoha, de itt a cselekvény színhelye úgy is nagyobbrészt Oláhországban játszik. Izabella és János Zsigmond (A két barát), de különösen a Báthoriak, mint Báthori István (Zólyomi, Várt leány várat nyer), Báthori Zsigmond (Abafi, Jósika István), Báthori Gábor (Utolsó Bátori), Bocskai (A mi késik nem mulik), Bethlen Gábor (Végváriak), Apafi és az utána következő kor (Sziklarózsa, A nagyszebeni királybíró) rendre feldolgozás alá kerülnek. «II. Rákóczi Ferencz» is Erdély területén indul meg, sőt két forradalmi és egy forradalom utáni regényének, melyek közül az egyik történeti regénynek vehető, cselekménye is jórészt Erdélyben foly le. Magyarország történetéből a két legnagyobb király, Nagy Lajos (Eszther, Klára és Klári) és Hunyadi Mátyás (A csehek Magyarországon, A hat Uderszki leány) kora vonzotta s a IV. Béla koránál (Jő a tatár) nem is ment a multban messzebb vissza. A Nagy Lajos korának folytatásául szolgálnak a Két királyné, A tudós leánya, Két mostoha; a Mátyásénak A zöld vadász; a tizenhetedik századi Magyarországot csak Zrinyi a költő, a tizennyolczadikat a Szegedi boszorkányok, Rom titkai és A rejtett seb képviselik.

Ezekben a regényekben Scott Waltertől tanulta el a *történeti háttérnek* gondos tanulmányon alapuló festését. Eddig a regény csaknem egészen a képzelet alapján rajzolta a kort, melybe

[62] Regényeinek összes száma (a novellák közt kiadott «Isten ujja» és «Adolphine» valamint a német regények nélkül, de a novellának nevezett «Zólyomi» hozzászámításával) 34-re rúg 106 kötetben, ezenkívül 14 kötet novellája s 10 kötet regényfordítása van. V. ö. Szinnyei F. J. M.

hősét helyezte s így természetesen más név alatt saját korát másolta. Jósika szakít evvel a hagyománynyal: behatóan tanulmányozza a történetírókat, legjobban «Jósika István»-ban, sőt túlságba is viszi a költészet rovására, túlságosan ragaszkodva forrásához s a szöveget végigkísérő jegyzeteiben beszámolva adataival. Hibája, hogy sokszor nem ismeri eléggé a forrásokat,

157. A JÓSIKA-SÍRKERT KOLOZSVÁRON.

nem rostálja meg kritikailag adataikat s sokszor nem az eredeti forrásokból, hanem másodkézből merít. Azt is meg kell vallanunk, hogy történeti regényeiben a kor szellemét nem tudja híven visszatükröztetni, de köztudomású, hogy ez Scottnak sem mindig sikerült. Sőt azt mondhatjuk, hogy történeti regényei hazafias, buzdító irányukkal némi tekintetben annak a kornak szellemét mutatják, a melyben irattak. A kortörténeti háttér a *művelődéstörténeti* hátteret is magában foglalja: milyen városokban, palotákban vagy házakban laktak, hogyan ruházkodtak, milyen volt a jogi, a társadalmi és a családi élet, időtöltés,

szokások stb. Jósikának a művelődéstörténet ezen alkotóelemeiből inkább a külsőségek iránt van érzéke, miként Scottnak is; részletesen és szakértelemmel, sokszor helyszíni tanulmányok alapján írja le a várak, kastélyok és házak külsejét, berendezését, bútorait, alakjai ruházatát, fegyvereit, de erkölcseiknek, világnézletüknek, szokásaiknak a miénktől eltérő voltára nem fordít kellő figyelmet. Ez nemcsak történeti, hanem társadalmi regényeiről is elmondható, habár e tekintetben fejlődése későbbi folyamában Suetől, Hugo Viktortól, Balzactól, id. Dumastól, Bulwertől és Dickenstől is sokat eltanult. Egyet nem tudott eltanulni, t. i. hogy mint Kemény Zsigmond teljesen beleélje magát hősei lelkiállapotába.

Jósika *világnézletének* főbb elemeit egyik alakja így fejezi ki: A világban két ellenséges erő van, a jó és a rossz... A jóság, a szeretet, a tökéletesség eszméje Istentől jő, tőle jő minden, a mi tiszta, nemes és szellemi. Én a gonoszt valami tagadó, szenvedőleges eszmének tartom személyesség nélkül, valami méregadagnak, gyengeségnek vagy hiánynak, mely létezik s a jót ellensúlyozza, olykor legyőzi. Bennem élőhit az, miképen a jó Isten maga e gonoszszal vagy inkább gonoszsággal folytonos küzdésben van.

A jó és rossznak küzdelme mellett egy más nagyszerű kifejtekezés történik e világban, az t. i. mely szellem és anyag közt létezik. A természetben minden él: egy porszem, egy vízcsepp élőlényeket foglal magában, melyekben az anyag életképességét fejti ki. A szellem vagy a lélek, szóval a valódi élet kifáradhatatlan erőlködéssel bontakozik minduntalan az anyag rétegei közül, melyek azt kötve tartják.[63] Mindaz, mi bennünk kifejlett s felsőbb fokozatú életre képes lőn, folytatja

[63] Az ugyanott feltett kérdés: «Tehát végtelen küzdés! s a remény örök boldogságra s a kilátás földi küzdéseink után egy jobb élet nyugalmára, tehát a vallás igéretei és reményei mind hiúk volnának?» emlékeztet az Ember tragédiája befejezésére. V. ö. a «Végnapok» cz. apokalypticus novellával. Jósika vallási nézeteit l. Szaák L. A vallásos elem J. költészetében. Katholikus Szemle 1890. 24. sz.

a pályát s magasabb fokozatú életre megy át... Mindig elbúsulok, ha látom, hogy az emberek annyi erőt és annyi vért áldoznak forradalmakra s feledik, hogy egy óriás kelt fel, ki minden számításaikat semmivé teendi... neve Ipar... Hová

158. JÓSIKA ÉS NEJE SÍREMLÉKE KOLOZSVÁRON.

leendenek a korlátok, mikor egy hálója a vaspályáknak körülövedz minden szárazföldet, vagy a léghajózás azon tökélyét eléri, melynek lehetősége nem tartozik többé az álmok közé. Miért a háborúk, forradalmak, hadseregek, mikor az ipar hatalmas óriása minden akadályt széttört s az emberi nem egy családdá olvad? Jósika tehát az ipartól vagyis a technika fejlődésétől várja az emberiség tökéletesedését.

Az élet a mindenkori változások, egyenetlenségek és ellentétek színhelye. Egy nap, egy óra nem hasonlít a másikhoz s egyetlen percz nem telik el átok és áldás, öröm és bánat, nyereség és veszteség nélkül. A világ folytonosan átalakuló, ifjudó és vénhedő, felújuló és romokká sorvadó képei közt, az élet, a meggyőződések s vélemények magok szüntelen vegytani kibonyolódásokon mennek keresztül. Az embernek fáj és még sem tagadhatja el magától, hogy valami kifejlődő s olykor összebonyoluló chaosz közepette éli le napjait; s mikor végre a tér szélét érte el, a legnagyobb, legoldhatlanabb talánynyal szemközt búcsúzik el az élettől. Az életben a tudás élvet, de egyedül a hit ad nyugalmat. Ki a jövő s a földi lét talányait megoldó nemesebb életben hisz: az előtt az élet időkérdés.

A folytonos fejlődést sokszor fejtegeti regényeiben. Semmi abból, a mit látunk, be nincs végezve; minden kezdetben van, kiépítve s örök tartósságra számítva semmi a világon, maga földgömbünk sem... Maga az ember sem a régi már; csak gyöngeségei s ezek közt főleg önzése és hiúsága a régiek... Az életnek mérvbecse a tettekben alapszik; hogy míg az ész fürkészeti s taglalgatási előjogával él s mivel gondolkozik és tanul, az Istenhez közeledik: addig az ember — az ész birtokosa — tettek által igyekezzék okát adni létének s közmunkása legyen azon csodásan nagyszerű egésznek, melyben csak úgy lehet tényező, azaz élő, ha munkál és cselekszik, még pedig jót! Mert mikép a semmittevés nem ad jogot a cselekvők nemes seregének tökélyre haladásában osztozni: úgy, a ki rosszat cselekszik, az egész harmoniájával ütközik össze s ront, a helyett, hogy építne... Az emberi élet elhatározásának nemesb s nem kicsinyes fogalmából, mint valami szent virág kelyhéből érleltetik ki a gondolat, hogy a legegyszerübb élet, a legigénytelenebb helyzet úgy tekintendő, mint ama kör, melyet a gondviselés kiszabott számunkra s hogy e kört becsületesen betölteni oly elvitathatlan kötelességünk, mi alól az embert semmi sem oldja föl.

Ezt az életet kiki saját egyénisége szerint használja fel. Ki annak fontosságát és jelentőségét fel tudja fogni, az életét használja kifejteni s terjeszteni magában, mi a tulajdonképeni lét, a lelket t. i., mely munkásságára érzékeket ölt fel s melynek ezen érzékek nem ok nélkül adattak a gondviseléstől. A földi létnek elláthatlan fontossága van: ki megveti, nem érti azt és sérti a mindenhatóságot csodái egyikében.

Jósika e fejtegetései mutatják, hogy szerinte az ember nem független a természettől, hanem jellemének alakulására annak igenis elhatározó befolyása van. Ebből következik, hogy regényeiben a természetnek is van szerepe. «Emlékirat»-ában is említi, mennyire érdekelte a «szép természet» s hogyan tudott órákig elandalogni a szép kilátásban, a hegységek alakzataiban, a kék és zöld tavakon. Természetszeretete regényeiben is szembeötlő s meglepő változatossággal tudja festeni a természetet regényeiben. Altalánosan ismeretes, hogy költőink *természetérzéke* milyen különböző.[64] Bessenyei már észreveszi az Alföld szépségeit;[65] Vörösmarty az erdőt és bérczet szereti s unalmasnak találja az Alföldet, Petőfi ellenben a síkságért rajong, mert semmi sem vet féket rajta a tekintet korlátlan szabadságának. Jósika természetérzéke a Vörösmartyéhoz áll legközelebb: a hegyes vidéket meredek szikláival, romjaival, erdeivel, zúgó patakjaival tartja igazán szépnek. Természetesen e költői felfogás kialakulására a szülőföldnek és lakóhelynek volt nagy hatása. A ki Erdély festői szépségű vidékein, Szurdukon, Branyicskán stb. élte át gyermekkorát, joggal magasztalja annak mindent felülmúló szépségeit, mint hasonló okból Petőfi az Alföldét. Jósika valóban kifogyhatatlan Erdély természeti szépségeinek leírásában, szinte áradozó lesz, ha erről beszél: «Dícsérjétek ti a nap feljöttét — írja egy helyen — ama végtelen

64 Császár E. Bessenyei természetérzéke. Bp. Szemle 1911. CXLVIII. k. 51. l.

65 A. Biese, Die Entwickelung d. Naturgefühls im Mittelalter u. in d. Neuzeit. Leipzig, 1888. Schmidt M. Költőink természetérzékéről. Bp. 1900. Lenkei H. Petőfi és a természet. Bp. 1892. és Petőfi-könyvtár XXI. kötet. (Bp. 1910.) V. ö. Bp. Szemle 1914. CLX. köt. 259—60. l.

rónákon, vagy a nap lementét ott a végtelen oczeán síkjain, mikor a szelek elnémultak, a leáldozó nap felnövekedve tízszer akkorának látszik, mint keltekor volt s vérvörösen merül mélyebben s mélyebben a habokba, melyek magokba szívják lángjait s mindig messzebb gyűrűztetik fodraikon búcsúcsókját: mi a *hegyek* hajnalát szeretjük, az ébredő nap gyermekperczeit, mikor még fényét s dicsőségét a rengetegek sötét kárpitjai födik s minden rózsás szinben ég, mint az ifjú álmok s az ifjú ábránd. Világosban s mindig világosban lép elő zöld színe a reménynek s közbe, mint szűzpárta, gyöngyök csillognak, melyek oly hamar, mint lenge buborék, tünnek el a fény sugáritól, hogy aztán, mikor a nap hevét kiálltad, égtél és fáradtál, munkáltál és szenvedtél, mint égi harmat, könyűkké gyűljenek ravatalod fölött. Óh! légy üdvöz nekem, ifjú hajnal — a hegyek közt! s a fűszertelt lehel, úszva nyiladó kelyheken, a lombok zománczán, és ti ős szirtöntetek kikelve az éj szürkületeiből, mint csodás bálványok! Halljátok-e a susogó zörejt, az ébredő élet halk morgását? Felnyílnak a csendes völgynek ajkai s mint az äolhárfáé, szűrődnek át a nyájőr imadalai, melyek szelid hangfogásaiba a mély kolompok csöngése vegyül.» Regényeiben se szeri, se száma a hasonló lelkesült természetleírásnak, melyek nagyobb része reális tájfestés Erdély szebbnél szebb vidékeiről. Regényei helyszínéül is szeret erdős, hegyes vidéket, romokat («Zólyomi», «Jósika István» stb.) választani. Költői felfogása szerint a természet együtt érez gyermekeivel, osztozik az ember örömeiben és bánatában; haragra gyúl az emberi gonoszság vagy butaság láttára.

«Miért borúl tiszta homlokodra, te szűz ég, — írja a «Szegedi boszorkányok»-ban — a gyásznak fekete fátyola, miért vonúl a pir fel arczodon? A harag lángja-e az, vagy a szemérem rózsás lehe, a szégyen pirja, vagy szenvedés gyuladása?» A máglyák felgyujtása után sötét fellegek tornyosulnak az égen, égi háború, villámlás kezdődik, mint Schiller «Orleansi szűz»-ében s azután megnyilnak az ég csatornái s eloltják a

tüzet. De számos példát lehetne Jósika regényeiből idézni a szimpatikus természetérzés alkalmazására.

Az eddigiekből is kitetszik, hogy Jósika a milieu hatását[66]

159. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.
(Strobl Alajos szoborműve.)

az ember fejlődésére fontos tényezőnek ismeri el. Ezt a nézetét világosan ki is mondja. «Annyi bizonyos — írja — hogy a

[66] Természetesen nem az elmélet azon fokán, a melyre Taine vagy Driesmans fejlesztették, a ki «Rassen u. Milieu (Bern, 1902.) cz. művében ős-, természet- és egyéni milieut különböztet meg.

légnek, körülményeknek és viszonyoknak, melyek közt növekedtünk, kisebb-nagyobb mértékben bélyege és zamata még a legkiválóbb egyéniségekben is észrevehető.» Jellemfestéseiben a faji sajátságokat is figyelembe veszi, s e tekintetben tudatos eljárását a keleti tárgyú novellákról s az oláhokról tett megjegyzései bizonyítják. Érdekesen akarja ezt a felfogását összeegyeztetni a nagyemberek történeti szerepéről vallott nézetével. Elismeri, hogy milliomok meggyőződése egyetlen lángész világosabb látásától összeolvad és semmivé válik. Emberek, minő Newton, Copernik, Arago, ujjaik közt morzsolják össze a sötétebb századok előhitét, tudatlanságát és balvéleményeit. Az emberiséget a dús búzaföldhöz hasonlítja, a melyben a magas rozsszál azonnal szemet szúr, a kik nem úgy élnek és cselekszenek, mint a nagy szám, megzavarják az összhangot. Azt nem is kell hangsúlyozni, hogy a fejlődésre nézve az összhang e megzavarását szükségesnek tartja. Az életben elég köznapi alakot lehet látni, a közülök tehetséggel, észszel, erővel, vitézséggel, erénynyel vagy gonoszsággal kiemelkedő alakok a regény szereplő személyei. E kijelentése világot vet regényalakjaira. Ezért vannak azok olyan rendkívüli tulajdonságokkal felruházva. Abafi legbátrabb és a legvitézebb, a tornában a legügyesebb, jó szónok is s természetesen mint legszebb férfi, a nők előtt ellenállhatatlan, valamennyi nőismerőse, Mikola Margit, Csáki Gizella, Izidóra, sőt a fejedelemnő is, bár be nem vallja, szerelmes belé; ilyen gáncs és mocsok nélkül való lovag Zokoli Mihály, Zrínyi a költő, Nagy Lajos, Mátyás, Zdenko stb. de nemcsak a jóság, derékség, hanem a gonoszság képviselői is ilyen szertelen túlzásokkal vannak rajzolva, Komoróczi, Dimon, Szántó, Roderich stb. szinte a boszorkánysággal határos találékonyságot és ügyességet fejtenek ki terveik kivitelében. A mit Péterfy Jókai alakjairól mond, hogy azok közel vannak a mesebeli herczegekhez, vagy Háry Jánoshoz, vagy János vitézhez, teljesen áll Jósikáról is. Nem lehetetlen, hogy Jókai épen tőle tanulta el, nem idősb Dumastól, a kivel egybeveti; bár ezek

a túlzások a romantika sajátságai. Szintén alkalmazható nagyon sok esetben Jósikára is, a mit ugyancsak ő mond Jókairól, hogy nem éli magát bele hősei helyzetébe, hanem gépszerűen bánik velök. Miként szellemesen mondja: «Mintha csupa abroncsot faragna, melyeken majd hőseinek czirkuszi ügyességgel keresztül kell ugraniok.»[67]

Ilyen természetfeletti, de minden bájjal és szépséggel felruházott ellenállhatatlan lények nőalakjai is. Már Szontagh megjegyezte, hogy olvasás közben egy kissé beleszeretünk Jósika regényeinek nőszemélyeibe, a mivel azt is megmondta, hogy népszerűségüket és fővonzó erejüket nőalakjainak köszönhették. Jósika, az előkelő, mívelt, szellemes világfi az előkelő szalonok kedvelt vendége volt s itt szerzett gazdag tapasztalatait regényeiben értékesítette. Valóban, női jellemei rajzában a női szív alapos ismerőjének mutatkozik, s minduntalan elárulja, hogy ismereteit az élet iskolájában szerezte. A fejledező, az «asszonyiság határához közeledő» serdülő leánynyal, miként Vörösmarty ő is szívesen foglalkozik, s Csáky Gizellában, Bretizlav Izabellában, Octaviában, Reginában, Aspasiában, Métában stb. hű képét rajzolja meg. Nőalakjainak másik csoportja az életét vagy szerelmét hazájáért, vagy valamely magasztos erkölcsi eszméért feláldozni kész nő, a milyen Coelesta, Füzi Ara, Zádor Irma; ismét más rendbe tartozik a büszke, szerelmét szűzi szeméremmel titkoló, de annál mélyebb érzésű nő, a milyen Mikola Margit, Giskra Serena, Ilma s a szerelmi vonzalmát szíve mélyén őrző Mária Crisztierna, Izabella és Mária királynő is e rend magasabb képviselői. Kedvelt alakjai: a kardos menyecske, a ki nem ijed meg a férfitól és bárminő helyzetben nem veszti el fejét, ilyen Nankelreuterné, Bubekné, a harczias aggszűz, Kéry Anna, ez utóbbiak Dorottyaszerű komikus vonásokkal; a férfiszerepekben is otthonosan mozgó Izidóra, Jég Velleda, Uderszky Vanda; hely jut e népes nőtársadalomban a beteg, szenvedő, hű nőnek (Szirmai

67 Péterfy J. összegyűjt. tan. 1. k. 86. l.

Jolánta), az ideges, szeszélyes, hisztériás asszonynak (Ilda), a lelki betegeknek (Sevillié grófné, Johanna, Júlia), a kaczérnak (Linda), a romlottnak (Silvie), a hű szerető parasztleánynak, a nyelves szakácsnőnek stb., míg másokban, mint Esztherben, Aminhában, Cleopatrában, Masinkában, a faji sajátságok jutnak kifejezésre. Ez alakokban természetesen vannak ismétlődő, vannak eszményi jellemvonások, de így is meglep nőjellemeinek sokféleségével, sokoldalú, finom megfigyelései gazdagságával, regényírói hivatottságának kétségtelen bizonyítékaival.

Symonds szerint az emberiség önmegóvási ösztöne visszautasítja az olyan művészetet, mely nem járul hozzá szelleme táplálásához és erkölcse támogatásához. Kétségtelen, hogy a nagy regényeknek van erkölcsi czéljuk, melyet az egész mű szelleme képvisel.[68] Jósika több regényének szintén van ilyen erkölcsi czélja,[69] melyet nem rejt el, sőt fennen hirdet, mint az «Abafi»-ban, de nem az egész regény az így kifejezett erkölcsi eszme hordozója, mely az egészet áthatja. Ezt már többen észrevették, sőt olyan vélemény is akad, mely e miatt kétségbe vonja e regények erkölcsi czéljának komolyságát.[70] Ez túlzás, de mindenesetre hiba, hogy ez erkölcsi czélt nem teszi meg a mű vezérlő gondolatává. Jósika morálja egyébként is inkább a világfi gyakorlati életbölcsesége, mely alkalmazkodik a fennálló társadalmi formákhoz s igyekszik beleilleszkedni azokba. Pl. a szerelmesek küzdésének jutalma a házasság, a bűnös ha horogra kerül, meglakol bűnéért stb., de máskülönben eléggé elnéző az erkölcsi fogyatkozások iránt; a nőrabló Zólyomi büntetés nélkül ér késő öregséget, a gyilkos és dugárus Wanovsky Amerikában háborítatlanul élvezi a vagyon által nyújtott könnyű életet, Drágfiné férje halála után ahhoz megy nőül, kivel férjét megcsalta stb. E morált, miként a nagy bűnök és nagy erények

[68] W. H. Hudson, An introduction to the study of litterature. London. 1910. 225. l.

[69] Erdélyi J. kisebb prózái. II. köt. (Sárosp. 1863.) 67–8. l.

[70] Bp. Szemle 1909. CXL. k. 18. l. (B. Jósika M. és b. Kemény Zs.) V. ö. Weber megjegyzéseivel Bp. Szemle 1914. CLX. 96–98. l.

kedvelését, Jósika a franczia romantika mestereitől tanulta el; dicsőségére szolgál, hogy az érzékekre számított jelenetek leírásában nem követte[71] s a tisztességes, nemes hangot és szellemet példaadásával a magyar regény uralkodó, alaphangjává tette.

Jósika humoráról keveset mondhatni. Bár a veleszületett tehetséget az élet keserű csalódásai kifejlesztették, s az ember-

160. A MAGYAR NŐK EMLÉKALBUMA.

szeretet is jellemének alapsajátsága, különös módon a humor regényeiben alig jut kifejezésre. Írt ugyan egy kifejezetten humoros életképsorozatot, de erről maga megvallja, hogy a megfelelő hangulatot úgy kellett magára erőltetnie. Némelyik regényébe szintén van egy-egy humoros életkép vagy jelenet beszőve, vagy itt-ott fel-felcsillan benne humora; néhány regénye és novellája úgy indul, mintha humoros regény lenne, de csak

71 Bp. Szemle 1914. CLX. köt. 94. l.

hamar kiesik e humoros hangból s a számüzetés után írt leveleiben több humor van, mint regényeiben.[72]

Jósika működésének méltatói egy értelemmel elismerik, hogy erdélyi előkelő körök magyar társalgását ő vitte be először a magyar regénybe.[73] Nincs ez ellenmondásban avval, hogy a különböző származású, állapotú és műveltségű embereket a megfelelő nyelven t. i. gazdaembert, parasztot, szolgalegényt, rablót egyszerű parasztos, a székelyt tájnyelven, az oláhot felemás magyarsággal beszélteti. Azt mondja egyik regényében, hogy «egykor az írói nép szép mondásokban, költői magasztaltságban gyönyörködött, most nem hallunk semmit oly gyakran, mint kikeléseket költőiség s úgynevezett phrasisok ellen. Mi nem tagadjuk, hogy nem vagyunk ellenségei a phrasisoknak; szeretjük a virágokat és költőiséget». E vallomása elárulja, hogy öntudatos stiliszta volt s előadásában választékosságra törekedett. Nem lehet csudálni, hogy nála, ki annyi regényt írt össze, egyes költői képek, kifejezések stereotyppá válnak, ha pathosa erőltetett és dagályossá válik, mely Young «Éji gondolatai»-ra emlékeztet. Stílusa választékosságát később maga által csinált új szavak forgalomba hozatala által akarta fokozni, a mi stílusát különösen pályája későbbi szakában, a mikor a hosszas külföldi tartózkodás miatt nyelvérzéke is gyengülni kezdett, erőltetté s magyartalanná tette. Néhány új szava csakugyan polgárjogot nyert, de ez a nyereség nincs arányban avval, a mennyit azoknak erőltetésével rontott művei élvezhetőségén. Kiválóképen ez volt az oka, hogy azokat a közönség hamarabb kezdte feledni, mint megérdemelték volna.

Vörösmarty több költeményében buzdítja és unszolja a főrangú hölgyeket, hogy vegyenek részt az eddig figyelemre is alig méltatott nyelv és irodalom felkarolásával a nemzeti megújulás nagy munkájában. Jósika lelkesedéssel üdvözölte a fel-

72 L. különösen a Fejérvári Miklóshoz írt leveleit a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

73 Koszorú 1865. I. 237. l. — Baráth J. czikke a Vas. Ujság 1894. ápr. 29. 17. számában, 278. l.

hívást, mely mintha az ő szivéből fakadt volna: «Vörösmarty Úrhölgyhöz írt darabja — írja Toldynak — felséges, egy ülőhelyemben 5ször elolvastam. Isten tartsa meg őt — de minket is.»[74] Költőink érdeme, hogy az irodalomhoz visszaédesgették az elpártolt, franczia és német szellemi táplálékon növekedett honleányokat. A «Hímfy szerelmei»-vel indult meg a visszahódítás, az «Aurora» és a «Hébe» sikerrel folytatták a megkezdett művet, de legtöbbet köszönhet e részben az irodalom Jósikának. Egyik oka talán az, hogy vérükből való vér, ki iránt érdeklődéssel viseltettek, mert tudták róla, hogy ismeri külső és belső világukat s regényeiben ismerős alakokra, szalonokra és társalgásra véltek találni. E szempontból még nagy termékenysége is szükséges volt, hogy a folyton növekvő érdeklődést újabb és újabb regényeivel kielégíthesse.[75] A nagy nőhódítónak legnagyobb érdeme, hogy a nőközönséget a magyar irodalomnak hódította meg, mely azután utána, de még életében Jókait karolta fel.[76]

Jósika népszerűsége az irodalmi fejlődés folytán lassanként csökkent, dicsősége elhalványodott, de azért Kemény és Eötvös mellett ma is legnagyobb történeti regényírónk, a ki attól fogva, hogy a nemzet napszámosai közé beállott, haláláig szünet nélkül munkálkodott a nemzeti művelődés szolgálatában. Hatása kiszámíthatatlan, írókra és olvasókra egyaránt. Báró Kemény regényírói öntudatossága az ő követésében erősödött meg, hogy azután túlszárnyalja mesterét; Jókai hasonlókép tőle leste el az érdekfeszítő meseszövés titkát, hogy azután ő is túltegyen rajta; P. Szathmáry Károly is az ő tanítványa. Salamon Ferencz szerint az ő a regényben, a mi Vörösmarty az eposban és lyrában, történeti regényei által nemcsak a regény emelkedett magasabb fokra, hanem maga történetírásunk,[77] Kemény Zsig-

74 Irod. Közl. 1911. 76. l.

75 Pompéry J. Jósika és a közönség. Fővárosi Lapok 1864. 107. sz.

76 L. az Arany «Koszoru»-jában 1865. I. 236—8. l. megjelent nekrologot, 238. l.

77 Dram. dolg. (Bp. 1907.) II. kötet 494—5. l.

mond szerint első felléptével csaknem megkettőztette olvasó közönségünket, mohón olvasott regényei által megismertette és megkedveltette a testvérhonnal Erdélyt s a kézfogás, t. i. az unio természetessé vált.[78] De legfőbb érdeme bizonyára mégis az, a mi Eötvös szerint Horvát Istvánnak, t. i. hogy sokan tanulták meg tőle szeretni a hazát.

[78] Összes művei. XI. köt. Tört. és irod. tanulm. VII. k. (Bp. 1905.) 206–7. l.

FÜGGELÉK.

I.

IDŐSB BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS IVADÉKAI.

Id. br. Jósika Miklós († 1824.)
neje: gr. Lázár Eleonóra († 1799.)

Zsigmond	Rozália	Kata	*Miklós*	Imre	Zsuzsánna	Samu
†	(† 1825.) 1. férje: gr. Wass Imre, 2. férje: gr. Kendeffy Ádám	†	(1794—1865.) neje: Kállay Erzsébet (1801 – 1852.)	(† 1874.) n.: Gingeli Anna	férje: Barcsai János	(† 1819.)

Imre gyermekei:

† Sándor	Kálmán (1837 – 1910.)
(† 1845.)	neje: gr. Wass Minka

Miklós gyermekei:

Miklós	Géza	Leo	Gyula	Eleonóra
(1822—1900.) neje: Zeravics Kata	(1824—1888.)	(1827—1887.) neje: Kendeffy Krisztina	(1834—1872.) neje: Kézsmárky Teréz	†

Leo gyermekei:

Vilmos	Miklós	Irén (sz. 1853.)
†	†	férje: br. Jósika Sámuel.

II.

LEVELEK A JÓSIKA-EMLÉKALBUMBÓL.

A báró Jósika-család legbecsesebb és legféltettebb Jósika-ereklyéi közé tartozik báró Jósika Miklós emlékalbuma. Törzsanyaga ennek is ugyanaz, a mi az Emlékalbumok rendes tartalma szokott lenni, t. i. emlékversek, vagy emléksorok rokonoktól, barátoktól és ismerősöktől, (pl. B. Nostitz Clotilde, Miss Pardoe, Fáy András, Vörösmarty stb.); a másik és becsesebb része: szemelvények államférfiak, irók, tudósok, rokonok, barátok Jósikához írt leveleiből, 1833-tól haláláig, a legtöbb számkivetettsége idejéből, Jósikának nehány, valószinüleg

utólag oda beillesztett levelével s nehány rávonatkozó okmánynyal (útlevél, nyugtatvány stb.); a harmadik rész híres emberek levelei és emléksorai, kikkel valószinüen Jósika sohasem találkozott, hanem csak mint ritkaséggyűjtő őrizte meg soraikat (ilyenek Victor Hugo, George Sand, Scribe, Dumas fils, Féval, Girardin, Fessler stb. levelei, versei vagy emléksorai). A közel harmadfélszáz darabból álló gyűjtemény eddig sem volt ismeretlen az irodalomban. A Vasárnapi Ujság 1894. évf. 18. számában 301—2. lapon («Jósika Miklós kéziratgyűjteménye») egy névtelen nemcsak rövid ismertetését nyújtja, hanem közöl is belőle öt levelet, ú. m. Br. Kemény Zsigmond (1845 deczember 15.), Duschek Ferencz (1849 február 8.), Klapka (1849 május 12.), Vukovics Sebő (1849 május 5.), Kossuth (1860 deczember 22.) leveleit s Jósikának második neje levelére tett megjegyzését; 1906-ban pedig a költő unokája báró Jósika Sámuelné, báró Jósika Irén közölte a Kemény Zsigmond (1845 deczember 15.), Irányi Dániel (1851 márczius 23.) és Czecz János (1855 február 24.) levelét belőle. Az Emlékalbum történetéből felemlítjük, hogy egy része már 1849 január 20-án megvolt s Herepei Károly, »Szurdukon átvonuló magyar seregbeli köztüzér mentette meg valószínűen hiányosan a feldúlt kastélyból, mint Mester Károly ügyvédnek a gyűjteményt megnyitó levele elárulja: »Ha — úgymond — némely lapok hiánzanának, azt a Méltóságod kastélyát feldúló vandal oláhok okozták, mert mi ily szent emléket csak tiszteletben tarthatunk.« Az alábbi szemelvényt *dr. Szádeczky K. Béla úr* volt szíves másolatából átengedni.

1.

BR. PODMANICZKY JULIA LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Den herzlichsten Dank, Baron Josika für den deliziosen Almanach der mich doppelt freut da er auch eine Erzählung von Ihnen enthält. Maman ist ganz glücklich auch die Leichtsinnigen lesen zu können und dankt Ihnen für Ihre freundliche Aufmerksamkeit. Da das Wetter so einladend ist, werden wir wohl der Lust eine Promenade zu machen nicht widerstehen können. Adieu vielleicht a revoir. Julie Podmaniczky.

Az Albumba ragasztott ezen levél második lapjára báró Jósika Miklós a következőket jegyezte fel:

Br. Podmaniczky Julia — Jósika Miklósné kedves nőmnek egy leánykori levelkéje. 9 évi páratlan boldogságu házasság után irom e sorokat — emlékéül azon angyalnak, ki érettem a megszokott kényelmet feláldozván, nem csak a forradalomnak olykor életveszélyel járó viszontagságai közt — pillanatig sem távozott oldalom mellől, hanem a számkivetést is megosztja velem — s a ki ritka hűségének, folytonoson derült kedélyének s gyakorlati ügyességének köszönhetem főleg — boldogságomat s a kényelmet melyet élvezek. Josika Miklós Brüssel Oct. 9. 1855.

2.

BR. WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Freywaldau Máj. 20-án 1839.

Édes Druszám!

Nem tehetem, hogy legalább egy pár sort ne intézzek Hozzád. Szemem nem engedi, hogy egyebet irjak, mint azon kérést, hogy tudass valamit Magad felőll, s azon bizonyitást, hogy szivéből szeret barátod Wesselényi.

Kik róllam emlékeznek, köszöntsd Nevembe. Kendeffynének jelentsd kéz csókolásomat, s mond meg, hogy igen szép lenne, ha valamit izenne, s még szebb, ha valamit irna a szegény távollevő száműzöttnek.

3.

HORVÁTH MIHÁLY LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Méltóságos Báró s Alelnök ur,

Különösen tisztelt uram!

Az ünnepek után Pestre visszatérni szándékozván, január 4 kén indultam utnak, de csak Czeglédig mehettem. Ruháim stb. részint Pesten, részint Makón lévén, Szolnokból egyenesen nem utazhattam Debreczenbe, visszatértem tehát Makóra, itt szándékozván maradni mind addig, mig kivált Pesten maradt fehérneműimet valamely alkalommal kihozathatom. Végre sikerült is tegnap a legszükségesebbeket lehozatnom. Most már nem is tartóztat egyéb mint utainknak, kivált NagyVáradig feneketlen roszasága, más részről pedig azon meggyőződésem, hogy, miként a Közlönynek szinte tegnap legelőször vett egypár lapjaiból is kivehettem, a felső ház, elegendő tagok hiánya miatt, Debreczenben alakulhatni bizonyosan nem fog. Mind e mellett is azonban hazafiui s elmulaszthatlan kötelességemnek tartom, azonnal megjelenni az országgyülésen, mihelyt értesülök, hogy jelenlétem bármi okoknál s viszonyoknál fogva is hasznos lehet, és kivántatik. Alázatosan kérem ennélfogva Méltóságodat, kegyeskedjék engem pár sorral tudósítani, vagy ha személyesen nem tehetné, tudóssíttatni, szükséges-e, kivántatik-e megjelenésem Debreczenben. Mert megvallom, hogy, ha jelenlétem sem a felső ház meg nem alakulhatása esetében, sem egyéb bár mi tekinteteknél fogva nem igényeltetik, felutazni már csak azért sem akarnék, mivel a szerint ott egyedül henye, néző szerepet kellene viselnem, holott az alatt itt tanácsaim, s a lelkészek búzdítgatása által alkalmilag némi jót még is csak tehetek.

A seregnek bánságbóli kivonulása, mondhatlan nyomort hozott e tartományra. Itt most valóságos népvándorlás van. És szivrepesztő nézni a szerencsétlen ezreket, kik mindennek hiányában kivándorolván a Maroson innen fekvő városokat meglepik. A seregnek e kivonu-

lása által mintegy 80—90 ezer ember lett valóságos földön futóvá, s áldóztattak fel Fehértemplom, Versecz s más városoknak eddig annyi erőt kifejtett polgárai, kik most annál szerencsétlenebbek, minthogy nem csak eddigi, olly tetemes áldozataik váltak hasztalokká *(igy!)* hanem a ráczokat is dühösségre ingerelték magok ellen hősies ellentállásuk által. Én a hadi combinatiókat nem ismerem; feltétlenül tehát nem roszszalhatom a had kivonulását. Sőt megnyugodnám benne, ha az alvidéki tábor a felső tábor erősítésére küldetett volna. Miután azonban azalatt, mig bánságból a tábor kivonult, Szegeden mintegy 10 ezernyi sereg gyüjtetett össze, lehetetlen fájdalommal nem tekintenem a feláldozott bánságiakra.

Ha azon erő, melly most Szegeden van, régi helyén marad, az alsóbb vidék is Szeged is biztosítva marad. Most azonban az alsóbb vidék már elveszett, a falvak rendre kipusztíttatnak s fölégettetnek, és ha a ráczok nagyobb seregben gyülnek össze, mit azelőtt a lentlevő seregünk könynyen meggátolhatott, még Szeged is félhet. Ha befolyása által valamit változtathat Méltóságod az operatiókban, méltóztassék oda munkálni, hogy Becskereknél és Verbásznál ujonnan legyen táborunk. Én legalább inkább áldoznám fel Aradot, mint egész bánságot.

Kegyes válaszát mennél előbb kikérvén, mély tisztelettel vagyok Makón 1849-ki január 23-kán

Méltóságodnak alázatos szolgája Horváth Mihály sk. csanádi püspök.

(A levélpapiros magyar czímerű «Magyar hazámnak» köriratú pecsétnyomással van jelezve.)

4.

ZERDAHELYI EDE LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Igen tisztelt Báró Úr!

Nem halgathatom el nyughatatlanságomat az iránt, hogy a' December holnapban Brüsselben irtt levelemre Kegyedtűl még eddig semmi válasz érkezett, bármi is ezt okozza, mindenféleképpen kellemetlenül érintve vagyok, kellemetlenűl ha soraim elvesztek, legkellemetlenebbül pediglen ha Kegyed egészsége nem a' legkivánatossabb volna, ez utolsót azonban semmiképpen nem akarom hinni, miért is kérem, ne terheltessék a' felül engem nehány sorral megtisztelni.

Igen tisztelt barátunk is az én magasztas tanítóm Liszt F. m. h. 22[kén] itten megérkezett és azonnal Kegyed levele megérkezése után mulaszthatlanul Parisban irni fog. Hogy ezt tehesse szükséges neki tudni (a' mint is ezt megirtam) valjon a' Báró véleménye hozzájárul é az övéhez, a' melly szerint Kegyed munkája kiadása legjutányossabban valamely előkelő lapban történhetnék meg, szükséges egyszersmind tudnia, ezen munka tárgyát, annak felosztását, kidolgozása modorát, nagyságát, általjányosan a hozzá szükségesseket, hogy azonnal sikerrel lépéseket tehessen. Liszt kedves barátunk köztünk — nekem emlí-

tette, azon esetre ha ezen munka terjedelmére nem nagy, annak fordítását Francziára eö maga megtenné (külömben Kegyed általa rövidben meg fog lepetni.)

Midőn kivánom hogy soraim Kegyedet a legkivánatosabb egészségben találják, mint is Eö Nagyságát a' Bárónét, kinek kérem alázatos tiszteletemet jelenteni, van szerencsém magamat barátságában és uri jóvoltában zárni legmegkülömböztetett tisztelettel honfi társa Zerdahelyi Ede.

Weymar Feb. 4[k] 851.

P. S. Liszt F. Kegyedtül semiféle levelet sem az előtt sem most kézhez nem kapott.

5.

LISZT FERENCZ LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Monsieur le Baron,

Notre ami commun, Mr de Szerdahely, m'ayant obligeamment communiqué votre dernière lettre, je m'empresse de vous exprimer le sincère regret que j'éprouve, d'avoir pu, par suite d'un fâcheux accident de la poste dont je suis heureusement tout à fait innocent, vous laisser quelques doutes sur les sentiments que vous êtes en droit d'attendre de moi, et desquels j'ai si fort à coeur de vous donner des preuves non équivoques.

La publication française de vos oeuvres, qui tiennent un si haut rang dans la littérature nationale, et que l'Allemagne a depuis longtemps le bon goût d'apprécier avec la distinction qui revient à leur mérite, touche sans doute, comme vous le remarquez fort justement, à plusieurs difficultés intrinsèques et extrinsèques. Ces dernières se lient aux difficultés générales de la période actuelle, et sont malheureusement devenues assez considérables. — Depuis les dernières lois sur la presse, les grands journaux quotidiens de Paris s'abstiennent complètement de la publication de Romans-Feuilletons, afin de s'exempter d'un timbre exorbitant. Les revues démocratiques ne paraissent plus, ou bien ne s'avisent guère de payer leurs collaborateurs. Quant à la *Revue des Deux-Mondes,* qui continue sa veine de prospérité et d'influence, il y a lieu de craindre que ses sympathies officielles et ses exclusions politiques, ne pourraient s'accorder avec les idées et le point de vue de vos derniers ouvrages, dont l'étendue d'ailleurs dépasserait de beaucoup les cadres un peu restreints qu'elle ouvre à la Littérature étrangère. Resterait donc, comme meilleur parti à prendre, de s'adresser á un libraire pour qu'il fasse les avances nécessaires à la publication, et intéresse à la réussite son activité commerciale. Mais pour obtenir ce résultat (d'ordinaire assez chanceux et soumis à des opportunités diverses,) il est une question absolument indispensable — celle de se mettre à même de présenter une traduction française faite avec le soin et l'élégance exigée.

De toute façon, soit qu'on ait à entrer en pourparlers avec un libraire, soit qu'on essaie du terrain mouvant des Revues, la chose première et essentielle à faire serait de trouver un *traducteur,* assez en renom pour ne pas compromettre le légitime succes auquel vos oeuvres sont en droit de prétendre, d'une position et d'un talent littéraire suffisament établis pour les accréditer de prime abord auprès du libraire qui les publieraient. Cette démarche, les négociations qu'elle occasionnerait, et le résultat définitif qui devra s'en suivre, sont de nature plus délicate et de réussite moins aisée qu'il ne paraîtrait à des personnes peu au courant de ces questions ; toutefois, si vous voulez bien m'honorer de votre confiance et me laisser un peu de marge, je m'y emploierai avec tout le zèle d'un compatriote et d'un ami : double titre que je serais heureux de justifier en cette circonstance à notre satisfaction mutuelle.

Veuillez bien agréer, Monsieur le Baron, l'expression de la haute estime et de la sympathie dévouée de votre affectionné serviteur 9 Mars 1851. F. Liszt.

6.

LAMARTINE LEVELE JÓSIKÁNÉHOZ.

Madame, Vous pensez a tort que votre nom m'est inconnu. Je n'ignore pas que M. de Josika a été l'un des défenseurs de son pays, et qu'il en est un des écrivains les plus illustres.

Malheureusement, pour la demande que vous m'adressez, il ne dépend pas de moi de l'accorder. Cela dépend de la rédaction du *Siècle* a laquelle j'ai vendu, avec le manuscrit de l'histoire de la Constituante, le droit de la faire traduire. Je n'ai donc pu que transmettre, en la lui recommandant, votre demande à M. Havin.

Recevez, Madame, avec l'expression de mes regrets, celle de mes sentiments distingués. Paris, le 11 Mars 1853. Lamartine.

(A borítékon: Madame la baronne Julie de Josika 53, Rue St. Alphonse Bruxelles.

7.

GR. ANDRÁSSY GYULA LEVELE.[1]

Páris Oct. 1^{én}. [1855.] 38. Rue du Mont Thabar.

Kedves barátom ! Reménylem most az egyszer megleszel velem elégedve, tegnap estve kaptam leveledet — és ezennel küldöm a kivánt pecsétet. Tiszteld tőlem sokszor Józsikánét és Miklóst. A pecsét igen apró ezért talán nem árt egy kis commentár. A közepében két arszlány tartja kezében a magyar koronát — alatta a három hegy : Tátra sat. — a körirat : «Fidelitate et fortitudine.» Ez az azt hiszem a mi tőlem

[1] Kihez írta A. ezt a levelet, megállapítani nem sikerült.

kivántatik — de már most nékem is van egy kis kérésem — en revanche t. i. szeretném tudni hogy kit vesz el bátyám? ezen a kérdésen csudálkozni fogsz, de nem tehetek róla, kénytelen vagyok szives ségedtől várni, miszerént tudasd velem, ki lesz a sógorném, és mikor lesz, mert ha a családi correspondentiára várok, talán még ez évben sem tudom meg. Ha tehát nem sajnálod a fáradságot, kérlek, légy szives velem mentől előbb tudatni, mert, képzelheted hogy kiváncsinak kell lennem. Igen sajnálom hogy Degenfeldéket nem láthattam, de, mint alkalmasint tudod, majd megdöglöttem, csak 19[én] indulhattam utnak és akkor hallom, már ők is elindultak. Azon kivül az orvos azt mondta, hogy Brüssel nem jó volna — azért tehát Schweizba mentem, hol 10 napig mulattam és sokat voltam barátinkkal; mit mondsz Sebastopol-hoz? Én vagyok az egyetlen itten, ki azt mondja, hogy örülnünk kell, ha ezen hihetetlen gyávasága a Muszkáknak valósul — mert akkor vagy megszünt a Muszka birodalom lenni — vagy kénytelen évekig tartó elkeseredett háboruval — fenni ki ezen csorbát. Veled többnyire találkozik véleményem, örülnék, ha most is ugy volna. Isten veled kedves barátom, ha nem sajnálod, kérlek, ird meg, ki a sógorném? Ölel hű barátod Andrásy Gyula.

(Az Album lapja szélén Br. Jósika M. kezével: Grof Andrásy Gyula — kormánybiztosi követ Constantinápolyban — a forradalom alatt.)

8.

TELEKINÉ LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Hotel d'Isly Rue Laffitte Páris [1858] Nov. 19 ikén.

Tisztelt Báro Úr!

Búsulva fogom tollámot, mert szomorú tudosítások közölném kell — A martyr seregből még egy bájnok esett el. Önnek régi bájtarsa, mindnyajunknak tisztelt barátunk, Mészáros Lázár három nap olta nincs többé. Mikor Eynovdba megérkezett Americaból, már nehány honap olta szenvedő volt, és első naptól fogva egészsége nagyon aggodalmasokká tévé minket, de közel veszélytől nem féltünk, és mikor a' mult hét alatt bucsuztam tőle, jobbannnak látszott, legalább kevesbé szenvedett. A homeopaticus orvos, kit kivánata szerint hittünk szinte gondolta, hogy még nehány időig élhette, de az utolsó percz sebesen közelidett, az utolsó két napig majdnem szünetlenül eszmetlen volt, csak néha-néha ösmerte körülálló barátjaira, és kedden, 16 ikán, délután halt még. Azt hiszem, ő maga készülve volt a' halálra, mi annyi fájdalomnak végett vett, csak kivanta volna bucsúzhatni barátjaitól, régi bajtársi kezeiket még egyszer, kik között senkit inkabb vágyta látni önnél — Halálakor Vukovics közös barátunk, mellette volt. Kérem hinni hogy szivből részt veszem a' búban mit ön érezni fog e' vesztés felett.

A' Bárónét üdvözölvén, maradok tisztelettel Telekiné.

9—10.

BR. JÓSIKA MIKLÓS LEVELEI SZABÓ RICHÁRDHOZ.

1.

Brűszel. Apr. 24. 1859, 53. Rue S. Alphonse.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Engemet lelkiismeretem vádol, hogy régi barátom lapjába oly sok idő óta semmit sem irtam. Ez okon egy kérdést intézek önhöz. Miután folyamatban levő munkámat bevégeztem: kissé több időt nyerek s akkor szándékom egy czikk sorozatot megkezdeni a Divatcsarnokban, s e rovatot *állandósítni.*

Eszmém ez: irodalmunkban a sok szép fiatal tehetség közt vannak olyan irók is, kik nagy számu ferdeségeket követnek el s talán épen jót akarva, elfogultságukban rossz magot hintenek, melyből aztán néha burján kél és terem. — Vannak mások — kiknek az izlésről, társadalomról, szinészetről, — a külömböző társadalmi várnákról egyoldalu nézeteik lévén, — nem oda vágnak, hová kellene s igy nem gyógyitnak, nem békitnek, hanem a meghasonlásokat még tágabbra szakitják. Miveltségről, illemről, férfiasságról, lovagiasságról, nemzetiségről a fogalmak *nézetem szerint* újra zavarosak s innen van, hogy magunkat mindig mélyebben bele beszéljük, valami csinált, mesterkélt, *fictitius* életbe, mely csak a könyvekben létezik, még pedig nem a jobbakban.

Ez az a tárgy, — melyről irni akarnék röviden, világosan — *soha senkit sem sértve* — szóval mivelt emberhez illő modorban. Más szavakkal, — folytonoson szemmel tartván, nemcsak saját irodalmunkat, hanem a külföldit is, ohajtanék némely dolgokra nézve, világot deriteni: az az megmondani miként tekintem én a tárgyakat.

Ha tévedek, ha ne talán, magam vagyok elfogult, czikkeim mégis használni fognak: mert egészen nyugodt, kiábrándult ember lévén nem követelek csalhatatlanságot.

Végre én ezt kötelességnek tartom: kevés embert hurczolt meg az élet ugy, mint engemet: bőségben nevekedtem, kitünő nevelőim voltak, voltam katona, publiczista, hivatalnok — voltam ifju — vagyok ép öreg, szerettem és gyülöltem — a rosszat és nemtelent — tudniillik. Éltem a legmagasabb körökben, udvarnál laktam évekig, a középrend társaságában, voltak nagy és kis úr barátaim. Voltak a polgári renden s a legegyszerűbb osztályokban, jó embereim, barátim, ellenségem. Tudósok, művészek, papok, laikusok, stb.

Utaztam, jártam keltem, voltam igen boldog, voltam igen szerencsétlen, nyertem sokat, veszitettem sokat. Ismerem a hölgyeket is, két lelkes nővérem volt — van egy jó jámbor nőm, ismerek igen igen sok nőt, egyszerűt, pompást, világfájdalmast, talán pár könnyelműt is, irónőt, bölcsésznőt, orvosnőt: nincs a társadalmi életnek azon árnyalata, azon fuvallata, mely engemet ne ért volna. A külföldön is évekig laktam, legkülönbözőbb fajok közt: lengyel, olasz, német,

franczia országban: ugy hogy legiora megy azok neve, kikkel az élet összevezetett s miért tettem volna tapasztalásaimat, miért tanitott volna meg a sors oly keserű vesztések —, annyi csalódás és kiábrándulás közt az embereket ismerni; — ha mind ennek nyom nélkül kellene elenyészni..

Ime indokolva van, — miért akarok ily nemben irni. Gondolkozzék ön e tárgyról s ha ráér tudositson, — ha egyet vagy ha nem egyet ért-e velem?

Czikkjeimet Juliusban kezdeném meg, fizetne ön csak annyit iv számra, amennyit közönségesen fizet: nekem nem kell kiváltság. Most még nincsen időm irni. Heckenastnál van egy 4 kötetre menő komoly történelmi munkám, A magyarok ős történelme vár nyomásra: négy-öt nap mulva ujabb II kötetes regényem: *Principiis obsta,* készűl el.[1] Ezen kivűl elvagyok levelezésekkel és itt a kűlföldön is munkával foglalva. Nőm a Szegedi boszorkányokat forditotta le s most egy hoszszabb magyar regényen — Éva cziműn dolgozik. Ő sem ér tehát rá, hogy a Divatcsarnokba irjon, de igérte nekem — hogy végezvén regényét — ir egy vagy két novellát önök számára is.

Nem régiben megjelent 4 novellám *francziául* — a *La Recherche*ben — elég sikerűlt forditásban — a magyar nyelvel foglalkozó Chassintől. *Ezek egyikét Tibod a jegyző* — egy itteni olvasott lap — az *Étoile* is átvette — s a közönség tetszéssel fogadta, ezt csak azért irom önnek, hogy lássa, mikép itt a külföldön is el kel a magyar munka, s részint magunknak köszönhetjük, ha rolunk a fogalmak oly zavarosak.

Erről is fogok irni czikjeimben, mindszintén egy igen practicus módjáról a könyvolvasás terjeszthetésének.

Isten önnel, választ várok!

hű hontársa Eszter stb. szerzője.

N. b. Különös figyelmet forditandok arra — hogy a kezdő talentumokat kiemeljem, a gyöngyet felkeressem, ha kissé rejtve is van s a fiatal *hivott* irónak kedvet adjak s koszorut nyujtsak. Mert a fiatalság az, mely a jövőt képviseli s nem csak irodalmunkban, hanem szinészet és mivészetben a fiatal erők beóltása első kötelessége minden jó szándéku irónak és hazafinak.

2.

Brűszel máj. 30. 1859. 53. Rue S.-Alphonse.

Tisztelt szerkesztő úr!

Mióta önnek ajánlatomat tevém, az idők reánk nehezedtek. A pénz minden értékét vesztette s távol honunktól kénytelenek vagyunk egész munkásságunkat odaforditani, hogy itt, mig a harczias idők tartanak, megélhessünk s másokra ne szoruljunk.

Nem az én jó szándékom tehát, hanem a körűlmények változtak s igy kénytelen vagyok önt arra kérni: *hogy nevemet mint rendes*

[1] Az első lépés veszélyei. Szerk.

dolgozóét ne emlitse. Az igéret kötelez és most a holnapi nap nem bizonyos, mint szintén eddigi háboritlan itt lakásunk lehetősége sem, bár e véglettől nem tartok még most.

Mindazáltal, ha tehetem, Junius 20-dikáig egy czikket *kisérletkép* elküldök önnek. Ez önt a *szokott* tisztelet dijon — *s nem magasabban* — kivül jövőre nem kötelezi.

Egész irodalmi pályámon — főleg két irány ellen küzdöttem. Először azon érzelgési — femme incomprise irány ellen, mely Francziaországból szállt reánk ; s melynek káros eredményei már is borzadalmason szaporodó faxenmacherin és folytonosan, a semmiért jajveszéklő hölgyeinkben mutatkozik. Másodszor azon mindenbe beokuló siker és alkalomszerű moral ellen, mely hasonlóul óriási arányokban kezd kifejleni az ujabb korban.

E két tárgyban, a némettel mondom : *kein Bruder in Spiele !* — Tudom, hogy sok ellenséget szaporitok ez által magamnak ; de azért folytatom a feladatomat, még pedig annál inkább, mivel a fiatal irók közt *épen a legkitűnőbb tehetségek* járnak ez uton. Önt ezen utobbiak közé, — azaz a legkitünőbbek közé — számitom s azért, ki sem mondhatom, mennyire örűlnék, ha önt e részbeni helyes nézeteimről meggyőzhetném. A férfias jellem, a mély — valóban női érzelem — csak nyerne az által, mert higyje ön nekem az igazi mélyen érző nő egészen más, nemesebb, higgattabb valami, mint korunk legtöbb rajongó, érzelgő női, kik vénségűkre valódi házi baglyokká válnak.

Ez okon czikkeim, alig hiszem, hogy a felebb irt pomádéhoz és sziruphoz szokott hőlgyeknek kegyét megnyerje. Oly fictitius életben élnek ezek, hogy a valódi érzésről fogalmuk is alig van többé csak phrasis, csak házasságtörés, csak törvénytelen gyermekek, félreismert hőlgyek, áldozatok, melyek nem áldozatok s ehez hasonló caienne — és paprika tetszik most.

Idegeiket a férfias erő, velős beszéd, megható jelenetek csak felizgatják mámorukból. Sárga kesztyű s fénymáz ez van most divatban.

Ön átnézi majd czikkeimet, mely a *kasztok — várnák* közti feszűltségről szóland : *argumentumokkal ad hominem,* s melynek czélja bebizonyitni, hogy ebben is mint mindenben több az előitélet s egyoldalu felfogás, mint a való. S hogy nekünk magyaroknak együtt kell tartanunk s szembe kell tudni nézni a dolognak, ha orvosolni akarjuk, vagy meggyőződni arról, hogy csalódtunk, legalább nagyrészben.

Nőm a *Nővilágnak,* csak divat és másnemű *improvisált* czikkekkel kötelezettje. Egyébben, mint például *novellákban* szabad keze van. Talán a jövő félévre ő is kűldend valamit.

Isten Önnel ! Meghiusult reményekre, egy orvosság van ujra remélni, én le nem mondtam róla, hogy Divatcsarnokot az ön neve alatt lássam, kijönni. Majd ha czikkemet elkűldöm, irányáról is irok pár sort hive Eszter szerzője.[1]

[1] Br. Jósika Miklósnak 1859-ben kelt ezen két levele az Album 164. és 165. lapjai közé van betéve. Bizonyosan az író halála után tette belé a Brüsszelből hazakerült Albumba valamely gondozó, kegyeletes kéz.

11.

VAJDA JÁNOS LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Méltóságos Báró Úr!

Sajnálom, hogy igen becses levelére azonnal nem válaszolhattam, fájlalván, hogy csak egy perczig is azon hitben voltak Méltóságtok, mintha a kérdéses czikken egyéb okból változtattam volna, s nem azon kényszerűségből, melynek a sajtórendőrség irányában alávetve vagyok. De a rögtöni válaszolhatásban egy még most sem egészen gyógyult kézseb gátolt, mit a vivóiskolában kaptam. Azért ha roszul irok, ne méltóztassék figyelmetlenségnek felróni.

A »bátorság« czimű czikket, mint a Mélt. bárónő minden levelét, csak a revisionál olvastam először. Világos, hogy politikailag ártatlan volt, de mi tudjuk itthon, hogy a sajtórendőrség, kivált egy elterjedt ujságban, és a jelen mozgalmak közt, a rémeket ott is látni képzeli, a hol valósággal nincsenek, s mindjárt a sorok közt olvas. Bizonyos, hogy letiltotta volna lapomat, melyen már egy irásbeli intés súlyosodik, azonkivül, hogy harmadéve alig menekedtem hat heti fog-ságtól egy pár meggondolatlan soromért. Tehát szerfölött óvatosnak kell lennem. Föl kelle áldoznom a «Bátorság» czimű czikk helyesebb értelmét, s változtattam a hogy tudtam, s a hogy hamarjában lehetett.

Általában s mindenkorra kérem Méltóságtokat, hogy jövőre is, ha netalán valami hiba esik, azt akárminek (sajtó hibának, itthon nem létemnek, vagy egyéb véletlennek) inkább méltóztassék tulajdonítni, csak ne olyasminek, amiért neheztelni lehetne. Belátom, hogy a brüszszeli levelek teszik lapom legfőbb értékét, azért nagy figyelmet fordítok rájuk, s nagy zavarban vagyok, ha néha egy egy ismeretlen divatműszót a kéziratban nem tudok elolvasni.

Ezzel magamat további, megbocsájtó kegyeikbe ajánlva, maradok Méltóságtoknak

Pest. márczius 19. 1859.

kész szolgája Vajda János.

12.

LUKÁCS MÓRICZ LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Pest dec. 26-ikán 1859.

Tisztelt kedves Barátom!

Engedd, hogy mindenekelőtt hódolatomat fejezzem ki a bárónė Ő Nga iránt azon remek regénye alkalmára, mellyel irodalmunkat gazdagitotta s mellyet mindig növekedő érdekkel olvastam át. Az a legjobb angol regények mellett foglalhat helyet, mi a jellemek természethű, változatos és biztos vonalu rajzait, a mese és situatióknak minden tulhajtás és hatásvadászás nélküli érdekességét s a tendentia nemességét és tisztaságát illeti. Nemzetünk és irodalmunk érdekében

kivánom, bár lennének a bárónė ezen első regényének minél több utódai!

Hazánk irodalmi és egyébb mozgalmairól szűkségtelennek tartom részletesen irni, azokról ugy is nem kétlem, ugy bel, mint kűlföldi lapokból bővebb tudomást szereztél, mint aminő egy levélnek szűk rámájába férne. A legközelebb tartott academiai űlésről csak a tagválasztásról teszek emlitést, amennyiben ezek érdekelhetnek, minthogy a felsőbb megegyezés meg nem történvén azok nem publicáltattak.

Sógorod Frigyes a nyelvtudományi osztály részéről tagul ajánltatván igen nagy többséggel megválasztatott a nagygyűlés által, mi hogy már a mult évi űlésben nem történt igen hibás mulasztás vala. Egyébiránt a nagygyülés választásaiban szigoruan járt el; a philosophia és a jogtudományi osztályok ajánlottai mind meg buktak, a mathematicai és természettudományi osztályok ajánlottai közűl is legtöbben, ez utóbbiak közt ujabban is Prónay Gábor, noha az idén csak levelező tagnak volt ajánlva. Brassainak rendes taggá választása ez idén szóba sem jött többé.

Még egy pár érdekes irodalmi ujdonságról akarok emlitést tenni. Az egyik Goethe Faustjának (az első résznek) igen sikerült magyar forditása. Talán soha sem olvastam bármely nyelven forditást, mely az eredetit alakra és szellemre oly hiven s a mellett oly fesztelenűl, minden erőltetése nélkűl a nyelvnek, — adná vissza —, mint ez, mely ugy olvastatja magát, mintha Goethe maga magyarul irta volna; S ami a legcsodálatosabb, az maga a forditó Nagy István, kúnságból való kiszolgált huszár káplár, ki csak katonai szolgálata alatt tanult németűl, azt még most is rosszul beszéli s egész kűlsejében valamely magasabb miveltségnek nyomát sem mutatja; kit látva az ember azt sem hinné, hogy Faustnak mély eszméit, finom iróniáját csak meg is értse, nem hogy azt oly hiven és oly művészileg visszaadni, mintegy visszatűkröztetni tudja. A másik meglepő tűnemény irodalmunkban Byron Don Juanjának forditása, mely még nem jelent meg csak az első három énekre terjed s én az első éneknek csak mintegy 36 stanzáját láttam, de e mutatvány is, a körülményeket tekintve, bámulásra ragadott. E mutatvány ugyanis Eötvösnek egy névtelen levéllel *Irsából* kűldetett be. Nem tudom ismered-e Irsát, ha nem, azt mondhatom, hogy egyike a legbetyárabb helyeknek Magyarországon, melyről azt hinné az ember, hogy ott nem lakhatik senki, aki nem hogy angolul értene, de Byronnak még csak hirét is hallotta volna. A forditó e levélben Eötvöst arra kéri, olvasná át e mutatvány forditást s mondaná meg őszintén annak, aki nehány hét mulván a levélnek kivágott szelvényével magát nála bemutatni fogja itéletét e forditásról s ha érdemesnek tartja-e, hogy azt, mely eddig csak a harmadik ének vége felé ért, végig folytassa. Mi magát a forditást illeti azt az eredetivel egybehasonlitottuk s noha tökéletesnek s minden hiánynélkűlinek nem találtuk, még is jobb Byron Don Juan-jának bármely német forditásánál.

Ismered a költeményt s tehát elgondolhatod mily nehéz feladás verseinek könnyű játszi folyását s e mellett költői báját más nyelven, kivált a magyarban mely az angoltól annyira eltér, elsajatítani. Pedig ez a magyar forditónak legtöbb helyen nagy mértékben sikerült. A formához is (ottave rime) hív maradt, mi oly rim szegény nyelvben, mint a magyar kettős nehézséggel jár. Kétség nincs ha a forditó munkáját végig folytatja, a gyakorlat által mindig nagyobb mesterévé fog válni a nyelvnek és formának s ha azután az egészen simitó kézzel még egyszer általmegy, forditói remekművel fogja nyelvünket megajándékozni, minővel kevés irodalom dicsekedhetik. Valóban örvendeztető tapasztalni hány rejtett tehetség lappang hazánkban: ily példákon látni, mily roppant haladást tett nyelvűnk, minő sokoldalu fejlődésre képes. Ha Mystificatio is, ami nem lehetetlen, a levélnek Irsából beküldése s ha valamely fővárosi irótársunktól eredne is e forditási kisérlet, még sem csudálhatom eléggé, s alig ismerek valakit iróink közt kitől ennyire is sikerült forditását vártam volna Byron legforditbatlanabb költeményének. Én legalább, ki fiatalabb koromban szinte megpróbálkoztam e téren, ily vállalatba kąpni sem erőt s képességet, sem bátorságot nem éreznék.

Örvendeztető jelenet irodalmunkban Szász Károlynak azon epicus költeménye is, melynek a Nádasdyféle 100 arany az academia által oda itéltetett. Én is egyik birálója voltam s ez egyszer örömmel jártam el ezen különben igen kellemetlen és hálátlan tisztemben. Az mind compositióra, mind költői eszmékre, szinezetre és formára nézve remek mű, mely nem csak a magyarnak, de bármely teljesen kifejlett irodalomnak diszére és nyereségére válnék.

De már elég ez a sok dicsérgetés; még optimistának fogsz nézni, pedig nem hiszem, hogy az legyek. Csak szerencsés véletlen, hogy éppen most rövid idő alatt alkalmam volt irodalmunk külömböző ágain oly szép és zamatos gyümölcsökkel találkozni. Egyébiránt hiszem s meg vagyok győződve, hogy oly nemzetiség, melynek kebelében a szellemi munkásság terén a legmostohább viszonyok közt is mindig új, meg új tehetségek ébredeznek, el nem veszhet soha sőt a vészben folytonosan erősbödik.

Az uj év hozzon neked s mélyen tisztelt hitvesednek sok szerencsét. Őszintén tisztelő barát Lukács Móricz.

13.

BR. EÖTVÖS JÓZSEF LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Kedves barátom!

Mért nem jövök magam, azt praecindálva attól hogy a gyógyítást félbe szakasztani nem akarom, könnyen megmagyarázhatod magadnak ha mondom hogy több uri embert találtam itt ki jelen kormányunkal igen is szoros összeköttetésben áll, 's Brüsseli utazásomat valószinüleg referálni fogná. E soroknak átadója sógorom Rosti Pali,

a czél mellyért Brüsselbe megy az hogy Trumpernál egy Bathányi Kázmérnak szólló váltót szerezzen mellyet én neki Párisba küldhetek ; igen lekötelezněl ennélfogva ha sógoromat ki pénz viszonyokban még kissé tudatlan Trumpernél feladása véghezvitelében segítenél, 's engem néhány sorban Bathanyi adressáról 's azon módról mellyen neki a pénzt legjobban elküldhetem tudosítanál. Bocsánatot hogy e kéréssemmel fárasztalak ; a barátság mellyel Bathányi 's irántam mindig viseltettél mentségül fog szolgálni. Tiszteld nevemben szeretetre méltó nődet, kinek anyától még egy *nem tudom mit?* mit minap átadni elfelejték, 's a ruhát mellybe az ezüst bé volt takarva küldöm el. Reménylem az ezüst nemük eddig kezedben vannak.

Ne felejtsd hivedet Eötvöst.

14.

KOSSUTH LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Páris máj. 12. 1861.

Kedves Barátom !

Magad érzelmeiről itélhetsz az enyimekre — Ez nem bánat, ez nem consternátio, nem fájdalom, ez valami olly irtózatos a minek neve nincs — — —

Szegény szegény hazánk !

Amint megtudod a részleteket Teleki haláláról — s okairól, kérlek tudósits.

Addressem egy elöre (kettős boríték alatt, belől — «Kossuth») Monsieur Puricelli Guerra 4224. Corso. San Celso Milan Italie.

Ma este indúlok. változhatatlan barátod Kossuth

15.

ARANY JÁNOS LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Méltóságos Báró Ur,

Tisztelt Hazafi !

Az ide mellékelt felhivás megmondja, honnan vevém magamnak a bátorságot, hogy Méltóságodnál, kivel személyes ismeretségem — balsors ugy akarta — nem lehetett, ime soraimmal bezörgessek.

Daczára szépirodalmi lapjaink nagy számának valódi szükségét érezzük egy oly folyóiratnak, mely ne a külsőre, a mellékesre, hanem a bensőre, a tartalomra helyezzen fősúlyt. A közönség ugyan arra van kapatva, hogy minél több papirt, képeket stb. s minél olcsóbban igérjenek neki ; azzal, hogy a tartalom egyre silányúl, nem sokat törődik : de a jobb izlésüeknél már is némi unalom nyilatkozik e papirfogyasztó léhaság iránt, s ha idejében jobb tápot nem nyújtunk, sokan az egész belletristikától megvetéssel fordulnak el.

E gondolat birt engem rá, hogy a Sz. Figyelőt szélesb értelemben vett «literaturai» és általános miveltségterjesztő lappá alakítsam.

Jól tudom, hogy ez egy darabig nehezen fog menni, mert sem a közönség nincs szokva ilyenhez, sem az iróknak — a jóknak t. i. — oly bővében nem vagyunk, hogy folytonosan becses dolgozattal állíthassunk ki egy ily organumot. De törekszem legalább e czélra, s ha egy nehány jó munka mellett a többi türhető lesz is — még is jobb, mintha a tartalmat csak másodrendű dolognak tekinteném. Egyelőre nem láttam e czélra alkalmasb eszközt, mint a dijazást az egész lapra kiterjeszteni s magam adván ki a lapot, a mi nyereség fordul rajta, méltányosan és igazságosan megosztani irótársaim közt. Tudom, hogy a dij magában nem tesz jóvá valamely munkát, de ösztönöz minden esetre, s talán azt eszközli, hogy a szerkesztőnek nagyobb választása legyen a beküldött művekben.

Méltóságod neve s ottan-ottan egy munkája oly auspicium volna e lapra nézve, mely igazolná a programm azon igéretét, hogy e folyóiratnál *legjelesbjeink* «egy koszorúban» egyesülnek. S bár tudom, hogy nagyobb művekkel jobban el van foglalva, hogysem novellákra s egyéb apróságokra sok időt áldozhasson ; mindazáltal bátor vagyok reményleni s alázatosan föl is kérem. Talán olykor egy novella, olykor egy mutatvány nagyobb műből jutna lapomnak, vagy a mennyiben ez társalmi és literaturai lap, méltóztatnék levél vagy valamely könnyebb alakban irodalmi és sociális czikkekkel is szerencséltetni. A dijra nézve nem maradnék az itt közlött «felhivás» korlátai közt, hanem Méltóságod tetszése szabná törvényemet.

Becses válaszát óhajtva, legforróbb üdvözléssel maradok Méltóságodnak Pesten, oct. 29-én 1862. mélyen tisztelő szolgája Arany János.

16.

ARANY JÁNOS LEVELE JÓSIKÁNÉHOZ.

Méltóságos Báróné !

Aesthetikai szaklapomat, a Figyelőt, oly szépirodalmi s átalános miveltség terjesztő lappá készülök átalakitni, mely a hölgyvilágnak is több élvezetes olvasmányt nyujtson, mint a megszünt folyóirat.

Méltóságod egyik közelebbi műve a Figyelőben is úgy volt ismertetve, mint a tiszta nőiség s erkölcsi nemesség kinyomata : s bizonyára nagyot vesztenének lapom olvasói, ha azon gyöngéd toll tiszta vonásait nélkülöznék, mely kivált női közönségünk előtt oly méltán kedvessé teszi Méltóságod iratait.

Bátorkodom annálfogva szives tisztelettel fölkérni, hogy lapomat e részben pártoltjai közé bevenni s olykor egy beszélylyel gazdagítani méltóztassék.

Kezeit csókolva maradok Méltóságodnak
Pesten, oct. 29-én 1862
legalázatosb szolgája Arany János.

17.

BOHUS SZÖGYÉNY ANTONIA ÉS SZEGFI KÁNYA EMILIA LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Mélyen tisztelt báró ur!

Hazánk hőlgyei azon édes feladattal biztak meg, hogy Kegyed fényes irodalmi müködésének huszonötödik évfordulóján szeretetük és tiszteletük tolmácsai legyűnk; mi elfogadtuk e megtiszteltetést nem azért, mintha ezt ki tudnók fejezni, hanem azért mert — ugy sincs a hazában senki, aki ennek méltókép eleget tudna tenni.

Mert ahol csak magyar szivben nemesebb érzelem dobog és a meddig a hazai műveltség napsugára fénylik, odáig terjed a tisztelet és szeretet Kegyed iránt ezt pedig nem lehet szóval kifejezni.

És a szeretet és tisztelethez még a hála is járul a magyar hőlgyek részéről, azon halhatatlan költő iránt, aki huszonöt év óta a női szív leghatalmasabb művelési eszközét: a hazai regényt olyan fényesen, olyan nagy számmal, annyi lángelmével és olyan dicsőséges sűkerrel előteremté, mint soha senki sem előtte, sem utánna. Nincs e hazának olyan leánya, aki nemesebb gondolkodásának és nemesebb érzésének egy nagy részét e halhatatlan műveknek ne köszönné; ezekből tanult hű leánya lenni a hazának, szerető és szeretett tagja lenni családjának és becsűletet hozni nemének. A mi szép és nemes a magyar nők által a magyar hazában létre jön, mindannak Kegyed hintette el a mennyből nyert magszemeket; minden szép gondolatunk a Kegyed fényes lelkének egy sugara, minden jó érzésűnk a Kegyed nemes szivének egy hajtása. Hogyan lehetne tehát mindezt méltólag meghálálni!

Csak azon szivből fakadó óhajtásnak adunk tehát szavakat, vajha olyan boldogok lehetnénk, minél előbb szemtől-szemben űdvözölhetni Kegyedet, hogy meggyőződhetnék Kegyed, hogy amit mi itt mondunk azt érzi és mondja minden magyar nő; és adja az Isten, hogy legalább még egyszer annyi ideig lehessen Kegyed irodalmunk lankadhatatlanul munkás bajnoka, örök ragyogásu fényes napvilága,

hogy midőn majd a nagyszerű munkásság arany mennyegzőjét leend szerencsénk megűlhetni, ne a messze távolba kelljen kűldenűnk, hanem élő szóval fejezhessűk ki kegyeletes szivűnk szerencsekivánatait. Addig pedig kérjűk, ha bubánat akarna ereszkedni nemes szivére, lapozgassa az albumot, melyet ez alkalommal szerencsénk van Kegyednek megkűldeni és e nevek olvasására jusson eszébe azon nagy tisztelet és kegyeletteljes szeretet, mellyel hazánk hőlgyei nagy költőjök emlékén csűggnek. Mindenik név egy családot, egy falu sőt egy város lakosságát képviseli, mert csak igy lehet egy ország tiszteletét egy könyvbe szoritani. És tudjuk, hogy Kegyed lelke, mely ugy is olyan sokat köztünk mulat, megérzi, hogy a magyar hőlgyek lelkei is sokat és örömmel mulatnak Kegyed közelében és ugy szeretnék kellemessé tenni életét, közellé változtatni a távolságot. E tudat aztán elfogja

oszlatni a bánat felhőit azon szivről, mely olyan nemesen dobog édes mindnyájunkért.

És kivánjuk emlékezzék meg rólunk is annyi szeretettel, mint amilyen mély tisztelettel és kegyeletes szeretettel mi maradtunk

Pesten április 28 dikán 1863.

Méltóságodnak mély tisztelői:

Bohus Szögyény Antonia
Szegfi Kánya Emilia.

18.

VADNAY KÁROLY LEVELE JÓSIKÁHOZ.

Pest, jul. 10. 1864.

Mélyen tisztelt Báró úr!

Mindenek előtt engedje meg kifejeznem az örömet, melyet érzek, midőn életemben először van alkalmam levelet intéznem Kegyedhez, kire gyermekkorom óta mindig hódoló tisztelettel gondoltam, s kit — mióta Brüsszelben személyesen is megismerni alkalmam nyilt — azon kevesek közé sorozok, kiknek emléke bennem mindig a legvigasztalóbb gondolatokat ébreszti. Oly kevés kitünőnk van, s ezek némelyike is anyit veszt a közelség által, hogy csak akkor hiszek müveltségi előhaladásunkban, ha rágondolok azon nehányra, kik a nagy tehetséget a sziv egyszerű nemességével párosítják.

De nem akarok Báró urnak terhére lenni e cifrás szolmódokkal, melyek alatt azonban őszinte igazság van, s melyeket csak azért bocsáthat meg nekem, mert emlékembe idézi azon szép gyermek évemet (s ez később is gyermekké teszi az embert,) midőn apám először adá kezembe «Abaffit» és a «Csehek»-et, s én gyönyörrel mentem ki Vadna és Galgóc csúcsára, s ott álmodni kezdtem azon alakokról, melyek soha sem élhettek oly szépen, mint ama könyvekben, melyeknek legelső álmaimat köszönöm.

Ne csodálja tehát Báró úr, ha mielőtt a lapvezető beszélne, a hódoló szólalt meg bennem s elmondott valamit, a mi mindig jól esik, mint minden tisztelet kinyilvánítása azzal szemben, kinek sok hálával vagyunk adósai.

Báró úr magas szellemű nejének elbeszélésére nézve egy kis fölvilágosítással tartozom, saját érdekünkben.

A «Fővárosi Lapok» fél év alatt három kézen ment át. Először Zilahy vezette, aztán maga T. K. végre — april óta — én. A két első nem tartozott — a kombináló vezetők közé. Az egyiknek nem állt érdekében, a másiknak nem természete, s így én a lapot egész zavarban, s a kéziratokat a legnagyobb rendetlenségben vettem át. Továbbá volt egy teher. Az első hónapokban túlsokat adván ki dijakra, ezt az én négy első hónapomban kellett meggazdálkodni, miután az elsőkben vett munkák is ekkor jelentek meg. Emich G. mindig a hó első napján adván ki a havi dijt, mely idegen kéziratokra 150 ftot tesz, (csekély,

de a mi rossz körülményeink közt még ez is áldozatkészség tőle, s jelenleg a legtöbb, mit magyar szépirodalmi lap munkákra ad ki,) előleget adni még a legkitünőbb tehetségeknek sem áll módunkban.

Én tehát így okoskodtam: e hónapok a letisztázás hónapjai midőn csak a már kifizetett müveket, és a jutányosabbakat, (s hogy minél jutányosabb is legyen köztük, magam is irtam egy hosszut és rosszat,) fogom kiadni. Mikor tisztába leszünk: akkor előveszem «Konradot», legalább — a menyire tőlünk telik — tisztességes dijat küldhetek érette. Igy kiszámítám hogy augustus közepén kezdhetném. S ime, midőn kiszámítom magamnak az egészet: veszem: a báró ur levelét, hogy küldjem vissza.

A mlgs bárónő meg fog engedni, ha még e tárgyban egy levelet irok, mielőtt ez óhajtást, vagy inkább rendelkezést teljesíteném. Az ember sohasem szeret sietni oly dolgokkal, melyek nem kedve szerint valók.

Természetes, hogy mint lapvezető, e kedves munkát mielébb közleni szeretném, de a fennebb elmondottak miatt csak augustusban kezdhettem volna meg, hogy napvilágra jöttével azonnal megküldhessem tiszteletdiját.

Szeretném tehát, ha a mlgos bárónő ebben megegyeznék.

Mielőtt azonban ez megtörténnék, szükséges kérdés az is: ha valjon elfogadja é föltételeinket?

T. Kálmán oly feledékeny és szórakozott ember, hogy a tegnap történteket is elfeledi, ennélfogva nem emlékezik a föltételekre, melyek a műhöz voltak csatolva.

Előadok tehát valamit, mit a közreműködőknek tudniok szükség. t. i. hogy havonkint mit utalványoz Emich G. a kéziratokért: eredeti beszélyre esik 80 ft, fordításra 30, vers és tárcára 40 ft. Biz ez potom kevés, kivált Nagysádtoknak, kik nagy irodalmak közepében élnek, de nálunk minden oly szomorún mogy, hogy magyar irónak lenni, a legbusítóbb áldozat. Szépirodalmi journalistánál pedig csak egy szánandóbb teremtett lényt ismerek: a bérkocsi — lovat.

A szedő által ma kiszámíttatám a mlgos bárónő beszélye terjedelmét, s e szerint ezért küldhetnénk 55—60 ftot. o. é. Ezt sept. első két napjában okvetlen elküldeném, mert az én elvem, ha keveset lehet, azt legalább pontosan; előre irni meg mindent, hogy később ne lehessen szemrehányás.

Ennél fogva a mlgos báró úr elé terjesztém mindazt, mit tudni e tárgyban szükség.

A munka késeltetéseért bizonyára nincs ok rám neheztelni, mert a legjobb akaratból várakoztam azzal, nem akarva, hogy önhibám nélkül, vagy legfölebb is szegénységből eredő hibából szégyenkeznem kelljen két oly magas szellemű egyén előtt, kikre tisztelettel gondolok.

Most azonban miután tudom, hogy az említett összeget september első hetének első felében, *bizonyosan* elküldhetem, van bátorságom kérni ő nagyságát, hogy e művet ne kivánja vissza. Azonban ha más céljai

volnának vele, vagy ha e föltétel nem tetszenék, (a min magam ütköznék meg a legkevésebbé,) kérem öszintén megirni, s én rögtön sietni fogok a munkát azonnal Drezdába küldeni, vagy itt netalán megnevezendő kiadónak átszolgáltatni.

Viszonyaink Báró úr most egyre súlyosodnak. Minden lap csak teng, mert az előfizetők egyre fogynak, s még a nem «vasárnapi» is tömérdeket vesztett. Heckenast minden nap lapját veszteséggel adja, s a miénk is csak nagy kinnal s Emich áldozatkészségével fogja áthúzni e félévet. De biztat a remény, hogy télre másként lessz.

Alig merem előhozni, a mi egyik legtermészetesebb és legfőbb ohajtásom.

Szeretnék nevezetesen valami munkát kapni Méltóságodtól, azonban — őszintén bevallva — csak rövidet, hogy módom lehessen anyagilag is illendően viszonozni. Egy beszély például ez fél év folytán igen kedves nyereség lenne ránk nézve. Vagy pedig egy pár levélke a szép Drezdából, ha olykor kedve jő Mlgodnak ilyesekkel is foglalkozni, mint midőn a szobrász játsziságból (vagy hogy tán épen pihenjen) apróságokat faragcsál.

Mindezekre kérek szives válaszolást, nevemre és irodánkba (magyar utca, 7 sz) anyival inkább, mert e nélkül nem tudnám magam tájékozni, hogy a beszélyt visszaküldjem é, vagy megtartsam.

Végül egy megjegyzést. A Fakerti cikket, hogy sikere legyen Mlgod neve alatt kivántuk közölni, de a censura háromszor dobta ki, mig végre negyedik disputára a J. M.-et legalább kimentém a hajótörésből.

Most pedig bocsánatot kérek e hosszas levelért, melyet tollamból több ember irt, a mély tisztelő, a gschäftführer, s a melynek összezavarodása — nem csoda — ha kissé különösen megzilálta is levelem hangját.

Kérem a Mlgos bárónő előtt kijelenteni mély hódolásomat lévén mindkettőjöknek mindig hő tisztelője Vadnai Károly

Azt is szeretném tudni, hogy a pénznek mily neme lenne küldendő Drezdába? Osztrák vagy szász?

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

I. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS KATONAI ELBOCSÁTÓLEVELE 1819. MÁRCZIUS 1-ÉN.

(A 97. lapon.)

Im Namen Seiner Oesterreichisch Kaiserlichen zu Hungarn und Böhmen | Königlichen Apostolischen Majestät etc. etc. unsers allergnädigsten Herrn wird hiemit beurkundet, | dass der *Capitaine Lieutenant Nicolaus Baron Josika k. k. wirklicher Kämmerer von Clausenburg aus Siebenbürgen* gebürtig, 25 Jahre alt, *reformirter* Religion, *ledigen* Standes, *durch Sieben Vier zwölftl* Jahre in der kaiserl. königl. oesterreichischen Armée gedient, und nunmehr *auf sein freÿwillig gemachtes Ansuchen mit | der hungarischen General-Commando-Verordnung vom 14ten Februar 1819. P. 421. die Bewilligung erhalten habe, seine unter dem k. k. Linien-Infanterie Regiment Colloredo Mannsfeld N° 33. begleitende Capitaine Lieut(enant)s Charge zu quittiren.* | Diesemnach ist der Herr *Capitaine Lieutenant Nicolaus Baron Josika* seiner bisherigen Dienstleistung gänzlich enthoben, mit dem Beisatz | dass demselben *als* Merkmahl der allerhöchsten Gnade für die treuen und guten Dienste, und in Rücksicht seines in Dreÿ Campagnen *bewiesenen tapferen Betragens vor | dem Feind, die Tragung der k. k. Armee-Uniform, und die Begleitung des Capitaine Lieutenants Caracters genehmiget worden seÿ.* | Welches dem gedachten Herrn *Capitaine Lieutenants Nicolaus Baron Josika* zum Beweis seiner oberwähnten *mit Zufriedenheit zurückgelegten* | $7\frac{4}{12}$ *jährigen* Dienstleistung und *des ihm zugestandenen Austritts aus derselben anmit* bestättiget wird. Gegeben zu Wien am *1ten März 1819.* — Seiner k. k. apostolischen Majestät wirklicher geheimer Rath, Kämmerer, Ritter des goldenen Vliesses, Grosskreutz des militärischen | Marie-Theresien und des königlichen hungarischen St Stephan-Ordens, | Ritter der Russisch kaiserlichen Orden des heiligen Andreas, des heiligen | Georgs 1ter Klasse, des heiligen Alexander Nevsky und der heiligen Anna | 1ter Klasse, Ritter

des königlich französischen Ordens vom heiligen Geiste | und Grosskreutz der Ehrenlegion, des königlich Grossbrittanischen Bath | Ordens, und des königlichen Schwedischen Schwertordens, Ritter des königlich | Dänischen Elephantenordens, und des königlich Sardinischen Ordens der Ver- | kündigung Mariä, Ritter des königlich Preussischen schwarzen und rothen | Adler Ordens 1ter Klasse, Grosskreuz des königlich Bairischen Hausordens vom | heiligen Hubertus, und des militärischen Max-Joseph-Ordens, Ritter des königlich | Sächsischen Rautenkron Ordens, Grosskreutz des königlich Niederländischen Wilhelm | Ordens, des königlich Hanöverschen Guelphen Ordens, und des Grossherzoglich Baadenschen | Ordens der Treue, Inhaber des 2ten Uhlanen Regiments, Feldmarschall und Hofkriegsraths Präsident. | Schwarzenberg m. p. (P. H.)

Nachdem der freywillig angesuchte Austritt des Herrn Capitain- | Lieutenant Nikolaus Baron Josika gemäss der herab ge,, | langten hohen Verordnung d[e]d[at]o Ofen am 14ten Februar 1819 | P. 421 bewilligt worden ist; so kommt derselbe mit Ende Februar | 1819 bei dem Infanterie Regiment Graf Colloredo Mannsfeld | N° 33 ganz ausser Stand und Gebühr ; | Und tragt, nachdem er die Campagne 1813, und 1814 mitgemacht | hat, das Armee Kannonen Kreuz. | Ofen am 28ten Februar 1819. Rétsey mp. Ob[er]st. (P. H.) |

Vermög hoher Siebenbürger General Kommando Verordnung | vom 3ten Junij 1831. P. 651 wurde dem mit Beibehalt des | Charakteurs (!) quittirten Capitain Lieutenant Nicolaus Baron | Josika auf sein diessfällig freywillig gemachtes Ansuchen | die Ablegung des bis jetzt bekleideten Offiziers Charac,, | teurs bewilliget. Demnach Herr Baron Josika | des Offiziers Characteurs künftig nicht mehr sich praevaliren | darf. Hermannstadt den 3-ten Junij 1831. | (Néváláir.)

2.

64. JÓSIKA ROZÁLIA LEVELE JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

(A 139. lapon.)

Miháltzfalva 15-ik 8bris 1818. | Édes Miklósam ! | Örömmel olvastam leveledből czélodnak tökéle | tes elérését; szivemből kivának néktek | minden tekintetbe telyes megelégedést. — | Branyitskán meglátogattam édes Apánkat, | a honnan éppen ma érkeztem haza ; bánom | hogy leveledet kiindulásam előtt nem vettem, | mert Atyám nyughatatlankodik hogy nem hal[l] sem[m]it | rollatak : ennek a honapnak 25ikén Fenesen | lesz, és én is tsak hamar azután sietek | oda tikteket ölelni ; addig is a míg feleségedet személyesen láthatam, ajánlam magamat | szeretetibe, és higyétek el hogy mindketöteket | látni sziviből ohajtja | hű testvéretek | Rozália mp. Kitsi Miklós köszöni előre katona bátsijának a szép sapkát, és Ádámam tsokolya. |

3.

65. KÁLLAYNÉ LEVELE JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

(A 141. lapon.)

Bets 11 Maji 1819.

Edes Miklosom

Vet(t)em Aprilisrül datált Leveled | Mászor Edes Fijam ha a Pen(n)at | a keszedbe veszed megy is gon | dold mit irsz és tud(d) meg hogy nem | Nenednek sem nem hugodnak ha | Anyádnak irsz már én egy ijen | hejtelen Leveledet el hal(l)gat(t)am | a mejet Kolos-var(r)ol irtal de | szoval megy montam volna aszt | is hogy nem i(l)let(t) irni most pe | dig kereken megy irom hogy | ha más kép nem tutsz irni igy | ne irka firkaj mert tőled | nem Erdemlem hogy sertegess ||

4.

86. JÓSIKÁNÉ LEVELE FÉRJÉHEZ.

(A 197. lapon.)

Pest 14 Aug. | Édes Miklós! | Láthatod, hogy nem vagyok rest | a levél irásba. Apámnak tegnap | vettem levelét, melybe irja hogy | be megyen Szurdokra, és velled meg- | egyezni fog. Azt irja állando a | fell tet szándékába és benünket | igen kiván boldogitanni, ha az | ugy van ugyan szerentsések vol | na[n]k. Édes Miklós mivel így egy | falusi joszágunk is volna, ahol | üdött lehetne töltenni, de meg- | vallom tartok tölle hogy Apám | sokat fog kérni. De te leg jobban | tudod ami környür állásunkat | és tudom tsak ugy egyezel meg | ha jó hasznunkat látni fogod | benne, mert senkiért sem tarto[zunk ma-gunktól meghúzni.]

5.

91. BÁRÓ PODMANICZKY JULIA LEVELE JÓSIKÁHOZ.

(A 207. lapon.)

Aszód am 2ten July 1839.

Den innigsten herzlichsten Dank mein theurer, geliebter Freund für Ihren lieben lieben Brief vom 20ten Juni, der mich eben so sehr beglückte als überraschte. Denken Sie nur er kam zufällig über Pest statt über Gyöngyös und so bekam ich ihn um einen vollen Tag früher als diess sonst möglich gewesen wäre. Sie glauben gar nicht, wie froh und seelig ich war. Ich bin recht kindisch, lieber Freund, und

halte imer Ihren letzten Brief für den besten und liebevollsten ; lese ich aber dann die anderen durch, so sehe ich dass sie alle alle gleich lieb und gut sind. Wissen Sie dass wir heute schon den 2ten July haben ? Gott sei Dank, dass der Juni vorüber ist, er ist mir recht lang vorgekommen.

Mir geht es so ziemlich gut; nur wollen || (sich die Folgen der Masern noch nicht verlieren ; Ich bin noch unendlich matt und leide viel an Schwindel und Kopfschmerzen. Maman glaubt dass sich das alles geben wird, wenn ich die freie Luft wieder geniessen darf, doch ist das Wetter so kalt und stürmisch dass ich noch immer das Zimmer hüthen muss.)

6.

III. MAGYAR IRÓK FELHIVÁSA JÓSIKÁHOZ.

(A 251. lapon.)

Méltóságos báró !

Alulirttak több rokon érzelmű magyar iróval egyesülve feladásukká tevék olly szépirodalmi | művel lépni ki a mívelt magyar közönség elébe melly a legnemesebb s | tisztultabb izlés kivánatainak is mind tartalmára és szellemére, mind a | külső kiállitás diszére nézve teljes mértékben megfeleljen, s azt, mit a | nemzetiség szent ügye igényel, a legfinnyásb izlést is kielégítő alakkal | párosittsa. A szépiralmi gyüjtemény czíme lenne : «Szépek könyve» (értve | ezalatt természetesen szellemi szépséget) s nemzeti érzelmü úrhölgyeink arcz- | képeivel ékesítve, meg fogna jelenni jövő évi juliusi vásárig. | Alulirtak tehát teljes bizodalmat helyezve Méltóságod haza- | fiúi érzelmeibe s minden szép és jó iránt lángoló lelkületébe, ezennel fel- | szólítják Méltóságodat, hogy az említett vállalatot jövő 1845-ik év első | napjáig beküldendő szépiralmi munkájával előmozdítani s magát az alul- | irottak társulatához csatolván a válalat részvényesévé avatni szivesked- | jék. | A válalat létesítése nemeslelkű honfiak s honleányok pénz- | előlegezései által fog eszközöltetni, kik erre már saját levelek által fel- | szólitvák, s a kérésnek részint engedtek is. A honoráriumot illetőleg pedig | abban egyeztek meg a társulat tagjai, hogy a tiszta nyereségből mindnyá- | jan egyenlően fognak osztozni, de olly föltét alatt, hogy legalább egy nyomtatott ivet irjanak. | Minél elébbi (Tóth Lőrinczhez mint a' társulat erre megbi | zott tagjához intézendő | válaszért esedezvén, vagyunk őszinte tisztelet érzelmeivel | Méltóságodnak | Okt. 1. 1844. | alázatos szolgái s | tisztelő ügytársai | Vörösmarty mp. | Czuczor Gergely mp. m. t. tsági r. tag. | Dr. Kovách Pál m. t. társ. l. tag. | Kuthy Lajos m. t. m. academiai tag. | Beöthy Zsigmond | Tóth Lőrincz ac. tag.

7.

112. BR. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELE JÓSIKÁHOZ.

(A 254. lapon.)

Pest május 11kén 847.

Édes Miklósom!

Te soha nem irsz nekem, pedig igen vágynám mi- | nél többet tudni állapotodról és foglalkozásaid felől. — Az én irodalmi viszonyaim itt meglehetős rendben | vannak; a Pesti Hirlapba csupán 24 czikket irok évenként, mi alig teend többet négy ivnél s ezért Eötvössel | és Treforttal bizonyos az előfizetők száma szerint növeke- | dő dividentben osztozam, melly ha ezentul is annyi | praenumeransunk leend, mint a mennyi most van, az | az 3400, akkor egy egy részre felűl megyen 1000 | pengőn. Sokkal rosszabban díjaztatik aránylag re- | gényem, mert ennek egy kötetéért a közelebbi számola- | tok szerint nem kapok egészen négyszáz pengőt. Per- | sze csak az első kiadásért. Mert a második kiadást is | megvette Hartleeben; de azért később fizetend. — Gyu- | laimból már két kötet jelent meg, igen tömött és sürü | betüjü iveken. Még hátra van belőle három kötet. — Utá- | na rögtön Tiffenbach grófnőm megyen sajtó alá, ha t. i. | időm leend szorgalmatoson irni. Ezt az Élet és Ábránd kapcso- | latban két apro regénnyel követendi. Ebből áll föl- | lépésemnek első cyklusa. Később mi fog történni? meg- | válik. | A te Jósika Istvánod mikor hagyja el már a saj- | [tót?]

8.

127. A «II. RÁKÓCZI FERENCZ» CZIMŰ REGÉNY KÉZIRATÁNAK EGY LAPJA.

(A 290. lapon.)

Teringetett! mond Ur- | sza | haradra (így) lobban | va — üssön meg hát | a menykő! — Ezt a | derék hadiembert | ide bolonditottam | — abban a reményben | hogy benned — emberünk | re találunk — — de lá- | tom nem vagy jobb | mint e nagy komon | dor — 's csak a kecskék | után valo vagy! — | Vesz hát magadnak | heted het apáddal. | [Jól van — mond Va- | szil — üssön meg a meny | kő titeket is. — Hát ha el | mennék mi dol- | gom volna? | Semmi dolgod! mond | a lovag — kifaradva] ||

9.

149. JÓSIKA LEVELE FIÁHOZ, MIKLÓSHOZ.

(A 353. lapon.)

Br[üsszel]: nov: 25: 1860 | 53. Rue S. Alphonse | Kedves Miklósom! | Miként látod több mint | 8 heti sulyos betegség után | anyira vagyok — hogy irha- | tok. Használom tehát ezt | arra hogy neked — egy reám | nézve igen igen fontos — | —nektek pedig egykrajczár pénzben sem kerülő | dologról irjak — mely hó- | szú betegségem alatt mint | a Damokles kardja függödt | fejem felett—Te és Leo | házas emberek vagytok — | nem lehet tehát előttetek | ismeretlen — azon érzés, mely | minden becsületes embert | arra ösztönö[z], — hogy *nejé-* | *nek* jövőjéről gondoskod- | jék. Az ember élete Isten kezében van!

10.

155. IFJ. BR. JÓSIKA MIKLÓS TUDÓSITÁSA ATYJA HALÁLÁRÓL.

(A 376. lapon.)

Édes Leo.

Ma kaptam Julietól a szomo- | rú tudositást hogy, jó atyánk | ma fél 10 orakor meghalt. — | második Mártzius lész Dres- | dában temetése — — Pest 27[ik] febr. 865. Miklós.

TARTALOM.

HARMADIK KÖNYV.

A HÁZAS ÉLET. (1818—1836.)

NEGYEDIK KÖNYV.

A REGÉNYÍRÓ ÉS POLITIKUS. (1836—1849.)

ÖTÖDIK KÖNYV.

SZÁMŰZETÉSBEN. (1849—1865.)

KÉPEK JEGYZÉKE.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

1. *A báró Jósika Miklóst idős korában ábrázoló czímkép.* (1. l.) Abonyi Lajos olajfestménye báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában. Megvan a Kisfaludy-Társaság tulajdonában is.

2. *Idősb báró Jósika Miklósné* (33. l.) a báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában őrzött eredeti olajfestmény után.

3. *Idősb báró Jósika Miklósné* (65. l.) báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában őrzött eredeti olajfestmény után.

4. *Báró Jósika Miklós* (81. l.) a báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában őrzött eredeti olajfestmény után.

5. *Báró Jósika Miklósnak 1819 márczius 1-én kelt katonai elbocsátólevele* (97. l.). Olvasását l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben. A nagyobb (papir-)pecsét körirata: † FRANCISCUS · II · AUST[RIAE] · IMP[ERATOR] · HVNG[ARIAE] · BOH[EMIAE] · LOMB[ARDIAE] · ET VENET[IARUM] · GAL[ICIAE] · ET LOD[OMERIAE] · REX · A[RCHIDUX] · AUST[RIAE] · D[VX] · LOTH[ARINGIAE] · SAL[ISBURGI] · STYR[IAE] · CAR[INTHIAE] · CARN[IOLIAE] · SIL[ESIAE] · M[AGNUS] · P[RINCEPS] · TRANS[SYLVANIAE · M[ARCHIO] · MOR[AVIAE] · COM[ES] · · HABS[PURGI] · ET TYR[OLIS]. A kisebbik vörös viaszpecsét körirata: † K. K. GRAF COLLOREDO MANSF : HUNG : LINI : INF : REG : COMMANDO N. 33.

6. *Baró Jósika Miklósné szül. Kállay Erzsébet.* (145. l.) Báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában őrzött eredeti olajfestmény után.

7. *Báró Jósika Miklós arczképe.* (161. l.) Barabás Miklós rajza után Walzel A. F. kőnyomata.

8. *Báró Jósika Miklósné szül. báró Podmaniczky Júlia.* (243. l.) A báró Jósika Sámuel szurduki kastélyában őrzött színes aquarell után.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

1. A *díszczímlapot* (5. l.) az «Abafi» első kiadásával egykorú műből vettük.

2. *Jósika tordai szülőháza* (11. l.), 4. *A tordai restaurált fejedelmi kúria,* (14. l.), és 10. *A tordai restaurált fejedelmi kúria kapuja.* (25. l.) Manza rajzai régi fametszetek után. Mindhármat dr. Erdélyi Pál udv. tan. könyvtárigazgató úr szívességéből közöljük. A tordai Jósika-ház egy ideig, úgy látszik, Jósika Miklós tulajdona volt, legalább az 1827 márczius 22-iki levelében Holsmay Ignácznak szánta lakásul. Ez a születési ház a báró Jósika Miklós-utczában van s újabban emléktáblával van megjelölve s felirata: EBBEN A HÁZBAN SZÜLETETT 1794. ÁPRILIS 28. BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS SZÜLETÉSE 100-DIK ÉVFORDULÓJÁRA EMLÉKTÁBLÁVAL MEGJELÖLTE SZÜLŐVÁROSA. L. Harmath Domokos: Emlékkönyv. Torda 1913. 49. l. Ugyanitt a születési ház mostani állapotát feltüntető fénykép reproductioja is közölve van.

3. *Jósika István névaláírása.* (13. l.) Olvasása: *Stephanus Josica* | *Can*[ce]*l*[arius].

5. *A Jósika-czímer.* (16. l.) Siebmacher «Wappenbuch»-jából (IV. 15. Bd. 208. Taf. p. 275.) vétetett. A bárói czímer: Négyelt paizsban az osztóvonalak találkozási pontján arany korona; az első és negyedik vörös mezőben fejével befele fordított, körben hajlott farkába harapó koronás ezüst kígyó; a második és harmadik kék mezőben befelé fordult, ágaskodó ezüst oroszlán mellső lábaiban maga előtt gyökerestől kitépett zöld lombos fát tart; sisak nincs, bárói korona. (M. Nemz. Zsebk. I. 351. l. Kempelen B. M. nemes családok, V. 285. l.)

6. *Báró Jósika János arczképe.* (17. l.) Ehrenreich metszete Bernát festménye után. A Szépművészeti Múzeum arczképgyűjteményének 2355. sz. példányáról.

7. *Báró Jósika Imre.* (19. l.), 8. *Bornemisza Anna Mária leánykori arczképe.* (21. l.) Mindkettő eredeti fölvétel a szurduki Jósika-kastélyban őrzött olajfestményről.

9. *Magyarfenes látképe.* (23. l.). 11. *Részlet a magyarfenesi Jósika-kastélyból I.* (26. l.) 12. *Részlet a magyarfenesi Jósika-kastélyból II.* (29. l.) 13. *A magyarfenesi Jósika-kastély.* (31. l.) 67. *A magyarfenesi Jósika-kastély* (149. l.) a báró Jósika Aladár számára készült fényképfelvételek reproductiói. Dr. Erdélyi Pál udv. tan., könyvtárigazgató úr szívessége juttatott e felvételekhez.

14. *Báró Jósika Samu gyermekkori arczképe.* (33. l.) Eredeti felvétel a szurduki Jósika-kastélyban őrzött olajfestményről.

15. *Kos'cziuskó Tádé.* (34. l.) W. Holl metszete. Először megjelent a «Gallery of portraits» czímű képgyűjteményben.

16. *Kolozsvár látképe.* (35. l.) 19. *A gróf Bánffy-palota Kolozsváron.* (38. l.) 20. *A kolozsvári Minorita-templom.* (42. l.) 21. *A kolozsvári piarista főgymnasium.* (43. l.) *A kolozsvári piarista templom.* (44. l.). 29. *A kolozsvári fellegvár.* (57. l.). 30. *Kolozsvári utczarészlet I.* (59. l.) 73. *Kolozsvári utczarészlet II.* (167. l.) 76. *A kolozsvári magyar kapu.* (175. l.) *116. Kolozsvár főtere* (a Rhédey- és Jósika-házzal) (263. l.) A Veress Ferencz-féle kolozsvári fényképfelvételek reproductiói.

17. *Gróf Bánffy Györgyné arczképe.* (36. l.) Eredeti felvétel a szurduki Jósika-kastélyban őrzött olajfestményről. A kép felírása: G. Bánfy Györgyné | G. Palm Josefa | 1795.

18. *Fortini Károly névaláírása.* (37. l.) Az a kolozsvári piarista főgymnasiumi könyvtárban őrzött «Informationes de Scholastica Juventute in Lyceo Claudiopolitanae

frequentante ... Semestri Altero Anni 1804/5 confectae» czímű kézirati kötetből vétetett. *Olv. Car.*[olus] *Fortini mp.* | *J*[uris] *n* : [aturalis] *p* : [ublici] *u* : [ngarici] *g* : [eneralis] *et* | *civ*[ilis] *Prof*[essor] *quoad studia.*

23. *A kolozsvári R. Kath. Lyceum harmadik grammatikai osztálybeli névjegyzékének egy lapja* (45. l.). 26. *A kolozsvári R. Kath. Lyceum harmadik grammatikai osztályának vizsgarendje.* (49. l.) Szintén a kolozsvári piarista főgymnasium könyvtárában őrzött eredetiekből vétettek. Rietly Károly főgymnasiumi igazgató úr szívességéből.

24. *Csabi József néváláírása.* (76. l.) 25. *Gull János néváláírása* (77. l.) ugyanonnan vétetett. Olvasása : *P.*[ater] *Josephus Cal.*[asantius] *Csabi mp. Prof*[essor] 2e *Cl.*[assis] *Gram.*[maticae.] Olv. : *Johannes Gúll Prof.*[essor] *Hist*[oriae]. *mp.* [Az 1803/4-ik évi «Informationes» I. semesteréből.]

27. *Idősb báró Jósika Miklós néváláírása.* (52. l.) Bornemisza Anna Máriának az Erdélyi Nemzeti Muzeumban őrzött gyászjelentéséből vétetett. Olv. *B*[áró] *Jósika Miklós* mp. 28. *Horodenka látképe.* (55. l.). 32. *A horodenkai templom.* (67. l.) Egykorú felvételek reproductiói.

31. *I. Napoleon.* (65. l.) Chaudet szoborműve után.

33. *Herczeg Beauharnais Eugén alkirály arczképe.* (73. l.) Rados metszete Bossir festményéről.

34. *Murat nápolyi alkirály arczképe.* (75. l.) Egykorú metszet után.

35. *Osztrák dsidások* (74. l.) és 49. *Osztrák dragonyosok* (98. l.) czímű képek először a Hadtörténelmi Közlemények XIV. 1913. évfolyama 475. és 469. lapjain jelentek meg.

36. *Gróf Colloredo Jeromos arczképe.* (81. l.) Anger Gilbert «Ill. Gesch. d. k. k. Armee II. (1887.) 1244. lapján jelent meg.

37. *Katonai díszünnepély a Kongresszus idején. (1814. október 18.)* (82. l.) Egy egykorú névtelen metszet után.

38. *III. Frigyes Vilmos porosz király arczképe.* (83. l.) H. Pinkas metszete.

39. *A bécsi kongresszus képe.* (85. l.) Isabey I. egykorú rajza után, Godefroy metszete. A képen következő államférfiak láthatók (balról jobbra haladva) : 1. Wellesley Arthur, Wellington herczege. 2. Lobode Silveira. 3. Saldanka de Gama. 4. Löwenhjelm. 5. (Ülő a.) Hg Hardenberg Károly. 6. Gr. Noailles Elek. 7. Hg Metternich. 8. Gróf Latour du Pin. 9. Gróf Nesselrode Károly. 10. Dom Pedro de Sousa-Holstein, Palmella herczege. 11. Stewart Róbert, Viscount Castlereagh. 12. Hg Dalberg Imre. 13. Br. Wessenberg-Ampringen János. 14. Gr. Rasumovszkij Andrej. 15. Vanej William, Lord Stewart. 16. Dom Pedro Gomez Havelo, Labrador marquis. 17. Trench-Clancarty gróf. 18. Br. Wacken Miklós. 19. Gentz Frigyes. 20. Humboldt Vilmos. 21. Shaw William, Cahcart grófja. A jobboldalon ülő két államférfi : 22. Hg Talleyrand-Perigord Károly. 23. Gr. Stackelberg Gusztáv. A kép aláírása : CONGRES DE VIENNE. Seance des plenipotentiaires des huit puissances signataires du traités de Paris.

40. *Gróf Erdődi Pálffy Lipót, az udvari szinházak igazgatójának arczképe.* (86. l.) Egykorú rézmetszet után.

41. *A gránátosok megvendégelése a lipcsei csata évfordulóján.* (87. l.) Reinhold rézmetszete után.

42. *Fuchs Eleonora grófnő arczképe.* (89. l.) Rungaldi L. aquarellje után.

43. *Konstantin orosz nagyherczeg arczképe.* I. J. August Laurens metszete után.

44. *Lindenau tábornok gúnyképe.* (91. l.) Anger Gilbert, «Ill. Gesch. d. k. k. Armee II. 1277. lapján jelent meg.

45. *Napoleon partraszállása a St. Juan-révben* (93. l.) czímű képet H. Reinhold festette és metszette.

46. *XVIII. Lajos menekülése.* (94. l.) Hein festménye után.

47. *I. Sándor czár arczképe.* (95. l.) Saint Aubin festménye után H. Mansfeld metszete.

HELY-, NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

B

C

D

E

H

I

J

M

N

IGAZÍTÁS. A 371. lapon a 9. sorban *hékási* helyett *hékúti* olvasandó; a 379. lapon 60. jegyzet 2-ik sora így javítandó: ed. London. 1899. 276—83. l., a 380. lap jegyzetének végére jő: 42. lap; a 401. lapon alulról a 15-ik sorban *Eynovdba* helyett *Eywoodba* olvasandó; a 407. lapon a 13. sz. levél 2. sorában *praecindálva* helyett *praescindálva* olvasandó; a 421. lapon a legalsó sorban *valegoi* helyett *valeggioi* olvasandó.